

muhafazakârdüşünce

Aile: Geleneğin Mirası
Geleceğin İnşası

Family: The Legacy of Tradition
Building The Future

kodim

MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCE/THE JOURNAL OF CONSERVATIVE THOUGHT

6 aylık yerel süreli düşünce dergisi

Yıl Year: 21• Sayı Issue: 69 • temmuz july - aralık december 2025

ISSN 1304-8864

Genel Yayın Yönetmeni ve Sahibi/General Director and Owner: Serhat Buhari Baytekin

Genel Koordinatör/Administrative Coordinator: Üzeyir Tekin

Editör/ Editor: Yunus Şahbaz

Yayın Yönetmeni/ Publishing Editor: Elvan Aytekin

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor: Fatih Yıldız

Yurtdışı İlişkiler Koordinatörü/International Affairs Coordinator: Okan Arslan

Tasarım/Design: Emiliya Selin Demirci - Ahmet Türkmen

Sayı Editörü/Guest Editor: Zeyneb Çağlıyan İçener

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Yıldız, F.S.M. Vakfı Ü.
Prof. Dr. Bengül Güngörmez Akosman, Uludağ Ü.
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Ü.
Prof. Dr. Fatih Duman, Hitit Ü.
Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın, İstanbul Medeniyet Ü.
Prof. Dr. Murat Çemrek, Necmettin Erbakan Ü.
Prof. Dr. Şaban Kardaş, Qatar Ü.
Prof. Dr. Zeyneb Çağlıyan İçener, İstanbul Ticaret Ü.
Doç. Dr. Mehmet Kocaoğlu, Necmettin Erbakan Ü.
Doç. Dr. Metin Özkan, Ankara Hacı Bayram Veli Ü.
Doç. Dr. Öner Buçukçu, Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.
Doç. Dr. Vahdettin Işık, İbni Haldun Ü.
Dr. Ahmet Helvacı, İçişleri Bakanlığı
Dr. Necdet Subaşı
Dr. Şelman Salim Kesgin, Kızılay
Dr. Üzeyir Tekin
Hamdi Turşucu, CB İletişim Başkanlığı

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Beykent Ü.
Prof. Dr. Ahmet Özcan, Karatekin Ü.
Prof. Dr. Bedri Gencer, Yıldız Teknik Ü.
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek İstanbul Medipol Ü.
Prof. Dr. Birol Akgün, Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.
Prof. Dr. Bülent Arı, İstanbul Ü.
Prof. Dr. Davut Dursun, Sakarya Ü.
Prof. Dr. Halis Çetin, Cumhuriyet Ü.
Prof. Dr. Hamit Emrah Beriş, Çukurova Ü.
Prof. Dr. Kenan Gürsoy, İstanbul Aydın Ü.
Prof. Dr. M. Şükrü Hanoğlu, Princeton Ü.
Prof. Dr. Naci Bostancı, Ankara Hacı Bayram Veli Ü.
Prof. Dr. Nazım İrem, İstanbul Aydın Ü.
Prof. Dr. Ömer Çaha, İstanbul Ticaret Ü.
Prof. Dr. Ömer Torlak, İstanbul Sabahattin Zaim Ü.
Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün, İstanbul Ticaret Ü.
Beşir Ayyazoğlu

YÖNETİM YERİ/CONTACT

Cevizlidere Mahallesi, 1245. Sokak, 8/A, Çankaya/ANKARA

Telefon/Phone: 0-312 431 21 55

E-posta/E-mail: muhafazakardd@gmail.com

Genel ağ/Web: www.muhafazakar.com

HAZIRLIK/PREPARATION

Uluslararası Piri Reis Kültür Ajansı / www.pirireisajans.com

info@pirireisajans.com

BASKI/PRINT

Baskı Tarihi/Print Date: Haziran 2025

Baskı Yeri/Print Address: İhlas Gazetecilik A.Ş.

Muhafazakâr Düşünce, Kadim Yayınları tarafından yayımlanmaktadır.
Kadim Yayınları, ENDERUN Tanıtım Hizmetleri LTD. ŞTİ.'nin tescilli markasıdır.

Muhafazakâr Düşünce ulusal hakemli bir dergidir. Yılda 2 sayı yayımlanır ve Türkçe ve İngilizce makalelere, çevirilere, analizlere ve kitap eleştirilerine yer vermektedir. Dergide yayınlanan makalelerden yazarları sorumludur. Yayımlanan makaleler EBSCOhost tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır.

TUBİTAK - ULAKBİM TR Dizin tarafından dizinlenmektedir.

bu sayıda

muhafazakâr düşünce'den
preface

TAKDİM / 7

araştırma makalesi
research articles

**Türkiye'de Aile ve Araştırma: Devlet Tarafından
Yürütülen Aile Çalışmalarına Dair Bir Analiz**

Family and Research in Türkiye: An Analysis of Family
Studies Conducted by the State

MEHMET FATİH AYSAN - EBRU ARACI / 12

Türkiye'de Ailenin Değişimi: Yapı, Değerler ve Tutumlar

The Transformation of the Family in Türkiye:
Structure, Values and Attitudes

ÖMER ÇAHA - FATMA İLKNUR AKGÜL / 40

**Doğurganlık Geçiş Karşısında Türkiye'de Refah
Sistemi ve Aile Politikaları**

The Welfare System and Family Policies in Türkiye in the
Face of the Fertility Transition

ZEHRA ZEYNEP SADIKOĞLU / 82

**Aileye İktisadî Yaklaşım: Gary S. Becker'ın Metodolojik
Emperyalizmi**

The Economic Approach to the Family: Gary S. Becker's
Methodological Imperialism

ADEM LEVENT / 110

**Tanınma Teorisi Bağlamında Ailede Sevgi Davranışı ve
Bireysel Kimlik**

Family Love Practices and Individual Identity in the
Context of Recognition Theory

CEM KOTAN / 130

**Dengini Bulamayan Dengeyi Bozar:
Eş Seçiminde Denklik**

She/He who Cannot Find Her/His Balance Disrupts
the Balance: Equivalence in Spouse Selection

ZEKİYE DEMİR - ÜLFET GÖRGÜLÜ / 156

Çocuk Merkezli Aile: Görünüm ve Sorunlar

Child-Centered Family: Outlook and Problems

SUAT ALAN / 182

**Radikalleşmeye Karşı Direnç Mekanizması Olarak
Aile ve Ulusal Güvenlik Boyutu**

The Family as a Mechanism of Resilience Against
Radicalization and the National Security Dimension

OSMAN TÜRK / 208

**Aile ve Kent Arasındaki Asimetrik Çatışma: Ailenin
Kentle İmtihanı**

Asymmetric Conflict Between Family and City:

The Family's Test with the City

ENES BATTAL KESKİN / 230

derkenar
postscripts

Kurumsallaşmış Özgürlük ve Ekonomik Zenginlik

Established Freedom and Economic Wealth

ATILLA YAYLA - ŞERAFETTİN OKAN YAYLA / 256

**Siyasal Kültür Kavramı Bağlamında Türk Siyasal
Kültürünün Temel Dinamikleri**

Basic Dynamics of Turkish Political Culture in the
Context of the Concept of Political Culture

DİDEM GEYLANİ / 290

**Said Nursî's Critique of European Civilization
in the Light of the Social Reflections of the
Enlightenment Period**

Aydınlanma Dönemi'nin Toplumsal Yansımaları
Işığında Said Nursî'nin Avrupa Medeniyeti Eleştirisi

NEVZAT NARÇİÇEK / 314

**Israel's Strategic Engagement With Azerbaijan: A
Neorealist Analysis Within the Abraham Accords
Framework**

İsrail'in Azerbaycan ile Stratejik İşbirliği: İbrahim
Anlaşmaları Çerçevesinde Neorealist Bir Analiz

SEHER BULUT / 336

- 1. Muhafazakâr Düşünce** ULAKBİM indeksinde taranan, ulusal hakemli bir bilimsel dergidir. Her sayıda farklı dosya konuları işlenir; bunun yanı sıra dosya dışı önemli çalışmalara da yer verilir.
 - Gönderilecek çalışmalarda sosyal bilimlerde yaygın ve kabul edilmiş kaynak gösterme yöntemlerinden (APA) herhangi biri, kendi içinde tutarlı olmak koşuluyla kullanılabilir. Çalışmaların mutlaka kaynakçası yapılmalıdır.
 - Çalışmalarla birlikte, 250 kelimeyi aşmayan Türkçe ve İngilizce özet, 10 kelimeyi geçmeyecek şekilde Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler iletilmelidir. Ayrıca yazarla irtibat için gerekli iletişim bilgileri de gönderilmelidir.
 - Muhafazakâr Düşünce'**ye gönderilen çalışmalar, Times New Roman tipinde, bir buçuk aralıklı olarak A4 boyutunda 22 sayfayı (En az 3.500 en fazla 6.500 kelime,) geçmeyecek şekilde düzenlenmelidir.
 - Muhafazakâr Düşünce'**de yayınlanacak çalışmaların imlâ ve noktalamasında yazarın tercihleri geçerlidir; ancak sehven yapıldığı varsayılan hatalar düzeltilir.
 - Gönderilen çalışmaların yanıtlama süresi 60 gündür. Bu süre içerisinde yanıtlanmayan çalışmalar ulaşılmamış demektir. Çalışmalarla ilgili, hakemlerden edinilen olumlu ya da olumsuz görüş, çalışmanın yazarına bildirilir; gerekli düzeltmeler istenir.
 - Muhafazakâr Düşünce'**de yayınlanan çalışmaların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın için kabul edilen çalışmaların yayın hakkı **Muhafazakâr Düşünce'**ye aittir.
 - Muhafazakâr Düşünce'**de yayınlanan polemik konusu olan çalışmalarda yazarlara en fazla 2 kez cevap yazma hakkı tanınır.
 - Muhafazakâr Düşünce'**de yayınlanan çalışmaların yazarlarına yazılarını bulunduğu sayıda iki adet; yayın ve danışma kuruluna ise her sayıdan birer adet gönderilecektir.
- Araştırma ve Yayın Etiği**
- 10.** Muhafazakar Düşünce Dergisi bilimsel araştırmaların ve yayınların gerektirdiği evrensel etik kurallar dikkate alarak hazırlanmaktadır. Dergimizin esas aldığı ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan etik kurallara www.muhafezakar.com/etik adresinden erişebilirsiniz.

MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCE'DEN

AİLE: GELENEĞİN MİRASI GELECEĞİN İNŞASI

Dergimizin 8. cildinin 31. sayısı münhasıran aile bahsine ayrılmıştı. 2012 yılında “Medeniyetin Temel Kurumu: Aile” başlığıyla çıkan söz konusu sayı, “Devlet” (Sayı 28) ve “Sivil Toplum-Ara Kurumlar” (Sayı 29/30) dosya konularıyla çıkan iki sayıyı takiben yayımlanmış ve arkasından gelen sayı “Birey” (Sayı 32) olmuştu. Bu durum, dosya konularının belirlenmesinde, Dergimizin doğduğu 2004 yılından beri izlenen ve seçilen dosya konularıyla muhafazakâr düşünce dünyasına pencereler açma amacını güden şuurlu bir yayın politikasının işareti olarak bugünden bakınca daha anlamlı olmaktadır.

Bundan on üç yıl sonra Muhafazakâr Düşünce Dergisi dosya konusu olarak yine aile bahsini ele alıyor. O dönemde dile getirilen en temel eleştiri, Türkiye’de genelde sosyal bilimlerde özelde ise sosyolojide aile çalışmalarının yetersizliğiydi. Geldiğimiz noktada ise, aile konusunda akademik ilginin hem içinden geçtiğimiz baş döndürücü değişimin etkisiyle dahili hem de 2025 yılının resmi olarak Aile yılı ilan edilmesi gibi harici etkenlerle şekillendiği ve arttığı görülmektedir.

Toplumsal dönüşüm süreçlerinin etkilerinden azade olmaması nedeniyle aile; kadınlar, çocuklar, gençler ve yaşlılar ile eş ve ebeveyn olmaya dair münferit veya ilişkisel meselelerden devlet-toplum-birey ilişkileri bağlamında sosyal ve hatta siyasal bir kurum olarak ele alınmaya kadar uzanabilen bir kapsamda çalışılmaktadır. Bu haliyle ailenin sosyolojiden psikolojiye, siyaset biliminden iktisat ve hukuka kadar pek çok farklı disiplinin orta yerinde durduğunu söyleyebiliriz. Bir dönem modernleşme/Batılılaşma tartışmalarında “yeni hayat” çerçevesinde “modern çekirdek aile”nin öne çıktığı görülürken “milli aile” kullanımının

1920'lerin ikinci yarısından 1930'ların sonuna kadar siyasi bir söylemin parçası haline geldiği gözlemlenmektedir. Sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin tahripkâr etkilerine karşı geleneğin taşıyıcısı olarak korunaklı bir alan sunma yönüyle ön plana çıkarılan aile, son yıllarda yepyeni bir merhaleye geçişin can alıcı tezahürlerini bünyesinde taşımakta ve belki de tarihte ilk kez ontolojik bir varlık/yokluk sorunsalıyla karşı karşıya kalmaktadır. Aile; tanımı, içeriği ve fonksiyonları itibarıyla hararetli tartışmaların daima merkezindedir. Günümüzde aile mefhumunun kavramsal açıdan esnetilmesi, ikame edilmesi ve yer yer de önemsizleştirilmesi küresel çapta rastlanan bir durumdur. Bu sebeple aile üzerine düşünmek, aile kurumunun artık ağırlıklı olarak geçmişini değil bugününü ve geleceğini tartışmak bir sorumluluk halini almıştır.

Bu saikle yola çıktığımız süre zarfında, Dergimize gönderilen pek çok kıymetli çalışmayı hakemlerimizin ve Editör Kurulumumuzun özenli ve titiz değerlendirmelerinden geçirerek Aile sayımızı oluşturduk. Panoramik yazılardan başlayıp ampirik verilerle ahvali ortaya koyduktan sonra farklı disiplinlerin kavramsal ve kuramsal bakış açılarıyla aile üzerine yapılan yakın plan incelemelerini siz okurlarımızın ilgisine sunuyoruz. Dosyamıza kıymetli bir makaleyle giriş yapıyoruz. Mehmet Fatih Aysan ve Ebru Aracı, resmi makamların aileye yaklaşımını inceledikleri “Türkiye’de Aile ve Araştırma: Devlet Tarafından Yürütülen Aile Çalışmalarına Dair Bir Analiz” başlıklı çalışmalarında 1990-2023 arasında Türkiye’de aile araştırmalarının değişen siyasi ve bürokratik önceliklerle nasıl şekillendiğini ve küresel etkenlerle nasıl bir etkileşim sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu noktada ailenin “ilişkisel ve dinamik bir olgu” olarak ele alınması mühim bir başlangıç teşkil etmektedir. Akabinde Ömer Çaha ve Fatma İlknur Akgül, “Türkiye’de Ailenin Değişimi: Yapı, Değerler ve Tutumlar” başlıklı makalelerinde ailenin Türkiye’deki değişimini mercek altına alan bir araştırmanın verilerinden hareketle ailenin yapısı, aileye ilişkin değerler ve aile bireyleri arasındaki ilişkinin önemli bir değişimden geçmekte olduğunu tespit etmektedir. Buna göre, Türkiye’de aile geleneksel ve modern olanı bünyesinde harmanlayan bir terkibe dayanmaktadır. Panoramik bir sunuş yapan bu gruptaki makalelerin sonuncusu, sayımızın üçüncü makalesi olan ve Zehra Zeynep Sadıkoğlu’nun yazdığı “Doğurganlık Geçişini Karşısında Türkiye’de Refah Sistemi ve Aile Politikaları” başlıklı makaledir.

Sadıkoglu, aile politikalarının doğurganlık üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak ortaya koyduğu çalışmasında çok mühim bir noktaya dikkatimizi çekmektedir: “Türkiye’de iş-aile-yaşam dengesini sağlayan ve çocuk gelişimini destekleyen çok boyutlu, bütüncül ve uzun vadeli politikalara ihtiyaç vardır.”

Yakın plan çalışmalarda iktisadî, psikolojik, sosyolojik ve dini açılardan aile bahsinde kuramsal ve kavramsal tartışmalar ele alınmaktadır. Adem Levent, “Aileye İktisadî Yaklaşım: Gary S. Becker’in Metodolojik Emperyalizmi” makalesinde aile ekonomisini ele alarak iktisadın kapsamını genişleten ancak aileye tamamen rasyonel seçim teorisi üzerinden yaklaşarak metodolojik bir yayımlarıca neden olan Becker’in görüşlerinin eleştirel bir değerlendirmesini ortaya koymaktadır. Cem Kotan ise, “Tanınma Teorisi Bağlamında Ailede Sevgi Davranışı ve Bireysel Kimlik” başlıklı makalesinde Honneth’in tanınma, Foucault’nun iktidar, Butler’in performatiflik ve Bourdieu’nün sermaye kuramlarının sınırlılıklarına işaret ediyor ve tanınma-iktidar-sermaye ekseninde kavramsal bir açılım sunuyor. Zekiye Demir ve Ülfet Gorgülü’nün “Dengini Bulamayan Dengeyi Bozar: Eş Seçiminde Denklik” makalesi, Suat Alan’ın “Çocuk Merkezli Aile: Görünüm ve Sorunlar” makalesi, Osman Türk’ün “Radikalleşmeye Karşı Direnç Mekanizması Olarak Aile ve Ulusal Güvenlik Boyutu” makalesi ve Enes Battal Keskin’in “Aile ve Kent Arasındaki Asimetrik Çatışma: Ailenin Kentle İmtihani” makalesi, aile bahsinde eş seçimi, çocuk yetiştirme, radikalleşme ve ulusal güvenlik, kent hayatı gibi farklı konuların tartışmalara dahil edildiği çalışmalar olarak sayımızda yer almaktadır.

Derkenar bölümünde Atilla Yayla ve Şerafettin Okan Yayla, Didem Geylani, Nevzat Narçişek ve son olarak Seher Bulut’un çalışmalarını okurlarımızın ilgisine sunuyoruz.

Bu sayı ile Türkiye’de aile çalışmalarına mühim bir katkı sunabilmek en büyük temennimizdir. Başta kıymetli yazarlarımız olmak üzere, hakemlerimize ve dergimizin özverili çalışanlarına, bilhassa süreç boyunca desteğini esirgemeyen değerli meslektaşım Dr. Yunus Şahbaz’a teşekkürü bir borç bilirim.

Prof. Dr. Zeyneb Çağlıyan İçener

Aile: Geleniğin Mirası Geleceğin İnşası

FAMILY AND RESEARCH IN TÜRKİYE: AN ANALYSIS OF FAMILY STUDIES CONDUCTED BY THE STATE

MEHMET FATİH AYSAN-EBRU ARACI

Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,
Mail: maysan@marmara.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8311-8551>

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,
Mail: araciebru@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8527-4825>

ABSTRACT

The family is widely regarded as a central institution through which broader processes of social transformation can be observed. In Türkiye, research on family change has mostly relied on nationwide studies, often initiated or supported by state institutions and conducted using both quantitative and qualitative methods. A limited attention, however, has been paid to examining how these studies were themselves constructed—particularly the choice of variables, the framing of themes, and the orientation of publications. Such analysis is essential for understanding not only how the family has been studied but also how shifting political and bureaucratic priorities have shaped the knowledge produced about family life. This article analyses family-related research and publications produced between 1990 and 2023 to trace how official institutions have approached the family. It explores which issues were prioritized, whether research questions and themes shifted across different periods, and the extent to which such changes informed family policy. The findings indicate that family research has been conducted regularly since the late 1980s, with recent years marked by a stronger emphasis on scientifically grounded studies across diverse themes. National surveys have mainly focused on family relations, marriage, social life, and socio-cultural issues, while publications have given greater attention to general family matters, women, and health. Across the three periods examined (1990-2001, 2002-2010, 2011-2023), although there were no major changes, it is observed that national research and publications were carried out particularly in the 1990s, while after the 2010s the focus shifted more toward nationally conducted quantitative studies. Examining these publications and studies, it can be argued that both the publication titles and the research projects, as well as the questions posed within them, have been restructured over the years to align with the changing social structure and the priorities of public authorities.

Keywords: Family, Policy, Change, Social Research, State, Turkish Family Structure Research

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 08.09.2025
Kabul Tarihi: 01.11.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atıf Bilgisi

AYSAN Mehmet Fatih, ARACI Ebru, (2025). "Türkiye'de Aile ve Araştırma: Devlet Tarafından Yürütülen Aile Çalışmalarına Dair Bir Analiz". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (12-39).

[muhafazakârdüşünce](#) • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

[muhafazakârdüşünce](#) • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

TÜRKİYE’DE AİLE VE ARAŞTIRMA: DEVLET TARAFINDAN YÜRÜTÜLEN AİLE ÇALIŞMALARINA DAİR BİR ANALİZ

MEHMET FATİH AYSAN - EBRU ARACI

Öz

Aile, toplumun bir yansıması olarak ele alındığında toplumsal değişimlerin doğrudan anlaşılabilceği bir kurum olarak karşımıza çıkar. Toplumsal dönüşümün aile üzerindeki etkilerini ulusal ölçekte yapılan araştırmalar ve yayınlar üzerinden okumak da mümkündür. Türkiye’de ailenin dönüşümü üzerine yapılan çalışmaların birçoğunun kaynağında, ülke genelinde yapılan ve genellikle devlet kurumları tarafından desteklenen nicel ve nitel araştırmalar vardır. Ancak devlet kurumları tarafından üretilen araştırma verileri ve diğer yazılı kaynakların analizi (araştırmada seçilen değişkenler, temalar, yayımlanan kitapların başlıkları vb.) yeterince incelenmemiştir. Hâlbuki aile araştırmaları ve yayınlardaki değişimin sosyolojik analizi Türkiye’de aile yapısının değişimi ile siyasetçiler ve bürokratların önceliklerini anlamak açısından değerli bilgiler sunabilir. Bu çalışma, ulusal çapta yapılmış araştırmalardan ve yayınlardan yola çıkarak resmî kurumların aileye nasıl yaklaştıklarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, devlet kurumlarının aileyle ilgili hangi meseleler üzerine veri topladığı, zaman içerisinde araştırma sorularında ve temalarında bir değişim olup olmadığı, değişimlerin devletin aile politikalarında bir dönüşüme öncülük edip etmediği gibi sorular cevaplanacaktır. Bu çalışma, 1990-2023 yılları arasındaki yapılmış aile araştırmaları ile yayınların analizine dayanır. Çalışmada aile üzerine yapılan çalışmaların 1980’lerin sonundan itibaren düzenli bir şekilde devam ettiği, özellikle son yıllarda farklı konularda bilimsel araştırmalara ağırlık verildiği görülmüştür. Ulusal çalışmalar arasında aile ilişkileri, evlilik, sosyal hayat ve sosyokültürel temalar öne çıkarken kitaplarda ise aileye dair genel konular, kadın ve sağlık temaları öne çıkmaktadır. İncelenen üç dönemde (1990-2001, 2002-2010, 2011-2023) çok büyük değişimler olmamakla birlikte ulusal araştırmaların ve yayınların özellikle 1990’larda yapıldığı, 2010’lardan sonra daha çok ulusal ölçekte yapılan nicel çalışmalara odaklanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar incelendiğinde gerek yayın başlıklarının gerekse araştırmaların ve bunlarda kullanılan soruların değişen toplumsal yapıya ve kamu otoritesinin önceliklerine göre yıllar içinde yeniden şekillendiği iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Politika, Değişim, Sosyal Araştırma, Devlet, Türkiye Aile Yapısı Araştırması

Giriş

Aile, toplumsal yapının temel taşı olarak sürekli bir dönüşüm içinde olan ve aynı zamanda bu dönüşümü yansıtan dinamik bir kurumdur. Toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimler, ailenin yapısını, işlevlerini ve tanımını yeniden şekillendirirken devletler de bu süreci politika ve araştırmaları aracılığıyla yönlendirmeye ve düzenlemeye çalışmaktadır. Türkiye’de aile kurumu, Cumhuriyet Dönemi’nde özellikle modernleşme politikaları ile birlikte devletin merkezî hedeflerinden biri olmuştur. Bu çerçevede son döneme kadar devlet laik, ulusal ve modern bir aile modeli inşa etmek, nüfus politikaları aracılığıyla askerî ve ekonomik gücü artırmak ve toplumsal cinsiyet rollerini yeniden tanımlamak amacıyla çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahaleler, devlet kurumları tarafından üretilen araştırmalarda ve yayınlarda somutlanmış, aileye dair bilgi üretimi aynı zamanda bir iktidar tercihi olarak işlev görmüştür.

Bu çalışma, 1990-2023 yılları arasında Türkiye’de devlet kurumları tarafından yürütülen aile araştırmalarını ve yayınlarını inceleyerek devletin aileye nasıl yaklaştığını, hangi meseleleri önceliklendirdiğini ve zaman içinde bu önceliklerin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel sorusu, devlet destekli araştırmaların odaklandığı temalar, kullandığı yöntemler ve ürettiği bilginin, devletin aile politikalarındaki dönüşüme nasıl ayna tuttuğudur. Bu kapsamda, araştırmalarda seçilen değişkenler, vurgulanan temalar ve yayınların içeriği, Türkiye’deki toplumsal değişim ve siyasi önceliklerle ilişkisi bağlamında eleştirel bir bakışla değerlendirilecektir.

Makale, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, ailenin sosyolojik tanımına ilişkin teorik çerçevesi ele alınacak; farklı teorik yaklaşımlara atıfla aile kavramına tarihsel ve kültürel olarak nasıl yaklaşıldığı tartışılacaktır. İkinci bölümde, devlet ile aile arasındaki ilişki kısaca incelenecek ve Türkiye’deki aile politikalarının tarihsel değişimi özetlenecektir. Üçüncü ve son bölümde ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile selef kurumlar tarafından hazırlanan yayınlar ile ulusal çapta yapılan saha araştırmaları ve büyük ölçekli nicel aile araştırmalarının analizinden elde edilen bulgular tartışılacak, Türkiye’deki aile araştırmalarının tematik ve yöntemsel dönüşümü ortaya konulacaktır. Böylelikle devletin aile üzerindeki söylem ve pratiklerinin araştırma ve yayınlar üzerinden nasıl şekillendiği ve küresel etkenlerle nasıl bir etkileşim içinde olduğu analiz edilecektir.

Günümüz Toplumunda Aileyi Yeniden Tanımlamak

Aile, sosyolojinin en temel ve aynı zamanda en tartışmalı kurumlarından biridir. Tarihsel süreç içinde toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümlere paralel olarak ailenin yapısı, işlevleri ve tanımı da köklü bir değişim geçirmiştir. Bu değişim, sosyologların konuya ilişkin yaklaşımlarını da şekillendirirken, tek ve evrensel bir aile tanımı yerine, çoklu ve çoğu zaman birbiriyle çatışan tanımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte ailenin tanımı ve aile çalışmaları sıklıkla ideolojik çatışmaların ve farklı dünya görüşlerinin çatışmasının gölgesinde kalmaktadır (ör. Engels, 1884; Firestone, 1970; Özipek, 2004). Bu tartışmaların ışığında ailenin tanımına farklı kültürel dinamikleri dikkate alan kapsayıcı bir yaklaşımla açıklama getirmek oldukça önemlidir.

Tarihsel olarak, aile tanımı toplumsal yapıların bir yansıması olarak değişim göstermiştir. Antropolojik bulgular uzun yıllar avcı-toplayıcı insanların büyük gruplar hâlinde iç içe yaşadıklarını göstermektedir (Hill vd., 2011). Tarım devrimi ile yerleşik hayata geçen insanların aile yapısı ve aile içi rolleri de değişime uğramıştır. Özellikle son yüzyıla kadar aileler, birçok kültürde sadece değerlerin aktarıldığı ve yakın ilişkilerin yaşandığı birimler değil aynı zamanda üretimin ve tüketimin birlikte gerçekleştiği birimler olarak da işlev görmüştür. Aile üyeleri, tarım veya el zanaatları gibi ekonomik faaliyetlerde birlikte çalışır, genç, yaşlı, hasta ve yoksulların bakımını üstlenir, çocukların eğitimi ve sosyalleşmesini sağlarlardı. Sanayi Devrimi'nden sonra aile yapısı dönüşmüş; geleneksel geniş ailelerden çekirdek ailelere geçiş hızlanmıştır.

Sanayi Devrimi sonrası modern toplumun şekillenmeye başladığı 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar damgasını vuran hâkim teorik yaklaşım, işlevselci ekol olmuştur. Bu yaklaşım, aileyi toplumun istikrarını sağlayan temel bir kurum olarak ele alır. İşlevselci yaklaşımın en önemli temsilcilerinden Murdock (1949) aileyi; duygusal destek veren, cinsel faaliyetleri düzenleyen, gelecek nesillere sosyal kimliği aktaran ve çocukların sosyalleşmesini sağlayan evrensel bir sosyal grup olarak ele almıştır. Parsons (1955) ise sanayi toplumunda ailenin temel işlevlerinin kişiliklerin istikrarlı bir şekilde oluşturulması (birincil sosyalleşme) ve “yetişkin kişiliklerin gerilimden korunması” (duygusal destek) olduğunu öne sürmüştür. Parsons’a (1955) göre, bu işlevlerin etkin bir şekilde yerine getirilebilmesi için ailede net bir cinsiyet rolleri ayrımı gereklidir. İşlevselci yaklaşıma benzer olarak aile, muhafazakâr düşünce açısından da temel bir toplumsal kurumdur. Özellikle din ile birlikte ele alındığında aile toplumsal düzenin tesis edilmesi ve sürekliliğin sağlanmasında merkezî bir rol üstlenmektedir (Akın, 2012: 6).

İşlevselci yaklaşımın ailenin işlevi ve toplumsal dayanışmaya dayalı yorumlarının aksine çatışma teorisi ise aileyi sosyal eşitsizlikleri sürdüren bir araç olarak görür. Bu yaklaşıma göre aile, ataerkil toplumsal yapıyı ve sınıf ayrımını pekiştirir; zengin aileler servetlerini çocuklarına aktararak toplumsal tabakalaşmayı korur. Bunlar içinde öne çıkan ilk çalışmalardan biri de 1884 yılında yayımlanan Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eseridir. Engels (1884), çatışmacı perspektiften ailenin tarihsel gelişimini özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte sınıf çatışmalarının bir ürünü olarak ele alır. Ona göre aile, kapitalist sistem için ev içi ücretsiz emek sağlayan, yeni işçi kuşakları yetiştiren ve erkek işçileri destekleyerek sistemin devamlılığını temin eden bir araçtır. Devletin ise bu mülkiyet ilişkilerini korumak üzere sınıf hâkimiyetini sürdüren bir mekanizma olduğunu iddia eder.

Başka bir çatışmacı yaklaşım ise kadını ve cinsiyete bağlı eşitsizlikleri analizin merkezine alan feminist yaklaşımdır. Feministler, geleneksel aile yapılarının kadınları ev içi rollere hapsettiğini, bunun da erkeklerin avantajlı konumunu yeniden ürettiğini savunurlar. 1960'lar ve sonrasında yükselen feminist hareket, işlevselci aile tanımını köklü bir şekilde sorgulamıştır. Feminist teorisyenler, ailenin toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temel kaynağı ve yeniden üretildiği ana kurum olduğunu savunmuşlardır. Örneğin Mitchell (1971), aileyi, kadının baskı altında tutulduğu dört yapıdan (üretim, üreme, cinsellik ve sosyalleşme) biri olarak analiz etmiştir. Firestone (1970), aileyi ataerkil düzenin temel taşı olarak görür ve kadınların üreme kapasitesi üzerinden kontrol edildiğini iddia eder. Feminist yaklaşım, aile tanımına "iktidar", "eşitsizlik" ve "emek" kavramlarını dâhil ederek sosyolojik analize kritik bir derinlik kazandırsa da sınıf, etnisite, yaş, din gibi diğer etkenlerin kesişimlerini dikkate alarak analiz yapılmalıdır. Bununla birlikte aile sadece dayanışmaya indirgenemeyeceği gibi çatışmaya da indirgenemez. Bu da başta feminist yaklaşımlar olmak üzere çatışmacı geleneğe yapılan temel eleştiridir.

Sembolik etkileşimci yaklaşım, aileyi bireylerin günlük etkileşimleri üzerinden tanımlanan bir grup olarak görür. Bu teoriye göre aile, üyelerin kendilerini aile olarak gördüğü ve buna göre davrandığı bir yapıdır; anlamlar iletişim ve semboller yoluyla müzakere edilir. Aile bağları, toplu aile yemekleri, bayram günlerinde bir araya gelmeler ve dinî paylaşımlar gibi etkinliklerle güçlenir. Tarihsel olarak romantik aşk temelli evlilikler 18 ve 19. yüzyılda Avrupa'da yaygınlaşmış olup daha önceki dönemlerde daha çok ekonomik ittifaklar hâkim olmuştur.

Post-modern ve post-yapısalcı düşünürler, tek ve sabit bir gerçeklik olduğu fikrine şüpheyle yaklaşmışlardır. Bu perspektif, aile kavramının da sosyal olarak inşa edilmiş, değişken ve çok anlamlı bir kavram olduğunu vurgular. Bu yaklaşıma göre, aile olarak adlandırdığımız şey, belirli bir tarihsel ve kültürel bağlamda üretilmiş bir söylemdir. Örneğin Stacey (1996, 1998), boşanmış, yeniden evlenmiş veya farklı arkadaş ağlarına dayalı yeni aile formlarının ortaya çıktığını ve bu çeşitliliğin, geleneksel tanımları geçersiz kıldığını savunur. Bu yaklaşım ise çeşitliliği kabul ederek daha kapsayıcı bir aile tanımı sunmaya çalışırken ailenin ekonomik ve yasal yapılar tarafından nasıl düzenlendiğini ve şekillendirildiğini göz ardı eder. Aşırı göreceli aile tanımları, aileyi tanımlamanın sosyolojik olarak imkânsız hâle gelmesine ve analitik gücünün kaybolmasına neden olabilir.

Tarihsel ve kültürel bağlamlara göre şekillenen aile kavramı, araştırmacılar için sürekli bir tanımlama sorunu oluşturmaktadır. Mevcut tanımlar incelendiğinde ailenin Kınalızâde'nin (1564) anne, baba, çocuklar ve hizmetçileri kapsayan dar ve hiyerarşik tanımından Beaujot'nun (1999) kazanç ve bakıma odaklanan geniş tanımlamalarına kadar farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Türkiye'de ise Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu (DPT, 1989) aileyi daha işlevselci bir bakış ile şu şekilde tanımlamıştır: Kan bağı, evlilik ve diğer yasal yollardan aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı hanede yaşayan, fertlerin cinsel, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı temel bir toplumsal birimdir.

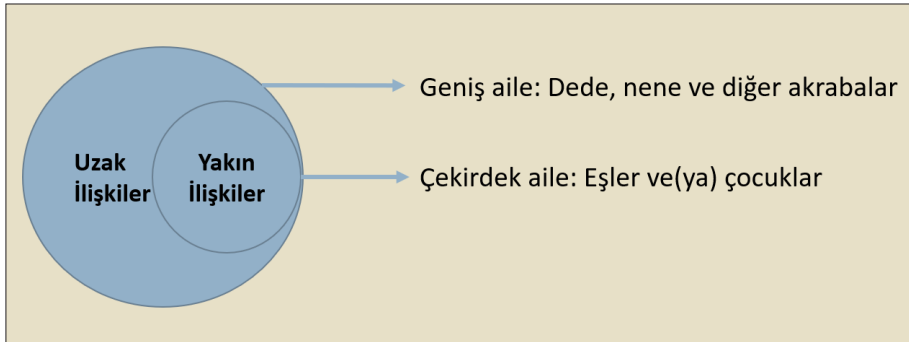
Bu tanımlar, aileyi anlama çabamızda önemli katkılar sunsa da bir dizi temel sorunu da beraberinde getirmektedir. İlk sorun, aile ile hane halkı kavramlarının sıklıkla eş anlamlı olarak kullanılmasıdır. TÜİK'in hane halkı tanımı, aynı konutu paylaşan ve temel ihtiyaçlarını birlikte karşılayan kişilerden oluşan bir *yapısal* birimi ifade eder (AÇSHB, 2019: 6). Oysa aile, akrabalık, duygusal bağ, karşılıklı sorumluluk, toplumsal veya hukuki tanınma ile tanımlanan daha karmaşık sosyolojik ve *ilişkisel bir* birimdir. Bu iki kavramı birbirine karıştırmak, aynı evde yaşamayan ancak güçlü aile bağları olan bireyleri analizin dışında bırakırken aynı evi paylaşan yabancıları veya aralarında güçlü bağ olmayan bireyleri aile üyesi olarak sınıflandırabilir. İkinci sorun ise analizlerde sıklıkla başvurulan çekirdek, geniş ve dağılmış aile şeklindeki üçlü tasnifin geçmişte ve günümüzde aileyi anlamakta yetersiz kalmasıdır. Bu modern ve katı sınıflandırma, tek ebeveynli aileleri, çocuksuz çiftleri, geniş akrabalık ağlarına dayalı toplulukları veya daha modern farklı aile tiplerini yeterince kapsayamaz. Ailenin dinamik ve dönüşen doğasını anlamak, bu statik ayrımları aşan daha

esnek ve kapsayıcı bir bakış açısını gerektirir. Aile tanımlarında öne çıkan bir diğer sorun ise tanımların ya çok dar (yalnızca kan bağı veya evliliğe odaklanan) ya da çok geniş (yakın ilişkilere sahip olmayan her türlü sosyal grubu içerecek şekilde) olma eğilimidir.

Aile sosyolojisinin ortaya çıkmasından önce ortaya atılan düşünceler mevcut aile yapılarını açıklamak yerine, daha çok olması gereken durum hakkında fikir vermektedirler. Hâlbuki aile sosyolojisi normatif bir disiplin değildir, amacı gerçeği olduğu şekliyle kavramak ve incelemektir (Canatan & Yıldırım, 2013: 23).

Bu kavramsal sorunlar ışığında, aile tanımının dört temel unsuru dikkate alınması önerilebilir: i) Tarihsel süreçteki dönüşümleri kabul eden dinamik bir perspektif kullanmak, ii) farklı kültürlerdeki çeşitliliği içerebilen bir esneklik getirmek, iii) toplumsal kabulün önemini dikkate almak ve iv) hukuki düzenlemelerle olan ilişkiyi ihmal etmemek. Bu çerçevede, aileyi birbiri için ekonomik ve duygusal sorumluluk hisseden, toplumsal ve hukuki kabul gören, en az iki kişinin oluşturduğu grup olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanım, yapıdan ziyade ilişkiye ve sorumluluğa vurgu yaparak geleneksel olan ve olmayan tüm aile formlarını kapsayacak esnekliği sunar. Aynı zamanda, ailenin toplum ve devletle olan kurumsal bağı (hukuki tanınma gibi) da dikkate alarak onu sadece özel bir olgu olmaktan çıkarır ve sosyolojik analizin merkezine yerleştirir.

Aile, sosyolojik açıdan yalnızca bir yapısal birim değil, aynı zamanda bir ilişkiler ağıdır (Akın, 2019). Bu ilişkiler, yakınlık ve uzaklık derecelerine göre şekillenir ve ailenin sınırlarını, işlevlerini ve dinamiklerini belirler. Aşağıdaki şemada, geleneksel olarak çekirdek aile ve geniş aile ayrımı görselleştirilirken bu ayrımın ötesinde aile bireyleri arasındaki ilişki mesafenin sosyolojik analizde dikkate alınması gerektiği görülmektedir.

Şekil 1: İlişki merkezli bir aile yaklaşımı

Şekil 1’de “yakın ilişki” olarak işaretlenen alan, geleneksel çekirdek aileyi (eşler ve çocuklar) temsil eder. Sosyolojide bu ilişkiler, birincil grup kavramıyla açıklanır (Cooley, 1909). Birincil gruplar, yüz yüze, samimi, duygusal bağlara dayalı ve sürekli ilişkilerden oluşur. Buradaki yakınlık, yalnızca aynı evi paylaşmakla değil; bakım, beslenme, duygusal destek gibi gündelik hayatın pratiklerini ortaklaşa yürütmekle ve derin bir karşılıklı sorumluluk hissiyle şekillenir.

“Uzak ilişki” olarak gösterilen ve geniş aileyi (dede, nine, amca, hala, teyze ve diğerleri) temsil eden halka ise daha geniş bir akrabalık ağını işaret eder. Bu ilişkiler daha az sıklıkta ve gündelik olabilir; ancak yine de sosyolojik olarak özellikle güçlü aile ve akrabalık ilişkileri olan toplumlarda kritik öneme sahiptir. Bu ikincil grup dinamikleri, bayram, düğün, cenaze gibi özel günlerde veya maddi destek, bakım, kriz gibi önemli durumlarda devreye girer. Bu ağ, bireye kimlik, tarihsel süreklilik ve toplumsal konum sağlar.

Bu yakın ve uzak ilişkilerin dinamik ve akışkan bir yapısı vardır. Aile içindeki ilişki mesafe sabit ve katı değildir. Bir hastalık veya ekonomik kriz döneminde, “uzak” olarak görülen bir aile ilişkisi hızla “yakın” bir ilişki halkasına dâhil olabilir. Veya yakın olarak görülen bir ilişki bir süre uzak ilişki olarak yaşanabilir. İşte tam da bu nedenle, aileyi yalnızca aynı haneyi paylaşan ve genellikle eşler ve (ya) çocuklardan oluşan çekirdek aile ile farklı nesillerin bir arada yaşadığı geniş aile şeklinde ayırıştırmak, ailenin dinamik yapısını anlamayı zorlaştırır. Modern toplumlarda bu bağların zayıfladığı iddia edilse de (Giddens, 1992), özellikle Türkiye gibi toplumlarda geniş aile bağları hâlâ güçlü bir sosyal güvence ağı ve dayanışma kaynağı olmayı sürdürmektedir (Aysan, 2018; Aysan & Aysan, 2021).

Bu ilişki merkezli (yakın/uzak, çekirdek/geniş) yaklaşımın, ailenin karmaşıklığını yakalamakta yetersiz kaldığı düşünülebilir. İlişkisel yakınlık sadece coğrafi mesafe olarak düşünülmemelidir. Günümüzde, fiziksel olarak uzakta yaşayan bir babaanne, duygusal ve destekleyici ilişki anlamında yakın olabilir. Veya dijital gelişmelerin getirdiği iletişim imkânları sanal da olsa bu ilişkileri yakınlaştırabilir. Bununla birlikte kan bağı dışında da arkadaşlık veya güçlü topluluk bağları gibi yakın ilişkiler olabilir. Ancak bu ilişkiler ne kadar yakın olursa olsun ekonomik ve duygusal sorumluluk hissedilmediği ve toplumsal ve hukuki kabul görmediği takdirde aile tanımlaması içine giremez.

Bu analiz ışığında, aileyi yalnızca bir yapı (çekirdek/geniş) olarak değil, bir ilişkiler ağı olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Bu ağın merkezinde, karşılıklı duygusal ve ekonomik sorumluluk hissedilen yakın ilişkiler bulunur.

Bu ilişkiler, geleneksel olarak çekirdek aile üyeleriyle kurulabildiği gibi, kan bağı olmayan bireylerle veya geniş aileden belirli kişilerle de kurulabilir. Daha dış halkada ise daha seyrek etkileşime rağmen toplumsal kimlik ve destek sağlayan uzak ilişkiler (geniş akrabalık ağı) yer alır.

Dolayısıyla sosyolojik anlamda aile; bireylerin, toplumsal ve hukuki olarak bir dereceye kadar tanındığı, birbirleri için duygusal ve ekonomik sorumluluk hissettikleri, yakın ve uzak ilişkilerden oluşan dinamik bir ağıdır. Bu tanım, yapısal katılımları aşarak ailenin akışkan, dinamik ve ilişkisel doğasını kavramamıza olanak tanır.

Aile ve Devlet

Engels'in (1884) vurguladığı gibi, aile kurumu ekonomik sistemler, mülkiyet ilişkileri ve siyasi iktidar yapılarıyla derinden iç içedir. Devletler, varlıklarını, güçlerini ve ideolojilerini sürdürülebilmek için aile kurumunu bir araç ve hedef olarak görmüş, onun yapısını, işlevlerini ve üreme davranışlarını doğrudan veya dolaylı yollarla kontrol etmeye, düzenlemeye ve şekillendirmeye çalışmıştır.

Antik çağlardan başlayarak tarih boyunca birçok toplumda aile, toprak mülkiyeti ve neslin devamı üzerinden tarımsal üretim istikrarının temelini oluşturmuş, ülkeler vergi ve asker toplama amacıyla aile yapılarını düzenlemiştir. Sanayi Devrimi sonrası dönemde, kapitalist ekonomik yapıda aile üretimin devamını sağlayacak işgücünün temelini oluşturmuştur. Örneğin 19. yüzyıl İngiltere'sinde doğurganlık politikaları, sanayi büyümesi için ucuz işgücü yaratmayı amaçlamıştır (Tilly & Tilly, 1998). Sosyolojik açıdan, bu kontrol mekanizmaları ailenin devletin hedeflerini gerçekleştirmedeki rolünü vurgular: Aile, kültürel aktarım yoluyla toplumsal normları nesillere taşır, ekonomik kalkınma için emek gücünü üretir ve askerî hedefler için nüfus sağlar.

Modern dönemde ulus devlet ile birlikte devletin aile üzerindeki etkisi ve onu yönetmek için araştırmalar yoluyla bilimsel veri toplanması daha da artmıştır. Foucault'nun (1978) kavramsallaştırdığı üzere, bu müdahale biçimi, modern iktidarın "biyopolitika"sının, yani nüfusun yaşam süreçlerini yönetme sanatının temel bir tezahürüdür. Nazi Almanya'sı veya Sovyetler Birliği gibi 20. yüzyılın totaliter rejimlerinde aile, ideolojik propaganda aracı olarak kullanılmış; doğurganlık teşvikleri, ulusal güç için sağlıklı işçi ve asker yetiştirmeyi hedeflemiştir. Ailenin bu rolü, kültürel aktarımda belirgindir; aile, devletin ideolojisini içselleştirerek toplumsal uyumu sağlar.

Modern refah devleti, aileye yönelik bu düzenleyici yaklaşımı kurumsallaştıran ana mekanizmadır. Sosyal politikalar, görünürde aileyi korumak ve desteklemek için tasarlanmış olsa da çoğu zaman onu belirli bir forma sokmayı amaçlar. Evlilik teşvikleri, çocuk yardımları, doğum izinleri, aile planlaması hizmetleri hatta konut politikaları ailenin yapısını ve üreme davranışlarını dolaylı olarak yönlendiren araçlardır (Aysan, 2022). Örneğin İsveç'in sosyal politikaları aileden bağımsız daha eşitlikçi ve bireyci bir toplumsal yapıyı teşvik ederken kıta Avrupası ve Güney Avrupa ülkelerindeki sosyal politikalar daha geleneksel ve aile merkezli yapıyı öne çıkarır ve onun güçlendirilmesine odaklanır. Bu durum, devletin belirli bir aile tanımı yaparak bu tanımın dışında kalan aileleri dezavantajlı duruma düşürdüğü eleştirisine yol açar (Fraser, 1989).

Sosyoloji literatüründe aileyi destekleyen politikaların, aileyi bir “sosyal yatırım” aracı olarak konumlandığı sıklıkla vurgulanmaktadır (Esping-Andersen, 2002; Hemerijck vd., 2023). Devlet, aile üzerinden insan sermayesi geliştirerek ekonomik büyüme ve kültürel sürekliliği sağlar. Ancak feminist eleştiriler, bu düzenlemelerin ataerkil yapıyı sürdürdüğünü savunur; sosyal politikalar kadınları annelik rollerine hapsederek cinsiyet eşitsizliklerini pekiştirir (Orloff, 1996).

Türkiye’de modernleşme projesi, ailenin dönüştürülmesini merkezine almıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi, Türk Medeni Kanunu’nun (1926) kabulüyle aile hukukunun laikleştirilmesi ve kadınların yasal statüsünün iyileştirilmesiyle karakterize edilir. Buradaki temel hedefin, çekirdek, modern, laik ve ulusal değerlere bağlı bir aile modeli oluşturarak yeni ulus devletin vatandaşlarını yetiştirmek olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde aile, devletin kültürel aktarım aracı olarak konumlandırılmış; nüfus politikaları doğurganlığı teşvik ederek askerî ve ekonomik gücü artırmayı hedeflemiştir (Aysan, 2022).

Anavatan Partisi iktidarında ailenin bütünlüğünün korunması, güçlendirilmesi ve sosyal refahın artırılması amacıyla çalışmalar yürütmek üzere 1989 yılında Başbakanlığa bağlı olarak Aile Araştırma Kurumu kurulmuştur. Böylelikle aile üzerine hazırlanan yayımların sayısı giderek artmıştır. Özellikle 2000’li yıllarda AK Parti iktidarıyla birlikte, aile çalışmaları farklı bir evreye geçmiştir. Aile Araştırma Kurumu, 2004 yılında Başbakanlığa bağlı Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğüne dönüştürülmüş, odak alanı da genişlemiştir.

Yine bu dönemde aile politikaları, daha muhafazakâr, dinî değerleri öne çıkararak, aile birliğini korumaya odaklanan bir karaktere bürünmüştür. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2011 yılında kurulması farklı alanlarda oluş-

turulan aile politikalarının kurumsal ve sistematik hâle gelmesini sağlamıştır. 2015 yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından “Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı” ilan edilmiş, yaklaşık on yıl sonra *Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı (2024-2028)* hazırlanmıştır. Hemen ardından 2025, “Aile Yılı” ilan edilmiş, bazı düzenlemelerle hükümetin aile odağı daha pekişmiştir. Bazı araştırmacılar hükümetin aile politikalarında muhafazakâr vurgu ile kadınları geleneksel rollerine hapsederek kamusal alandaki kazanımlarını tehdit ettiğini ve bu vurgunun devletin aile içi özel alana aşırı müdahalesi anlamına geldiğini savunmaktadır (Kandiyoti, 2016; Buğra, 2012) Bununla birlikte 2002 sonrasında AK Parti hükümetlerinin uygulamalarının yekpare bir aile ve kadın politikasından ziyade değişken, çok boyutlu ve karmaşık bir yapısı olduğunu gösteriyor. Bu çerçevede 1980’lerin sonundan itibaren devlet tarafından yapılan sosyal araştırmaların ve üretilen yayınların incelenmesi, devletin aileye yönelik tutumunu ve bu tutumda bir değişim olup olmadığını görmek açısından oldukça önemlidir.

Türkiye’de Aile Odaklı Devlet Çalışmalarının İncelenmesi

Aile, toplumsal değişimin izlerini farklı şekillerde incelemeye imkân sağlayan bir kurumdur (Akin vd., 2025). Çalışmanın bu kısmında Türkiye’de aileye dair dönüşümler aile odaklı araştırmalar üzerinden incelenmektedir. Bu sebeple aileye dair yapılan çalışmalar incelendiğinde devlet tarafından yapılan büyük ölçekli çalışmaların daha fazla veri sunduğu görülmüş ve çalışmanın ana hatları bu araştırmalar üzerinden oluşturulmuştur. Türkiye’de aileye dair çalışmalar, 1980’lerin sonuna kadar Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi devletin belli kurumlarına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Başbakanlık bünyesinde Aile Araştırma Kurumunun kurulması aile çalışmalarında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Alana dair katkı sağlayan başka bir kurum da Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsüdür (HÜNEE). 1968 yılında ilk defa Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması ismiyle başlayan demografik araştırmalar 1993 yılından itibaren nüfus ve sağlık çalışmaları adıyla 2018’e kadar düzenli olarak her beş yılda bir ülke genelini kapsayacak şekilde yapılmıştır (HÜNEE, 2025). Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) olarak da bilinen çalışmalar, doğurganlık ve nüfus odaklı olmaları ve üniversitenin kısmen özerk kurumsal yapısı nedeniyle bu çalışma kapsamında değerlendirilmemiştir. Bunun yerine doğrudan kamu otoritesinin aileye olan yaklaşımını anlayabilmek için devlet tarafından yapılan çalışmalar üzerinden analizler yapılmıştır.

Bu çerçevede 1988, 2006, 2011, 2016 ve 2021 yıllarında gerçekleştirilen çalışmaların soruları üzerinden kodlamalar yapılmıştır. Sorular üzerinden ailenin yıllar içerisindeki dönüşümü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. En son çalışma olan 2021 yılı araştırmasının soruları baz alınarak diğer yıllarda da olan ortak soruların tablosu çıkarılmıştır. Her soru ve cevap listelenmiş, aynı kategorilerin olup olmadığı tespit edilmiştir. Sorular üzerinden temalar belirlenmiş ve sonrasında daha iyi analiz yapabilmek için belirlenen temalar aile içi ilişkiler, aile ve sosyal ilişkiler, bakım, boşanma, çalışma durumu, demografik bilgiler, eğitim, ekonomik durum, evlilik, konut özellikleri, memnuniyet, sağlık, sosyal güvence, sosyal hayat ve sosyokültürel tutumlar başlıkları altında toplanmıştır. Konu başlıklarından hangi yıllarda kaç kez bahsedildiği ve araştırmadaki katkısı irdelenmiştir.

Çalışmada aynı zamanda TÜİK ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanan açık kaynaklar da incelenmiştir. Bakanlığın e-kütüphane sitesinde yer alan 307 yayın, mükerrer olanların çıkarılmasıyla 282 çalışmaya indirilerek gruplandırılmıştır. Ayrıca, çalışmada kullanılmak üzere Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün gerçekleştirdiği saha araştırmaları Bakanlık sayfası üzerinden incelenmiştir. Böylelikle i) e-kütüphane yayınları, ii) saha araştırmaları, iii) ulusal ölçekli nicel aile araştırmaları olmak üzere Bakanlıkla ilişkili üç temel veri seti üzerinden analiz yapılmıştır. Her bir çalışmanın yöntemi, kapsamı, bölgesi, örnekleme detaylandırılmıştır. Temalar üzerinden yıllara göre odaklanılan çalışma konuları belirlenmiştir. Bununla birlikte analiz 1990'lar (1988-2001), 2000'ler (2002-2010), 2010'lar (2011-2023) olmak üzere üç dönemi kapsamaktadır. Dönemsel ayrımın bu yıllara göre yapılmasının nedeni hem kabaca 10 yıllık ayrımlar yapabilmek hem de aile üzerine son dönemde iki önemli kırılmayı dikkate almaktır. 2002 Kasım'ında aile merkezli muhafazakâr AK Parti'nin iktidara gelmesi ve aile odaklı ilk bakanlığın 2011 yılında kurulması bu 10 yıllık ayrımlar ile de örtüşmektedir.

E-Kütüphanedeki Yayınlar

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı açık erişim olarak e-kütüphane üzerinden 307 çalışmayı paylaşmıştır. Tekrar edenlerin çıkarılmasıyla geriye 282 çalışma kalmıştır. Çalışmaların hepsi yıllara ve türlerine göre ayrılmış, her konu başlığından yola çıkarak temalar oluşturulmuştur. Çalışmaların türleri açık oturum, analiz, araştırma, belge, bildiri, bildiri özetleri, çalışma, belge, el kitabı, eylem planı, karar, katalog, kılavuz, kitap, kitapçık, kongre, kurultay, özet bilgi, mevzuat, panel, proje, rapor, saha çalışması, sempo-

yum, stratejik plan, şûra şeklinde belirlenmiştir. Çalışmaların analizinin kolay görselleştirilebilmesi için birbirine yakın başlıklar birleştirilmiş, böylelikle açık oturum, bildiri, kitap, saha çalışması ve stratejik plan olmak üzere beş başlık altında sınıflandırılmıştır.

Açık erişim kaynaklardan derlenen bu yayın listesi dışında kurumlar tarafından hizmete özel hazırlanmış çalışmalar da muhakkak vardır. Bunun dışında e-kütüphaneye eklenmemiş raporlar veya tanıtım kitapçıkları gibi farklı yayınlar da olabilir. Bunlar, Bakanlığının internet sitesi kontrol edilerek yakalanmaya çalışılmıştır. Ancak tüm çalışmalar kurumun internet sitesinde olmayabileceğinden bazı yayınlara erişilememiş olabilir. Bu nedenle bir tutarlılık yakalamak amacıyla e-kütüphanedeki açık erişim bilgiler dikkate alınarak bu yayın listesi oluşturulmuştur.

Tablo 1: E-Kütüphane yayınlarının türlerine göre dağılımı

	Açık oturum	Bildiri	Kitap	Saha Çalışması	Stratejik Plan
1990-2001	15	4	68	27	8
2002-2010	5	-	17	17	22
2011-2023	8	1	70	10	10

Not: Açık oturum başlığı altında açık oturum, kongre, kurultay, panel, sempozyum, şûra; bildiri başlığı altında bildiri, bildiri özetleri; kitap başlığı altında el kitabı, kitap, kitapçık, özet bilgi; saha çalışması başlığı altında proje, araştırma, saha çalışması ve stratejik plan başlığı altında analiz, belge, çalışma, belge, eylem planı, karar, katalog, kılavuz, mevzuat, rapor, stratejik plan yer almaktadır.

Tablo 1'de 1990-2001 yılları arasında en fazla üretimin kitap kategorisinde olduğu görülmektedir. Bilgi üretiminin daha çok yazılı kaynak temelinde oluşturulduğu ifade edilebilir. Bu kitaplar incelendiğinde daha çok önceden oluşturulmuş çalışmaların derlemesi veya farklı konularda aileye dair betimsel yayınlar olduğu görülmektedir. Bilgi üretimi politika odaklı bir merkezde oluşturulmak yerine, alanın sınırlarının çizildiği bir noktaya odaklanmıştır. Saha

çalışmaları da dönemin öne çıkan türlerindedir. Aile Araştırma Kurumu, HÜNEE gibi oluşumlar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar alana önemli katkılarda bulunmuşlardır. Stratejik plan kapsamında detaylı çalışmalara yer verilmediği, açık oturumlar, sempozyumlar açısından çalışma çıktılarının yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönemde toplam 122 yayın üretilmiştir.

2002-2010 tarihlerinde bildiri, stratejik plan hariç tüm yayın türlerinde sert bir düşüş olduğu görülmektedir. Toplamda bu dönemde sadece 61 yayın üretilmiştir. Bu yıllarda stratejik planın daha öne çıkmış olmasından hareketle devlet politikalarının değiştiği ve belgeler ile kurumsal düşüncenin aile alanında bilgi ve içerik üretmeye daha çok yöneldiği söylenebilir. Bu dönem muhafazakâr AK Parti'nin iktidara geldiği süreçtir. Aileye dönük politikaların belirlenmesi ve kurumsallaşma dönemi olarak adlandırılabilir.

2011-2023 yılları arasında kitap üzerinden bilgi üretiminin yeniden yükseldiği, saha çalışmalarının ve stratejik planların orta seviyelerde seyrettiği görülmektedir. İlk dönemki kadar olmasa da bu dönemde başta kitap olmak üzere yoğun bir yayın faaliyeti yapılmış, toplamda 99 eser basılmıştır. Dönemsel olarak yaşanan toplumsal değişimler de eğilimleri etkilemiştir. İlk yıllarda aile çalışmalarına zemin hazırlanması için kitabi bilgilere ve genel literatür taramasına ağırlık verilmiş olabilir. Özellikle önceki yıllarda aile üzerine farklı konularda yayımlanmış akademik çalışmaların derlemesi olan Aile Yazıları serisi buna örnek verilebilir (Dikeçligil & Çiğdem, 1991). 2010'ların başında ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasıyla aile araştırmaları bir ivme yakalamış, birçok akademik araştırmanın yapılmasına ve bunların yayın hâline getirilmesine imkân sağlanmıştır.

Açık erişim e-kütüphanedeki yayınların temalara göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir. Genel olarak ifade edilen temada, daha çok betimlemeleri içeren çalışmalar dâhil edilmiştir.

Tablo 2: E-Kütüphane yayınlarının temalara göre dağılımı

	1990-2001	2002-2010	2011-2023
Aile	28	6	13
Boşanma/Evlilik	1	2	3
Çocuk/Genç	14	5	13
Ebeveynlik	3	-	-
Eğitim	8	-	9

Ekonomi	2	1	6
Genel	19	11	23
Göç	3	-	-
Hukuk	4	5	8
Kadın	26	19	2
Medya	3	2	5
Sağlık	11	8	13
Yaşlı	-	2	4
Toplam	122	61	99

1990'lı yıllarda aile, kadın ve genel temaların öne çıkması ailenin merkeze alındığını, aynı zamanda kadına dair konuların da ilgi görmeye başladığını göstermektedir. Çocuk/genç ve sağlık temaları da öne çıkmaktadır. Çocukların toplum içinde görünür olması, eğitim hayatına dâhil olmaları, bu dönemde çocuk sayısının da yüksek olması gibi sebeplerden dolayı bu tema ön plandadır. Sağlık teması altında incelenen konulara bakıldığında da aile bağlamında, hastalıkların aileye ve ilişkilere etkisi, engelli çocuklar, eğitim modülleri gibi içeriklerin olduğu görülmektedir. Bu, demografik yapının ve temel hizmet ihtiyaçlarının belirlenebilmesinin bir çabası olarak da yorumlanabilir. 19 yayın ile 2002-2010 yılları arasında kadın teması, öne çıkmaktadır. Toplumsal hayatta kadının görünürlüğünün artması, iş hayatında yer alması ve ailede önemli bir rolü üstlenmesinden dolayı araştırma konularında artış olmuştur.

2011-2023 yıllarında aile, çocuk/genç ve sağlık konuları ön plandadır. Kurumsal hedeflerin ve politika ihtiyaçlarının netleşmesiyle üzerinde çalışılan konular da belirginleşmiştir. Aile ve çocuk konularının birbirlerinin dengeleyen şekilde ele alındığı ifade edilebilir. Ulusal çapta yapılan araştırmalar farklı konu başlıklarını da içinde barındırmasından dolayı özel konulara dair çalışmalar biraz daha daralmış olabilir. Kadın konusuna dair çalışmalar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Sağlık politikaları ve eğitimdeki dönüşümler de toplumsal değişimler bağlamından aile konusu üzerinden araştırmalara entegre edilmiş olabilir. 1990'lı yıllarda aile ve kadın merkezinde çeşitli araştırmalar karşımıza çıkarken 2000'li yıllarda konu çeşitliliği azaltılıp stratejik planlar doğrultusunda ilerlendiği ve 2010'lu yıllarda da aile, çocuk ve sağlık üzerinde çalışma profillerinin oluşturulduğu görülmektedir.

Bakanlık Araştırmalarına Genel Bakış

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde farklı konularda bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalarda toplumsal dönüşüm, aile yapısındaki değişiklikler, çocuklar, evlenme, boşanma, göç, sağlık ve ekonomi gibi birçok konuya dair bilgiler toplanmaktadır. Aile yapılarındaki değişim, gündelik yaşam pratikleri ve kuşaklar arası ilişkilerin incelenmesi, geçmişin daha anlamlı bir şekilde yorumlanmasına (Dere & Ecer, 2025) ve geleceğe dair öngörülerde bulunulmasına yardımcı olacaktır. Bununla beraber sadece açık erişim olan çalışmalar değil, kurum bünyesinde değerlendirilmek üzere özel çalışmalar da yapılmaktadır. Bakanlık sayfası incelendiğinde araştırmalar, eğitimler, hizmete özel (kurum içi) çalışmalar olmak üzere 75 çalışmanın bilgilerine ulaşılmıştır (ASHB, 2025). Bununla birlikte çevrim içi olmayan ve kamuoyu ile paylaşılmayan özel çalışmalar da olabilir. Ancak varsa bunlara erişim olmadığından sadece kamuoyuna açık kaynaklardan paylaşılan araştırmalar incelenebilmiş, 1988-2021 yılları arasında yapılan tüm çalışmalar 1988-2001, 2002-2010 ve 2011-2021 şeklinde üç döneme ayrılmıştır.

Tablo 3'te de görüldüğü gibi bu tarihler arasında yapılan çalışmalar içinden sadece saha araştırmaları seçildiğinde 50 araştırmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Araştırmaların yöntem, kapsam ve temaya göre dağılımı, tablolarda gösterilmiştir. Yöntem ve kapsam dağılımı incelendiğinde nicel yöntemin öncelikle tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte 2002-2010 yılları arasında hem nicel hem de nitel yöntemleri içeren karma yöntem de sıklıkla kullanılmıştır.

Tablo 3: Saha araştırmalarının yöntem ve kapsamı

	Yöntem				Kapsam		
	Nitel Yöntem	Nicel Yöntem	Karma Yöntem	Bilinmiyor	Tek İl	2-6 İl	6+ İl veya Ulusal
1988-2001	1	20	5	1	10	4	13
2002-2010	3	4	9	-	-	-	16
2011-2021	2	3	2	-	-	1	6

1988-2001 yılları arasında yapılan çalışmaların 20'si nicel yöntemle gerçekleştirilmiş, beş çalışmada karma yöntem ve bir çalışmada da nitel yöntem uygulanmıştır. Çalışmaların uygulandığı il sayısı dağılımına bakıldığında her üç dönemde de altı ve üzerinde ilde (genellikle her bir bölgeyi temsil eden birer il seçilmektedir) veya ulusal ölçekte araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu da ulusal düzeyde politika geliştirmek isteyen Bakanlığın hedefleriyle uyumludur. 1998-2001 döneminde, tek ilde (çoğunlukla Ankara) yapılan 10 araştırma, iki ila altı il arasında uygulanan dört saha çalışması ve altı il veya daha fazla ilde gerçekleştirilen 13 saha araştırması bulunmaktadır. Saha araştırmalarında da ulusal ölçekte yapılan çalışmalara ağırlık verildiği görülürken bu çalışmalarda farklı yöntemler kullanılmıştır.

2002-2010 yılları arasında en çok uygulanan yöntem dokuz araştırmayla karma yöntemdir. Karma yöntemi dört araştırma ile nicel yöntem ve devamında üç araştırma ile nitel yöntem takip etmektedir. Bu yıllar arasında yapılan çalışmaların örneklem büyüklüğü ulusal çapta olmuştur. 16 saha araştırması altı il ve daha fazla ilde gerçekleştirilerek ulusal ölçekte uygulanmıştır. 2011-2021 yılları arasında üç nicel yöntem, iki nitel yöntem ve iki karma yöntem uygulanarak saha araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Örneklem bazında incelendiğinde ise bir çalışmanın en az iki ili kapsadığı ve altı çalışmanın da en az altı ilde uygulandığı görülmektedir. Bu farklılık göstermektedir ki, 1990'larda yerel ölçekte de çalışmalar yapılırken ilerleyen yıllarda daha çok ulusal düzeyde ve standartlaştırılmış araştırmalar tercih edilmeye başlanmıştır.

Saha araştırmalarının temaları belirlenirken çalışmaların isimleri anahtar kelimeler doğrultusunda sınıflandırılmış, benzer konularda gerçekleştirilen araştırmalar daha iyi gruplandırma yapılabilmesi için aile, çocuk/genç, kadın, yaşlı, ekonomi, medya, şiddet, evlilik/boşanma, diğer (eğitim, sağlık, göç, hukuk, genel) başlıkları altında toplanmıştır. Tablo 4 incelendiğinde genel olarak aile üzerine odaklanan araştırmaların daha fazla olduğu görülmektedir. 1988-2001 yıllarında aile konusunda dokuz çalışma, kadın, evlilik/boşanma üzerine dört çalışma, diğer başlığı altında dört çalışma, çocuk ve gençlere dair iki çalışma ve medya, şiddet, yaşlı, ekonomi konuları kapsamında da birer çalışma yapıldığı görülmektedir. Çalışmalarda aile odağında kadın, çocuk/genç, yaşlı, medya, evlilik ve boşanma konuları çalışılmaktadır. 2002-2010 yıllarında arasında aile, ekonomi, çocuk/genç konularındaki çalışmalara ağırlık verildiği görülmektedir. Kadın, medya, yaşlı ve evlilik/boşanma konularında birer çalışma yer almıştır. 2011-2021 yılları arasında ise hem yapılan araştırma sayısı hem de tema sayısı giderek azalmış ve aile, çocuk/genç, kadın evlilik/boşanma konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Tablo 4: Saha araştırmalarının temalara göre dağılımları

	Aile	Çocuk ve Genç	Kadın	Yaşlı	Ekonomi	Medya	Şiddet	Evlilik ve Boşanma	Diğer	Toplam
1988-2001	9	2	4	1	1	1	1	4	4	27
2002-2010	4	2	1	1	2	1	-	1	4	16
2011-2021	3	1	1	-	-	-	-	2	-	7

Her dönemde araştırma konuları arasında kendine yer bulan çocuk/genç ve evlilik/boşanma temalarının, aile konusunun temel meselelerinde yerini koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte evlilik ve boşanma üzerine çalışmalar son dönemde oransal olarak artmıştır. 2010 sonrası dönemde temaların sayı olarak azaldığı düşünülebilir ancak bu daha kapsamlı aile araştırmalarının içinde zaten yer bulmalarından kaynaklanıyor olabilir. Toplumsal dönemeçlerde de çalışma konuları farklılıklar göstermektedir. Belli dönemlerde çocuk ve ekonomi gibi konuların artması o dönemin ekonomik göstergelerinde değişim olduğunu göstermektedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasıyla beraber ise çalışma alanları biraz daha aile, evlilik/boşanma ve çocuk konuları üzerinde yoğunlaşmış ve büyük ölçekli ulusal çalışmalar aracılığıyla politika ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de Ulusal Çapta Yapılan Nicel Aile Araştırmaları

Türkiye’de aile yapısına ilişkin ulusal çapta altı çalışma 1968, 1988, 2006, 2011, 2016 ve 2021 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 1968 yılında yapılan çalışma aile çalışmalarına giriş niteliğinde olup soru ve kategorileri tam olarak belli değildir. Bu nedenle analizde 1988 ve sonrasında gerçekleştirilen araştırmaların soruları incelenmiştir. Zaman içerisindeki dönüşüm sorular üzerinden irdelenecektir. Bu sebeple, öncelikle araştırmalara dair kısa bilgiler verilerek mahiyetleri aktarılmaya çalışılacaktır.

Türkiye'nin aile yapısını ve aile ilişkilerini açıklamak için 1972 yılında Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması yayımlanmıştır. 1968 yılında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından saha çalışması gerçekleştirilen araştırma, aynı zamanda Türkiye'de gerçekleştirilen büyük ölçekli ilk aile araştırması niteliğini taşımaktadır. Araştırmada aile; köy, kasaba ve şehirlerdeki toplumsal oluşumlarla bağlantılı bir şekilde sosyoekonomik yapı içinde incelenmiştir. Türkiye'yi temsil eden örnekleme sahip olan çalışmada, 4.500 ev halkıyla görüşülmüş, köy ve kasaba soru kâğıdı (66 soru), ev halkı soru kâğıdı (30 soru), kadın soru kâğıdı (223 soru) ve erkek soru kâğıdı (223 soru) olmak üzere dört ayrı soru kâğıdı uygulanmıştır (Timur, 1972: 14).

Aile yapısı üzerine gerçekleştirilen ikinci kapsamlı araştırma olan Türk Aile Yapısı Araştırması'nın saha çalışması 1988 yılında uygulanmış ve 1992 yılında yayımlanmıştır. Çalışmanın amacı ülke genelini temsil edecek ayrıntılı ve tutarlı verilere ulaşmaktır (Atalay vd., 1992: 3). DPT tarafından saha çalışması gerçekleştirilen araştırmada, nicel yöntem kullanılmıştır. Büyük bir kısmı hane reislerine ve bir kısmı 12 yaş ve üzerindeki aile üyelerine sorulmak üzere 125 sorudan oluşan soru kâğıdı hazırlanmıştır. Türkiye genelinde 18.210 haneden bilgiler toplanmıştır.

Bu çalışmadan yaklaşık 20 yıl sonra 2006 yılında gerçekleştirilen Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA), aile yapısı çalışmalarının düzenli bir biçimde uygulanmasının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 2006 yılından itibaren aile yapısı araştırmaları her beş yılda bir düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Araştırmanın amacı, Türkiye'deki aile yapısını, ailedeki yaşam biçimlerini ve değer yargılarını belirlemektir (ASAGEM, 2014a: 14). 2006 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGEM) tarafından gerçekleştirilen araştırmada nicel yöntem kullanılmış ve 117 soru sorulmuştur. Saha araştırmasında 12.208 haneyle görüşmeler yapılmış, 18 yaş ve üzeri 24.647 bireyle görüşülmüş ve toplam 48.235 bireye dair bilgiler toplanmıştır (ASAGEM, 2014a: 16).

2011 Türkiye Aile Yapısı Araştırması, ASAGEM ve Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi (ANAR) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada katılımcılara 131 soru yöneltilmiş ve 12.056 haneyle görüşülmüş, 44.117 kişinin bilgisine ulaşılmıştır (ASAGEM, 2014b: 18). 2016 yılında TÜİK ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesindeki Aile ve Sosyal Politikalar Genel Müdürlüğü tarafından Türkiye Aile Yapısı Araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada ise soru sayısı 150'yi bulmuştur. 17.239 hane ile görüşülmüş, 35.475 kişinin bilgisine ulaşılmıştır (AÇSHB, 2019: 6).

Son olarak 2021 yılında gerçekleştirilen Türkiye Aile Yapısı Araştırması'nda katılımcılara 170 soru yöneltilmiş, 22.780 haneden 42.046 kişinin bilgisine ulaşılmıştır. Araştırmalarda hane halkı özellikleri, evlilik, boşanma, aile içi ilişkiler, akrabalık ilişkileri, ailede çocuk ve çocuğa yaklaşım, aile ve toplum hayatına ilişkin algılar, sosyal ve kültürel faaliyetler ve yaşlılık olmak üzere farklı konu başlıkları altında bilgiler paylaşılmaktadır. Bu şekilde konu başlıklarının belirlenmiş olması boylamsal çalışmalarda karşılaştırma yapabilmeyi de kolaylaştırmaktadır.

Çalışmada, sorular üzerinden yapılan kodlama genel kabul gören başlıklar üzerinden oluşturulmuştur. Aile yapısına dair çalışmalara bakıldığında, 2016 yılında gerçekleştirilen çalışmaya kadar soruların belirli kategorilere ayrılma- dan sorulduğu görülmektedir. 2016 yılında hane halkı fert listesi, hane halkı soru formu ve birey soru formunda kategoriler altında sorular sorulmuştur. Kategoriler arasında konut özellikleri, gelir/tasarruf/borç, hane içi ilişkiler/iş paylaşımı/karar mekanizması, demografik/ekonomik/sosyal özellikler, evlilik, çocuklar, boşanma, sosyal algılar, aile/akrabalık ilişkileri, inanç/alışkanlıklar/ sosyal hayat ve yaşlılık beklentisi/yaşlılık yer almaktadır. 2021 yılında gerçekleştirilen araştırma da bu kategoriler doğrultusunda yapılmıştır. Tüm yıllarda gerçekleştirilen araştırmaların soruları aile içi ilişkiler, aile ve sosyal ilişkiler, bakım, boşanma, çalışma durumu, demografik bilgiler, eğitim, ekonomik durum, evlilik, konut özellikleri, memnuniyet, sağlık, sosyal güvence, sosyal hayat, sosyokültürel tutumlar başlıkları altında incelenmiştir.

Tablo 5: Araştırma yıllarına göre soruların tematik dağılımı

Konu	1988		2006		2011		2016		2021	
	Sayı	Pay (%)	Sayı	Pay (%)	Sayı	Pay (%)	Sayı	Pay (%)	Sayı	Pay (%)
Aile İçi İlişkiler	14	11,7	21	18,8	24	20,7	22	15,2	26	15,2
Aile ve Sosyal İlişkiler	6	5,0	1	0,9	3	2,6	4	2,8	5	2,9
Bakım	1	0,8	2	1,8	4	3,4	10	6,9	5	2,9
Boşanma	1	0,8	3	2,7	3	2,6	5	3,4	10	5,8
Çalışma Durumu	10	8,3	4	3,6	2	1,7	5	3,4	25	14,6
Demografik Bilgiler	10	8,3	10	8,9	11	9,5	17	11,7	20	11,7
Eğitim	3	2,5	4	3,6	3	2,6	5	3,4	9	5,3
Ekonomik Durum	11	9,2	9	8,0	12	10,3	20	13,8	15	8,8
Evlilik	11	9,2	17	15,2	18	15,5	18	12,4	18	10,5
Konut Özellikleri	5	4,2	4	3,6	7	6,0	8	5,5	6	3,5
Memnuniyet	-	0,0	2	1,8	3	2,6	3	2,1	3	1,8
Sağlık	-	0,0	5	4,5	2	1,7	5	3,4	9	5,3
Sosyal Güvence	1	0,8	2	1,8	1	0,9	3	2,1	5	2,9
Sosyal Hayat	8	6,7	9	8,0	7	6,0	10	6,9	6	3,5
Sosyokültürel Tutumlar	39	32,5	19	17,0	16	13,8	10	6,9	9	5,3
Toplam	120		112		116		145		171	

Aile içi ilişkilere dair soruların araştırmadaki oranlarına bakıldığında, 1988 yılında %11,7'den 2011'de %20,7'ye çıkmıştır. 2016 yılında %5,5 bir düşüş yaşamış olmasına rağmen 2021'deki araştırmada %15,2 ile yaklaşık bir oranda

seyretmiştir. Aile içi ilişkilerin, aile araştırmalarının en temel konularından biri olduğunu bu yüksek oranlar da göstermektedir. Toplumsal dönüşüm açısından da 2000’li yılların başlarında aile içi iletişim, etkileşimde ve rollerde dönüşümlerin olduğu ifade edilebilir. Aile ve sosyal ilişkiler konusunda soru oranının 1988’de %5 iken sonraki yıllarda %2-3 bandında seyrettiği görülmektedir. Bu çerçevede düşünöldüğünde aile içi ilişkiler ve sosyal ilişkilere dair soruların 2021’de genel olarak azaldığı söylenebilir.

Boşanma ve evliliğe dair sorular birlikte incelendiğinde 1988’den 2021’e gelen süreçte boşanmalara dair soru oranı %0,8’den %5,8’e yüksek bir artış gösterirken evliliğe dair soru oranlarının %15,5 ile 2011’de zirveye çıktığı 2021 yılında ise %10,5’e düştüğü görölmektedir. Boşanma konusu önceki yıllarda konuşulmaktan kaçınılan bir konu iken günümüzde araştırmalarda düzenli sorulan bir konu hâline gelmiştir. Bu durum son yıllarda hızla artan boşanma oranlarının araştırma sorularına yansımaları şeklinde de yorumlanabilir. Devletin, artan boşanma eğilimine karşı politikalar geliştirmek için veri toplama çabasını yansıtmaktadır. Bununla birlikte evliliğe dair sorularda ise azalma görölmektedir.

Demografik bilgilerdeki soru çeşitliliğinin oranı 1988 yılından 2021 yılına kadar %3’ten fazla artmıştır. Demografik bilgilerde yaş, cinsiyet, eğitim gibi sorular sorulmaktadır. Yıllar içerisinde medeni duruma dair sorulan soruya sunulan seçenekler artmıştır. Bu sorudaki değişim toplumsal dönüşümün ve değişen aile yapısının da bir göstergesidir. 1988 yılında kategoriler hiç evlenmemiş, evli, eşi ölmüş, boşanmış ve ayrı yaşayan şeklindedir. 2006’da birlikte yaşam kategorisi eklenmiş ve ayrı yaşayan ifadesi evli fakat ayrı yaşayan şeklinde detaylandırılmıştır. 2011 yılında 1988’deki kategorilere geri dönölmüştür. 2016 yılında 2006 yılına ek olarak evli kategorisi yalnızca dinî nikâhlı, yalnızca resmî nikâhlı ve evli fakat ayrı yaşayan olmak üzere üçe ayrılmıştır. 2021’de ise hem resmî hem de dinî nikâh kategorisi eklenmiştir. Medeni durum kategorilerindeki bu değişim toplumsal dönüşümün araştırma üzerindeki etkisine dair güzel bir örnektir. Bir taraftan farklı birlikteliklerin ortaya çıkması bir taraftan da AK Parti iktidarında toplumsal bir gerçeklik olarak dini nikâhın da politika yapımında dikkate alınması bu sorunun kategorilerindeki çeşitliliği arttırmıştır.

Eğitim soruları iki katı oranında artış göstererek daha detaylı hâle gelmiştir. Çocuk eğitiminin öneminin artması, eğitimin diğer konular üzerindeki etkileri ve eşitsizlikler ile doğrudan ilişkisi bu konunun araştırmalarda daha sık gündeme gelmesine neden olmuştur. Sağlıkla ilgili sorularda oran %4,5’ten %5,3’e

yükselmiştir. Sağlık sektörünün gelişmesi, tanıların daha kolay koyulması, yaşlı nüfusun artması, devlet tarafından evde bakım hizmetleri sunulması, sağlık alanında yapılan yardımların artması gibi gelişmelerin soru sayısındaki artışta etkisi olabilir. Aile, sadece duygusal bir birliktelik olarak değil, devletin evde bakım hizmeti politikalarıyla birlikte sosyal hizmetlerin ve bakımların sağlandığı bir yapı olarak da görülmeye başlanmıştır.

Sosyal güvence temalı soru sayısındaki artış yıllar içinde sosyal devlet ve sosyal güvenlik kurumlarının önem kazanmasıyla ilgili olabilir. Çalışma durumu sorularının payına bakıldığında %8,3'ten %14,6'ya yükseldiği görülmektedir. İstihdam sorunlarının olması, ne eğitimde ne de istihdamda olan genç nüfus oranının artması, çalışma ve çalışmama durumlarının nedenlerinin araştırılması, hem sosyal hem aile içi ilişkilerin şekillenmesinde rol oynaması gibi sebeplerden dolayı sorularda artış olduğu ifade edilebilir.

2021 yılında evlilikle ilgili “Son evliliğinizde aşağıdaki törenler ve uygulamalar yapıldı mı?” sorusuna verilen cevaplar arasında başlık parası verme/alma cevabı varken, diğer yıllarda bu, “Evliliğinizde başlık parası verildi mi?” şeklinde ayrı bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece 2021 yılında soruya verilen cevaplar arasında bir seçenek olarak sunulmaktadır.

1988 yılında sorulan sorular daha çok gündelik yaşam pratikleri üzerinden ilerlemektedir. Sofra kültürü, misafir ağırlama, ayrı veya birlikte oturma, miras paylaşımı, sahip olunan elektronik eşyalar gibi sorular sorulmaktadır. Çocuklara dair olan sorularda da çocukların fikirlerinin ön planda olduğu bir anlayış yerine, ebeveynlerin çocuklarının nasıl yaşayacaklarına dair fikirleri bulunmaktadır. “Çocuğunuz eğitimi hangi seviyeye kadar devam ettirmeli?”, “Çocuğunuzun evliliğine siz mi karar verirsiniz?”, “Çocuğunuzun evindeki eşyalar ne tarz olmalı?” gibi sorular üzerinden incelenmektedir. Diğer yıllardaki çalışmalarda benzer soru tiplerine rastlanmamaktadır.

2006 yılında ilk kez koruyucu aile konusuna ilişkin sorular sorulmuştur. Koruyucu aile olmak isteyenlere hangi koşullarda bunu istedikleri, istemeyenlere ise neden istemedikleri sorulmuştur. 2011 yılında koruyucu aileye dair sorular çıkarılmış, bunun yerine evlat edinilmiş bir çocuğun olup olmadığı, evlat edinilen veya nüfusa kayıtlı çocuğun akraba olup olmadığı sorulmuştur. 2016 yılında “Koruyucu aile olmak ister misiniz?” sorusu yeniden eklenmiştir. Katılımcılara ayrıca çocuklarla ilgili bir sorun yaşanması durumunda yardım almayı düşünüp düşünmedikleri ve bu yardımı nereden/kimden alacakları sorulmuştur. 2021 yılında koruyucu aileye ilişkin soru tekrar çıkarılmış, ka-

tılımcılara yalnızca evlat edinilmiş çocuklarının olup olmadığı sorulmuştur. Koruyucu aile sorularının zaman zaman eklenip zaman zaman da çıkarılması, devletin sosyal hizmet politikalarında alternatif bakım modellerinin araştırıldığına göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceki yıllarda çocuklara verilen ceza sorusu bulunurken bu dönemde ayrıca çocuklara verilen ödül sorusu da eklenmiştir. Buna ek olarak çocuğu olmayanlara çocuk sahibi olmama nedenleri sorulmuştur. Yeni sorular arasında, katılımcıların çalıştıkları kurumda kreş olup olmadığı ve varsa bu destekten yararlanıp yararlanmadıkları yer almıştır. Kreş sorusu çalışan kadınların yaşadıkları iş-yaşam dengesine dair sorunlara bir çözüm arayışı olarak meselenin kurumsal bağlamda ele alınmaya başlandığını göstermektedir.

Sadece 2006 yılında katılımcılara “Sizce toplumda aile ilişkileri ne yöne gidiyor?” sorusu sorulmuştur. Aynı zamanda sadece bu yılda sorulan ve diğer yıllarda sorulmayan Avrupa Birliği’ne dair bir soru vardır. Soru “Türkiye’nin AB’ye üye olmasının aile yapısını ne yönde etkileyeceğini düşünüyorsunuz?” şeklindedir. Küreselleşmenin aile üzerindeki etkisinin araştırılması için sorulan sorulardan biridir. Bu tarz aile araştırmalarında çok sık karşılaşılmayan bir soru olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer soru da 2016 yılında sorulan iletişim kurma sorusudur. “Ev dışında ailenizden olmayan insanlarla en çok hangi dilde konuşuyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve cevaplar arasında Kürtçe, Zazaca, Ermenice, Rumca, Çerkezce, Arapça, Farsça, Romence, İngilizce, Lazca, Pomakça gibi dil seçenekleri sunulmuştur. Bu soru üzerinden çok kültürlülük meselesinin toplumsal yansıması ele alınmaya çalışılmıştır. Soruların veya kategorilerin yıllar içinde değişmesi, çıkarılan bazı soruların bir sonraki araştırmada tekrar kullanılması, bazı araştırmalarda tek seferlik soruların sorulması gibi soru kâğıtlarının sürekli değişmesi bir taraftan değişen toplum ve aile yapısı ile ilgiliyken bir taraftan da soru hazırlamada çok sistemli bir çerçevenin olmamasıyla alakalı olabilir.

Sosyo-kültürel tutumlar üzerine sorulan soruların oranı 1988 yılında %32,5 iken 2021’e kadar düzenli olarak düşerek %5,3’e gerilemiştir. Bu soru öbeğinin çok genel bir başlık olması nedeniyle zaman içinde sosyo-kültürel tutumların diğer konular üzerinden sorulmaya başlandığı düşünülebilir. Bununla birlikte TÜİK’in araştırma sayısının artması, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının sosyo-kültürel tutumlar üzerine farklı araştırmalar yapması bu soru öbeğine dair soru ihtiyacını azaltmış olabilir.

Sonuç

Bu çalışmada, ailenin sosyolojik tanımına katkı sunulması hedeflenmiş; ayrıca kamu kurumları tarafından üretilen çalışmalardan yola çıkarak toplumsal dönüşüm ve kamunun aileye yaklaşımı incelenmeye çalışılmıştır. Geleneksel olarak yapısal (çekirdek ve geniş aile gibi) ve işlevsel (üreme veya ekonomik iş birliği) tanımlarla sınırlandırılan aile kavramı, araştırma bulguları ışığında ilişki ve dinamik bir ağ olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu tanım, aileyi yalnızca aynı haneyi paylaşan bireylerden oluşan bir birim olarak değil; duygusal ve ekonomik sorumluluk, toplumsal tanınma ve hukuki bağlarla şekillenen, zaman içinde dönüşen bir ilişkiler bütünü olarak kavramsallaştırmaktadır. Devlet araştırmaları, haneye dayalı yapısal tanımların ötesine geçerek aile içi roller, akrabalık bağları ve toplumsal destek mekanizmaları gibi ilişki ve dinamikleri görünür kılmıştır.

Araştırma bulguları, devletin aile politikalarında ve bilgi üretiminde üç temel dönem dikkate alınarak yorumlanmıştır: 1988-2001 döneminde, araştırmaların ağırlıklı olarak betimleyici ve kitap odaklı olduğu, aile ve kadın temalarının ön planda tutulduğu görülmüştür. 2002-2010 döneminde, karma yöntemlerin ve ulusal ölçekli çalışmaların arttığı, stratejik planlar ve kurumsal politikaların öne çıktığı tespit edilmiştir. Kitaplar ve saha araştırmaları dikkate alındığında 2011-2023 döneminde yayın ve araştırma sayısında düşme olmuş, buna paralel olarak tematik daralma yaşanmış; aile, evlilik/boşanma ve çocuk odaklı araştırmalar öncelik kazanmıştır. Buna karşılık kadın ve göç gibi konuların yayınlarda geri planda kaldığı gözlemlenmiştir.

Nicel ağırlıklı araştırmalar incelendiğinde aile içi ilişkiler, boşanma dinamikleri, çalışma ve ekonomik durum ve bakıma dair soruların giderek çeşitlendiği görülmektedir. Bununla birlikte aile yapısındaki değişmeye ve yeni meydan okumalara paralel olarak bazı konuların araştırmalarda daha çok yer bulduğu söylenebilir. Ayrıca, soru sayısı da ulusal çapta yapılan aile yapısı araştırmalarında artmıştır. Aile vurgusunun giderek arttığı 2010'lu yıllarda buna tezat olarak araştırma sayısı azalmış, çok çeşitli küçük nitel veya karma desenli araştırmalardan ziyade büyük ölçekli ulusal düzeyde yapılan nicel araştırmalara odaklanılmıştır. Bu araştırmalarda kullanılan sorular ve kategorilerin değişen toplumsal yapıya ve kamu otoritesinin önceliklerine göre yeniden yapılandırıldığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Türkiye'de aile araştırmaları, devletin politik öncelikleri ve toplumsal normlarla şekillenmekte, ancak aynı zamanda küresel dinamikler ve dijital dönüşümün etkisiyle geleneksel tanımları zorlamaktadır. Ailenin

ilişkisel ve dinamik bir olgu olarak kavranması, gelecek çalışmalar için daha kapsayıcı ve esnek bir teorik zemin sunmaktadır; devlet politikalarının ve araştırmaların da toplumsal öncelikler ve ailenin değişen ihtiyaçlarına önem vermesi oldukça önemlidir. Önümüzdeki yıllarda yapılacak olan mütevazı çalışmalar veya ulusal ölçekli büyük nicel çalışmaların hassasiyetle kurgulanması ailenin değişen ihtiyaçlarına bilimsel çözümler getirmeyi ve toplumsal refahı artırmayı sağlayabilir.

Kaynakça

- Akın, M. H. (2019). Sosyal etkileşim ve sosyal benlik kaynağı olarak aile. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(1), 1-14.
- Akın, M. H. (2012). Türkiye’de muhafazakârlığın direnme odağı olarak aile. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8(31), 3-20.
- Akın, M. H., Tüfekçioğlu, E. B. & Ergün, A. F. (2025). Türk ailesinde çocuğun anlam ve değeri: Türkiye aile yapısı araştırmasında eğilimler ve yönelimler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Aile Özel Sayısı “Koruyucu Aile Hizmetleri” Cilt 2, 480-511.
- ASAGEM. (2014a). *Türkiye aile yapısı araştırması 2006*. Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- ASAGEM. (2014b). *Türkiye aile yapısı araştırması 2011*. Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Atalay, B., Konaş, Y. M., Beyazıt, S., & Madenoğlu, K. (1992). *Türk aile yapısı araştırması*. DPT Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü.
- Aysan, M. F. (2018). Between risks and opportunities: Social policies in contemporary Turkey. In *Turkish economy: Between middle income trap and high income status* (pp. 101-120). Cham: Springer International Publishing.
- Aysan, M. F. (der. 2022). *Türkiye’de nüfus ve toplum*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. 978-625-8260-00-7
- Aysan, M. F. & Aysan, U. (2021). Institutions and individuals: Social policies in contemporary Turkey. In *Social policy in the Islamic world* (pp. 137-157). Cham: Springer International Publishing.
- Beaujot, R. (1999). *Earning and caring in Canadian families*. University of Toronto Press.
- Buğra, A. (2012). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika*. İletişim Yayınları.
- Canatan, K. & Yıldırım, E. (2013). *Aile sosyolojisi*. 4. baskı, Açılım Kitap.
- Cooley, C. H. (1909). *Social organization: A study of the larger mind*. Charles Scribner’s Sons.
- Dere, İ. Ecer, B. (2025). Türkiye’de aile tarihi çalışmalarının yüzünlü: Bibliyografik bir analiz (1924-2024). *ABAD*, 8(15), 203-232.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). *Türk aile yapısı özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.

- Dikeçligil, B. & A. Çiğdem (1991). *Aile yazıları 1-5*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Engels, F. (2001). *The origin of the family, private property and the state*. Wellred Books. (orijinal çalışma basım tarihi 1884).
- Esping-Andersen, G. (2002). A child-centered social investment strategy. In G. Esping-Andersen et al. (Eds.), *Why We Need a New Welfare State* (pp. 26-67). Oxford: Oxford University Press.
- Firestone, S. (1970). *The dialectic of sex: The case for feminist revolution*. William Morrow and Company.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality, Volume I: An introduction*. Random House.
- Fraser, N. (1989). *Unruly practices: Power, discourse and gender in contemporary social theory*. University of Minnesota Press.
- Giddens, A. (1985). *The nation-state and violence*. University of California Press.
- Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy: Sexuality, love and eroticism in modern societies*. Stanford University Press.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2025). *Nüfus ve sağlık araştırmaları serisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları. https://hips.hacettepe.edu.tr/tr/menu/nufus_ve_saglik_arastirmalari_seris-28
- Hemerijck, A., Ronchi, S. & Plavgo, I. (2023). Social investment as a conceptual framework for analysing well-being returns and reforms in 21st century welfare states. *Socio-Economic Review*, 21(1), 479-500.
- Hill, K. R., Walker, R. S., Bozicević, M., Eder, J., Headland, T., Hewlett, B., Hurtado, A. M., Marlowe, F., Wiessner, P. & Wood, B. (2011). Co-residence patterns in hunter-gatherer societies show unique human social structure. *Science* (New York, N.Y.), 331(6022), 1286-1289.
- Kandiyoti, D. (2016). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. Metis Yayınları.
- Kınalızâde Ali Çelebi. (2012). *Ahlak-ı ala'i*, 2. baskı, Klasik Yayınları. (orijinal çalışma basım tarihi 1564).
- Mitchell, J. (1971). *Woman's estate*. Pantheon Books.
- Murdock, G. P. (1949). *Social structure*. The Macmillan Company.
- Orloff, A. (1996). Gender in the welfare state. *Annual Review of Sociology*, 22(1), 51-78.
- Özipek, B. B. (2004). *Muhafazakârlık*. Ankara: Liberte.
- Parsons, T. (1955). The American family: Its relations to personality and to the social structure. T. Parsons & R. F. Bales (Eds.), *Family, socialization and interaction process* (pp. 3-33). Free Press.
- Stacey, J. (1996). *In the name of the family: Rethinking family values in the postmodern age*. Beacon Press.
- Stacey, J. (1998). *Brave new families: Stories of domestic upheaval in late-twentieth-century America*. University of California Press.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Müdürlüğü. (2019). *Türkiye aile yapısı araştırması 2016*. Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.

- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Müdürlüğü. (2025). Araştırmalar. <https://www.aile.tr/athgm/yayin-kaynak/arastirmalar/>
- Tilly, C., & Tilly, C. (1998). *Work under capitalism*. Westview Press.
- Timur, S. (1972). *Türkiye'de aile yapısı*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları.

THE TRANSFORMATION OF THE FAMILY IN TÜRKİYE: STRUCTURE, VALUES AND ATTITUDES

ÖMER ÇAHA - FATMA İLKNUR AKGÜL

Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Mail: omercaha@yahoo.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0226-9543>

Doç. Dr., Siyaset Bilimci, Araştırmacı Yazar, İstanbul Topkapı Üniversitesi,
Mail: fatakgul@hotmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2280-3897>

ABSTRACT

The family, as one of the most fundamental and indispensable institutions in human life, plays a central role in the physiological, psychological, and social development of the individual. However, transformations in social, economic, political, and technological domains directly affect the family, leading to changes and shifts in its structure, values, norms, and relationship dynamics. Despite these changes, the essential functions of the family continue to persist, and in response to emerging societal needs, the family also acquires new roles. As in many other societies, the family in Türkiye has been undergoing significant structural and cultural transformation alongside the modernization process. This study, based on data collected in 2022 through a joint investigation conducted by İstanbul Ticaret University and AREDA Survey, analyzes the transformation of the family in Türkiye. According to the research findings, the structure of the family, familial values, and the relationships among family members have been experiencing considerable transformation. Although this transformation generally trends from traditional to modern, the family structure in Türkiye embodies a hybrid model that incorporates both sets of values. While the Turkish family adopts modern norms and values, it also strives to preserve certain traditional elements. This dual structure is particularly evident in areas such as gender roles, the significance of official marriage, the value attributed to children, kinship relations, and elderly care.

Keywords: Family, Change, Structure, Values, Attitudes, Social Relations

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 15.08.2025
Kabul Tarihi: 31.10.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atıf Bilgisi

ÇAHA Ömer, AKGÜL Fatma İlknur , (2025). "Türkiye'de Ailenin Değişimi: Yapı, Değerler ve Tutumlar". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (40-81).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

TÜRKİYE’DE AİLENİN DEĞİŞİMİ: YAPI, DEĞERLER VE TUTUMLAR¹

ÖMER ÇAHA - FATMA İLKNUR AKGÜL

Öz

Aile, insan yaşamının en temel ögesi olarak bireyin fizyolojik, psikolojik ve sosyal gelişiminde merkezî bir rol üstlenmektedir. Bununla birlikte, toplumsal, ekonomik, siyasi ve teknolojik alanlarda yaşanan değişimler, aile kurumunu da doğrudan etkilemekte; aile yapısı, değerleri, normları ve ilişki biçimleri itibarıyla değişime ve dönüşüme uğramaktadır. Ancak her tür değişim ve dönüşüme rağmen ailenin temel işlevleri varlığını sürdürmekte, hatta yeni toplumsal ihtiyaçlara bağlı olarak aile farklı işlevler de kazanmaktadır. Türkiye’de de diğer toplumlarda olduğu gibi aile kurumu, modernleşme süreciyle birlikte yapısal ve kültürel bir değişim yaşamaktadır. 2022 yılında İstanbul Ticaret Üniversitesi ve AREDA Survey iş birliğiyle gerçekleştirilen bir araştırmanın verilerinden hareketle bu çalışma ailenin Türkiye’deki değişimini incelemektedir. Araştırma bulgularına göre ailenin yapısı, aileye ilişkin değerler ve aile bireyleri arasındaki ilişki önemli bir değişimden geçmektedir. Bu değişim gelenekselden moderne doğru olmakla birlikte Türkiye’de aile ikisini de bünyesinde harmanlayan bir terkiye dayanmaktadır. Aile, modern değerleri ve normları içselleştirirken geleneksel birtakım değerleri de muhafaza etmektedir. Bu durum özellikle toplumsal cinsiyet rolleri, evlilik, evlilikte nikâh, çocuğa yüklenen değer, akrabalık ilişkileri ve yaşlı bakımı konularında kendini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Değişim, Yapı, Değerler, Tutumlar, Sosyal İlişkiler

1 Bu çalışma Haziran 2022’de İstanbul Ticaret Üniversitesi ile AREDA Survey tarafından ortaklaşa gerçekleştirilen “Türkiye’de Ailenin Değişen Yapısı” araştırmasının verilerinden hareketle hazırlanmıştır. Araştırma verilerini sunduğu için bu iki kuruma teşekkür ederiz. Ayrıca, o araştırmada araştırma ekibinde yer alan Prof. Dr. Korkut Tuna, Prof. Dr. Ömer Torlak ve Prof. Dr. Zeyneb Çağlıhan İçener’e katkılardan dolayı şükran duygularımızı sunmak isteriz.

Giriş

Ailenin tarihi insanlığın tarihi kadar eskidir. Antropolojik çalışmalar ailenin ilkel toplumlar dâhil olmak üzere bütün toplumların temel yapı taşı olduğunu oluşturduğunu ortaya koymuştur. Murdock (1949) 250 toplum üzerinde yaptığı araştırmalardan hareketle ailenin evrensel bir kurum olduğunu ileri sürmektedir. İnsan, diğer canlı türlerinden farklı olarak fizyolojik, ruhsal ve duygusal bakımdan ebeveyn desteği olmadan hayatta kalamaz. Bu da duygusal yanı bir yana bırakılsa bile insanın fizyolojik olarak bir aile desteğine ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Aile toplumsal şartlara bağlı olarak yapısı, taşıdığı değer ve normlar bakımından farklılık taşısa bile bu destek insan var oldukça kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak toplumda varlığını sürdürecektir.

Aile sadece insanın fizyolojik ve ruhsal gelişimi için değil aynı zamanda toplumsal yapının devamı için de gerekli bir kurumdur. Aile bu özelliğinden dolayı sadece sosyolojinin değil diğer sosyal bilimlerin de ilgi odağı olagelmıştır (Canatan, 2011a). Sosyoloji alanında gelişen temel yaklaşımlar aileyi şu veya bu şekilde konu edinmiştir (Yaylacı, 2020). Özellikle yapısal-işlevselci sosyologlar toplumsal yapının temeline aileyi yerleştirirler. Aile toplumsal koşullara bağlı olarak yapı değişikliğine uğrasa da toplumdaki değişimin ve ihtiyaçların paralelinde yeni işlevler üstlenerek varlığını sürdürmektedir (Çağan, 2011).

Aile öte yandan bir saldırıyla da karşı karşıya bulunmaktadır (Gairdner, 1992). Özellikle Marksist ve feminist akımların her biri kendi cephelerinden aileye saldırmaktadırlar. Marksistler sınıfsal yapının temeline yerleştirdikleri özel mülkiyetle ilişkisi bakımından ailenin ortadan kaldırılmasını savunurken (Mahdavi ve Rao, 2024), feministler patriarkal değerlerin üretildiği bir alan olarak kadını ikincilleştirdiği iddiasından hareketle aileye saldırmaktadırlar (Okin, 1989, s. 125). Radikal feministler aileyi ataerkil kültürün yeniden üretildiği alan olarak tanımlarken sosyalist feministler bu kültürün yeniden üretildiği maddi ortam olarak değerlendirirler (Tong, 1989). Bu bakımdan iki yaklaşıma göre de aile ortadan kaldırılmadan kadının kurtuluşunu sağlamak mümkün olmayacaktır.

Ne var ki, aile tüm saldırılara rağmen varlığını sosyalizm deneyimi yaşayan toplumlarda da sürdürmüştür. Bu toplumlarda aile, özel mülkiyetin kamulaştırılmasına, kadının kamusal alanla bütünleştirilmesine ve klasik toplumsal cinsiyetçi rollerin değiştirilmesine yönelik politikalara rağmen varlığını sürdürmüştür. Bu da ailenin insanın fizyolojik ve ruhsal yönünün yanı sıra toplumsal, siyasal, iktisadî yapılarla çok yönlü, çok katmanlı ve girift bağlantılarından kaynaklanmaktadır. Girift ilişki ağı içinde aile yapısal ve işlevsel

olarak değişimler geçirmekle birlikte varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Dikeçligil, 2012). Bazı sosyologlar yeni yaşam biçimleri ve ilişkilerden hareketle ailenin ortadan kalkacağı öngörüsünde bulunurken farklı sosyal bilim disiplinlerinden araştırmacıların ekseri çoğunluğuna göre insan ve toplum var olduğu sürece aile de varlığını sürdürecektir (Can, 2013). Ailenin ortadan kalkacağını savunanlar boşanma oranlarındaki artışa, tek ebeveynli aileye, nikâhsız beraberliklere ve gençlerin giderek evliliğe karşı mesafeli duruşuna dikkat çekerler. Oysa bu tür gelişmelere rağmen aile ana gövdesiyle varlığını korumaktadır. Her tür çözülmeye rağmen bugün AB üyesi ülkelerde evli ebeveyn ile yaşayan çocuk oranı yüzde 73,8 düzeyindedir (Giddens ve Sutton, 412). Bu da her tür değişime rağmen ebeveyn-çocuk ilişkisi üzerine bina edilen aile yapısının ana yapı olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma ampirik bir araştırmadan hareketle Türkiye'deki ailenin değişimine mercek tutmaya çalışmaktadır. Araştırmada evlilik ve nikâh, çocuk sayısı, aile içi ilişkiler, yaşlı bakımı, aile yapısına ilişkin değer ve tutumlar, kadının rolüne ilişkin tutumlar, ailenin ekonomik durumu, aileyle ilgili yasalar, aile içi iletişim, aile içi şiddet, boşanma ve aile mutluluğu gibi konular araştırmaya katılan katılımcıların gözünden analiz edilmektedir.

Tarım Toplumundan Post-Endüstriyel Topluma Ailenin Değişimi

Genel kabullere göre tarım toplumlarında geleneksel aile, modern sanayi toplumlarında çekirdek aile, bugün geldiğimiz post-endüstriyel toplumda ise çeşitlilik arz eden farklı aile tipleri ile karşılaşmaktayız. Bu kabule göre tarım toplumunda hâkim olan geleneksel aile yapısıdır. Geleneksel aile, geniş yapıda olup ebeveyn ve çocukların dışındaki kişileri de barındırmaktadır (Eraslan ve Demirel, 2020; Yıldırım, 2011b). Yaşlılar ve bazı durumlarda evli kardeşler aynı çatı altında bulunduğu için üç kuşak bir arada yaşamaktadır. Geleneksel aile öte yandan modern toplumdaki çekirdek aile yapısına göre çok daha fazla işlevi bünyesinde barındırmaktadır. Çocuğun sosyalleşmesinin yanı sıra aile kamusal alanda gerçekleşen birçok faaliyeti üstlenmiştir. Aile ekonomiden tamamen soyutlanmadığı için yeniden üretimin yanında üretim süreci içinde de yer almaktadır. Bu da mesleki eğitimden üretime kadar çok sayıda farklı işlevlerin ailede toplanmasını sağlamaktadır.

Geleneksel aileyi savunanlar bu aile yapısının huzur ortamı oluşturduğunu ileri sürerler. Çocuklar kalabalık aile ilişkileri içinde yetiştiği için daha öz güvenli ve daha güçlü sosyal ilişkiler içinde sosyalleşmektedir. Güçlü akraba-

lık ilişkileri aileyi güçlü ve dayanıklı kılmaktadır. Erkek ailenin geçiminden sorumlu iken kadın aile içi ilişkilerden sorumludur. Çocuğun bakımında, eğitiminde, yetiştirilmesinde ve sosyalleşmesinde belirleyici olan anne olarak kadındır. Onun için annelik geleneksel aile yapısının merkezinde alır ve kutanma derecesinde önemsenir (Reynolds, 2024). Öte yandan geleneksel aileye eleştirel bakanlar bu aile yapısındaki güçlü ataerkil ilişkilere, küçük yaşta ve görücü usulü yapılan evliliklere, ast-üst ilişkisine dayalı kadın-erkek rollerine dikkat çekmektedirler. Doğal iş bölümüne dayalı bu aile yapısında kadınla erkeğin belirlenmiş katı rolleri bulunmaktadır. Aile içi roller erkeği sadece toplumsal yaşamda değil aile içinde de baskın ve söz sahibi kılarken kadını pasif ve ikincil konuma düşürmektedir (Mermutlu ve Çetin, 2023).

Geleneksel aile yapısını savunanlar daha çok çocuğun yetişme sürecine dikkat çekerken bu aile yapısına eleştirel yaklaşanlar ise kadının ataerkil kültür kalıpları içindeki ikincil konumuna odaklanırlar. Ne var ki, yapılan araştırmalar aslında geleneksel aile yapısıyla ilgili geliştirilen bu tür genellemelerin her hâlükârda geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Giddens ve Sutton (2013, s. 398), geleneksel aile yaşamının efsaneleştiği kadar huzur ve mutluluk ortamı olmadığını Victoria Dönemi İngiliz aile yapısından hareketle ileri sürerler. Onlara göre Victoria Dönemi İngiltere’inde sıkı bir aile disiplini söz konusuydu. Ebeveynlerin çocukları üzerindeki katı ve sıkı otoritesi bugünkü normlara göre “otoriter” sayılırdı. Aileler oldukça yüksek ölüm oranıyla karşı karşıya oldukları için ortalama evlilik yaşı 12 yıldan daha azdı. Çocukların yarısından çoğu 21 yaşına gelinceye kadar ebeveynlerinden en az birinin ölümünü görürdü. Dikeçligil (2012) de aile içi şiddete ve ensest ilişkilere dikkat çekerek Türkiye’deki geleneksel aile yapısının sanıldığı kadar huzur ve mutluluk ortamı olduğuna ilişkin ezberlerin sorgulanması gerektiğini belirtir.

Alan Duben, (2012, s. 169) Osmanlı toplumundan örnekle geleneksel aile yapısıyla ilgili kabullerin her hâlükârda doğru olmadığını ileri sürmektedir. Osmanlı ve erken Cumhuriyet Türkiye’inde kırsal alanlarda evlilik yaşı küçük olmakla birlikte kent yaşamında sanıldığı kadar küçük değildir. Duben İstanbul’daki Müslüman erkeklerin ortalama evlenme yaşının 30, kadınların evlenme yaşının ise 20 yaş civarında olduğunu tespit etmiştir. Yine Duben 1907’de yapılan sayımda İstanbul’daki Müslüman hanelerin türlerine göre oranlarını vermektedir. Buna göre tek kişilik hane yüzde 12,9, çekirdek aile yüzde 40, geniş aile yüzde 16,1, çok aileli hanelerin oranı yüzde 12’dir (Duben, 2012, s. 170). Bu bilgileri esas aldığımızda geleneksel toplumda aile yapısının tümüyle geniş olduğu, bu yapının modernleşmeyle birlikte yalıtılmış çekirdek aileye evrildiği şeklindeki tezin doğru olmadığını söyleyebiliriz.

Genel kabullere göre sanayi toplumunun aile modeli ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile yapısıdır. Çekirdek aile, yapısal olarak küçük olduğu gibi işlevleri ve aile içi rolleri bakımından da geleneksel aileden ayrılmaktadır. Sanayi toplumunda ailenin, çocuğun eğitimi ve yetişmesi, sosyalleşmesi, yaşlı bakımı, ekonomik üretim gibi birçok işlevi kamusal alana taşınmış, aile geleneksel toplumdaki işlevlerinden soyutlanmış, yeniden üretimin gerçekleştiği bir yapıya bürünmüştür. 1960'larda modernleşme teorisini savunanlar Batı'daki yalıtılmış çekirdek aile modelinin sanayileşen diğer toplumlarda da benzer bir şekilde görüleceğini ileri sürmekteydiler (Goode, 1963). Onlara göre sanayileşmeyle birlikte geniş aile parçalanmış ve atomize çekirdek aileye dönüşmüştür. Sanayileşme ve kentleşme aynı yoldan geçen diğer toplumlarda da benzer bir aile yapısına yol açacaktır.

Ne var ki, geçen süre içinde Batı dışı toplumlardaki ailelerde görülen değişim bu yönde olmamıştır. Thornton ve Fricke (1987, s. 769-771) sanayileşme, kentleşme, demografik değişim, eğitim imkânlarının yaygınlaşması ve gelir düzeyindeki artış gibi faktörlerin Batı'da, Çin'de ve Güney Asya'da aileyi nasıl etkilediğini karşılaştırmalı bir perspektifle araştırmıştır. Araştırmanın bulgularına göre bu üç bölgede ekonomik olarak benzer bir gelişme söz konusu olmasına rağmen ailenin değişimi aynı yönde olmamıştır. Özellikle Güney Asya'daki Vietnam'da ve Çin'de Batı tarzı bir modernleşme görülmektedir; ancak aile yapısı Batı'dakine benzer değişiklik göstermemektedir. Bunun da temelinde kültürel değerler yer almaktadır. Evli çiftlerin nerede yaşayacağı, evlilik yaşı, evlenilecek kişiye karar verme, çocukların özerkliği ve evliliğin akrabalık sistemi içindeki yeri gibi kültürel değerler ailenin yapısındaki farklılığı korumuştur. Dolayısıyla maddi şartların aynı olması, Batı tipi bir aile modeline yol açacağı tezini doğrulamamaktadır.

Thornton (2001), başka bir çalışmada Batı'da 17. yüzyıldan itibaren yükseleşen “gelişmeci idealizm” anlayışının bir yandan Batı'daki aileyi çökerttiğini, bir yandan da dünyanın değişik bölgelerinde aile ile ilgili gerçekleşen değişimleri açıklamada yetersiz kaldığını ileri sürmektedir. Gelişmeci idealizm sanayileşme, kentleşme, özgürleşme, bireyleşme, özerkleşme gibi gelişmelerin sonucunda Batı'da ortaya çıkan atomize aile modelini idealize etmekte ve Batı dışı toplumlara genellemektedir. Yine Pesando ve GFC Team (2019) yaptıkları araştırmalardan hareketle Batı'da tek tip bir “modern” aileden söz edilemeyeceğini ileri sürmektedirler. Modern aileye yakıştırılan şey boşanma oranları, doğurganlığın düşüşü ve akrabalık ilişkilerinin zayıflamasıdır. Oysa gerek Amerika'daki gerekse diğer gelişmiş Katolik ülkelerdeki aile yapısı, gelişmiş Protestan ülkelerdeki aileden farklı özellikler taşımaktadır (D'Antonio, 1985).

Benzer bir değerlendirme Japon ve Güney Kore ailesi için de yapılabilir. Bu iki ülkede Batı tarzı ekonomik gelişme, kentleşme ve teknolojik dönüşüm yaşanmasına rağmen geleneksel aile yapısı varlığını sürdürmektedir (Kitaoji, 1971). Türkiye’de de Batı’dakine benzer bir modernleşme süreci takip edilmiş olmasına rağmen Türk aile yapısı kendine özgü bir yapıyı muhafaza etmektedir. Dikeçligil’e (2012) göre Türkiye’de Batı tipi modernleşmeye rağmen aile Batı’daki yalıtılmış çekirdek yapının aksine, dinamik etkileşimin bulunduğu bir çeşit çekirdek aile konfederasyonu niteliğindedir.

Aile, sanayi toplumunda yapısı, aile içi roller, ilişkiler ve değerler bakımından köklü değişim geçirmekle birlikte toplumsal şartlara bağlı olarak yeni işlevler üstlenmektedir. Parsons ve Winch gibi işlevselci sosyologlar ailenin sanayi toplumunda üstlendiği işlevleri ön plana çıkarırlar. Parsons, ailenin modern toplumlarda başka kurumların üstlenemeyeceği üç işlevine dikkat çeker. Bu işlevler emek mobilizasyonu, insanın rehabilitasyonu ve sosyalizasyonudur. Parsons, çekirdek aile yaşamında kadınla erkek arasında toplumsal entegrasyonu sağlayıcı, gerilimleri ve tansiyonu yatıştırıcı nitelikte bir yansımacı (*expressive*) ilişkinin olduğunu ve bu ilişkinin de devam eden kuşaklarda sosyal bütünleşme ve entegrasyona yol açtığını ileri sürmektedir (Parsons, 1964, s. 191-192; Parsons ve Bales, 1955, s. 47). Winch ise özellikle Amerikan ailesi üzerinde yaptığı ampirik çalışmalardan hareketle ailenin beş farklı alanda kendine özgü işlevlere sahip olduğunu ileri sürer. Bu işlevler insan neslinin devamı, hizmet üretimi, toplumsal farklılaşma, çocuğun sosyalleşmesi ve toplumsal dayanışmadır. Winch’e (1971, s. 16-17) göre aile, bireylere birtakım değerler kazandırarak onların yabancılaşmasını ve normsuzluk durumuna düşmesini engellemekte, bireylere kimlik kazandırmanın yanı sıra, onlara güven ve psikolojik tatmin duygusu vererek toplumsal yaşamın en temel ve en dinamik varlığına dönüştürmektedir.

Sosyologlar post-endüstriyel toplumun bazı yönlerden sanayi toplumundan ayrıldığına dikkat çekerler. Post-endüstriyel toplumda tüketim kalıpları, bilgi, karmaşık sosyal ilişkiler ve nihayetinde yeni iletişim biçimleri söz konusudur. Bu da bir yandan toplumsal değişime yeni bir ivme kazandırırken bir yandan da aileyi bu değişim ve dönüşümün merkezine yerleştirmektedir. Dijital teknoloji toplumsal kurumları köklü bir değişime ve dönüşüme uğratmaktadır. Dijital teknolojinin bu bağlamda en fazla etkilediği toplumsal kurum hiç kuşkusuz ailedir. Dijital teknolojinin yol açtığı ilişki biçimi aileyi sadece yapısal bakımdan değil, değerler, normlar, ilişkiler bakımından da köklü bir değişime uğratmaktadır (Çaycı ve Çaycı 2018; Yılmaz ve Atay, 2019).

Post-endüstriyel toplumda aile ilgili dört hususun altı çizilebilir. Birincisi, ailenin işlevlerinin giderek toplumsal kurumlara aktarılmasıdır. Çocuğun bakımı, yetiştirilmesi, sosyalleşmesi, yaşlı bakımı, ailedeki yeniden üretim faaliyetleri (yemek, dikiş, nakış vs.) giderek toplumsal kurumlar tarafından yerine getirilmektedir (Sayın, 2020, s. 152-156). Bazı ülkelerde ortak yaşam mahallerinde ortak çamaşır yıkama merkezleri gelişmekte, aileler giderek bu işlevini de yitirir hâle gelmektedir. Birçok ailede yemek ihtiyacı restoran, kafe gibi toplumsal ve ticari kurumlardan temin edilmektedir.

Post-endüstriyel toplumda aile ile ilgili dikkat çeken ikinci husus ailenin mahremiyet alanı olmaktan çıkmış olmasıdır. Ailenin etrafındaki mahremiyet duvarı, bir yandan devletin aile içi ilişkilere müdahil olmasıyla, bir yandan da ailenin yaşam mekânı olan evlerin ekonomik pazarla bütünleşmesiyle yıkılmış durumdadır. Devlet, kadın-erkek ilişkisi ve ebeveyn-çocuk ilişkisi başta olmak üzere aile içi ilişkilere yasalar üzerinden müdahil olarak burayı birey için ulaşılmaz bir kale olmaktan çıkarmıştır. Yine, mağazalar, marketler, restoranlar, kafeler ve hizmet veren diğer kurumlar yeni iletişim araçları üzerinden evlere taşınmış bulunmaktadır. Süreç böyle devam ederse uzak olmayan bir gelecekte firmalar fiziksel mekânlarda konumlanmak yerine sanal dünyada hizmet vereceklerdir. Bu da aileyi pazarla tamamen bütünleştirmiş olacaktır.

Post-endüstriyel toplumda aile ile ilgili dikkat çeken üçüncü husus aile içi ilişkilerin giderek zayıflamakta oluşu, bunun da bireylerin yalnızlaşmasına ve anomik duruma düşmesine yol açmasıdır. Dijital teknoloji bir yandan aile bireyleri arasında yeni bir iletişim biçimi ortaya çıkarmakta, bir yandan da bireylerin önünde sanal bir alan açarak aileye odaklanmalarını önlemektedir. Aile bireyleri arasındaki sanal ilişki, fiziksel beraberlikleri önlemekte, böylece ilişkileri sığlaştırmaktadır. Öte yandan dijital teknoloji haberleşmeyi, bilgilenmeyi ve eğlenceyi bireysel düzeyde tüketme imkânı sunarak aile bireylerinin ortak etkinliklerde buluşmasını önlemektedir (Güllüpınar, 2020).

Post-endüstriyel toplumdaki aile yapısıyla ilgili altı çizilmesi gereken bir husus da yeni aile türlerinin ortaya çıkmasıdır. Tek ebeveynli aileler, babasız aileler, nikâhsız beraberlikler, çok kültürlü aileler ve üvey aileler bu bağlamda dikkat çeken aile formlarıdır (Yıldırım, 2011a). Çocukların birlikte yaşadığı ebeveynlerden birinin üvey olduğu aile türleri literatürde “üvey aile” olarak tanımlanmaktadır (Giddens ve Sutton, 2013, s. 420). İngiltere’de her üç çocuktan biri 18 yaşına gelmeden üvey aile ile yaşamaktadır (Yıldırım, 2011b, s. 80). Seltzer (2019, s. 414-418) Amerikan örneğinden hareketle düşük eğitimi olanların yüksek eğitimlilere göre daha fazla oranda “üvey aile” içinde yaşadık-

larını tespit etmiştir. Lise ve altı eğitimi olup tüvey aile içinde yaşayanların oranı yüzde 18 iken bu oran bir kolejden mezun olanlarda yüzde 8 düzeyindedir. Yine Amerika'da tek ebeveynli ailelerde yaşayan beyaz oranı yüzde 20,4 iken siyah oranı yüzde 55,5'tir.

Post-endüstriyel toplumda küreselleşmeyle birlikte kültürel evlilikler de artış eğilimi göstermektedir. Farklı kültürden çiftlerin yaptıkları evliliklere dayanan aile “dünya aileleri” (Beck ve Beck-Gernsheim, 2013, s. 2) veya “çokkültürlü aile” (Sengstock, 2001) olarak tanımlanmaktadır. Bu tür ailelerde yetişen çocuk doğal olarak çok kültürlü, çok dilli ve kozmopolitan bir özne olarak yetişmektedir (Kim, 2022).

Bütün bunlardan sonra Türkiye'deki aile yapısıyla ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse iki noktaya dikkat çekmek gerekir. Birincisi, Türk aile yapısının barındırdığı çoklu değerler sistemidir. Türk ailesinin temel yapısı ve değerleri İslami değerler, Türk kültürü ve Batılı değerlerin terkiibinden oluşmaktadır (Nauck ve Klaus 2008; Canatan 2011b). On dokuzuncu yüzyılda Tanzimat'la başlayan reformlarla birlikte aile yapısını derinden etkileyecek düzenlemeler yapılmıştır. Ailenin iktisadî yapısının sağlamlaştırılması, çocukların eğitimi, kadınların hukukunun korunması, eğitimi ve çalışma yaşamında yer alması gibi konularda önemli reformlara imza atılmış; bu da ailedeki yapının yanı sıra aileye ilişkin değerlerin, normların ve ilişkilerin değişimini beraberinde getirmiştir. Ortaylı'ya (2009, s. 172-175) göre Tanzimat'la birlikte Osmanlı'da Batı'dan esinlenilerek “modern aile özlemi” yaygınlaşmıştır. Kuşkusuz modern aile özlemi Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan köklü reformlarla birlikte devam edegelmiştir.

Türkiye'de aile ile ilgili altı çizilmesi gereken diğer bir husus da şudur: Diğer toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de aile dünyadaki gelişmelerden, teknolojik değişimden, yükselen küresel değerlerden nasibini almaktadır (Yavuz, 2020). Aile, yaşayan bir organizma gibi içinde bulunduğu toplumda ve dünyada hâkim olan havayı teneffüs ederek varlığını sürdürmektedir. Doğal olarak teneffüs edilen hava ailedeki yapıyı, değerleri, normları, rolleri, ilişkileri değişime uğratmaktadır. Ancak aile dünyada olduğu gibi Türkiye'de de toplumun en temel birimi ve insanın yaşam merkezi olarak varlığını korumaya devam etmektedir. İlber Ortaylı'nın (2009, s. 181) ifade ettiği gibi, “tarih bizatihi ailenin tarihidir ve sosyolojideki bazı aşırı *dichotomist* (kutupçu) görüşlere rağmen gerçek görünüm, toplumun en az değişen birimlerinden birinin aile olduğu” gerçeğidir.

Araştırmanın Yöntemi

İstanbul Ticaret Üniversitesi ve AREDA Survey iş birliğiyle 2021 ve 2022 yıllarında “Türkiye’de Ailenin Değişen Yapısı” adı altında iki araştırma gerçekleştirildi. İki araştırmada da aynı anket uygulandı ve benzer sonuçlar elde edildi. İkinci araştırma Haziran 2022’de NUTS-2 istatistiki bölgeleme sistemi esas alınarak 26 ilde 2400 kişilik bir örneklem üzerinde CAWI (*Computer Assisted Web Interview*) yöntemiyle gerçekleştirilmiştir (Flatley, 2001). Bu çalışma Haziran 2022’de yapılan araştırmanın verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Araştırma örnekleminin yüzde 50,7’si kadınlardan, yüzde 49,3’ü erkeklerden oluşmuştur. Araştırmaya katılanların yaşları üç kategoride derlenmiştir. Buna göre katılımcıların yüzde 36,2’si 18-34 yaş aralığında, yüzde 38’i 35-54 yaş aralığında, yüzde 25,8’i ise 55 yaş ve üzerinde yer almaktadır. Katılımcıların eğitim düzeyi de üç kategoride toparlanarak derlenmiştir. Araştırma örnekleminin yüzde 53,9’u ilköğretim, yüzde 26,3’ü lise, yüzde 19,8’i ise üniversite eğitime sahip katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların yüzde 60,7’si evli, yüzde 32,4’ü bekâr, yüzde 6,9’u ise dul veya boşanmış durumdadır.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler, TÜİK’in cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyine ilişkin verilerine göre ağırlıklandırma yapılarak analiz edilmiştir. Araştırma verileri analiz edilmeden önce güvenilirlik ve geçerlilik testine tabi tutulmuş ve Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısının, .713 olduğu tespit edilmiştir. Araştırma anketinde yer alan bazı sorular kategorik soru formatında iken bazıları Likert tipi ölçek tarzındadır. Kategorik sorularla ilgili betimsel ve çapraz analizlerin yanı sıra gruplar arasındaki anlamlılığı ölçmek üzere Ki-kare testi yapılmıştır. Öte yandan ölçek tipi sorularla ilgili veriler parametrik olduğu için bu tür sorularla ilgili betimsel ve çapraz analizlerin yanı sıra farklı gruplar arasındaki anlamlılığı ölçmek üzere t-testi ve varyans analizi yapılmıştır. Cinsiyet gibi iki alt grubu bulunan değişkenler için t-testi, ikiden fazla alt grubu bulunan yaş ve eğitim değişkeni için varyans analizi yapılmıştır (Moore, Notz ve Flinger, 2013).

Türkiye’de Evlilik Yaşına İlişkin Değişim

Birçok az gelişmiş veya gelişmekte olan toplumlarda olduğu gibi, Türkiye’de de erken yaşta evlilik bir zamanlar yaşanan önemli bir sosyolojik sorundu (Malatyalı, 2014). Medeni Kanun cevaz vermediği hâlde resmî evlilik yaşının altında gerçekleşen evlilikler söz konusuydu. Özellikle yaşlı kuşaklarda 18 yaşından küçük evlilikler yaygındır. 2012 yılında yürürlüğe giren 12 yıllık zorunlu eğitimle birlikte evlilik yaşı da doğal olarak yükseldi. Zorunlu eğitim,

öğrencileri 18 yaşına kadar eğitim sistemi içinde tuttuğu için erken evliliğin önüne geçmektedir. Zorunlu eğitimin yanı sıra toplumsal yapıda, değerlerde, ilişkilerde ve beklentilerde meydana gelen değişimlere bağlı olarak evlilik yaşı Türkiye’de giderek yükselmektedir. TÜİK (2024b) verilerine göre 2024 yılında ortalama evlilik yaşı erkeklerde 31,2, kadınlarda ise 28,3 olmuştur.

Araştırma bulgularına göre, Türkiye’de yaşayanların yüzde 9,9’u 18 yaşına girmeden evlilik yapmıştır. Evliliğin yoğunlaştığı yaş grubu 18-26 yaş aralığındadır. Katılımcıların yaklaşık yüzde 70’i bu yaş aralığında evliliğini gerçekleştirmiştir. Geriye kalanlar ise 27 ve üstü yaşlarda evlilik gerçekleştirmiştir. Kadınlarda, 18 yaşından önce gerçekleşen evlilik oranı erkeklere göre belirgin biçimde daha yüksektir. 18 yaşından küçük evlilik yapan erkeklerin oranı yüzde 2,1 iken kadınlarda bu oran yüzde 13,7 düzeyindedir.

Tablo 1: Evlendiğinizde (ilk evlilik) kaç yaşındaydınız?

		14-17 yaş arası	18-21 yaş arası	22-26 yaş arası	27-30 yaş arası	31 ve üstü	Ki-kare
Genel Ortalama		7,8	29,6	38,6	15,6	8,4	
Cinsiyet	Kadın	13,7	45,4	25,7	8,4	6,8	N=1621 X ² =329,592 Df=4 P=,000
	Erkek	2,1	14,3	51	22,6	10,1	
Yaş	18-34	3,0	57,8	33,7	3,5	1,9	N=1621 X ² =252,413 Df=8 P=,000
	35-54	6,5	24,2	40,2	17,8	11,3	
	55+	13,2	15,9	40,1	21,5	9,3	
Eğitim	İlköğretim	9,8	39	34,5	9,0	7,7	N=1621 X ² =192,178 Df=8 P=,000
	Lise	8,3	19	42,6	24,4	5,6	
	Üniversite	0,3	12,0	47,1	26,1	14,3	

Erken yaşta evlilik yapan belli oranda kesim olmasına rağmen 18 yaşından küçük evliliği onaylayanların oranı dikkate alınmayacak kadar düşüktür. Katılımcılar içinde 18 yaşından küçük evlilikleri gerek erkekler gerekse kadınlar için onaylayanların oranı yüzde 1'in altındadır. Evlilik yaşına ilişkin toplumsal değerlerdeki değişimi ortaya koymaktadır. Kendisi küçük yaşta evlilik yapanların büyük çoğunluğu bugün erken yaşta evliliği onaylamamaktadır.

Araştırma bulgularına göre cinsiyet, yaş ve eğitim evlilik yaşı bakımından katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa yol açmaktadır (üçü için de $P=,000$). Tablodaki verilerde açıkça görüldüğü gibi, 18 yaş altında evlilik yapan kadınların oranı erkeklerin altı katından daha fazladır. Buna karşın 30 yaşından sonra evlilik yapan erkeklerin oranı kadınlarınkinden yüksektir. Bu da kadınların erkeklere göre daha erken yaşta evlilik yaptığını ortaya koymaktadır. Yine küçük yaşta evliliğin daha çok orta ve ileri yaştaki katılımcılarda yaygın olduğu görülmektedir. Araştırma bulgularına göre 55 yaşın üzerinde olup 18 yaşından küçük evlilik yapanların oranı, 34 yaşın altındaki katılımcıların dört katı kadardır. Eğitim durumu, evlilik yaşı bakımından cinsiyet ve yaş değişkeninden daha fazla belirleyicidir. Zira ilköğretim mezunu olup 18 yaşından küçük evlilik yapanların oranı yüzde 9,8 iken üniversite mezunu olup bu kategoride değerlendirilebilecek nüfus oranı dikkate alınmayacak kadar düşüktür. Bu veriler de Türkiye'de okullaşma oranının artışına bağlı olarak evlilik yaşının yükseldiğini ortaya koymaktadır.

Doğurganlık Oranı ve Çocuk Tercihi

Bir ülkede nüfusun bir dengede sabit kalması için kadın başına düşen doğurganlık ortalamasının yüzde 2,1 düzeyinde olması gerekir (Cuarema vd., 2025). Doğurganlık düzeyi bu oranın altına düştüğünde nüfus azalmaya doğru seyreder. Bu da ilerleyen kuşaklarda nüfusun yaşlanmasına ve dolayısıyla devletin bakmakla yükümlü olduğu nüfus oranının artmasına yol açar. Bugün başta Japonya ve bazı Avrupa ülkeleri olmak üzere, gelişmiş ülkelerin karşılaştığı önemli sosyolojik sorunlardan biri nüfusun yaşlanma ve azalma eğilimine girmiş olmasıdır.

Öte yandan ailedeki çocuk sayısı, çocuğa verilen değerle, çocuktan beklentiyle ve kadının çalışma durumuyla bağlantılıdır. Geleneksel toplumlarda çocuğun aile bütçesine katkı sağlaması beklentisi var iken modern toplumlarda bu beklenti giderek azalmaktadır (Yavuz ve Gülpınar, 2019). Eğitim çağındaki çocukların okulda tutulması ve gerekli eğitimi alarak meslek sahibi olması, modern toplumlarda çocuklara karşı gelişen yaygın bir tutumdur. Bu

yönüyle değerlendirildiğinde, geleneksel toplumlarda çocuk ailenin yükünü hafifletici bir kaynak olarak görülürken modern toplumlarda çocuk aileye belli bir maliyet yüklemektedir. Çünkü geleneksel toplumlarda çocuk küçük yaşlardan itibaren ekonomik yaşamın içinde yer almaktadır. Oysa modern toplumlarda artan eğitim düzeyiyle birlikte çocuk uzun zaman ailesi tarafından bakılmak durumundadır.

Tablo 2: Bir çocuk daha yapmayı düşünüyor musunuz? (Çocuğu olanlar)

		Evet	Hayır	Ki-kare
Genel Ortalama		11,5	88,5	
Cinsiyet	Kadın	7,2	92,8	N=1427 X ² =26,447 Df=1 P=,000
	Erkek	15,9	84,1	
Yaş	18-34	20,6	79,4	N=1428 X ² =59,077 Df=2 P=,000
	35-54	14,4	85,6	
	55+	3,1	96,9	
Eğitim	İlköğretim	10,6	89,4	N=1427 X ² =1,762 Df=2 P=,414
	Lise	13,1	86,9	
	Üniversite	12,4	87,6	
Çocuk sayısı	1	17,1	82,9	N=1427 X ² =37,991 Df=4 P=,000
	2	7,3	92,7	
	3 ve üstü	13,0	87,0	

Sosyologlar doğurganlığın artırılmasında iki faktörün önemini vurgularlar. Bunlardan biri devletin takip ettiği politikalarıdır. Ebeveyn izinleri, doğum teşvikleri, çocuk bakım destekleri, ücretli izin gibi politikalar bu bağlamda önem arz eder (Canatan, 2011d). Devletin aileye yönelik destekleyici politikalarının olduğu bazı kıta Avrupası ve Kuzey Avrupa ülkelerinde doğurganlık olumlu

yönde etkilenmiştir. Ancak destekleyici politikaların düşük olduğu İtalya ve İspanya gibi Güney Avrupa ülkelerinde doğurganlık oranları keskin biçimde düşmektedir. Ne var ki, yapılan araştırmalar devletin aileye yönelik politikalarının her yerde aynı sonucu vermediğini ortaya koymuştur. Mesela devletin aileye yönelik destekleyici politikaları Fransa’da doğurganlığı arttırırken İsveç’te herhangi bir değişime yol açmamıştır (Hantrais, 2004, s. 172-174). Doğurganlığın artışı etkileyen faktörlerden biri de değişen değerlerle bağlantılıdır. Erkeğin aile içi sorumlulukları yüklenmesi ve çocuğun bakımında sorumluluk üstlenmesi doğurganlığa pozitif yönde etki etmektedir. Okun ve Yurovich (2019, s. 173-174) 1992-2014 yılları arasında gerçekleştirdikleri Hanehalkı Panel Araştırmalarından hareketle babanın aile içi sorumlulukları üstlenmesi ile doğurganlık oranının artışı arasında doğrusal bir ilişki bulmuştur.

Ancak son zamanlarda yapılan araştırmalar, kadınlarda önceliklerin ve beklentilerin değişmesiyle birlikte doğurganlıkla ilgili politikaların fazla da etkili olmadığını ortaya koymaktadır. Kearney ve Levine’nin (2025) yaptığı bir araştırmaya göre ABD, Japonya, Kanada ve Avrupa’da düşen doğurganlığın nedeni ekonomik değil, değişen önceliklerdir. Buralarda işini her şeyin önüne koymaya dönük bir kültür gelişmektedir. Mesela Amerika’da işi çok önemli gören kadınların oranı yüzde 47 iken çocuk sahibi olmayı önemli görenlerin oranı yüzde 22 ile sınırlı kalmıştır. Bu ülkelerde doğum izni, ücretsiz kreş, esnek çalışma gibi politikalar beklenen sonucu vermemektedir. Kadınlar, çalışma yaşamında yer almayı, ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeyi, aile sorumluluğundan kurtulmayı ve kendini gerçekleştirme için çocuk yapmaya tercih etmektedirler. Yapılan bazı araştırmalara göre insani gelişme endeksi arttıkça kadınların çocuk yapma eğilimi ters orantılı olarak azalmaktadır (Pesando ve GFC Team, 2019).

Türkiye’de de doğurganlık oranı Avrupa’daki ülkelerle benzerlik göstermeye başlamıştır. 2024 verilerine göre Türkiye’de kadın başına doğurganlık 1.5’in altına düşmüştür (TÜİK, 2024a). Araştırmamızın bulguları Türkiye’deki resmî tabloyla paralellik taşımaktadır. Zira araştırmaya katılanların yüzde 88,5’i bir çocuk daha yapmayı düşünmemektedir. Bir çocuk daha isteyenlerin oranı yalnızca yüzde 11,5 düzeyindedir. Tek çocuğu olup da ikinci bir çocuk istemeyenlerin oranı yüzde 82,9, iki çocuklu olup ilave bir çocuk daha istemeyenlerin oranı ise yüzde 92,7 düzeyindedir. Bu tablonun ortaya koyduğu verilerden hareketle kadın başına düşen çocuk sayısının önümüzdeki yıllarda keskin bir şekilde düşeceği tahmin edilebilir.

Araştırmamızın bulguları Türkiye’de çocuğun cinsiyetine yönelik tercihlerde de bir değişimin olduğunu göstermektedir. Aileler tek çocukları olması durumunda bunun kız çocuğu olmasını tercih etmektedirler. Aile bağları erkek soyu üzerinden devam eden patriarkal toplumlarda daha çok erkek çocuk tercih edilmektedir. Çin’de tek çocuk politikası sürecinde gebe kalınan çocuğun kız olması durumunda aileler aldırma veya düşürme yoluna gittiler. Bunun sonucunda Çin’de nüfusun dengesi bozulmuş, erkek nüfus kadın nüfusa göre belirgin biçimde artmıştır (Zhang, 2017). Canatan (2011c, s. 206-219) Dünya Değerler Araştırması verilerinden hareketle ülkeleri “erkek-çocuk yönelimli”, “kız-çocuk yönelimli” ve “cinsiyet farkı gözetmeyen” ülkeler şeklinde üç grupta toplamıştır. Bu ayrıma göre 24 ülke erkek-çocuk yönelimli, 23 ülke kız-çocuk yönelimli iken 26 ülkede de cinsiyet farkı gözetilmemektedir. Türkiye, kız-çocuğu yönelimli ülkeler arasında yer almaktadır.

Tablo 3: Tek bir çocuğunuz olsa bunun kız mı yoksa erkek mi olmasını istersiniz?

		Kız	Erkek	Ki-kare
Genel Ortalama		60	40	
Cinsiyet	Kadın	67,0	33,0	N=2400 X ² =51,721 Df=1 P=,000
	Erkek	52,7	47,3	
Yaş	18-34	54,1	45,9	N=2400 X ² =75,276 Df=2 P=,000
	35-54	55,6	44,4	
	55+	74,6	25,4	
Eğitim	İlköğretim	56,5	43,5	N=2400 X ² =18,582 Df=2 P=,000
	Lise	61,2	38,8	
	Üniversite	67,7	32,3	

Kağıtçıbaşı tarafından 1975 yılında Türkiye’de çocuğun değeriyle ilgili yapılan araştırmaya göre ailelerin çocuklardan beklentisi daha çok maddi yönde idi. Bu da erkek çocukların daha fazla tercih edilir olmasına yol açmaktaydı (Kağıtçıbaşı, 1981). Fakat Kağıtçıbaşı’nın 2003 yılında tekrar eden çalışmasında bu konuda önemli bir değişimin meydana geldiği tespit edilmiştir. Son çalışmasında üç nokta ön plana çıkmaktadır. Birincisi, iki çocuklu aile yaygın bir model hâline gelmiştir. İkincisi, çocuğa faydacı bir değer yüklenmeye devam edilmekle birlikte bu değer maddi yarardan psikolojik yarara kaymış durumdadır. Çocuk sevgisi ve gelecekte çocuğun yanında kalma beklentisi ön plana çıkmıştır. Üçüncüsü, çocuğa yönelik beklentide önceki araştırmanın aksine kız çocukları daha fazla tercih edilir olmuştur. Bu tercih özellikle sosyoekonomik statüsü yüksek kentli nüfus arasında yaygındır (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005). Bu verileri dikkate aldığımızda değişen değerlerin çocuğun cinsiyetiyle ilgili beklentide değişime yol açtığını söyleyebiliriz.

Kadın Üzerinden Devam Eden Aile İçi İlişkiler

Geleneksel toplumlarda aile ve akrabalık ilişkilerinin yoğunluğu doğal olarak güçlü aile içi ilişkileri beraberinde getirmektedir. Modern toplumlarda ise kentleşme, göç, bireyci kültürel kalıplar, mekânın parçalanması, zamanın sıkışıklığı ve dijital teknoloji tüketimi gibi faktörler aile bireyleri ve akrabalarla olan ilişkiyi zayıflatmıştır (Beşirli, 2020). Batılı toplumlarda aile bağlarının genel olarak zayıfladığı genel kabul gören bir yaklaşımdır. Özellikle atomize bireyci kültürün yaygın olduğu Protestan toplumlarda aile bağları çözülmüş bulunmaktadır (Das, 2021).

Kentsel yaşam, aile ve akrabalık ilişkilerini güçleştirmiş olmakla birlikte Türkiye’de aile ve akrabalar arası ilişkiler hâlâ güçlüdür. Dikeçligil (2023), bu durumu “çekirdek aile ağı” olarak nitelendirmektedir. Çekirdek aile ağı, bir çekirdek ailenin akraba, hısım veya hemşehrilerle yakın etkileşimlerini ifade eder. Aynı çatı altında yaşamamakla, hatta uzak mekânlarda yer alıp ekonomik bağımsızlığa sahip olmakla birlikte aile ve akrabalar arasında ekonomik ve sosyal dayanışma mevcuttur. Bayramlarda veya özel günlerde aile bireyleri arasında gerçekleşen ziyaretler de ailenin Türkiye’de toplumsal yaşamın merkezinde yer almaya devam ettiğini göstermektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2013). Araştırmamıza katılanların yüzde 90’dan fazlası özel günlerde anne ve babasını ziyaret ederken yüzde 80 civarındaki bir kesimi amca, dayı, teyze, hala gibi yakın akrabalarına genelde veya imkân el verdiği ölçüde ziyarette bulunmaktadır.

Tablo 4: Aile bireyleri olarak anne tarafıyla mı daha çok ilişkiniz var yoksa baba tarafıyla mı?

		Anne tarafıyla	Baba tarafıyla	Ki-kare
Genel Ortalama		56,9	43,1	
Cinsiyet	Kadın	63,7	36,3	N=2400 X ² =47,193 Df=1 P=,000
	Erkek	49,8	50,2	
Yaş	18-34	66,1	33,9	N=2400 X ² =52,210 Df=2 P=,000
	35-54	49,5	50,5	
	55 yaş	54,7	45,3	
Eğitim	İlköğretim	56,4	43,6	N=2400 X ² =2,117 Df=2 P=,347
	Lise	59,1	40,9	
	Üniversite	55,0	45,0	

Türkiye’de insanlar zor durumda kaldıklarında öncelikle aile bireylerinden birine başvurma eğilimi göstermektedir. Araştırmaya katılanların yüzde 77,5’nin, başı sıkıştığında aile bireylerinden birine başvurduğunu belirtmesi ailenin toplumsal dayanışmada temel referans noktasını oluşturmaya devam ettiğini göstermektedir. Paraya ihtiyaç duyulduğunda aile bireylerinden birine öncelikle başvurulması eğilimi de bu tespiti desteklemektedir. Araştırma bulgularına göre katılımcıların yüzde 30,8’i paraya ihtiyaç duyduğunda banka veya arkadaş gibi aile dışındaki kaynaklara başvururken geriye kalanlar ailesine veya akrabalarına başvurma eğilimi sergilemektedir. Bu da yüzde 70 civarındaki bir kesimin bu eğilimde olduğu anlamına gelir.

Geleneksel ataerkil toplumlarda aile bağları genel olarak erkek soyu üzerinden devam ederken ilişkiler de daha çok erkeğin aile tarafıyla kurulmaktadır (Eraslan ve Demirel, 2020). Fakat Türkiye’de bu durum tersine dönmüş görün-

mektedir. Araştırma bulgularına göre Türkiye'deki aile ilişkileri daha çok kadın tarafıyla sürdürülmektedir. Araştırmaya katılanların yüzde 43'ü daha çok baba tarafıyla ilişki içinde olduğunu belirtirken yüzde 57'si anne tarafıyla ilişkisinin daha fazla olduğunu belirtmektedir. Bu da Türkiye'de toplumsal yapının, aile bağları konusunda önemli bir değişim sürecinde olduğunu göstermektedir. Türkiye'de kadın, aileye gelin olarak gittiği için eskiden ilişkiler doğal olarak erkek tarafı üzerinden seyretmekteydi. Artık kadın erkek tarafına gelin olarak gitmek yerine çiftler ailelerinden bağımsız açtıkları evlerde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bununla birlikte, artan göç, kadının eğitim düzeyinin yükselişi, bireyselleşme eğilimi ve değişen toplumsal değerler, aile ilişkisinin kadın ailesi üzerinden gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir (Özbay, 2014, s. 60).

Yaşlı Bakımı ve Aile

Yaşlanma insan yaşamında geri dönüşü olmayan bir süreçtir (Canatan, 2008a). Yaşam beklentisinin artmasıyla birlikte yaşlılık olarak kabul edilen yaş sınırlaması da değişmektedir. Yaşlılık artık genç yaşlı (65-74), orta yaşlı (75-84) ve ileri yaşlı (85 yaş ve üstü) olmak üzere üç kategoride değerlendirilmektedir (Canatan, 2020, s. 154). Başta gelişmiş ülkeler olmak üzere dünyada nüfus giderek yaşlanmaktadır. Dünyada 65 yaş üstü nüfus oranı 1950 yılında ortalama yüzde 5 iken 2024 yılının başlarında yüzde 9,5'e ulaşmış bulunmaktadır (UN, 2024). Yaşlı nüfusun en fazla yoğunlaştığı iki bölge Güney Asya ve Avrupa'dır. AB üyesi 27 ülkede 65 yaş üstü nüfus oranı yüzde 21,6, Japonya'da yüzde 29,3'tür. 65 yaş üstü nüfus oranı İtalya, Portekiz, Finlandiya ve Yunanistan'da yüzde 24'ü bulmuş durumdadır (UN, 2024). Türkiye'de de nüfus giderek yaşlanmaktadır. 1950'de yüzde 3,9 olan 65 yaş ve üstündeki nüfus oranı 2024 yılı itibarıyla yüzde 10,6'nın üzerine çıkmıştır (TÜİK, 2024c). 65 yaş üstü nüfus oranı bir ülkede yüzde 10'u bulduğunda ülke nüfusu yaşlı olarak kabul edilmektedir. Buna göre Türkiye nüfusu yaşlanma sınırına girmiş bulunmaktadır.

Gerek dünyada gerekse Türkiye'de yaşlı kadın oranı yaşlı erkeklerden daha fazladır. Bu da literatürde "yaşlılığın kadınlaşması" olarak ifade edilmektedir (Canatan, 2008b). Kadınların erkeklerden daha fazla yaşamasının nedeni kadınların daha sağlıklı yaşaması, erkeklere göre daha az kötü alışkanlıklara maruz kalması ve yine erkeklere göre daha düşük oranda toplumsal koşullar altında eziliyor olmalarıdır (age.). 2024 yılı itibarıyla Türkiye'deki yaşlıların yüzde 44,6'sı erkek iken yüzde 55,4'ü kadındır (TÜİK, 2024c).

Nüfusun yaşlanması beraberinde bakım sorununu getirmektedir. Geleneksel aile yapısı içinde yaşlıların bakımı evde aile içinde gerçekleşmektedir. Modern toplumlarda ise kadının çalışma yaşamında yer alması, ailenin okul

veya çalışma şartlarından dolayı çocuklardan boşalması, değerlerin değişmesi gibi nedenlerden dolayı yaşlıların aile içinde bakımı önemli bir sorun hâline gelmiştir (Ceylan, 2015; Baran, 2005; Bruni ve Ugolini, 2006). Gelişmiş toplumlarda yaşlı bakımıyla ilgili kurumlar gelişmiştir. Buna karşın az gelişmiş veya gelişmekte olan ve geleneksel değerlerin devam ettiği toplumlarda aile yaşlıların bakım merkezi olmaya devam etmektedir. Yaşlıların ailelerin yanında mı yoksa profesyonel kurumlarda mı bakılacağı konusu, imkânların yanı sıra toplumsal değerlerle de bağlantılıdır.

Tablo 5: Yaşlıların bakımıyla ilgili aşağıdaki ifadelere hangi ölçüde katılıyorsunuz?

		Çocuklarının yanında kalmalıdır		Devlete ait huzurevlerinde kalmalıdır		Bir bakıcı tutup kendi evlerinde bakılmalıdır	
Genel Ortalama		Katılan	Katılmayan	Katılan	Katılmayan	Katılan	Katılmayan
		80,0	20,0	12,4	81,6	35,3	64,7
Cinsiyet	Kadın	74,0		14,0		37,5	
	Erkek	86,7		10,6		33,0	
Yaş	18-34	72,1		15,2		37,6	
	35-54	83,9		10,0		31,6	
	55+	85,9		11,8		37,6	
Eğitim	İlköğretim	80,3		10,8		33,2	
	Lise	79,3		15,2		36,7	
	Üniversite	80,3		12,8		39,3	
Ki-kare		Cinsiyet: P=,000 Yaş: P =,000 Eğitim: P=,862		Cinsiyet: P=,014 Yaş: P =,006 Eğitim: P= ,028		Cinsiyet: P=,032 Yaş: P =,020 Eğitim: P= ,054	

Araştırma bulgularına göre, Türk toplumunda yaşlı anne ve babaya bakma yükümlülüğüyle ilgili yüksek bir hassasiyet bulunmaktadır. Katılımcıların yüzde 94,6'sı yaşlandıklarında anne- babalarına bakmakla yükümlü olduklarını belirtmektedirler. Yine yaşlıların genel olarak çocuklarının yanında kalması gerektiğine ilişkin yaygın bir tutum vardır. Katılımcıların yüzde 80'i yaşlıların “çocuklarının yanında” kalmasından yanadır. Buna karşın yaşlıların huzurevinde bakılması gerektiğini savunan yalnızca yüzde 12,4 düzeyinde bir katılımcı mevcuttur. Toplumda yaşlıların huzurevinde kalmaktansa bir bakıcı tutup evinde bakılmasıyla ilgili beklenti daha yüksektir. Bu şekilde düşünen katılımcıların oranı yüzde 69,7 düzeyindedir. Yaşlıların nerede bakılması gerektiği konusunda katılımcılar arasında yaş ve cinsiyet anlamlı bir farklılık oluşturmazken eğitim düzeyi istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa yol açmaktadır. Üniversite mezunları diğer eğitim seviyelerine göre daha fazla oranda yaşlıların bir yardımcı desteğiyle evde bakılmasından yanadırlar.

Araştırma bulguları yaşlıların ailelerin yanında bakılmasıyla ilgili iki hususu ortaya koymaktadır. Bunlardan biri, çocuklarının yanında kalan yaşlı kadınlar yaşlı erkeklerden daha fazladır. Diğeri de kadının aile tarafı, erkeğin aile tarafına göre daha fazla oranda çocukların yanında bakılmaktadır. Türkiye’de kız çocuğunun erkek çocuğa göre daha fazla oranda tercih edilmesinin önemli nedenlerinden biri budur.

Aile Yapısına İlişkin Algı

Yapısı, değerleri, normları ve ilişkileri itibarıyla aile tüm dünyada birtakım meydan okumalarla karşı karşıyadır. Göçler sonucunda aile ve akraba bağlarının zayıflaması, ailelerin kent yaşamında yalnızlaşması, aile içi iletişimin zayıflaması, ailenin geleneksel işlevlerinin değişmesi, kötü alışkanlıkların aile yaşamına yansması, aile içi şiddetin ve geçimsizliğin artması, boşanma oranlarında artış kaydedilmesi, genç kuşakların evliliğe mesafeli yaklaşımı ve alternatif evlilik pratikleri gibi faktörler aileyi zayıflatan faktörlerdir (Reher, 2024). Türk aile yapısı da doğal olarak benzer bir süreci yaşamaktadır.

Tablo 6: Türkiye'deki aile yapısıyla ilgili aşağıdaki yargılardan hangisine katılıyorsunuz?

		Çok güçlüdür	Güçlüdür	Ne güçlü ne zayıftır	Zayıftır	Çok zayıftır	t-testi ve Anova
Genel Ortalama		21,3	18,4	15,5	31,8	13,0	
Cinsiyet	Kadın	19,4	21,7	15,3	33,3	10,3	N: K=1217; E=1183 X̄: K=2,93; E=3,00 SS: K=1,317 ; E=1,419 P=,211
	Erkek	23,2	14,9	15,6	30,4	15,7	
Yaş	18-34	24,4	15,7	17,5	26,8	15,5	Mean Square: Bet.Gr=14,278 Wit. Gr=1,862 F=7,668 P=,000
	35-54	23,4	19,1	12,4	36,1	9,0	
	55 ve üstü	13,7	21,0	17,1	32,8	15,3	
Eğitim	İlköğretim	21,1	17,8	11,3	32,4	17,4	Mean Square: Bet Gr.=21,063 Wit. Gr=1,857 F=11,341 P=,000
	Lise	24,7	17,3	22,7	28,3	7,1	
	Üniversite	17,3	21,5	17,2	35,4	8,6	

Araştırmada ele alınan konulardan biri de toplumun aile yapısına ilişkin algısı olmuştur. Algı her zaman realiteyle birebir örtüşmeyebilir. Zira realite bizzat var olan toplumsal gerçekliğe tekabül ederken algı bu realitenin zihinlerdeki iz düşümüne denk gelir (Wiesing, 2014, s. 69-94). Algının

oluşmasında medya ve kamuoyu başta olmak üzere çok sayıda faktör belirleyici rol oynayabilmektedir. Oysa realite bizzat yaşanan deneyimle ilgilidir. Türkiye’deki aile yapısına ilişkin algı da ailenin nesnel gerçekliğiyle tümüyle aynı olmayabilir.

Bu husus dikkate alınarak araştırma bulguları üzerinden bir analiz yapıldığında toplumda ailenin çözüldüğüne ilişkin yaygın bir kanaatin var olduğu görülür. Aile yapısının zayıfladığına, hatta çökmekte olduğuna ilişkin görüş, aile yapısının güçlü olduğuna ilişkin görüşten daha yüksektir. Katılımcıların yaklaşık yüzde 44’ü birinci görüşü paylaşırken yüzde 39,7’si ise ikinci görüşü paylaşmaktadır. T-testi ve varyans analizinden hareketle katılımcıların aile yapısıyla ilgili görüşleri arasındaki farklılığa bakıldığında cinsiyetin katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa yol açmadığı ($P=,211$), ancak yaş ve eğitim düzeyinin katılımcıların aile yapısına ilişkin algısını farklılaştırdığı görülür (ikisinde de $P=,000$).

Türkiye’de aile yapısının zayıf olduğuyula ilgili kanaatin oluşmasında aile içi ilişkilere yönelik algının rol oynadığı söylenebilir (Baran 2004; Uluocak 2015; Karadağ, 2015). Araştırmaya katılanların yüzde 59,6’sı, “aile bireyleri arasındaki iletişim güçlüdür” yargısına katılırken yüzde 78,1’i ise “aile bireyleri arasındaki iletişim zayıftır” yargısına katılmaktadır. Kadınlar erkeklere, gençler orta ve ileri yaşta katılımcılara, ilköğretim eğitimine sahip olanlarsa diğer eğitim düzeylerine göre daha fazla oranda aile bireyleri arasındaki iletişimin zayıf olduğuna dikkat çekmektedirler. Araştırmaya göre aile bireyleri arasındaki iletişimi en fazla oranda olumsuz etkileyen üç faktör bulunmaktadır. Bunlar internet (%30), sevgi/saygı eksikliği (%28,7) ve iş yoğunluğu (%19) gibi faktörlerdir.

Tablo 7: Sizce aşağıdakilerden hangisi Türkiye'deki aile birliğini en fazla tehdit etmektedir? (İlk beş faktörün dışındakiler tabloya alınmamıştır)

		Yoksulluk/ ekonomik yapı	Kötü alışkanlıklar	Aile içi şiddet	Kültür çatışması	TV/diziler	Ki-kare
Genel Ortalama		31,6	31,6	12,2	9,3	8,8	
Cinsiyet	Kadın	31,8	24,3	14,3	12,8	8,7	N=2400 X ² =95,365 Df=6 P=,000
	Erkek	31,4	39,1	10,1	5,7	9,0	
Yaş	18-34	15,9	41,2	15,8	13,1	7,9	N=2399 X ² =278,319 Df=12 P=,000
	35-54	33,8	27,0	14,0	7,0	10,7	
	55+	50,2	24,9	4,5	7,3	7,1	
Eğitim	İlköğretim	34,2	33,9	9,7	10,2	7,8	N=2398 X ² =124,843 Df=12 P=,000
	Lise	29,4	31,4	14,3	3,8	11,6	
	Üniversite	27,4	25,1	16,2	14,3	7,8	

Araştırma bulgularına göre aile birliğini en fazla tehdit eden iki faktör yoksulluk ile içki, kumar ve uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklardır. Katılımcıların üçte birine yakını yoksulluğa dikkat çekerken diğer üçte birine yakın bir kesimi ise kötü alışkanlıklara dikkat çekmiştir. Geçimsizlik, aile içi şiddet, televizyon, kültür çatışması ve eşlerin birbirini aldatması aile birliğinin çözülmesinde rol oynayan diğer faktörlerdir. Burada belirtilen beş faktörün dışında işaret edilen başka nedenler de söz konusudur. Ancak oranları düşük olduğu için buraya alınmamıştır.

Kısaca, Türkiye’de aile bireyleri arasındaki ilişkilerin güçlü olmasına rağmen, ailenin giderek çözüldüğüne ilişkin bir kanaat bulunmaktadır. Ekonomik yoksulluk ve yeni iletişim teknolojilerinin bunda en fazla rol oynayan faktörler olduğuna ilişkin düşünce toplumda yaygındır.

Araştırmaya katılanların aileyi tehdit eden faktörler konusundaki görüşleri cinsiyet, yaş ve eğitim değişkeni bakımından farklılık taşımaktadır ($P=,000$). Kadınlar erkeklere göre daha fazla oranda aile içi şiddet ile kültür çatışmasına dikkat çekmektedirler. İleri yaştaki katılımcılar yoksulluğa dikkat çekerken gençler aile içi şiddete ve kültür çatışmasına odaklanmaktadır. Eğitim düzeyine göre analiz edildiğinde ilköğretim mezunlarının yoksulluğa, üniversite eğitime sahip olanların ise aile içi şiddet ve kültür çatışmasına dikkat çektiği görülür.

Aileye İlişkin Değerler

Aileye ilişkin değerler, toplumların gelenekselliğinin yanı sıra modernleşme düzeylerinin de resmini ortaya koyar. Modernleşme, değişik iktisadî, siyasi, sosyolojik ve kültürel değerlerle bağlantılı olduğu gibi, kadın-erkek ilişkisiyle de bağlantılıdır (Phillips, 2018). Bununla birlikte, kız ve erkek çocuğuna yüklenen değer, nikâhla ve karşı cinsle evlilik öncesi ilişkiyle ilgili tutum da toplumların geleneksel veya modern yaşam kalıplarına ilişkin resmini yansıtır. Geleneksel toplumlarda evlilikler çoğunlukla görücü usulüne dayanmakta olup evlenilecek kişiye ebeveynler karar vermektedirler. Yine kadın ile erkek arasındaki ilişkilerle ilgili katı kurallar ve normlar bulunmaktadır. Oysa modern toplumlarda kiminle evlenileceği eşlerin kendilerine bağlıdır. Çiftler evlenmeden önce belli bir dönem flört eder, birbirlerini tanır, ondan sonra evlenmeye karar verirler (Yıldırım, 2011a; Sadıkoğlu, 2022).

Tablo 8: Gençlerin evlenmeden önce çıkmasını veya birbiriyle arkadaşlık etmesini nasıl karşılıyorsunuz?

		Olumlu karşılıyorum	Normal karşılıyorum	Olumsuz karşılıyorum	Ki-kare
Genel Ortalama		37,3	36,8	25,9	
Cinsiyet	Kadın	42,9	38,8	18,4	N=2383 X ² =77,167 Df=2 P=,000
	Erkek	31,6	34,8	33,7	
Yaş	18-34	37,6	34,2	28,3	N=2385 X ² =33,165 Df=4 P=,000
	35-54	32,4	43,1	24,6	
	55+	44,3	31,2	24,5	
Eğitim	İlköğretim	31,5	36,7	31,8	N=2384 X ² =65,993 Df=4 P=,000
	Lise	43,8	38,6	17,6	
	Üniversite	44,6	34,6	20,7	

Araştırmada Türk toplumunda bu yöndeki tutumları sorgulamak üzere katılımcılara gençlerin evlenmeden önce çıkmasıyla ilgili bir soru yöneltilmiştir. Toplumda, gençlerin evlenmeden önce çıkmasını, arkadaşlık kurmasını veya flört etmesini genel olarak olumlu veya normal gören bir eğilim bulunmaktadır. Katılımcıların yüzde 37'si bu durumu olumlu karşılarken yüzde 36,6'sı ise normal karşılımaktadır. Konuya olumsuz bakanların oranı tüm katılımcıların dörtte birine denk gelmektedir. Evlilik öncesi kadın erkek ilişkisiyle ilgili genç kuşaklara yönelik yapılan başka çalışmaların bulguları burada ulaşılan araştırma bulgularıyla benzerlik taşımaktadır (Baş, 2021). Ev-

lilic öncesi arkadaşlık ilişkisiyle ilgili cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır ($P=,000$). Kadınların evlilik öncesi ilişkiye erkeklerden belirgin biçimde daha fazla oranda olumlu baktığı görülmektedir. Yine ileri yaşdaki katılımcılar genç ve orta kuşaktakilere, üniversite eğitime sahip olanlara ilköğretim ve lise eğitime sahip olanlara göre daha fazla oranda evlilik öncesi arkadaşlığa olumlu yaklaşmaktadır.

Aileyi ilgilendiren değerlerden biri de evlilikte nikâh konusudur. Geleneksel toplumlarda evlilik genel olarak din adamı tarafından kıyılan dinî nikâha dayanır. Modern toplumlarda ise evlilikler resmî (medeni) nikâha dayanır. Batılı toplumlarda medeni nikâh esas olmakla birlikte birçok yerde kiliseler de bu sürece dâhil olmakta ve evlilik kilisede kıyılan nikâh ile resmîleşmektedir. Türkiye’de evlilik devlet memurunun Medeni Kanun hükümleri uyarınca kıydığı resmî nikâha dayanmaktadır. Ancak toplumsal bir değer olarak çiftler genel olarak resmî nikâhla birlikte dinî nikâh da kıyarlar.

Tablo 9: Evlilikte nikâhla ilgili aşağıdaki yargılara katılıyor musunuz?

		Hem dinî nikâh hem de resmî nikâh olmalı		Resmî nikâh yeterli		Dinî nikâh yeterli		Nikâh çok da önemli değil	
		Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Genel Ortalama		82,1	17,9	37,5	62,5	8,2	91,8	21,5	78,5
Cinsiyet	Kadın	83,2		36,4		7,4		20,5	
	Erkek	81,1		38,6		9,1		22,5	
Yaş	18-34	81,6		31,5		7,5		20,6	
	35-54	77,9		42,1		7,2		18,9	
	55+	89,2		39,1		10,8		27,9	

Eğitim	İlköğretim	88,6	26,9	2,3	24,7
	Lise	81,8	45,8	14,4	16,4
	Üniversite	64,9	55,0	16,2	20,3
Ki-kare		Cinsiyet P=,181 Yaş: P=,000 Eğitim: P=,000	Cinsiyet: P=,270 Yaş: P=,000 Eğitim: P=,000	Cinsiyet: P=,119 Yaş: P=,031 Eğitim: P=,000	Cinsiyet: P=,355 Yaş: P=,006 Eğitim: P=,004

Araştırma bulgularına göre Türk toplumunda yaygın olan anlayış dinî nikâhla resmî nikâhın bir arada bulunmasına dayanmaktadır. Sadece resmî nikâhın yeterli olduğu görüşüne katılanların oranı yüzde 37,5 iken ikisinin birlikte bulunması gerektiği düşüncesine katılanların oranı yüzde 82,1 düzeyindedir. Buna karşın sadece dinî nikâhın yeterli olduğu görüşüne katılanların oranı yüzde 8,2 gibi düşük düzeyde kalmaktadır. Türkiye’de resmî nikâh, yaptırım gücü olan, yasalar çerçevesinde karşılıklı hak ve yükümlülükler getiren bir nikâhtır. Oysa dinî nikâh evliliğin toplumsal düzeyde kabulünü ve meşruiyetini sağlayan bir nikâh türüdür. Resmî nikâhla birlikte dinî nikâhın da kıyılmak istenmesinin nedeni bu toplumsal meşruiyete dayanmaktadır. Öte yandan evlilikte nikâhın çok da önemli olmadığı şeklindeki görüşe katılanların oranı yüzde 21,5 düzeyindedir. Evlilikte nikâhı önemsememe bakımından kadınla erkeğin tutumu arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken ($P=,355$), değişik yaş ($P=,006$) ve eğitim ($P=,004$) gruplarına mensup katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Evlilik öncesi ilişkiler ve evlilikte nikâh konusundaki tutumu dikkate alındığında Türk toplumunda modern değerlerle geleneksel değerlerin terkibine dayalı bir anlayışın hâkim olduğu söylenebilir. Türk toplumunda geleneksel değerlerin tümüyle yok olmadığını, ancak modern değerlere göre düşük düzeyde seyrettiği görülmektedir. Öte yandan evlilikte nikâhsızlık modern sanayi toplumlarından çok post-endüstriyel toplumun bir özelliği olup bu özelliğin Türkiye’de de yaygınlık gösterdiği görülmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi, sanayi toplumunun aile modeli çekirdek aile yapısı olup bu aile çiftlerin haklarını ve yükümlülüklerini yasalarla belirleyen resmî nikâha dayanmaktadır. Avrupa’da nikâhsız beraberliklerin yaygınlaşmasıyla birlikte konuyla ilgili yasal düzenleme yapma ihtiyacı doğmuştur. Bunun sonucunda bazı ülkelerde

evlilikte olduğu gibi eşlere karşılıklı hak ve yükümlülükler getiren ve çocuğun haklarını güvence altına alan yasal düzenlemeler yapılmıştır (Danielsen, 1983). Ancak Avrupa da dâhil olmak üzere dünyanın birçok yerinde nikâhsız birlikteliklerde eşlerin hak ve yükümlülükleri belirsiz olduğu gibi çocuğun nesebi ve hakları konusu da belirsizlik taşımaktadır.

Kadının Rolüne ve Çalışmasına İlişkin Tutumlar

Geleneksel kadın ve erkek rolleri kadını aileden sorumlu tutarken ailenin geçimini erkeğe yüklemektedir. Bu da doğal olarak siyasette, ekonomide, toplumsal hayatta erkeği kamusal alan aktörü olarak ön plana çıkarmaktadır. Oysa modern toplum, eşitlikçi cinsiyet rollerine dayanır ve kadınların erkeklerle iktisadî yaşamda, siyasette, toplumsal yaşamda, kısaca hayatın her alanında eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olmasını gerektirir. Modernleşme, kadınların eşitlik temelinde kamusal alanda yer almasının önünü açmıştır. Eşitlikçi normlara rağmen kadınların erkeklerle her alanda benzer biçimde yer almadığı gerçeği gelişmiş veya gelişmekte olan tüm toplumlarda karşılaşılan bir sorundur. Kadınlar, değişik nedenlerden kaynaklanan cam tavan sendromu ile karşılaşmaktadırlar (Çaha vd., 2016). Bu bakımdan bazı ülkelerde pozitif ayrımcılık uygulamaları devreye sokularak kadınların erkeklerle eşit fırsat ve imkânlardan yararlanmasını sağlama yoluna gidilmektedir. Özellikle İskandinav ülkeleri ve bazı Latin Amerika ülkeleri bu konuda başı çekmektedirler (Dyvik, 2024). Bu ülkelerde kadınların siyasette ve karar mekanizmalarında belli oranda yer almasını garanti eden kota uygulamasına yer verilmektedir. Kota uygulaması son zamanlarda başta Avrupa olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde yaygınlık kazanmaktadır.

Osmanlı'da on dokuzuncu yüzyılın ortalarında başlayan reformların odağında kadının kamusal alanda yer almasını sağlayıcı adımlar atılmıştır. Kadınlara birçok Avrupa ülkesinden daha önce kamu okullarında eğitim imkânı sağlanmış, mirasta eşit paylaşıma ilişkin hukuki düzenlemeler yapılmış ve kadınların çalışma yaşamında yer almasına ilişkin politikalar geliştirilmiştir (Çaha, 2023, s. 446-452). Cumhuriyet Dönemi'ne geldiğimizde devlet kadın-erkek eşitliğini temel felsefe olarak benimsemiş, kadınların eşit hak ve yükümlülüklerle kamusal alanda yer almasını sağlayıcı köklü hukuksal düzenlemeler yapmıştır. Ne var ki, eşitlikçi hukuksal düzenlemelere rağmen kadınlar iş yaşamında, siyasette, karar mekanizmalarında erkeklerin gerisinde yer almaktadırlar.

Tablo 10: Kadın ve erkeğin rolüyle ilgili aşağıdaki yargılara katılıyor musunuz?

		Kadın ailedeki işlerden, erkek ailenin geçiminden sorumlu olmalı	Ailedeki işler ve ailenin geçimi ikisinin ortak sorumluluğunda olmalı
Genel Ortalama		Katılıyorum	Katılmıyorum
		48,9	51,1
Cinsiyet	Kadın	49,1	77,9
	Erkek	48,8	84,8
Yaş	18-34	42,1	86,1
	35-54	58,0	78,7
	55+	45,0	78,3
Eğitim	İlköğretim	45,9	84,2
	Lise	53,9	77,2
	Üniversite	50,3	78,5
Ki-kare		Cinsiyet P=,902 Yaş: P=,000 Eğitim: P=,004	Cinsiyet P=,000 Yaş: P=,000 Eğitim: P=,000

Türk toplumunun kadın-erkek rollerine ilişkin tutumunu sorgulamak üzere araştırmaya katılanlara iki yargı verilmiş ve bunlara katılıp katılmadıkları sorgulanmıştır. Katılımcıların yüzde 81,3'ü “ailedeki işler ve ailenin geçimi ikisinin ortak sorumluluğunda olmalıdır” yargısına katılmaktadır. Buna karşın, “kadın ailedeki işlerden, erkek ise ailenin geçiminden sorumlu olmalıdır” yargısına katılanların oranı yüzde 48,9'dur. Dolayısıyla Türk toplumunda aile sorumluluğu konusunda eşitlikçi anlayış geleneksel bakış açısından daha yaygındır. Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu'nun (2013, s. 22) araştırması da benzer bir tabloyu ortaya koymuştur. Kadınla erkeğin aile sorumluluğunu eşit derecede üstlenmesi konusunda cinsiyet, yaş ve eğitim değişkeni katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ortaya koymaktadır (üçü için de $P = ,000$).

Kadının herhangi bir işte çalışması, kadın açısından ekonomik bağımsızlık, öz güven ve kendisini gerçekleştirme imkânı sağlar. Kadının bir işte çalışması bununla birlikte aile yaşamını da ilgilendirir. Aile yaşamı söz konusu olduğunda kadının çalışmasına karşı olanlar annelik ve çocuk bakımını gerekçe gösterirken çalışmasından yana olanlar ise kadının aile ekonomisine katkısının yanı sıra, çalışmanın kadın açısından sosyal işlevine dikkat çekmektedirler. Araştırma bulguları, Türk toplumunun, kadının çalışmasının aileye pozitif yönde yansıdığı görüşünde olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların yüzde 24,4'ü kadının çalışmasının aileyi zayıflattığını düşünürken yüzde 8,4'ü aileyi etkilemediğini, yüzde 60,2'si ise aileye güç kattığını düşünmektedir.

Aile İçi Şiddet ve Boşanma

Aile içi şiddet, Dünya Sağlık Örgütüne göre tüm dünyada yaygındır. Yapılan bir araştırmaya göre Amerika'da her yıl yaklaşık 4 milyon kadın fiziksel şiddete ve kötü muameleye maruz kalmaktadır. Pekin Evlilik ve Aile Araştırma Enstitüsü, Çin'de 1995 yılında kocaların yüzde 23'ünün eşlerini dövdüklerini kabul ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Şili'de iki yıl veya daha uzun süre bir erkekle birlikte olan kadınların yüzde 60'ı yaşadığı erkek tarafından kötü muamele görmüştür. Japonya'da yapılan bir araştırmanın sonucuna göre kadınların yüzde 59'u eşi tarafından fiziksel olarak kötü muameleye maruz kalmıştır. İngiltere'de resmî istatistiklere göre haftada iki kadın partnerleri tarafından öldürülmekte, kadınların yüzde 10'u her an için şiddete uğramakta, tüm kadınların üçte biri de yaşamları boyunca bir şekilde şiddete maruz kalmaktadır (Giddens ve Sutton, 430-431). Dolayısıyla kadına karşı şiddet az gelişmiş toplumların yanı sıra gelişmiş toplumlarda da görülen bir sorundur.

Aile içi şiddet, son yıllarda Türkiye'nin gündemini yoğun biçimde meşgul eden bir konu hâline gelmiştir. Kadın hakları yönünde mücadele eden kadın hareketlerinin gelişmesi ve bu konuda hassasiyet gösteren bir kamuoyunun oluşması, aile içi şiddeti toplumun gündemine taşımıştır. Son zamanlarda devlet, kadına karşı şiddet ile mücadele amacıyla ciddi önlemler almaktadır. Bu konuyla ilgili dikkat çeken adımlardan biri 2011 yılında İstanbul'da imzalanan İstanbul Sözleşmesi ile atılmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi ilk imzalayan ülke olmuş, ardından da bu sözleşmenin içerdiği normlar ışığında 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Kanunu'nu çıkarmıştır (Resmî Gazete, 2012). Ne var ki, İstanbul Sözleşmesi ile ilgili kamuoyunda yapılan yoğun eleştiri ve tartışmaların sonucunda Türkiye 2021'de sözleşmeden çekilmiştir. Ancak sözleşme ışığında çıkarılmış olan 6284 Sayılı Yasa yürürlükte.

Devlet, şiddeti önleme çerçevesinde çok yönlü çalışmalar gerçekleştirmiştir. Başta Anayasa olmak üzere tüm yasalar bir yandan kadın-erkek eşitliğini

sağlayacak, bir yandan da kadına karşı her tür şiddeti önleyecek şekilde revize edilmiştir. Bununla birlikte, ilgili kamu personeline (jandarma, polis, yargıç vs.) eğitimler verilmiş ve yetkililer şiddete karşı bilinçlendirilmiştir. Kadınları şiddete karşı korumak üzere her ilde Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezi (ŞÖNİM) kurulmuştur. Ne var ki, bu önlemlere rağmen kadına karşı şiddetin önüne geçilememektedir. Bir kısmı cinayetle sonuçlanan kadına yönelik şiddet haberleri medyada artarak yer almaya devam etmektedir (Yılmaz ve Ören, 2021).

Tablo 11: Yakın çevrenizde şiddete maruz kalan aile bireyi var mı? (Sürekli şiddete maruz kaldığını belirtenler)

		Eşi tarafından şiddet gören kadın	Eşi tarafından şiddet gören erkek	Anne baba tarafından şiddet gören çocuk
Genel Ortalama		12,1	4,0	8,2
Cinsiyet	Kadın	14,1	4,7	11,0
	Erkek	10,2	3,2	5,2
Yaş	18-34	19,7	6,8	15,0
	35-54	6,1	2,6	2,4
	55+	10,3	2,1	7,1
Eğitim	İlköğretim	11,7	2,8	10,7
	Lise	11,7	6,7	4,3
	Üniversite	13,7	3,6	6,3
Ki-kare		Cinsiyet P=,000 Yaş: P=,000 Eğitim: P=,562	Cinsiyet P=,000 Yaş: P=,000 Eğitim: P=,001	Cinsiyet P=,000 Yaş: P=,000 Eğitim: P=,000

Aile içi şiddet, mahrem bir konu olduğu için toplumda ne kadar yaygın olduğuna ilişkin tam bir bilgiye ulaşmak zordur. Bu konudaki bilgiler ancak ifşa edilen şiddet vakaları üzerinden derlenebilmektedir. Araştırmada bu konu “Yakın çevrenizde şiddete maruz kalan bir aile bireyi var mı?” şeklinde dolaylı bir soru üzerinden test edilmiştir. Soru, sadece fiziksel şiddeti değil, psikolojik

şiddeti de kapsayacak şekilde yapılandırılmıştır. Katılımcıların yüzde 12,1'i sürekli, yüzde 13,7'si ise bazen eşi tarafından şiddet gören bir kadın bulunduğunu belirtmektedir. Katılımcılar arasında eşi tarafından şiddete maruz kalan erkeklerin bulunduğu da işaret edenler olmuştur. Katılımcıların verdiği bilgiye göre eşi tarafından sürekli şiddete maruz kalan erkek oranı yüzde 4 iken, bazen şiddete uğrayanların oranı ise yüzde 28,9'dur. Öte yandan anne ve babası tarafından şiddete maruz kalan çocukların sayısı da az değildir. Katılımcıların yüzde 8,2'sinin yakın çevresinde sürekli, yüzde 28,8'nin ise bazen şiddet gören bir çocuk bulunmaktadır. Bu veriye göre, aile içinde sadece kadın değil, erkek ve çocuk da sözlü, psikolojik veya fiziksel şiddete maruz kalmaktadır. Bu da şiddetin Türkiye'deki aile yaşamıyla ilgili dikkate değer bir sorun olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'de eskiden kol kırılır yen içinde kalır anlayışı hâkim olduğu için aile içi şiddet hem mahrem kalmaktaydı hem de kabullenilen bir durumdu. Fakat eğitim düzeyinin yükselmesi, özgürlük ve bireyselleşme kültürünün yaygınlaşması, ekonomik bağımsızlık imkânının artması, konuya dikkat çeken kadın hareketlerinin gelişmesi gibi faktörler şiddeti kabul edilir bir eylem ve mahrem bir konu olmaktan çıkarmıştır (Özkaya vd., 2011, s. 155-158). Medyada, siyasette, akademide, yargı camiasında ve sinema sektöründe gelişen duyarlılık, şiddete maruz kalan kadınların bu durumu ifşa etmelerini veya bu durumdan kurtulmanın yollarını aramalarını kolaylaştırmıştır.

Türkiye'de şiddet söz konusu olduğunda şiddet uygulayan eşe belli bir süre evden uzaklaştırma cezası verilmektedir. Bu konu da araştırmaya katılanlara bir soru olarak yöneltilmiştir. Araştırmaya katılanların yüzde 13'ü şiddet durumunda erkeğe verilen evden uzaklaştırma cezasının kesinlikle yanlış olduğunu, yüzde 10,5'i ise yanlış olduğunu belirtmektedir. Buna karşın kararı doğru bulanların oranı yüzde 35,2, kesinlikle doğru bulanların oranı ise yüzde 25,1 düzeyindedir. Evden uzaklaştırma cezasını kesinlikle doğru bulduğunu belirten kadınların oranı erkeklerin oranından belirgin biçimde daha fazladır. Erkeklerin oranı yüzde 18,6 iken kadınların oranı yüzde 31,4'tür. Yine ileri yaştaki katılımcılar gençlere, üniversite mezunu katılımcılar ise ilköğretim ve lise eğitimine sahip katılımcılara göre daha fazla oranda evden uzaklaştırma cezasını onaylamaktadırlar.

Aile içi şiddetin sonuçlarından biri boşanmadır. Boşanma oranları genelde dünyada hızla artmaktadır. Avrupa'da evlilik oranları azalırken boşanma oranlarında artış görülmektedir. Avrupa İstatistik Ofisinin (Eurostat) (2023) verdiği bilgilere göre 2023'te 27 AB ülkesinde gerçekleşen ortalama evliliklerin yarısı kadar boşanma vakası yaşanmıştır. 1964'ten bu yana AB üyesi ülkelerde

evlilik oranı yarı yarıya azalmışken boşanma oranı iki katına çıkmıştır. Karşılıklı anlaşmalarla boşanmaların kolaylaşması, ekonomide refah seviyesinin artması, değişen cinsiyet rolleri ile birlikte kadınların ekonomik özgürlüğünü kazanması, ön plana çıkan bireyselleşme, evliliğin tatmin edici bir ilişki olmaktan çıkması, bireylerin farklı alternatiflere sahip olması, kötü alışkanlıklar ve değişen kültürel değerler boşanmada rol oynayan belli başlı faktörlerdir (White, 1990, s. 904-906; Giddens ve Sutton, s. 408-409). Boşanma bazı durumlarda eşler ve çocuklar için bir sorundan kurtulmayı sağlarken bazı durumlarda eşlerde ciddi psikolojik sorunlara ve travmalara yol açabilmektedir (Aydın, 2023).

Tablo 12: Türkiye’de boşanma oranı giderek yükseliyor; siz bunu neye bağlıyorsunuz? (İlk beş faktörün dışındakiler tabloya alınmamıştır)

		Ekonomik sebepler	TV/internet	Sevgi saygı eksikliği	Aldatma	Geçimsizlik	Ki-kare
Genel Ortalama		45,0	8,6	6,7	5,7	5,2	
Cinsiyet	Kadın	42,0	9,3	6,9	4,9	6,3	N=1966 X ² =173,660 Df=25 P=,000
	Erkek	48,3	8,0	6,6	6,5	4,0	
Yaş	18-34	39,4	14,4	7,2	9,2	7,2	N=1968 X ² =417,339 Df=50 P=,000
	35-54	47,0	6,5	7,7	2,7	2,7	
	55+	48,7	5,1	4,9	5,4	6,3	
Eğitim	İlköğretim	49,0	11,1	5,6	8,9	4,0	N=1967 X ² =392,839 Df=50 P=,000
	Lise	45,6	5,4	7,5	2,7	7,9	
	Üniversite	34,7	7,1	8,6	1,7	4,4	

Türkiye’de boşanma oranlarında son zamanlarda astronomik artışlar görülmektedir. TÜİK verilerine (2024b) göre 2001 yılında boşananların evlilik yapanlara oranı yüzde 16,9 iken 2024 yılında bu oran yüzde 33’e çıkmıştır. Buna göre 2024 yılında evlilik sayısının yüzde 33’ü kadar boşanma vakası meydana gelmiştir. Özekin ve Süküti (2023) kadınların sosyoekonomik statüleri ile boşanma oranları arasındaki ilişkiyi farklı sosyoekonomik özelliklere sahip bölgelerde incelemiştir. TÜİK’in 2008, 2014 ve 2019 yıllara ait verilerini kullanan araştırmacıların bulgularına göre kadınların sosyoekonomik statüsünün yükselmesi boşanma oranlarını doğrusal olarak etkilemektedir. Sosyoekonomik açıdan gelişmiş olan bölgelerdeki boşanma oranları düşük sosyoekonomik bölgelere göre daha fazladır. Doğudan batıya gidildikçe boşanma oranları artma eğilimi göstermektedir. Bununla birlikte eğitim düzeyi yüksek olan kadınlarda, düşük eğitimi olanlara göre daha fazla oranda boşanma eğilimi görülmektedir.

Araştırmamızın bulgularına göre Türk toplumu Türkiye’deki boşanmaların temelinde yer alan en önemli faktörün ekonomik nedenler olduğu düşünülmektedir. Araştırmaya katılanların yüzde 45’i ekonomik sebepleri, yüzde 8,6’sı televizyonu, yüzde 6,7’si sevgi ve saygı eksikliğini, yüzde 5,7’si aldatmayı ve yüzde 5,2’si geçimsizliği boşanmanın en önde gelen beş nedeni olarak belirtmiştir. Araştırmaya katılanlara yöneltilen açık uçlu soruya gelen cevaplara göre televizyondaki diziler, sevgi ve saygı eksikliği, aldatma, şiddetli geçimsizlik, ahlaki çöküntü, kadınların bilinçlenmesi, aile yapısının bozulması, hayat şartlarının zorlaşması ve internet katılımcılar tarafından boşanmaların nedeni olarak işaret edilen diğer faktörlerdir. Başka araştırmalarda sıralamalar farklı olmakla birlikte benzer nedenlerin boşanmaya yol açtığı tespit edilmiştir (Özkaya, 2011).

Türk Medeni Kanunu’na göre boşanma durumunda erkek, boşandığı eşe çalışmadığı veya yeni bir evlilik yapmadığı sürece nafaka vermeye yükümlüdür. Bu konu son zamanlarda, istismara yol açtığı iddiasından hareketle Türkiye’de tartışma konusu olmuştur. Araştırmaya katılanların nafaka konusundaki görüşleri incelendiğinde %57,6’sının nafakanın makul bir süreye kadar verilmesi, %46’sının boşandığı eşe çalışmadığı sürece ödenmesi, %37,3’ünün evli kaldığı süre kadar olması, %20,5’inin ise hiç verilmemesi gerektiği görüşünde olduğu görülmüştür. Boşanma durumunda erkeğin boşandığı eşe hiç nafaka vermemesi konusunda kadınlarla erkeklerin tutumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($P=,076$). İki benzer oranlarda nafakaya karşı tutum sergilemektedirler.

Aile Yaşantısından Memnuniyet

Tolstoy'un *Anna Karenina* romanı, "Bütün mutlu aileler birbirine benzer; her mutsuz ailenin mutsuzluğu ise kendine özgüdür." şeklinde bir ifade ile başlar (Tolstoy, 2011). Tolstoy bu romanda Rus toplumunda üst düzey sosyoekonomik statüye sahip olmasına rağmen aile içi ilişkilerden dolayı mutsuz bir kadının yaşam öyküsüne dikkat çeker. Aile yaşamından memnuniyeti belirleyen çok sayıda birbiriyle bağlantılı faktör vardır. Ekonomik faktörlerin yanı sıra karı-koca ilişkisi, ebeveyn-çocuk ilişkisi, aile bireylerinin psikolojik durumu ve beklentileri aile mutluluğunu belirleyen faktörlerdir. Kuşkusuz insan mutluluğunun ailedeki huzur ve mutluluk ortamıyla bağlantısı vardır. Ailedeki iç çatışmalar, kavgalar, huzursuzluklar, geçimsizlikler doğal olarak aile bireylerinin ruh yapısına yansır ve böyle bir aile yapısı bireyler için huzurlu bir ortam olmaktan çıkar. Yapılan araştırmalara göre bir ülkedeki ekonomik refah düzeyi ile mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur (O'Connor, 2017). Ancak *Anna Karenina* örneğinde görüldüğü gibi toplumsal refahın mikro düzeydeki toplumsal kurum olan ailelere benzer biçimde yansımada bir gerçektir.

Tablo 13: Aile yaşantınızdan genel olarak hangi düzeyde memnunsunuz?

		Hiç memnun değilim	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum	Çok memnunum	t-testi ve Anova
Genel Ortalama		13,6	6,5	24,4	33,7	21,8	
Cinsiyet	Kadın	7,1	8,4	35,6	29,1	19,8	N: K=1217=; E=1183 X̄: K=3,46; E=3,41 SS: K=1,114; E=1,424 P=,000
	Erkek	20,2	4,5	12,9	38,5	23,9	
Yaş	18-34	19,5	7,6	29,8	25,0	18,1	Mean Square: Bet. Gr=58,438 Wit. Gr=1,580 F=36,978 P=,000
	35-54	10,3	4,0	26,8	35,9	23,0	
	55+	10,2	8,5	13,4	42,7	25,2	

Eğitim	İlköğretim	17,7	7,9	26,2	32,1	16,2	Mean Square: Bet. Gr=71,259 Wit. Gr=1,570 F=45,379 P=,000
	Lise	8,0	5,2	24,3	30,6	31,9	
	Üniversite	9,9	4,3	19,8	42,2	23,7	

Araştırma bulgularına göre toplumun yarısından fazlası aile yaşantısından genel olarak memnun veya çok memnundur. Bu duyguya sahip olanların oranı yüzde 55,5 düzeyindedir. Öte yandan katılımcıların yüzde 19,1'i aile yaşantısından memnun olmadığını belirtmektedir. Araştırmaya katılanların yüzde 24,4'ü ise aile yaşantısındaki memnuniyet konusunda net bir tutuma sahip değildir. Bu veriye göre toplumun yarısından fazlası aile yaşantısından memnun olmakla birlikte memnun olmayanların toplumun beşte birlik bir kesimini oluşturması önemli bir soruna işaret etmektedir. Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu'nun (2012, s. 66) yaptıkları araştırmaya göre 2012 yılında aile yaşantısından memnun olduğunu belirtenlerin oranı yüzde 75 iken memnun olmadığını belirtenlerin oranı yüzde 6 civarındaydı. Türkiye'de o tarihten bu yana aile yaşantısındaki memnuniyetsizliğin ciddi bir artış içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma bulgularına göre erkekler kadınlardan, ileri yaştaki katılımcılar genç kuşaklardan, yüksek eğitimi olanlar ise düşük eğitimi olanlardan daha fazla oranda aile memnuniyetine sahiptir. Özellikle erkeklerle kadınların aile memnuniyeti arasındaki fark dikkat çekicidir. Kadınların yüzde 48,9'u aile yaşamından memnun olduğunu belirtirken bu oran erkeklerde yüzde 62,4 düzeyinde seyretmektedir.

Aile yaşamından memnuniyet düzeyinin ekonomik durumla ne kadar bağlantısı vardır? Bu konuyu test etmek üzere araştırmaya katılanlara "Ailenin toplam geliri ailenin ihtiyacını karşılayabiliyor mu?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya katılımcıların yüzde 25,8'i rahatlıkla karşılıyor, yüzde 20,1'i karşılıyor şeklinde cevap vermiştir. Buna karşın katılımcıların yüzde 26,6'sı toplam gelirinin aile ihtiyacını karşılamadığını, yüzde 12,7'si ise hiç karşılamadığını belirtmiştir. Bu veriye göre ailenin toplam gelirinin ailenin ihtiyacını karşılamadığını belirten yüzde 39,3 düzeyinde bir kitle mevcuttur. Bu oran aile yaşamından memnun olmadığını belirtenlerin iki katından fazla olmakla birlikte aile yaşantısından memnuniyet ile ailenin toplam geliri arasında istatistiksel olarak güçlü bir ilişki bulunmuştur ($P=,000$; $r=323^{**}$). Aile gelirini yeterli bulmayanların yüzde 38,6'sı aile yaşantısından memnun

iken yüzde 31,8'i memnun değildir. Buna karşın aile gelirini yeterli bulanların yüzde 70,1'i aile yaşantısından memnun olup yüzde 13,6'sı aile yaşantısından memnun değildir. Bu veriye göre aile gelirinin artışı aile yaşantısından memnuniyete olumlu yönde yansımaktadır.

Sonuç

Araştırmanın birbiriyle bağlantılı önemli tespitleri arasında ön plana çıkan bazı hususlar mevcuttur. Kadının sosyal rolü, nikâhlı beraberlik ve kadın-erkek ilişkisiyle ilgili olarak Türk toplumunda geleneksel ve modern değerlerin terkiğine dayalı bir anlayışın hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Toplumda, kadının bir meslek sahibi olarak çalışmasına ilişkin beklenti annelik rolüne ilişkin beklentiyle el ele gitmektedir. Yine çiftler, evliliklerini resmî nikâhla tescil ettirirken bir yandan da dinî nikâh kıyma ihtiyacı hissetmektedirler. Gençlerin evlenmeden önce çıkması veya arkadaşlık kurması toplum tarafından hoşgörüle karşılanan bir davranıştır.

Türk toplumunda tek veya iki çocuk sahibi olma eğilimi yaygınlaşmaktadır. Kadınların eğitim düzeyinin artmasına ve meslek yaşamında yer almasına bağlı olarak görülen ideal çocuk sayısı 2 olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak gerçekte birçok aile bu sayının altında kalmaktadır. Bunda eşlerin önceliklerinin değişmiş olmasının, çocuk bakımıyla ilgili destekleyici politikaların yetersizliğinin ve çocuktan beklentinin değişmesinin rol oynadığı söylenebilir. Türk toplumunda çocuğa yüklenen değer ve çocuktan beklenti değişmiş bulunmaktadır. Kız çocukları erkek çocuklarına göre tercih edilir hâle gelmiştir. Bununla birlikte, ailenin akrabalık bağları daha çok kadın tarafı üzerinden sürdürülmektedir. Kadın tarafıyla kurulan ilişki, erkek tarafıyla kurulan ilişkiden daha yoğun ve sıklıdır.

Araştırma bulgularına göre toplumda aile yapısının zayıfladığına, hatta çökmekte olduğuna ilişkin bir algı bulunmaktadır. Aile yapısının zayıflamasında yoksulluk, şiddetli geçimsizlik, aile içi şiddet ve yeni iletişim araçlarının rol oynadığına ilişkin yaygın bir kanaat mevcuttur. Yasaların kadına yönelik şiddette yeterince caydırıcı olmadığına, bunun da aileye olumsuz yönde etki ettiğine ilişkin düşünce araştırmanın önemli bulguları arasında yer almaktadır.

Türk aile yapısının gerek yapısal özellikleri gerekse değerleri ve barındırdığı ilişki biçimleri bakımından değişim sürecinde olduğu görülmektedir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında başlayan ve Cumhuriyet Dönemi reformlarıyla ileri aşamaya taşınan modernleşme sürecinin aileye yansması da aynı yönde olmuştur. Türkiye'de aile yapısal özellikleri, değerleri ve ilişki biçimleriyle bir

yandan modern özellikler taşıırken bir yandan da geleneksel değerleri muhafaza etmeye çalışmaktadır. Modern değerler Türk aile yapısında baskın olmakla birlikte aile geleneksel değerleri de korumaktadır. Buradan hareketle Türk aile yapısının modern değerlerle geleneksel değerlerin terkiğine dayanan kendine özgü bir karakter taşıdığı söylenebilir.

Kaynakça

- Aydın, K. B. (2023). Türkiye’de boşanma olgusunun bekar danışmanlığı teorisi açısından değerlendirilmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (56), 1004-1032.
- Baran, A. G. (2005). Yaşlı ve aile ilişkileri: Ankara örneği. T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Baş, E. (2021). Evlilik: Modernleşme sürecinde kuşaklararasıda yaşanan değişim. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 20(2), 821-845.
- Beck, U. ve Beck-Gernsheim, E. (2013). *Distant Love: Personal life in the global age*. Polity Press.
- Beşirli, H. (2020). Aile, kuşaklar ve toplumsal değişme. L. Eraslan (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (s. 34-59), Anadolu Üniversitesi.
- Bruni, M. L. ve Ugolini, C. A. (2006). Note on the choice between formal and informal care for elderly people. *Swiss journal of economics and statistics*, 142(5), 85-90. <http://econpapers.repec.org/article/sesarsjes>. (Erişim tarihi: 25 Temmuz, 2025).
- Can, İ. (2013). Ailenin tarihsel gelişimi, dünü, bugünü ve yarını. M. Aydın (Der.). *Sistemik Aile Sosyolojisi* içinde (s. 65-91), Çizgi Kitabevi.
- Canatan, A. (2008a). *Sosyal yönleriyle yaşlılık*. Palme Yayıncılık.
- Canatan, A. (2008b). Yaşlılıkta kadın. *AKEV Akademi Dergisi* (34), 339-356.
- Canatan, A. (2020). Aile, yaşlılık ve değişme. L. Eraslan (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (s. 152-181). Anadolu Üniversitesi.
- Canatan, K. (2011a). Aile hakkında kuramsal perspektifler. K. Canatan ve E. Yıldırım (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (2. baskı, s. 31-50), Açılım Kitap.
- Canatan, K. (2011b). Tarihsel-toplumsal değişme ve aile içi ilişkiler. K. Canatan ve E. Yıldırım (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (2. baskı, s. 97-119), Açılım Kitap.
- Canatan, K. (2011c). Dünyada ve Türkiye’de çocuk algıları ve cinsiyet öncelikleri. K. Canatan ve E. Yıldırım (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (2. baskı, s. 197-213).
- Canatan, K. (2011d). Dünyada ve Türkiye’de aile politikaları. K. Canatan ve E. Yıldırım (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (2. baskı, s. 217-234), Açılım Kitap.
- Ceylan, H. (2015). Modern değerden sosyal soruna yaşlılık: Geleneksel toplumdaki modern topluma değişen yaşlılık algısı. H. Ceylan (Der.). *Modern Hayat ve Yaşlılık* içinde (s. 25-53), Nobel.
- Cuaresma, D. C. N. vd. (2025). Threshold fertility fort he avoidance of extinction under critical conditions. *Plos one*, 20(4). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0322174>. (Erişim tarihi: 3 Ağustos 2025).

- Çağan, K. (2011). Ailenin işlevleri. K. Canatan ve E. Yıldırım (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (2. baskı, s. 83-93), Açılım Kitap.
- Çaha, Ö. (2023). *Sivil kadın*. 5. baskı, Sayda.
- Çaha, Ö. vd. (2016). *Türkiye'de cam tavan sendromu*. Kadem.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2013). *Türkiye'de aile, iş ve toplumsal cinsiyet*. Sabancı Üniversitesi, İstanbul Politikalar Merkezi.
- Çaycı, A. E. ve Çaycı, B. (2018). Sosyalleşme yanılsaması: Dijital kalabalıklar içinde yalnızlaşan bireyler. A. Z. Özgür ve A. İşman (Der.) İletişim Çalışmaları içinde (s. 44-61), Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- D'Antonio, W. V. (1985). The American catholic family: Signs of cohesion and polarization. *Journal of Marriage and Family*, 47(2), 395-405.
- Danielsen, S. (1983). Unmarried partners: Scandinavian law in making. *Oxford Journal Of Legal Studies*, 3(1), 59-76.
- Das, A. (2021). Secularism, family ties and loneliness: A multilevel longitudinal study of ten European societies. *Social Science Research*, 101(July), 1-42. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2021.102619>. (Erişim tarihi: 27 Temmuz 2025).
- Dikeçligil, F. B. (2012). Aileye dair kabullerin ezber bozumu. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8(31), 21-52.
- Dikeçligil, F. B. ve Sadıkoğlu, Z. Z. (2023). Beğlü Dikeçligil ile Türkiye'de aileye dair. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43(1), 11-26.
- Duben, A. (2012). *Kent, aile, tarih*. 3. baskı, İletişim.
- Dyvik, E. H. (2024). Women in the nordic countries: Statistics and facts. Statista, <https://www.statista.com/topics/9893/women-in-the-nordic-countries/#topicOverview>. (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2025).
- Eraslan, L. ve Demirel, M. E. (2020). Aile kavramı ve sosyolojisi. L. Eraslan (Der.) *Aile Sosyolojisi* içinde (s. 3-33). Anadolu Üniversitesi.
- Eurostat. (2023). Marriage and divorce statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Marriage_and_divorce_statistics (Erişim tarihi: 5 Ağustos, 2025).
- Flatley, J. (2001). Computer-assisted self-interviewing over the web: criteria for evaluating survey software with reference to blaise 1s. Proceedings of the 7th International Blaise Users Conference. Washington (September, 12-14). https://www.blaiseusers.org/2001/papers/IBUC_2001-10-9-01. (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).
- Gairdner, W. D. (1992). *The war against the family*. Stoddart publishing.
- Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2013). *Sosyoloji*. çev. M. Şenol, 7. baskı, Kırmızı.
- Goode, W. J. (1963). *World revolution and family patterns*. The Free Press.
- Görgün-Baran, A. (2004). Türkiye'de aile içi iletişim ve ilişkiler üzerine bir model denemesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1), 30-41.
- Güllüpnar, F. (2020). Dijital toplumda aile ilişkileri. L. Eraslan (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (s. 182-213), Anadolu Üniversitesi.
- Hantrais, L. (2004). *Family policy matters: Responding to family change in Europe*. The Policy Press.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (1981). *Çocuğun değeri: Türkiye’de değerler ve doğurganlık*. Boğaziçi Üniversitesi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Ataca, B. (2005). *Value of children and family change: A three-decade portrait from Turkey*. *Applied psychology: An international review*, 54(3), 317-337.
- Karadağ, Ş. (2015). *Evlilik uyumu içerisinde aile iletişiminin rolü: Konya örneği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.
- Kearney, M. S. ve Levine, P. B. Levine (2025). NBER working paper series: Why is fertility so low in high income countries?. <http://www.nber.org/papers/w33989>. (Erişim tarihi: 7 Ağustos 2025).
- Kim, M. (2022). Being Labeled as ‘multicultural family’ in South Korea: The stories of korean wives, filipino husbands and ther children. M. Kim ve H. Woo (Der.). *Redifining Multicultural Families in South Korea* içinde (s. 194-215). Rutgers university press.
- Kitaoji, H. (1971). *The structure of the Japenes family*. *American anthropologist*, 73(5), 1036-1057.
- Mahdavi, B. ve Rao, K. N. (2024). Feminism through a marxсист lens: Intersections and insights. *International Journal Of English Literature And Sociel Sciences*, 9(4), 13-17.
- Malatyalı, M. K. (2014). Türkiye’de ‘çocuk gelin’ sorunu. *Nesne Dergisi*, 2(3), 27-38.
- Mermutlu, A. ve Çetin, F. T. (2023). Radikal feminist kuram ve annelik söylemi. *Hafıza*, 5(2), 163-176.
- Moore, D. S., Notz, W. I. ve Flinger, M. A. (2013). *The basic practice of statistics*. 6. baskı, W. H. Freeman and Company.
- Murdock, G. P. (1949). *Social structure*. Macmillan.
- Nauck, B. ve Klaus, D. (2008). Family change in Turkey: Peasant society, Islam, and the revolution from ‘above’. R. Jayakody, A. Thornton ve W. Axinn (Der.). *International Family Change: Ideational Perspective* içinde (.281-312). Routledge.
- O’Connor, K. J. (2017). Hippines and welfare state policy around the world. *Review of Behavioral Economics*, 4(4), 397-420.
- Okin, S. M. (1989). *Justice, gender and the family*. Basic Books Publishers.
- Okun, B. S. ve Raz-Yurovich, L. (2019). Housework, gender role attitudes and couples’ fertiliy intentions: Reconsidering men’s roles in gender theories of family change. *Population and Development Review*, 45(1), 169-196.
- Ortaylı, İ. (2009). *Osmanlı toplumunda aile*. Timaş.
- Özbay, F. (2014). *Akrabalık ve komşuluk ilişkileri. Türkiye aile yapısı araştırması: Tespitler, öneriler*. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Özekin, A. ve Süküti B. (2023). Türkiye’de kadınların sosyoekonomik statülerinin boşanma oranlarına etkilerinin mekânsal analizi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 84, 27-41.
- Özkaya, C. vd. (2011). *Türkiye’de aile: Ailenin yapısal özellikleri, işlevleri ve değişimi*. SEKAM.
- Parsons, T. (1964). *Essays in sociological theory*. Free Press.
- Parsons, T. ve Bales, R. F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Free Press.
- Pesando, L. M. ve the GFC team (2019). Global family change: Persistent diversity with development. *Population and Development Review*, 45(1), 133-168.
- Phillips, A. (2018). Gender and modernity. *Political Theory*, 46(6), 837-860.

- Reher, D. S. (2024). Family history at the crossroads: Reflections on past, present, and future challenges. *Genus*, 80(27), 1-18. <https://doi.org/10.1186/s41118-024-00235-y> (Erişim tarihi: 23 Temmuz 2025).
- Resmî Gazete. (2012), Ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair kanun. 52(28239).
- Reynolds, E. (2024). Women who dare to mother. *Public square magazin*, (May 11).
- Rosemaria, T. (1989). *Feminist thought: A comprehensive introduction*. Westview Press.
- Sadıkoğlu, Z. Z. (2022). Modern Türk aile yapısında ve kadınların uğraşlarında değişme. *TESAM Akademi Dergisi*, 9(1), 317-347.
- Sayın, Ö. (2020). *Aile sosyolojisi*. Doğu Batı Yayınları.
- Seltzer, J. A. (2019). Family change and changin family demography. *Demography* (56), 405-426. <https://doi.org/10.1007/s13524-019-00766-6>. (Erişim tarihi: 3 Ağustos 2025)
- Sengstock, M. C. (2001). Multicultural families: What makes them work? *Sociological Practice*, 3(1), 1-17
- Taylan, H. H. (2009). Türkiye'de köy ailesinde aile içi ilişkiler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (22), 117-138.
- Thornton A. (2001). The developmental paradigm: Reading history sideways, and family change. *Demography*, 38(4), 449-465.
- Thornton, A. ve Fricke, T. E. (1987). Social change and the family: Comparative perspectives from the West, China and South Asia. *Sociological Forum*, 2(4), 746-777.
- Tolstoy, L. (2011). Anna karenina. çev. A. Hacıhasanoğlu, İş Bankası Yayınları.
- TÜİK (2024a). Doğum istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2024-54196> (Erişim tarihi: 2 Ağustos 2025).
- TÜİK (2024b). Evlenme ve boşanma istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194> (Erişim tarihi: 2 Ağustos 2025).
- TÜİK (2024c). İstatistiklerle yaşlılar. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2024-54079>. (Erişim tarihi: 3 Ağustos 2025).
- Uluocak, Ş. (2015). Aile içi iletişim. B. Şahin-Kütük ve N. Güngör-Ergan (Der.). *Aile Sosyolojisi içinde* (2. Baskı, 180-208). Atatürk Üniversitesi.
- UN (2024). World population prospects 2024. <https://population.un.org> (Erişim tarihi: 6 Ağustos 2025).
- White, L. K. (1990). Determinants of divorce: A review of research in the eighties. *Journal Of Marriage and Family*, 52(4), 904-912.
- Wiesing, L. (2014). *The philosophy of perception: Phenomenology and image theory*. çev. N. A. Roth, Bloomsbury.
- Winch, R. F. (1971). *The modern family*. Holt, Rinehart and Winston.
- Yavuz, S. (2020). Türkiye'de aile yapısı ve kültürü. L. Eraslan (Der.). *Aile Sosyolojisi içinde* (s. 214-252). Anadolu Üniversitesi.

- Yavuz, S., ve Güllüoınar, F. (2019). Türkiye’de çocuğun ekonomik değerini etkileyen faktörler: 2016 aile yapısı araştırması analizi üzerinden sosyolojik bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 39(2), 379-409.
- Yaylacı, F. G. (2020). Aile kuramları. L. Eraslan (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (s. 60-87). Anadolu Üniversitesi.
- Yıldırım, E. (2011a). Aile ve evlilik türleri. K. Canatan ve E. Yıldırım (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (2. Baskı, s. 65-81). Açılım Kitap.
- Yıldırım, E. (2011b). Toplumsal değişme sürecinde aile. K. Canatan ve E. Yıldırım (Der.). *Aile Sosyolojisi* içinde (2. Baskı, s. 121-152). Açılım Kitap.
- Yılmaz, C. ve Atay, M. (2019). Siber kimlik. H. H. Aygöl ve E. Eke (Der.) *Dijital Çocukluk Ve Dijital Ebeveynler: Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı* içinde (s. 273-284). Nobel.
- Yılmaz, E. ve Ören, B. (2021). Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetlerinin medyada yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 46-53.
- Zhang, J. (2017). The evolution of china’s on-child policy and its effects on family outcomes. *Journal Of Economic Perspectives*, 31 (1), 141-160.

THE WELFARE SYSTEM AND FAMILY POLICIES IN TÜRKİYE IN THE FACE OF THE FERTILITY TRANSITION

ZEHRA ZEYNEP SADIKOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye,
Mail: zeynep.sadikoglu@istanbul.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0251-6652>

ABSTRACT

Like many other countries, Türkiye is undergoing a fertility transition, with its total fertility rate having fallen below the replacement level of 2.1. This study analyzes this transition within the framework of four welfare regime types (liberal, conservative, social democratic, and Southern European) and comparatively examines the differing impacts of family policies on fertility. It further emphasizes that Türkiye's welfare system exhibits a hybrid character, combining features of a conservative regime with a familialist and corporatist orientation, the fragmented structure of the Southern European model, and the assistance-based systems typical of emerging economies. Within this framework, the study examines the family policies Türkiye has developed since the 2000s in response to declining fertility rates, with a focus on three main objectives: reducing the direct costs of childbearing, balancing work and family life, and supporting child development. Ultimately, the effectiveness of these policies on women's employment and fertility rates is discussed from a comparative perspective. The analysis highlights that measures solely aimed at reducing the direct costs of childbearing are insufficient, and underlines the need for multidimensional, holistic, and long-term policies that ensure work-family balance and support child development.

Keywords: Doğurganlık Geçişi, Refah Rejimi, Aile Politikaları, Nakdî Yardım, Analık-Babalık İzni, Esnek Çalışma, Erken Çocukluk Eğitim ve Bakımı

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 11.08.2025
Kabul Tarihi: 02.11.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atrf Bilgisi

SADIKOĞLU Zehra Zeynep, (2025). "Doğurganlık Geçişi Karşısında Türkiye'de Refah Sistemi ve Aile Politikaları". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (82-109).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

DOĞURGANLIK GEÇİŞİ KARŞISINDA TÜRKİYE'DE REFAH SİSTEMİ VE AİLE POLİTİKALARI

ZEHRA ZEYNEP SADIKOĞLU

Öz

Birçok ülke gibi Türkiye de doğurganlık geçişi sürecinden geçmekte olup toplam doğurganlık hızı, toplumun kendini yenileme düzeyi olan 2,1'in altına gerilemiştir. Bu çalışma, söz konusu geçişi; dört refah rejimi tipi (liberal, muhafazakâr, sosyal demokrat ve Güney Avrupa) çerçevesinde analiz ederek aile politikalarının doğurganlık üzerindeki farklı etkilerini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır. Devamında, Türkiye'deki refah sisteminin; aile odaklı ve korporatist özellikler taşıyan muhafazakâr rejim, parçalı yapısıyla Güney Avrupa modeli ve sosyal yardımların ağırlıkta olduğu, gelişmekte olan ekonomilere özgü refah sistemi birleşiminden oluşan melez bir karakter sergilediği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren azalan doğurganlık oranları karşısında, çocuk sahibi olmanın doğrudan maliyetlerini azaltma, iş ve aile yaşamını dengeleme ile çocukların gelişimini destekleme olmak üzere üç temel hedefe odakla geliştirdiği aile politikaları incelenmektedir. Nihayetinde, söz konusu politikaların kadın istihdamı ve doğurganlık oranları üzerindeki etkililiği karşılaştırmalı bir perspektifle tartışılmakta; yalnızca çocuk sahibi olmanın doğrudan maliyetlerini azaltan önlemlerin yeterli olmadığı, bunun ötesinde iş-aile-yaşam dengesini sağlayan ve çocuk gelişimini destekleyen çok boyutlu, bütüncül ve uzun vadeli politikalara duyulan ihtiyacın altı çizilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Değişim, Yapı, Değerler, Tutumlar, Sosyal İlişkiler

Giriş

Modernleşme sürecinden geçen toplumlarda, yüksek doğurganlık ve ölüm oranlarının yerini düşük doğurganlık ve ölüm oranlarının aldığı üç aşamalı dönüşüm süreci olarak tanımlanan demografik geçişin bir alt boyutunu oluşturan doğurganlık geçişi, modern doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte doğurganlık düzeylerinde meydana gelen azalmayı ifade etmektedir (Kirk, 1996: 365–367). Bu olgu, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere çok sayıda ülkede gözlemlenmektedir. Kadınların eğitim düzeyindeki artış, iş-aile-yaşam dengesi güçlükleri ve konut alım gücündeki düşüş gibi çeşitli faktörlerin etkili olduğu (OECD, 2024, s. 64) bu süreç, ekonomik-rasyonel bakış açısıyla bireylerin kıt kaynak ve zamanla en yüksek faydayı gözettiği varsayımı ile açıklanmaktadır. Buna göre modern toplumlarda doğurganlığın teknik bir tercihe dönüşmesiyle çocuk sayısı azalmakta, çocuk başına harcamalar artmaktadır (Werding, 2014). OECD ülkelerinde gelir ve eğitim düzeyindeki artışa rağmen doğurganlık oranlarının düşmesi bu açıklamayı desteklemekte, çocuk sahibi olmanın doğrudan ve dolaylı maliyetlerinin belirgin biçimde arttığını göstermektedir (OECD, 2024, s. 23). Üstelik zaman içerisinde çocuğun, duygusal açıdan ailenin merkezine yerleşirken ekonomik anlamda daha marjinal bir konuma gerilemiş (Zelizer, 1985) olması da az sayıda ama daha “nitelikli” çocuk sahibi olma eğilimini beslemektedir. Normlar, tutumlar ve kurumsal yapıların dönüşümüyle yaygınlaşan bu eğilim, Lesthaeghe ve van de Kaa'nın (1986 akt. Lesthaeghe, 2010) teşhis ettiği ikinci demografik geçiş çerçevesinde; kendini gerçekleştirme arzusu, geleceği açık tutma eğilimi, tüketim ve boş zaman beklentilerinin artışıyla kendini gösteren bireyselleşmenin, boşanma ve evlilik dışı doğumların arttığı, kadınların eğitim ve iş gücü aracılığıyla bağımsızlık kazandığı bir bağlamda kalıcı bir toplumsal değişim olarak değerlendirilmektedir (Thévenon ve Gauthier, 2011, s. 198).

Türkiye’de doğurganlık geçişi zaman içinde kademeli olarak gerçekleşmiştir. 1978’de kadın başına ortalama 4,3 olan çocuk sayısı, 2008’de yenilenme düzeyi olan 2,1’e, 2024’te ise 1,48’e gerilemiştir (TÜİK, 2024a). Bu gerilemede kentleşme, aile yapısındaki değişim, yaşam maliyetleri ve konut sorunlarının yanı sıra kadınların artan eğitimi, evlilik yaşının yükselmesi, tek çocuklu veya çocuksuz evliliklerin artışı ve tek ebeveynli ailelerin çoğalması gibi ikinci demografik geçişe özgü eğilimler de etkili olmuştur (Koç, 2018). Ayrıca, geleneksel cinsiyet rollerinin dönüşmemesi, eğitilmiş bireylerin uygun eş bulmakta zorlanması ve ebeveynlik etrafında artan normatif beklenti ve talepler gibi faktörlerden kaynaklanan bir sosyal durumu ifade eden “sosyal kısırlık” (Díaz & Watkins, 2025), artık Türkiye’de de gözlemlenen bir olgu

niteliğindedir (Beyaz, 2025). Bunlara ek olarak 1950 yılında %3,3 olan yaşlı nüfus oranı, diğer yaş gruplarına göre daha hızlı artarak 2024 itibarıyla %10,6'ya ulaşmıştır (TÜİK, 2024b). Bu gelişmelerin sonucunda, o zamana kadar genç nüfusun önemli bir avantaj olarak değerlendirildiği Türkiye’de, 2000’li yılların başından itibaren doğurganlık oranlarındaki düşüş gittikçe önemli bir sorun olarak görülmeye başlanmış ve önceki döneme özgü anti-natalist eğilim terk edilmiştir. 2008 yılında dile getirilen “en az üç çocuk” yönündeki çağrı, düşük doğurganlık seviyesini kamuoyunda tartışmaya açmış, 2013 yılında ise ilgili bakanlıkların iş birliğiyle doğurganlığı teşvik etmeye yönelik sürdürülebilir politika çalışmaları başlatılmıştır. Bu süreci takiben, 2015 yılında açıklanan ve temelde aile ile iş yaşamı arasındaki uyumu güçlendirmeyi amaçlayan “Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı” ile uygulamaya yönelik somut adımlar atılmıştır (Eryurt, 2018). Son olarak, ailenin güçlendirilmesi ve nüfusun dinamik bir biçimde gelişiminin desteklenmesi amacıyla 2026-2035 dönemi “Aile ve Nüfus On Yılı” ilan edilmiştir.

Türkiye’nin yaşlanan nüfusla baş etme ve küresel ekonomiye entegrasyon yönündeki çabaları, diğer ülkelerle ortak bir gündem paylaştığını göstermektedir. Bu bağlamda, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından 22-23 Mayıs 2025 tarihlerinde “Küreselleşen Dünyada Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi” temasıyla düzenlenen Uluslararası Aile Forumu da söz konusu ortak gündemin somut bir yansımasıdır. Ancak tarihsel ve kurumsal farklılıklar, aile politikalarında yakınsamayı sınırlamaktadır (Thévenon, 2011, s. 57). Bu bağlamda, refahın devlet, piyasa ve aile arasında karşılıklı bağımlılık içinde üretildiği refah rejimi yaklaşımı (Esping-Andersen, 1999), aile politikalarının yapısal çerçevesini anlamada önemli bir kavramsal araç sunmaktadır (Neyer, 2021, s. 29). Her ne kadar hükümetler doğurganlık hedeflerine nadiren açıkça atıfta bulunsun da araştırmalar bu yapısal çerçevede doğurganlığı doğrudan veya dolaylı olarak artırmayı amaçlayan aile politikalarında üç ortak hedefin öne çıktığını göstermektedir: (1) çocuklu hanelerin doğrudan maliyetlerini azaltmak, (2) iş-aile yaşam dengesini desteklemek (ör. ebeveyn izni, çocuk bakım hizmetleri) ve (3) çocuklara erken yaşta eşit fırsatlar sunarak bilişsel ve sosyal gelişimlerini teşvik etmek (Thévenon ve Luci, 2012, s. 863; Billingsley ve Ferrarini, 2014, s. 430).

Türkiye’de doğurganlık üzerine çalışmalar, hem TÜİK ve TNSA (Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları) verilerine dayalı betimleyici araştırmaları (HÜNEE, 1993-2018) hem de istatistiksel analizlerle doğurganlık değişimini açıklamayı amaçlayan demografik çalışmaları kapsamaktadır (Eryurt, 2005,

2018; Yavuz, 2022). Ayrıca bazı araştırmalar doğurganlık ile eğitim, kadın istihdamı, göç ve politika yönelimi arasındaki ilişkileri incelemektedir (Eryurt ve Ergöçmen, 2008; Aysan, 2016; Dildar, 2022). Aile politikaları ise bazı araştırmalarda refah rejimleri bağlamında (Güvendi, 2018), bazı çalışmalarda iş-aile uyumu, çocuk bakımı ve erken çocukluk eğitimi gibi özel alanlarda ele alınmaktadır (Akkan ve Serim, 2018; Dedeoğlu ve Adar, 2024). İlgili literatürün ve yasal düzenlemelerin değerlendirilmesine dayanan bu çalışma, 2000 sonrası Türkiye’de aile politikalarını; refah rejimi perspektifinden ve doğurganlıkla ilişkili olarak, yukarıda belirtilen üç hedef çerçevesinde çocuk sahibi olmanın maliyetlerini azaltmaya yönelik nakdî yardımlar, izin ve esneklik uygulamaları ile erken çocukluk hizmetleri çerçevesinde analiz etmektedir. Öncelikle farklı refah rejimleri ve aile politikası yönelimleri tanıtılmakta, ardından Türkiye’nin refah sistemi ile doğurganlıkla ilişkili aile politikaları bu çerçevede ele alınmaktadır.

Refah Rejimleri ve Aile Politikası Yönelimleri

Esping-Andersen (1990, s. 80), refah rejimini; sosyal politika kararlarını, harcamaları, sorun tanımlarını ve yurttaşların taleplerini yönlendiren, refahın devlet, piyasa ve aile arasında karşılıklı bağımlılıkla üretildiği kurumsal kurallar ve anlayışlar bütünü olarak tanımlar. Bu yapıyı analiz edebilmek için ise *metalaşmanın sınırlandırılması* (decommodification), *toplumsal tabakalaşma* (social stratification) ve *özel-kamu karması* (private-public mix) ilkelerine dayanan bir tipoloji geliştirir. Metalaşmanın sınırlandırılması, bireylerin piyasa koşullarından bağımsız olarak insanca bir yaşam sürdürebilme derecesini; toplumsal tabakalaşma, sosyal politikaların eşitsizlikleri artırma veya azaltma etkisini; özel-kamu karması ise devlet, aile ve piyasa arasında hizmet sorumluluklarının paylaşımını analiz eder. Bu ilkeler doğrultusunda refah devletlerini **liberal**, **muhafazakâr** ve **sosyal demokrat** olmak üzere üç ideal rejim tipi altında sınıflandırır (Esping-Andersen, 1990, s. 86).

Metalaşmanın sınırlandırılmasının düşük olduğu liberal rejim, ekonomik refahın en iyi şekilde piyasanın serbest işleyişi aracılığıyla sağlanacağı anlayışına dayanır (Stier vd., 2001, s. 1734). Sosyal yardımlar asgari düzeyde ve gelir testine bağlıdır; bu nedenle vatandaşlar refahlarını piyasada aramaya yönlendirilir. Bu sistem, düşük gelirli azınlığın devlete bağımlı kalması, çoğunluğun ise özel sosyal sigortalara yönelmesi sonucunda belirgin bir toplumsal tabakalaşma üretmesi ile ayırt edilir (Arts ve Gelissen, 2002, s. 141). Muhafazakâr rejim, sosyal statüye ve geleneksel aile yapısına dayalı bir refah modelidir. Gelir, sınıf ve sosyal statüye dayalı, kazançla ilişkili ve farklılaştırıcı refah haklarına bağlı

bir sosyal sigorta sistemine dayanan bu model, mevcut toplumsal tabakalaşmayı sürdürür ve yeniden dağıtım etkisi sınırlıdır. Ayrıca devlet, piyasanın önceliğini reddederek kilise ve ailenin yetersiz kaldığı noktada tamamlayıcı bir rol üstlenir; yardım ile müdahaleyi ön plana çıkarır. Buna karşılık, özellikle İskandinav ülkelerinde görülen sosyal demokrat rejim evrensellik ilkesine dayalı olarak tüm vatandaşları eşit şekilde kapsar (Bambra, 2007, s. 1098). Devlet güçlü müdahaleci rolüyle yeniden dağıtımı ve sosyal eşitliği sağlarken bireyleri piyasa belirsizliklerinden ve aileye bağımlılıktan korur. Yüksek yaşam standartları, tam istihdam ve metalaşması sınırlandırılmış sosyal haklar bu rejimin temel hedeflerini oluşturmaktadır (Esping-Andersen, 1990, s. 26-29).

Ancak bu üçlü tipoloji, birçok ülkede ücretsiz ev içi emeğin hâlen refahın temel kaynağı olması ve ailenin üretici bir birim olarak işlevini sürdürmesini yeterince dikkate almamakla suçlanmıştır. Özellikle aile yapıları ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini mercek altına almaması, aileyi sosyal politika analizlerinde ikincil bir konuma yerleştirmesi nedeniyle eleştirilmiştir (Stier, Lewin-Epstein ve Braun, 2001, s. 1738; Neyer, 2021, s. 29). Esping-Andersen (1999, s. 32-46) bu eleştirilere yanıt olarak *aile ağırlıklı olmaktan çıkma* (defamilialization) kavramını tipolojisine eklemiş ve bakım sorumluluklarının aile dışına taşınmasına veya aile bakımının desteklenmesine yönelik politika yönelimlerini analizine dâhil etmiştir. Kamu veya piyasa destekli bakım hizmetlerinin, özellikle kadın istihdamı açısından belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Ancak gelir desteği, devlet-piyasa ikiliği ve erkek geçim sağlayıcı modeline dayalı tipolojisinin, toplumsal cinsiyet perspektifiyle yeniden değerlendirilmesinin bu yaklaşımı geçersiz kılmadığını, aksine güçlendirdiğini savunmuştur. Söz konusu değerlendirmeye paralel olarak Esping-Andersen'in üçlü refah rejimi tipolojisi, farklı ülkelerin aile politikalarındaki benzerlik ve farklılıkları analiz etmek için uygun bir çerçeve olarak benimsenmiş; daha sonra *Güney Avrupa* refah rejimi de bu çerçeveye dâhil edilmiştir. Ferrera'nın (1996) tanımladığı bu rejim, düşük metalaşmanın sınırlandırılması düzeyi, ailecilik (familialism), sınırlı sosyal koruma, kurumsal iş gücü piyasasının çekirdek sektörlerinde çalışanlara sağlanan cömert sosyal güvence, düzensiz piyasalarda çalışanlara yönelik sınırlı destek ve popülist-klientelist özellikleriyle ayırt edilmektedir (Ferrera, 2006, s. 210-211).

Liberal Refah Rejimi ve Aile Politikası Yönelimi

Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya'nın başlıca örneklerini oluşturduğu, Birleşik Krallık ve Yeni Zelanda'nın bazı özelliklerini taşıdığı liberal refah rejimi, sınırlı sosyal haklar, düşük metalaşmayı sınırlandırma ve eşitsiz

tabakalaşma yapısıyla ayırt edilmektedir (Esping-Andersen, 1990, s. 27). Piyasa mantığı ile şekillenen bu rejimde, devlet yalnızca düşük gelirli ve dezavantajlı gruplara asgari düzeyde destek sağlar (Esping-Andersen, 1990, s. 26-27; Bamba, 2007, s. 1098; Stier vd., 2001, s. 1733). Refahın büyük ölçüde bireysel gelir ve özel sosyal güvenlik sistemlerine dayandığı bu yapıda erkekler istihdamda avantajlı konumdayken, kadınların iş gücüne katılımı ev içi sorumluluklar ve çocuk bakım hizmetlerine erişim gibi piyasa koşullarına bağlıdır (Stier vd., 2001, s. 1734-1737; Neyer, 2021, s. 27). Düşük gelirli, tek ebeveynli ve küçük çocuklu aileler için hedeflenmiş nakdî yardımlar öne çıkarken doğum sonrası ücretli izin süresi ile 0-3 yaş arası çocuklar için bakım hizmetleri gibi çocuk sahibi olmanın fırsat maliyetlerini azaltmaya yönelik politika uygulamaları erişim ve kapsam açısından yetersizdir. Bazı ülkelerde vergi indirimleri ve bakım ödenekleriyle kısmen hafifletilse de söz konusu hizmetlerin maliyeti çoğunlukla ailelerin üzerindedir. Ancak çocukların bilişsel ve eğitsel gelişiminin kamusal müdahale için meşru bir gerekçe kabul edildiği için 3 yaş ve üzeri çocukların resmî bakım hizmetlerinden yararlanma oranları yüksek, bu yaş grubuna yönelik kamu harcamaları daha fazladır (Thévenon, 2011, s. 70-77). Dolayısıyla liberal refah rejimine özgü aile politikaları ağırlıklı olarak yoksullukla mücadeleye odaklıdır ve sınırlı kapsayıcılığı nedeniyle doğurganlık üzerinde nötr veya zayıf etkiler üretmektedir (Luci-Greulich ve Thévenon, 2013).

Sosyal Demokrat Refah Rejimi ve Aile Politikası Yönelimi

İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya gibi İskandinav ülkeleri tarafından temsil edilen sosyal demokrat refah rejimi, eşitlik ve sosyal vatandaşlık ilkesine dayalı, güçlü devlet müdahalesiyle şekillenen evrenselci bir yaklaşıma sahiptir. Bu rejimde, sosyal haklar piyasa veya aile desteğinden bağımsız biçimde sağlanır; metalaşmanın sınırlandırılması ilkesi temel alınır (Esping-Andersen, 1990, s. 45). Refah hizmetleri kapsamlı, birey odaklı ve cömerttir; gelir koruma ve kamusal bakım sistemleriyle desteklenir (Bamba, 2007, s. 1098). Devlet, kamu destekli çocuk bakımı, ücretli ebeveyn izni ve esnek çalışma düzenlemeleriyle aile ağırlıklı olmaktan çıkışı ve bireysel özerkliği teşvik eder (Stier vd., 2001, s. 1735; Neyer, 2021, s. 24-27).

Bu model, cinsiyet eşitliğini gözeten politikalarla çift gelirli, çift bakıcı aile yapısını esas alır. Özellikle 0-3 yaş arası çocuklar için uygun fiyatlı ve kaliteli bakım hizmetlerine geniş erişim, kadınların istihdamda kalmasını kolaylaştırarak doğurganlığın istikrarlı düzeyde kalmasına katkı sunar (Esping-Andersen, 2011, s. 113). Ayrıca, baba kotası gibi uygulamalarla bakım yükünün cinsiyetler arasında dengeli paylaşımı da hedeflenir (Thévenon,

2011, s. 10-20). Her ne kadar Finlandiya örneğinde olduğu gibi uzun süreli evde bakım ödenekleri bazı durumlarda kadınların bakım yükünü artırabilse de (Stier vd., 2001, s. 1735), sosyal demokrat rejimin erken çocukluk hizmetlerini vatandaşlık hakkı olarak sunması hem kadın istihdamını hem de doğurganlık düzeylerini desteklemektedir (Aysan ve Özdoğru, 2015, s. 173). Bu rejimde evrensellik, süreklilik (nakdî destekler, ebeveyn izni, çocuk bakım hizmetlerinin entegrasyonu), kadın dostu istihdam ve toplumsal cinsiyet eşitliği ilkeleri temel alınmakta ve doğurganlık üzerinde olumlu ve yüksek etkiler gözlemlenmektedir (Luci-Greulich ve Thévenon, 2013).

Muhafazakâr Refah Rejimi ve Aile Politikası Yönelimi

Almanya, Fransa, Avusturya ve Belçika'nın temsil ettiği muhafazakâr (korporatist/Bismarckçı) refah rejimi, Katolik sosyal düşüncesi ve devletçi geleneklerin etkisiyle şekillenmiştir; refah haklarını mesleki statü ve sosyal sigorta katkılarına dayandıran yapısıyla öne çıkmaktadır (Bambra, 2007, s. 1098; Arts ve Gelissen, 2002, s. 141). Sosyal demokrat modelin evrenselci mantığından farklı olarak muhafazakâr refah rejimi mevcut sosyal hiyerarşileri korur ve özellikle bakım hizmetleri konusunda ailenin birincil refah sağlayıcı olduğunu vurgular. Devlet ise ancak aile veya kilisenin yetersiz kaldığı durumlarda devreye girer ve telafi edici bir rol üstlenir (Stier vd., 2001, s. 1734; Neyer, 2021, s. 24). Bu model, erkeği temel geçim sağlayıcı, kadını ise ikincil gelir kaynağı ve birincil bakım verici olarak konumlandırır (Esping-Andersen, 1999). Aile politikaları da bu yaklaşımı yansıtır: Yarı zamanlı istihdam, özellikle annelerin iş gücüne katılımını teşvik ederken kalıcı niteliğiyle toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirir; ancak tam zamanlı çalışanlarla eş değer sosyal haklara sahip olmaları, bu istihdam biçimini ayırt eder (Stier vd., 2001, s. 1735-1737).

Muhafazakâr refah rejimlerinde çocuklu ailelere sağlanan nakdî destek, geleneksel değerlere dayanır ve tüm gelir gruplarına benzer biçimde sunulur. Ancak izin hakları ve çocuk bakım hizmetlerinin kapsamı ülkeden ülkeye değişir; kamu hizmetleri ise genellikle sınırlıdır (Thévenon, 2011, s. 63-64). Doğurganlık açısından bu politikalar, iş-aile dengesi desteğine bağlı olarak farklı sonuçlar doğurur. Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde, kadınların ev içi rollerini güçlendiren aileci yaklaşım ve zayıf bakım altyapısı tarihsel olarak düşük doğurganlık oranlarına neden olmuştur (Neyer, 2021, s. 27). Buna karşılık Fransa, cömert nakdî yardımları, erişilebilir çocuk bakım hizmetleri ve esnek ebeveyn izinleriyle birleştirerek hem kadın istihdamını artırmış hem de görel olarak yüksek doğurganlık oranlarını koruyabilmiştir. Nitekim doğurganlık hızı 1990'ların ortasında 1,65 iken 2010'da 2'ye çıkmıştır, 2023

itibarıyla 1,8'e gerilese de Avrupa ortalamasının üzerindedir (World Bank, 2025). Genellikle muhafazakâr ve İskandinav modellerin sentezi sayılan Fransa örneği, kamu bakım hizmetlerine yatırım ve çift gelirli aileleri destekleyen politikalarla yüksek istihdam ve doğurganlığın bir arada mümkün olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Blum ve Rille-Pfeiffer, 2010, s. 59). Öte yandan, çoğu muhafazakâr rejimde vergi ve sosyal yardım sistemi hâlâ tek gelirli haneleri avantajlı kılmakta, cinsiyet eşitliğine yönelik önlemler yetersiz kalmaktadır (Thévenon, 2011, s. 77-78; Luci-Greulich ve Thévenon, 2013). Diğer bir ifadeyle, kadın istihdamı ve geleneksel aile yapısına verilen önem, çocuk bakımı, ebeveyn izni ve iş gücü esnekliği gibi alanlardaki ulusal tercih- lere bağlı olarak karmaşık doğurganlık sonuçları üretmektedir.

Güney Avrupa Refah Rejimi ve Aile Politikası Yönelimi

Esping-Andersen (1999), üçlü refah rejimi tipolojisinin aile ve toplumsal cinsiyet boyutlarıyla genişletilmesinin bu sınıflandırmayı geçersiz kılmadığını, aksine güçlendirdiğini savunarak İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ı da muhafazakâr rejim içinde değerlendirir. Ancak sonraki çalışmalar, İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi Latin ülkelerinin ayrı bir "Güney Avrupa refah rejimi" oluşturduğunu ileri sürmüştür (Neyer, 2021, s. 24). Bu refah rejimi düşük devlet kapasitesi ve kısıtlı metalaşmanın sınırlandırılması nedeniyle, aile ve gönüllü sektör sosyal refahın sürdürülmesinde merkezî rolü ile ayırt edilmektedir (Bambra, 2007, s. 1100).

Aileci (familialistic) yapılarıyla tanımlanan Güney Avrupa ülkelerinde (Esping-Andersen, 1990; 1999), ailelere yönelik destek mekanizmaları genellikle zayıftır. Nakit transferleri düşüktür; ebeveyn izinleri uzun ama düşük ücretlidir, bu da işten kopma riskini artırır. Kamusal çocuk bakım hizmetleri ise sınırlı düzeydedir (Naldini ve Jurado, 2009; Luci-Greulich ve Thévenon, 2013). Çift gelirli ailelere yönelik bazı vergi avantajları bulunsa da uzun çalışma saatleri ve yetersiz bakım altyapısı birçok aileyi tek gelirli modele veya aile destek ağlarına yöneltilmektedir. Bu durum hem kadın istihdamını hem de doğurganlığı olumsuz etkilemektedir (Thévenon, 2011, s. 69-78). Nitekim İtalya (1,2), İspanya (1,1), Portekiz (1,4) ve Yunanistan'da (1,3) 2023 itibarıyla ortalama toplam doğurganlık hızı 1,25'tir; bu oran, hem dünya (2,2) hem de OECD ortalamasının (1,5) altındadır (World Bank, 2025). Özetle, Güney Avrupa rejimlerinde kurumsal zayıflıklar ve yetersiz aile politikaları, iş-aile dengesinin sağlanmasını zorlaştırmakta, bu da düşük doğurganlık düzeyleriyle kendini göstermektedir.

Sonuç olarak, refah rejimleri, aile politikalarının niteliğini ve doğurganlık oranlarını önemli ölçüde şekillendiren ekonomik, kültürel ve kurumsal çerçeveleri belirlemektedir. Sosyal demokrat rejimler evrensel hizmetler ve cinsiyet eşitliğiyle doğurganlığı desteklerken muhafazakâr rejimlerde kadınlara yüklenen bakım sorumluluğu ve sınırlı hizmetler, doğurganlık üzerinde sınırlı ama olumlu etki yaratır. Liberal rejimlerde düşük kapsayıcılık ve piyasa temelli hizmetler, zayıf bir etki gösterir. Diğer taraftan, Güney Avrupa rejimlerinde bakım sorumluluğunun neredeyse tamamen aileye bırakılması ve kamu desteğinin sınırlı olması, aileleri tek gelirli yapıya veya aile ağlarına yöneltilmekte, bu da kadın istihdamını ve doğurganlığı olumsuz etkilemektedir (Luci-Greulich ve Thévenon, 2013). Dolayısıyla doğrudan veya dolaylı olarak doğurganlığı artırmayı hedefleyen aile politikaları; çocuğun maliyetini azaltma, iş-aile dengesini sağlama ve çocuğun gelişimini destekleme amaçlarında birleşmektedir. Ancak bu politikalar, tarihsel-kurumsal bağlamlar, birey odaklı refah anlayışı ve aileyi normların taşıyıcısı olarak gören yaklaşımın temsil ettiği iki farklı değer ekseninde şekillenen toplumsal yapılar ve buna bağlı olarak aileye ilişkin rol algılarındaki farklılıklar doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir (Thévenon ve Luci, 2012, s. 863).

Türkiye’de Sosyal Refah Sistemi ve Aile Politikaları

Tarihsel olarak Osmanlı’daki vakıf geleneğinden beslenen Türkiye’de refah sistemi, mevcut hâliyle muhafazakâr (Bismarck tipi) sosyal güvenlik rejiminin unsurlarını içeren ve aynı zamanda Güney Avrupa ülkeleri ile gelişmekte olan piyasa ekonomilerine özgü özellikleri yansıtan melez bir yapıya sahiptir (Powell ve Yörük, 2017, s. 89-91). Hızlı kentleşme ve yoğun kırsal-kentsel göç süreçlerinin etkisiyle, özellikle seçim dönemlerinde siyasi destek karşılığında sosyal yardım sağlanması biçiminde işleyen popülizm ve klientelizmin yaygın olduğu bu sistem (Aysan, 2018, s. 104), aileci, korporatist ve parçalı özellikleriyle öne çıkmaktadır. Sosyal koruma, büyük ölçüde kamu ve kayıtlı özel sektörde güvenceli çalışanlara sağlanırken düşük ücretli, kayıt dışı veya ücretsiz aile işçileri sınırlı haklara sahiptir (Bölükbaşı ve Ertugal, 2013, s. 241). Bu ikili yapıda, dinî cemaatler ve mahallî ağlar önemli roller üstlense de sosyal risklerin yönetiminde temel aktörler devlet ve ailedir; onları ise piyasa ve yerel aktörler izlemektedir (Aysan, 2018, s. 106; Akkan, Buğra ve Knijn, 2023, s. 113).

1980 sonrası dönemde neoliberal dönüşüm, özelleştirme ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıyla devletin üretim ve refah alanındaki rolü azalmış, kamu hizmetleri ticarileşmiş, sosyal politikalar ise seçici ve gelir testine dayalı yardımlara dönüşmüştür (Aysan, 2018, s. 105). Özellikle 2000’li yılların

başından itibaren, gelişmiş ülkelerde refah daralırken Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler, metalaşmayı sınırlandırıcı sosyal yardım programlarıyla refah sistemlerini genişletmiştir. Bu bağlamda, 2006'da kabul edilen 5510 sayılı Kanun ile sosyal güvenlik sistemi bütünleştirilmiş; 2008'de Genel Sağlık Sigortası devreye alınarak kayıt dışı kesimlerle kayıtlı çalışanlara yönelik hizmetler eşitlenmiştir (Powell ve Yörük, 2017, s. 89-91).¹ Ancak sistemin emeklilik odaklı ve parçalı yapısının devam etmesiyle aile, refah sağlamadaki merkezî konumunu korumuştur. Türkiye'de kuşaklar arası aile içi bakım yükümlülüklerinin hukuki ve yasal bir sorumluluk olarak tanımlanması ve bakım rejiminin geleneksel olarak aile temelli örgütlenmesi de bu sürekliliği desteklemiştir. Kadınların artan eğitim düzeyi ve istihdama katılım biçimlerindeki dönüşümle iş ve aile yaşamını uzlaştırmaya yönelik geliştirilen politikalara rağmen (Akkan, 2018), bu süreklilik aile politikalarının söylemsel ve kurumsal düzeydeki evrim ve gelişimini şekillendirmiştir (Akkan vd., 2023, s. 114).

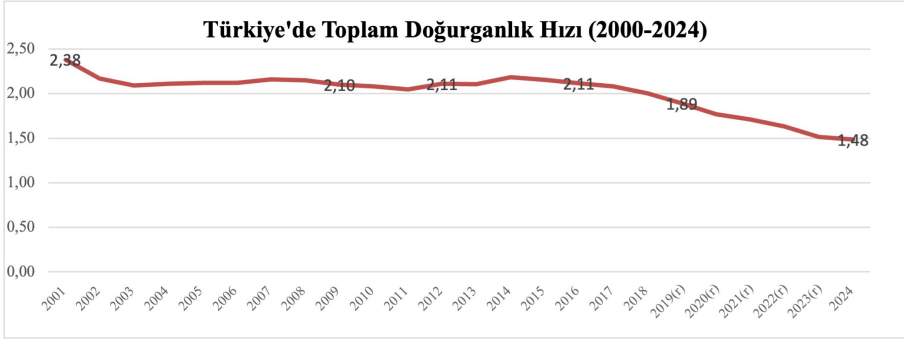
Türkiye'de Doğurganlık ve Aile Politikalarının Kesişen Seyri

Türkiye'de aile politikalarının ortak zeminini, ailenin toplumun temel taşı olduğu yönündeki anlayış oluşturmaktadır. Genç kuşakların millî ve vatani duygularla yetiştirilmesi, farklı ideolojilerdeki yönetimlerin ortak söylemi olmakla birlikte, her iktidar bu anlayışı kendi ideolojik perspektifine göre biçimlendirmiştir. Bu durum, aile politikalarının süreklilik ve bütünlükten yoksun, büyük ölçüde sorun odaklı gelişmesine yol açmıştır (Çoban ve Özbesler, 2009, s. 35-36). 2000 sonrası dönemde bu parçalı yapı yerini daha bütüncül ve planlı bir politika anlayışına bırakmış; ailenin refahını artırmaya yönelik sosyal politika adımları atılmıştır. Doğurganlık açısından ise 1960'lara dek nüfus artışının ekonomik kalkınmaya sağlayacağı faydalar göz önünde bulundurularak kürtaj ve gebeliği önleyici uygulamaların ağır ceza kapsamına alınması, evlenme yaş sınırının düşürülmesi, altı ve daha fazla çocuklu ailelere madalya verilmesi, doğum ve çocuk sağlığının desteklenmesi gibi pro-natalist politikalar doğurganlık artışını teşvik etmiştir (Eryurt, 2018, s. 15). 1963-1967

1 Powell ve Yörük (2017), Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde yeni bir refah rejimi modeli ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bu modelde sosyal güvenlik ve sağlık sistemleri görece gelişmiş durumdayken, sosyal yardım programları hızlı bir genişleme göstermektedir. Refah politikaları istihdama dayalı değil, giderek daha fazla gelire dayalı hâle gelmekte; böylece özellikle kayıt dışı ve düşük gelirli grupları hedeflemektedir. Söz konusu sistem hem liberal hem de sosyal demokrat unsurları bir arada barındıran eklektik bir yapıya sahip olup sosyal hareketler, seçkinler arası rekabet ve etnik-politik dinamikler gibi siyasi ve toplumsal etkenlerle şekillenmektedir. Bu çerçevede, gelişmekte olan ekonomilere özgü refah rejimleri, yalnızca kurumsal düzeyde değil, aynı zamanda ideolojik ve politik yönlerden de farklılaşarak özgün bir rejim tipi olarak ele alınmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "nüfus artışı" ilk kez bir sorun olarak tanımlanarak anti-natalist politikalara geçilse de beklenen sonuç hemen alınmamış, izleyen dönemde kentleşme ve ekonomik kısıtlılıklar doğurganlığı kademeli olarak düşürmüştür, ancak aile içindeki kuşaklar arası duygusal ve işlevsel bağlar korunmuştur (Sadıkoğlu, 2021). Doğurganlık bağlamında bu durum, özellikle çalışan annelere akrabalık ilişkileri aracılığıyla sağlanan çocuk bakım desteğinde görülmekte (Uğur, Yıldız ve Doğan, 2023, s. 107) ve ailenin sosyalleşmenin merkezî kurumu ile mikro dayanışmanın güvenilir ağı olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Türkiye'de ailenin güçlü konumuna rağmen, akrabalar arası mekânsal mesafenin artması, geleneksel bakım işlevlerini baskı altına almaktadır. Ayrıca sanayileşmenin gecikmesi, emek piyasasının yapısı, bakım hizmetlerindeki yetersizlik ve toplumsal yeniden üretim sorumluluklarının ağırlıklı olarak kadınlara yüklenmesi, kadınların kamusal alana katılımını sınırlandırmaktadır (Buğra ve Keyder, 2006, s. 221). Bu bağlamda, 2002'de iktidara gelen AK Parti, "aileyi güçlendirme"yi sosyal politika vizyonunun merkezine koyarak, çeşitli düzenlemeler geliştirmiştir. Avrupa Birliği adaylık süreci toplumsal cinsiyet ilişkileri ve aile yapılarının hukuki olarak yeniden tanımlanmasına yol açan reform sürecini tetiklemiş; 2001'de Medeni Kanun'da erkeğin "aile reisi" olarak tanımlanmasına son verilmiş ve boşanma hâlinde eşit mal paylaşımı hakkı getirilmiştir. 2003 tarihli İş Kanunu ise "eşit işe eşit ücret" ilkesini güvence altına almış, ayrımcılığı yasaklamış ve iş-aile yaşamı uyumuna yönelik hükümler içermiştir (Dedeoğlu, 2012; Akkan vd., 2023, s. 114-118). 1989 yılında Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Aile Araştırma Kurumu, 2004'te Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGEM) adıyla yeniden yapılandırılmış ve aile politikalarında danışma ile araştırma işlevi üstlenmiştir. 2011 yılında kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ise sosyal yardım ve hizmetleri merkezî bir yapıya kavuşturmuştur (Turğut, 2016, s. 419; Taşçı, 2022). Bununla birlikte, 2004-2015 arasında toplam doğurganlık hızı 2,10 düzeyine yakın seyrederken 2015 sonrasında genel bir düşüş eğilimi göstermiştir.

Şekil 1: Türkiye'de toplam doğurganlık hızı (TÜİK, 2024)

Bu gelişme karşısında 2013'te ilgili bakanlıklar doğurganlığı teşvik edecek sürdürülebilir politikalar üzerine çalışmaya başlamış; 2015'te kamuoyuna açıklanan “Aile ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı”, iş-aile yaşamı uyumunu geliştirme, aileyi güçlendirme ve nüfus yapısını koruma hedeflerini içeren bir eylem planı sunmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2015). Onuncu Kalkınma Planı'nın tamamlayıcısı olan bu program çerçevesinde, süreç içerisinde birbirini tamamlayan üç temel sosyal politika alanında uygulamalar geliştirilmiştir.

Nakdi Yardımlar

Türkiye'de çocuk sahibi olmanın doğrudan maliyetlerini azaltmaya yönelik nakdi yardımlar, 2021 yılındaki yeni ismiyle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından yürütülmekte olup bu kapsamda, çalışan annelere veya eşleri sigortalı olan kişilere çeşitli nakdi destekler sağlanmaktadır. 2000'lerin başındaki sosyal güvenlik reformlarına rağmen, primsiz sosyal yardımlar için bütüncül bir mevzuat oluşturulamamıştı. Ancak 2021 yılında sosyal yardım programlarının koordinasyonu Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına devredilerek yardımların %85'i Bakanlık eliyle yürütülmeye başlanmış, 2002'de yalnızca 4 olan program sayısı 5 ana başlık altında 46'ya çıkmıştır (Taşçı, 2022). Bu genişleme, sosyal yardım sisteminin daha kapsayıcı hâle gelmesini sağlamış, özellikle doğurganlık ve aile politikaları açısından önemli bir gelişme oluşturmuştur.

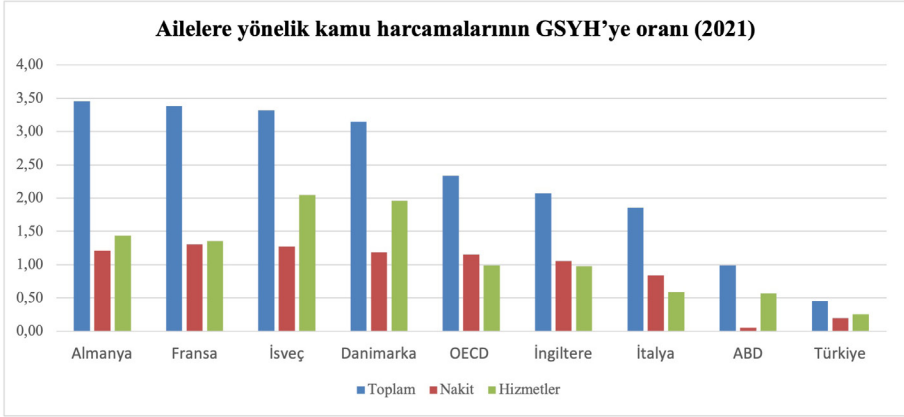
Bu programlar arasında yer alan, 15 Mayıs 2015'te başlatılıp güncellenen doğum yardımı uygulaması, 1 Ocak 2025'ten itibaren Türkiye'de doğan her canlı çocuk için Türk vatandaşlarına destek sunmakta; bu kapsamda birinci çocuk için tek seferlik 5.000 TL, ikinci çocuk için beş yaşına kadar aylık 1.500

TL ve üçüncü ve sonraki çocuklar için yine beş yaşına kadar aylık 5.000 TL tutarında doğum yardımı verilmektedir (ASHB, 2025). Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından sağlanan emzirme ödeneği (süt parası) ise 5510 sayılı Kanun kapsamında 4/a ve 4/b sigortalılarına verilmektedir. Bu ödenekten faydalanmak için anne veya babanın doğumdan önceki bir yıl içinde en az 120 gün sigortalı olması gerekmektedir. Ayrıca, tekil gebeliklerde 112 gün, çoğul gebeliklerde 126 gün süreyle geçici iş göremezlik ödeneği (analık parası) sağlanmaktadır. Bu hak, yurt dışında çalışan Türk işçileri ve cezaevlerinde görevli hükümlü ve tutukluları da kapsamaktadır. Bunun yanında, çoklu doğumlar için ve sosyal güvencesi olmayan ihtiyaç sahibi ailelere yönelik şartlı nakdî yardım uygulamaları bulunmaktadır. Örneğin 2025 yılı itibarıyla, hane içinde kişi başına düşen aylık gelir net asgari ücretin üçte birinden az olan aileler bu yardımlardan yararlanabilmekte, iki ayda bir düzenli ödeme almaktadır (ASHB, 2025).

Kamu çalışanlarına sağlanan çocuk yardım ödeneği ise 657 sayılı Kanun'un 202-206. maddeleriyle düzenlenmektedir. Bu kapsamda, kamu çalışanlarına çocuğun doğduğu ay başından itibaren başlamak üzere aylık çocuk yardımı verilmektedir. Yardım, çocuk evlenene veya 25 yaşını doldurana kadar devam eder. Ancak, 25 yaşını doldurmuş olsa da evlenmemiş kız çocukları ile çalışamayacak derecede malûl olduğu resmî sağlık kurulu raporuyla tespit edilen çocuklara bu yardım süresiz olarak ödenir. Ödenek tutarı, her yıl maaş kat sayısına göre belirlenmekte, eşlerin her ikisi kamu görevlisi olduğunda yalnızca birine ödenmektedir. Öte yandan, 193 sayılı Kanun'un 32. maddesine dayanan Asgari Geçim İndirimi (AGİ), 2007-2021 yılları arasında medeni durum ve çocuk sayısına göre değişen oranlarda uygulanan bir gelir vergisi indirimi işlevi görmüş, 2021 sonunda yeni bir düzenlemeyle asgari ücret gelir vergisinden muaf tutulmuş ve bu nedenle AGİ uygulamasına son verilmiştir (Resmî Gazete, 2021).

Dolayısıyla Türkiye'de 2000 sonrası dönemde çocuk sahibi olmanın maliyetini azaltma amacı taşıyan nakdî transferlerin arttığı görülmektedir. Bu kapsamda aylık çocuk yardımı, yeni doğum yardımı, emzirme ödeneği (süt parası), geçici iş göremezlik ödeneği (analık parası), çoklu doğumlara yönelik şartlı nakit transferleri ve sosyal güvencesi olmayan ailelere sağlanan şartlı doğum ödemeleri gibi destek mekanizmaları sunulmaktadır. Ancak Türkiye'de ailelere yönelik yapılan toplam kamu harcamaları, diğer refah rejimleriyle karşılaştırıldığında oldukça düşük seviyede seyretmektedir. Nitekim OECD ülkeleri arasında ailelere yönelik kamu harcaması açısından en düşük oran Tür-

kiye'ye aittir. 2001 yılında GSYH'nin %0,2'si düzeyinde olan bu oran, zamanla %0,46'ya yükselmiş olsa da %2,33 olan OECD ortalamasının oldukça altındadır. Ayrıntılı incelendiğinde nakdî yardımlar için yapılan kamu harcamaları GSYH'nin %0,2'sini, hizmet ve aynı yardımlar ise %0,26'sını oluşturmaktadır. Buna karşılık, ABD (%0,99) hariç olmak üzere tüm refah rejimlerinde aileye yönelik toplam kamu harcamaları GSYH'nin %1,3'ünün üzerindedir.

Şekil 2: Ailelere yönelik kamu harcamalarının GSYH'ye oranı (OECD, 2025)

Diğer taraftan 2000 sonrası dönemde OECD kamu harcama verileri değerlendirildiğinde, birçok ülkede ailelere yönelik nakdî kamu harcamalarında bir daralma gözlemlenirken Türkiye'de bu harcamaların artış eğiliminde olduğu görülmektedir (OECD, 2025a). Bu olumlu tabloya karşın söz konusu yardımlar toplumsal cinsiyet temelli iş bölümünü pekiştirme ve çocuk bakımının fırsat maliyetlerini karşılayamama riski taşımaktadır. Oysa araştırmalar, esnek çalışma düzenlemeleri, ebeveyn izni ve yaygın bakım hizmetleri gibi politikaların hem kadın istihdamını hem de doğurganlık niyetlerini güçlendirmede daha etkili olduğunu göstermektedir (Werding, 2014; Billingsley ve Ferrarini, 2014; Thévenon ve Gauthier, 2011; Neyer, 2021). Bu durum, Türkiye'de çocuk yetiştirmenin yalnızca doğrudan maliyetlerini değil, ebeveynlerin iş-aile yaşam dengesi ve istihdam düzeyi üzerindeki dolaylı maliyetlerini azaltmaya yönelik politikaların önemini ortaya koymaktadır.

Analık-Babalık İzni ve Esnek Çalışma

4857 sayılı Kanun'un 2003 yılında yürürlüğe girmesinden önce, Türkiye'de ebeveynlik izni düzenlemeleri oldukça sınırlı ve eşitsizdi.

2003 yılında gerçekleştirilen düzenlemelerden önce, ebeveynlik izinleri bağlamında 1971 tarihli İş Kanunu yürürlükteydi. Söz konusu kanun, yalnızca kamu sektörü çalışanı kadınlara doğumdan önce altı, doğumdan sonra altı hafta olmak üzere toplam on iki haftalık ücretli doğum izni ve altı aya kadar ücretsiz izin hakkı tanımaktaydı (Madde 70). Bu haklar özel sektör çalışanları için geçerli değildi; işverenler, çalışanları önceden bildirim yapmaksızın işten çıkarma yetkisine sahipti. Ayrıca, kamu sektöründe çalışan babalara üç ila on gün arasında değişen sürelerde izin tanınırken; özel sektör çalışanı babalar için herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktaydı (Kazanoğlu, 2019, s. 6).

2003 yılında iş ve aile yaşamını uyumlu hâle getirme hedefi doğrultusunda 4857 sayılı Kanun ile, Türkiye’de ebeveynlik izinlerine ilişkin yasal çerçeve önemli ölçüde yeniden düzenlenmiştir. İlgili Kanun’un 74. maddesiyle getirilen analık izni düzenlemesi ile hamile kadınlara toplam 16 hafta ücretli doğum izni tanınmış; bu süre boyunca iş güvencesi sağlanarak aynı veya eş değer işe dönüş hakkı güvence altına alınmıştır. Sağlık durumunun uygun olması hâlinde, kadınlar doğumdan önceki son üç haftaya kadar çalışabilmekte; kullanılmayan süre doğum sonrasına eklenebilmektedir. Erken doğum durumunda da doğum öncesi kullanılmayan izin doğum sonrasına aktarılırken, geç doğumlarda ek süre verilmemektedir. Çoğul gebeliklerde doğum öncesi izne iki hafta eklenmekte; annenin vefatı durumunda kullanılmamış doğum sonrası izni babaya devredilmektedir. Ayrıca ilgili Kanunla özel sektör çalışanı annelere ücretli iznin ardından 6 aya kadar ücretsiz izin hakkı verilirken 657 sayılı Kanuna tabi olan kamu çalışanı annelere bu hak 24 aya kadar tanınmıştır.

Babalık izni düzenlemeleri de kamu ve özel sektör çalışanları arasında farklılık göstermektedir. 2011 yılında 657 sayılı Kanun’da yapılan değişikliklerle, kamu çalışanları için babalık izni üç günden on güne çıkarılmış; özel sektör çalışanları için ise 4857 sayılı Kanun kapsamında bu süre beş gün olarak belirlenmiştir. Bu izin süresince ödeme, işveren tarafından tam maaş üzerinden yapılmaktadır ve vergiye tabidir. 4/b statüsünde kendi adına çalışanlar da bu haktan yararlanabilmektedir. Ayrıca, üç yaşından küçük bir çocuğun evlat edinilmesi durumunda, evlat edinen ebeveynlerden biri çocuğun aileye katıldığı tarihten itibaren sekiz hafta ücretli ve altı ay ücretsiz izin kullanma hakkına sahiptir. Her iki ebeveynin de kamu çalışanı olması halinde, sekiz haftalık ücretli izni ayrı ayrı kullanılabilir ve 24 aylık ücretsiz izin hakkını da ardışık iki dönem hâlinde paylaşabilmektedir.

Farklı refah rejimleri karşılaştırıldığında muhafazakâr rejim ülkelerinde (ör. Almanya: annelere 14 hafta %100 oranında ücretli analık izni, 44 hafta %65

oranında ücretli ebeveynlik izni olmak üzere toplam 58 hafta; babalara 8,7 hafta %65,3 oranında ücretli ebeveynlik izni, Fransa: annelere 16 hafta %100 oranında ücretli analık izni, 26 hafta %14,5 oranında ücretli ebeveynlik izni olmak üzere toplam 42 hafta; babalara 4,2 hafta %100 oranında ücretli babalık izni, 26 hafta %14,5 oranında ücretli ebeveynlik izni olmak üzere toplam 30,2 hafta) izinler uzun ama ödeme düzeyleri sınırlıdır. Sosyal demokrat rejimler (ör. İsveç: annelere 12,9 hafta %77,6 oranında ücretli analık izni, 42,9 hafta %57,1 oranında ücretli ebeveynlik izni olmak üzere toplam 55,7 hafta; babalara 1,4 hafta %65 oranında ücretli babalık izni, 12,9 hafta %77,6 oranında ücretli ebeveynlik izni olmak üzere toplam 14,3 hafta, Danimarka: annelere 22 hafta %49,7 oranında ücretli analık izni, 19 hafta %49,7 oranında ücretli ebeveynlik izni olmak üzere toplam 41 hafta; babalara 2 hafta %49,7 oranında ücretli babalık izni, 9 hafta %49,7 oranında ücretli ebeveynlik izni olmak üzere toplam 11 hafta) görece cömert ve cinsiyet eşitliğini gözeten uygulamalar sunmaktadır. Güney Avrupa rejimi ülkelerinde (İtalya: annelere 21,7 hafta %80 oranında ücretli analık izni, 26 hafta %30 oranında ücretli ebeveynlik izni olmak üzere toplam 47,7 hafta, babalara 2 hafta %100 oranında ücretli babalık izni, 13 hafta %30 oranında ücretli ebeveynlik izni olmak üzere toplam 15 hafta) izin hakları orta düzeyde seyretmektedir. Liberal rejimlerde (İngiltere: annelere 39 hafta %31 oranında ücretli analık izni; babalara 2 hafta %20,4 oranında ücretli babalık izni; ABD: ücretli izin yok) ise süreler kısa ve ödeme oranları düşüktür (OECD, 2025b).

Bu çerçevede Türkiye'nin konumu değerlendirildiğinde iş güvencesi ve ücretsiz izin hakkı aracılığıyla annelere belirli bir esneklik sağlaması ülkenin güçlü yönünü teşkil etmektedir; ancak izin süresi açısından, Avrupa'daki muhafazakâr ve sosyal demokrat refah rejimlerinin gerisinde konumlanmaktadır. Ebeveynlik izninin Türkiye'de resmî olarak tanımlanmamış olması ve bu kapsamda "baba kotası" içermemesi ise iş ve aile yaşamını uyumlu hâle getirme hedefi doğrultusunda geliştirilmesi gereken temel bir alan olarak öne çıkmaktadır. Zira çocuk bakımına katılımı teşvik eden bir izin mekanizmasının bulunmaması, bakım sorumluluğunun büyük ölçüde kadınların omuzlarında kalmasına yol açmaktadır. Oysa babaların izin kullanımının teşvik edilmesi, bakım sorumluluklarının daha adil paylaşılmasını sağlayarak doğurganlık planlaması açısından kritik öneme sahip olan toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesine katkı sunma potansiyeline sahiptir (OECD, 2024, s. 35). Ebeveynlik izni ödemeleri açısından değerlendirildiğinde ise sosyal demokrat refah rejimleri bu alanda en cömert uygulamalara sahipken liberal rejimlerde ödeme oranları oldukça düşüktür. Muhafazakâr refah rejimleri görece daha cömert destekler sunsalar da bu yardımlar çoğunlukla gelir testine tabidir. Güney Avrupa ülkeleri ise ödeme

düzeyleri bakımından liberal rejimlerle benzerlik göstermektedir. Türkiye, iş güvencesi ve ücretsiz izin hakkı bakımından muhafazakâr rejimlerle benzerlik gösterse de ücretli ebeveynlik izni sunmaması nedeniyle liberal rejimlere daha yakın bir konumda yer almaktadır (Güvendi, 2018).

İş-aile yaşamı dengesini destekleme amacı taşıyan bir diğer düzenleme emzirme iznidir. Doğum sonrası ücretli izin süresinin bitiminden itibaren, kamu çalışanı annelere çocuğun 12 aylık olmasına kadar ilk altı ay boyunca günlük üç saat, ikinci altı ay boyunca ise günlük bir buçuk saat emzirme izni verilmektedir. Bu süre, annenin tercihi göre farklı zamanlarda ya da toplu şekilde kullanılabilen, örneğin haftada dört gün çalışma modeli uygulanabilmektedir. Özel sektör çalışanı anneler de benzer şekilde çocuğun 12 aylık olmasına kadar günlük 1,5 saat emzirme iznine sahiptir (Uzunalioğlu, 2024). Esnek çalışmayla ilgili önemli bir diğer düzenleme, 2016 yılında 4447 sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle getirilmiştir. Bu kapsamda, doğum sonrası annelere yarım zamanlı çalışma hakkı tanınmış ve bu süre boyunca çalışmayan kadınların gelir kaybını önlemek amacıyla, İşsizlik Sigortası Kanunu kapsamında yarım çalışma ödeneği verilmesi öngörülmüştür. Destek süresi, ilk doğumda 60 gün, ikinci doğumda 120 gün, üçüncü ve sonraki doğumlarda 180 gün olarak belirlenmiştir (Aydın ve Demirkaya, 2017, s. 91). Buna ek olarak, 4857 sayılı Kanun'un 13/5. maddesiyle tanımlanan kısmi süreli çalışma modeli, çalışanlara daha uzun vadeli esneklik sağlamaktadır. Bu modelde çalışma süresiyle birlikte ücret ve prim ödeme gün sayısı da çalışılan süreye orantılı olarak ödenir. Ebeveynlerden biri doğum izninin bitiminden çocuğun ilköğretime başlamasına kadar olan dönemde işverenden kısmi süreli çalışma talebinde bulunabilir. İşveren, çalışanın tam zamanlıdan kısmi zamanlıya veya kısmi zamanlıdan tam zamanlıya geçiş talebini dikkate almakla yükümlüdür. Ancak bu çalışma düzeni sonucunda ortaya çıkabilecek gelir kayıplarını telafi edecek herhangi bir mekanizma bulunmamaktadır (Güvendi, 2018).

Bu kapsamda yürürlüğe konulan son düzenleme 18 Temmuz 2025 tarihli "Devlet Memurlarının Yarım Zamanlı Çalışma Hakkının Kullanımına İlişkin Yönetmelik"tir. Yönetmelik, doğum yapan, eşi doğum yapan veya evlat edinen kamu çalışanlarına, çocuğun sağ olması, daha önce aynı çocuk için bu haktan yararlanılmamış olması, kadro unvanının bu haktan yararlanmasına engel olmaması koşuluyla doğum veya evlat edinme izni bittikten sonra, çocuk zorunlu ilköğretim çağına başlayana kadar yarı zamanlı çalışma hakkı tanımaktadır. Bu çerçevede çalışma esasları haftalık en az 3 gün, günde 3 saatten az olmamak koşuluyla düzenlenebilir ve yarı zamanlı çalışan memura maaş

ve sosyal haklarının yarısı ödenir. Yarım zamanlı çalışma döneminde kadın kamu çalışanlarına ayrıca emzirme izni verilmezken, kamu çalışanı olmak kaydıyla her iki ebeveynin de bu imkândan faydalanabilmesi sağlanmış ve yarı zamanlı çalışma süresinin her çocuk için ayrı ayrı hesaplanması öngörülmüştür. Bununla birlikte, Türkiye’de 2016 sonrasında uygulamaya konan yarı zamanlı ve kısmi çalışma düzenlemeleri süre ve mali destek açısından yetersiz kalmaktadır. Bu durum, pek çok kadının ya güvencesiz ve kayıt dışı işlere yönelmesine ya da çocuk bakım sorumlulukları nedeniyle iş ve aile yaşamı arasında zorunlu bir tercih yapmasına yol açmaktadır. Ayrıca geçici sözleşmelerle çalışan kadınların sayısının artması, kreş açma yükümlülüğünü fiilen geçersiz hâle getirmekte ve bakım hizmetlerine erişimi daha da zorlaştırmaktadır (Akkan & Serim, 2018, s. 179-181).

Özetle belirtmek gerekirse Türkiye’de analık ve babalık izinlerindeki kademeli iyileştirmeler, doğum sonrası emzirme izni ile yarım zamanlı ve kısmi çalışma düzenlemeleri, kadınların iş-aile yaşamını dengelemesini desteklemeyi amaçlamış; piyasaya bağımlı ve aile ağırlıklı olmaktan çıkmaya yönelik destek mekanizmalarını oluşturmuştur. Bu düzenlemeler, kadınların hem ailevi sorumluluklarını hafifletmeyi hem de iş gücü piyasasında kalabilmelerini hedeflemiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen doğurganlık oranı zamanla düşmüş, kadınların iş gücüne katılım oranı ise artan eğitim düzeyine rağmen yüzde 31 seviyesinde kalarak OECD ortalamasının oldukça altında seyretmiştir (Akkan, 2021, s. 37; TÜİK, 2024c). “Türk bilmecesi” (Turkish puzzle) olarak literatüre geçen bu durum (Bölükbaşı ve Kutlu, 2019, s. 55), erken çocukluk eğitiminin önemini ortaya koymakta ve bu alanı kritik bir politika başlığı hâline getirmektedir.

Erken Çocukluk Eğitimi ve Bakımı (EÇEB)

Erken çocukluk eğitimi ve bakımı (EÇEB) da özellikle kadınların iş ve aile yaşamını bir arada yürütebilme olanaklarını belirlemesi bakımından doğurganlığı artırma potansiyeline sahip önemli bir politika alanını oluşturmaktadır (Thévenon ve Luci, 2012, s. 871). Ancak Türkiye’de okul öncesi eğitim geç başlamış ve siyasal önceliklere bağlı olarak kesintili gelişmiştir. 1912-1913’te açılan ilk anaokullarına rağmen, 1930’lu ve 1940’lı yıllarda öncelik genel okuryazarlığa verilmiş, erken çocukluk hizmetleri geri planda kalmıştır. 1950’lerden itibaren kadın istihdamına katkı amacıyla ilgi artmış; 1960-1990 döneminde kalkınma planlarında eşitlikçi kalkınmanın bir unsuru olarak tanımlanmış, ancak kadın istihdamıyla bağlantısı zayıflamıştır (Akkan vd., 2023, s. 120). 2000’li yıllarda ise erken çocukluk eğitimi, Barcelona Hedefleri doğrultusunda

yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (Uğur vd., 2023, s. 99). 2003 tarihli 4857 sayılı Kanun ve 2004 tarihli ilgili yönetmelik, 100-150 kadın çalışanı olan iş yerlerinde emzirme odası, 150’den fazla kadın çalışanı olanlarda ise 0-6 yaş çocuklar için kreş kurulmasını zorunlu kılmış; 2008’deki istihdam paketiyle işverenlere bu hizmetleri dışarıdan alma hakkı tanınmıştır. 2010 tarihli Başbakanlık Genelgesi ile erken çocukluk hizmetlerinin kurulması ve denetlenmesi resmî öncelikler arasına alınmıştır (Akkan ve Serim, 2018, s. 178). Ayrıca, 2012-2013 eğitim-öğretim yılında 4+4+4 eğitim sistemi uygulanmaya başlanmış ve 60-68 ay aralığındaki çocukların erken yaşta ilkökula kayıt yaptırılmaları kolaylaştırılmıştır. 2014-2015 eğitim-öğretim yılından itibaren ise okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 48-72 ay arasındaki çocuklara eğitim desteği sağlanmaya başlamıştır (Güvendi, 2018).

2015 tarihli 64. Hükûmet Programı 100.000’in üzerindeki nüfusa sahip belediyelere kreş açma zorunluluğu getirmiş; daha küçük yerleşimler de bu yönde teşvik edilmiştir. Aynı programda MEB’e bağlı anaokullarına sağlanan teşviklerin ASHB denetimindeki kreşlere de uygulanması, kamu kurumlarının âtil kapasitesinin sivil kullanıma açılması, kamu kurumlarında kreş açılmasının yaygınlaştırılması ve özel sektörün sunduğu kreş imkanlarının artırılması gibi uygulamalar gündeme alınmıştır (Uğur vd., 2023, s. 101). Ayrıca 5580 sayılı Kanun’la özel öğretim kurumları, öğrenci sayılarının en az %3’ü oranında öğrenciyi ücretsiz okutmakla yükümlü tutulmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından %10’a kadar artırılabilir olan ücretsiz kontenjanlarda öncelik, şehit ve gazi çocukları ile hakkında korunma, bakım veya barınma kararı verilen ilk ve orta öğretim çağındaki çocuklara verilmiştir. 2017 yılı başında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının pilot olarak kurgulanan “Kadın İstihdamının Desteklenmesi İçin Büyükanne Projesi” ise hem annelerin iş hayatına kısa sürede dönmesi için büyükannelere maddi destek sağlanmasını hem de çocukların büyükanneler tarafından yetiştirilmesi yoluyla kültürel aktarımı sağlamayı amaçlamıştır (Can, 2019, s. 91). Benzer şekilde, 11. ve 12. Kalkınma Planı, Millî Eğitim Bakanlığının (MEB) 2023 Vizyon Belgesi, Aile ve Dinamik Nüfus Yapısını Koruma Programı vb. politika belgelerinde, erken çocukluk hizmetlerinin yalnızca çocukların bilişsel ve sosyal gelişimi açısından değil, aynı zamanda kadın istihdamını artırma ve nesiller arası yoksulluk döngüsünü kırma bağlamında da kritik önemde olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu belgeler, çocuk bakım hizmetlerinin erişilebilirliğini ve kalitesini artırmayı, düşük gelirli ailelere yönelik uygun maliyetli ve kamusal destekli modelleri yaygınlaştırmayı ve bu hizmetlerin toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyecek biçimde kurumsallaşmasını hedeflemiştir (Uğur vd., 2023, s. 100).

Türkiye’de erken çocukluk hizmetleri, MEB ve ASHB tarafından yaş gruplarına göre organize edilmektedir. MEB, 36-68 ay arası çocuklara anaokulu ve anasınıfı hizmetleri sunmakta; ancak 0-36 ay grubuna yönelik kamu hizmeti sağlamaya ilişkin herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır (Uğur vd., 2023, s. 118). Her ne kadar öğrenci başına eğitim harcamalarının en fazla artış gösterdiği eğitim kademesi okul öncesi olsa da ve MEB kısa sürede 2.050 yeni anaokulu ile 15.500 yeni anasınıfı açmış olsa da (Aydın, 2024, s. 62), kamusal okul öncesi eğitimin yaygınlaşması ağırlıklı olarak 5 yaş grubuna yönelmekte; 36-47 ay arası çocuklara sunulan kamu hizmetleri ise oldukça sınırlı kalmaktadır. Nitekim Millî Eğitim İstatistikleri – Örgün Eğitim 2022/2023 verilerine göre net okullaşma oranı 3-5 yaş grubunda %39,9; 4-5 yaşta %56,9 ve 5 yaşta %93,6’dır. Bu veriler, okul öncesi eğitime katılımın yaş ilerledikçe belirgin şekilde arttığını, özellikle 5 yaş grubunda, zorunlu eğitime geçiş hazırlıkları ve ilgili düzenlemeler sayesinde oldukça yüksek bir okullaşma oranına ulaşıldığını göstermektedir. Ancak 0-3 yaş grubundaki çocuklar için MEB bünyesinde kurumsal bakım hizmetlerinin olmaması ve 36-47 ay arası çocuklar için sınırlı kamu hizmetleri, iş ve aile yaşamı arasında denge kurmayı zorlaştırarak özellikle çalışan kadınları, çocuk sahibi olma konusunda daha temkinli hâle getirmektedir.

0-3 yaş grubundaki çocuklara yönelik tam gün bakım hizmetlerinin büyük kısmı ASHB denetimindeki özel sektör tarafından sağlanmakta; kamuya ait anaokulları ise çoğunlukla yarım gün faaliyet göstermektedir (Aysan, 2018, s. 113). Türkiye’deki uzun mesai saatleri dikkate alındığında bu durum, özellikle çalışan anneler açısından “çocuğu evde kimin karşılayacağı” sorusunu gündeme getirmekte ve bakım sorumluluğunun büyük ölçüde aile ağırlıklı kalmasına yol açmaktadır. Özel sektör tarafından sunulan kreş hizmetlerinin yüksek maliyeti düşük gelirli ailelerin bu hizmetlere erişimini sınırlarken kamu desteklerinin yetersiz tanıtımı bu eşitsizliği gidermekte başarısız olmaktadır (Akkan vd., 2023, s. 121). Mevzuat gereği işverenlere yüklenen kreş açma ve bakım hizmeti sağlama yükümlülükleri ise yetersiz denetim, caydırıcılığı olmayan yaptırımlar ve 2008’de dışarıdan hizmet satın alma gibi düzenlemelerle ortaya çıkan yasal boşluklar nedeniyle büyük ölçüde yerine getirilmemektedir (Akkan ve Serim, 2018, s. 177-178). Tüm bu unsurlar bir araya geldiğinde doğurganlığı olumlu yönde etkileyebilecek çocuk bakım hizmetlerinin metalaşmasının sınırlandırılmadığına ve piyasaya bağımlılığın azaltılmadığına işaret etmektedir. Buna karşılık, son yıllarda toplum temelli düşük maliyetli hizmetler yaygınlaşmaya başlamış; Diyanet İşleri Başkanlığı, belediyeler ve çeşitli sivil toplum kuru-

luşlarının yürüttüğü okul öncesi programlar, düşük gelirli haneler için daha erişilebilir seçenekler sunmuş, mevcut eksikliği doldurmaya yönelik işlevsel bir alan açmıştır (Dedeoğlu ve Adar, 2024, s. 770).

Diğer taraftan Türkiye’de 0-3 yaş arası çocuklara bakım verme sorumluluğunun birincil olarak anneye atfedilmesi ve bu yaş grubundaki çocuklar için kurumsal bakımın olumsuz değerlendirilmesi de çocuk bakım hizmetlerine yönelik talebi azaltan önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Türkiye’de hanelerin %86’sında bakım işini anneler, %7,4’ünü anneanne veya babaanne üstlenmekte, kreş veya anaokulunda bakım sağlanma oranı ise %2,8 oranında kalmaktadır. 0-5 yaş arası çocuğu olan çalışan kadınların ise yalnızca %12’si kurumsal bakımı tercih etmektedir (Uğur vd., 2023, s. 116). 2017 tarihli “Büyükanne Projesi” bu bağlamda dikkat çekmiş olsa da kısa uygulama süresi, yetersiz tanıtımı, dar hedef kitlesi ve katı gelir kriterleri nedeniyle sınırlı bir etki yaratmış ve sürdürülememiştir (Can, 2019). Bu bağlamda güncel bir gelişme, 2025 yılında ASHB’in UNICEF iş birliğiyle “Nitelikli Çocuk Bakıcıları Aracılığıyla Ev Temelli Çocuk Bakım Hizmet Modeli Geliştirme Projesi”, diğer adıyla “Komşu Anne” hizmeti çalışmalarını başlatmış olmasıdır. Çocukların eğitilmiş bakıcılar tarafından ev ortamında bakımını öngören proje ile çalışan ebeveynlerin çocuklarına evde nitelikli bakım sağlanması ve iş-aile yaşamı dengesinin desteklenmesi amaçlanmaktadır (ASHB, 2025b). Henüz pilot uygulama aşamasında olan bu girişim, bahsedilen kültürel dinamik dikkate alındığında önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Erken çocukluk eğitimi ve bakımına yapılan harcamalar üzerinden değerlendirildiğinde ülkeler arasında farklılıklar bulunsa da OECD genelinde ortalama olarak GSYH’nin %0,7’si EÇEB hizmetlerine ayrılmaktadır. Bu bağlamda, İskandinav ülkeleri ve Fransa, GSYH’lerinin %1’inden biraz fazlasını EÇEB hizmetlerine ayırırken Güney Avrupa ve liberal refah rejimi ülkelerinde bu oran %0,5 düzeyinde veya biraz altında kalmaktadır. Türkiye ise EÇEB için GSYH’sinin yaklaşık %0,3’ünü ayırmakta, bu oranla OECD ortalamasının oldukça gerisinde kalmaktadır. Benzer şekilde, Türkiye’de 0-5 yaş arası çocuk başına yıllık EÇEB harcaması satın alma gücü paritesine göre 900 dolar iken bu tutar sosyal demokrat refah rejimi ülkelerinde 9000 doların, OECD ortalamasında ise 5800 doların üzerindedir (OECD, 2025c). Bu durum ise Türkiye’de özellikle kadınların iş gücüne katılımını ve doğurganlık oranlarını olumsuz etkileyebilecek EÇEB hizmetlerinde ciddi bir finansal eksiklik bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç

Türkiye'nin refah sistemi, aile odaklı ve korporatist özellikler taşıyan muhafazakâr rejim, parçalı yapısıyla Güney Avrupa modeli ve sosyal yardımların ağırlıkta olduğu gelişmekte olan ekonomilere özgü refah sistemine benzeşen yönleriyle dikkat çeken melez bir modeli temsil etmektedir. Bu melez yapının temelinde, aile kurumunun toplumun temel taşı ve en önemli sosyal birimi olarak görülmesi yer almaktadır. Tarihsel olarak tüm siyasi iktidarlar, bu ortak kabulü kendi ideolojik duruşlarına göre yorumlamış; dolayısıyla aile politikaları da dönemsel olarak farklılaşan ideolojik çerçeveler doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bununla birlikte 2000'li yılların başından itibaren, Türkiye'de aile refahını artırmaya yönelik daha bütüncül, planlı ve kurumsallaşmış sosyal politika adımları atılmıştır. Ancak kadınların artan eğitimine rağmen düşük istihdam ve azalan doğurganlık oranları, "Türk bilmececi" olarak tanımlanan durumu ortaya koymakta ve söz konusu politikaların etkinliğini tartışmayı gerekli kılmaktadır.

Türkiye'deki doğurganlıkla ilişkili aile politikalarının başında, çocuk sahibi olmanın doğrudan maliyetlerini azaltmaya yönelik çeşitli nakdî yardımlar gelmektedir. 2000'li yıllardan itibaren sosyal yardım programlarının sayısı artmış; doğum yardımı, emzirme ödeneği gibi destek mekanizmaları geliştirilmiştir. Ancak bu nakdî yardımlar, çoğunlukla kadınların üstlendiği bakım sorumluluklarından kaynaklanan gelir ve kariyer kaybı gibi fırsat maliyetlerini karşılamada yetersiz kalmakta ve doğurganlık üzerinde sınırlı etki göstermektedir (Thévenon ve Luci, 2012, s. 858-860). Çocuk sahibi olmanın dolaylı maliyetlerini azaltmaya yönelik izin ve esnek çalışma düzenlemeleri bağlamında 16 haftalık ücretli analık izni ve iş güvencesi sağlanması güçlü bir adım olsa da izin sürelerinin görece kısalığı, ebeveynlik izninin tanımlanmamış olması ve "baba kotası"nın bulunmaması bakım yükünün kadınlarda yoğunlaşmasına yol açmakta; bu durum kadınların istihdamı ve doğurganlık planlaması açısından toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklememektedir. 0-36 ay çocuk grubuna yönelik bakım hizmetlerinin kamu tarafından sunulmaması ve yüksek düzeyde piyasaya bağımlılığı, düşük gelirli ailelerin erişimini kısıtlamakta; işverenlerin kreş açma yükümlülüğünü yerine getirmemesi ve kamu harcamalarının OECD ortalamasının yarısının altında kalması bu açığı derinleştirmektedir. Ayrıca, bakım sorumluluğunun kültürel olarak annele-re atfedilmesi EÇEB hizmetlerinden yararlanmayı sınırlandıran bir unsur olarak öne çıkarken "Komşu Anne" benzeri projeler bu bağlamda kültürel dinamikleri dikkate alan çözümleri oluştursa da henüz etkililiği belirsizdir.

Dolayısıyla Türkiye'nin doğurganlığı artırmaya yönelik politika seti giderek çeşitlenmiş olsa da sınırlı mali katkılar, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleme açısından zayıf kalan izin düzenlemeleri ve OECD ortalamasının gerisinde seyreden erken çocukluk bakım hizmetleri, doğurganlık artışını engelleyen temel yapısal sorunlar olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye'de doğurganlığı destekleyici politikaların etkinliğini artırmak için nakdî yardımların ötesine geçilmesi ve fırsat maliyetlerini azaltacak yapısal düzenlemelerin güçlendirilmesi gerektiği göze çarpmaktadır. Öncelikle, ücretli izin sürelerinin uzatılması, ebeveynlik izninin yasal olarak tanımlanması ve "baba kotası" gibi uygulamalarla babaların bakım sürecine aktif katılımının teşvik edilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyecek kritik adımlardır. İkinci olarak, 0-36 ay arası çocuklara yönelik kamusal bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, kreş açma yükümlülüğünün daha etkin denetlenmesi ve kamu harcamalarının OECD ortalamasına yaklaştırılması, özellikle düşük gelirli hanelerin bakım hizmetlerine erişimini kolaylaştıracaktır. Bunun yanı sıra, toplum temelli ve düşük maliyetli modellerin ölçeğinin büyütülmesi, kültürel dinamiklerle uyumlu bir şekilde bakım hizmetlerinin yaygınlaşmasına katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Böylece hem kadınların iş gücüne katılımının hem de doğurganlığın sürdürülebilir biçimde desteklenmesi mümkün olacaktır.

Ancak elbette ki doğurganlık oranlarındaki düşüş, çok boyutlu faktörlerin etkileşimiyle gerçekleşmektedir. Türkiye'de ve benzer refah sistemlerindeki artan konut maliyetleri genç yetişkinlerin ekonomik bağımsızlıklarını geciktirmekte; bu durum evlilik ve çocuk sahibi olma kararlarının ertelenmesine yol açmaktadır. İş gücü piyasasındaki belirsizlikler, özellikle geçici istihdam biçimleri ve işsizlik, bireylerin ekonomik güvenlik algısını zayıflatarak çocuk sahibi olmanın doğrudan ve dolaylı maliyetlerini artırmaktadır. Kültürel boyutta ise bireysel özerklik ve kendini gerçekleştirme gibi değerlerin yükselmesiyle birlikte gönüllü çocuksuzluk, sosyal kısırlık vb. olgular yaygınlaşmakta; ebeveynliğe dair artan normatif talepler ve yoğun ebeveynlik kültürü, çocuk sahibi olmayı daha zorlayıcı ve maliyetli bir sorumluluk olarak çerçevelemektedir. Ayrıca iklim değişikliği ile ilgili endişeler de doğurganlık kararlarında etkili olmakta; bazı bireyler, çocuk sahibi olmayı etik veya çevresel açıdan sorunlu bir tercih olarak görmektedir. Bu çok boyutlu dinamikler, doğurganlık oranlarını artırmayı hedefleyen aile politikalarının etkili olabilmesi için yalnızca ekonomik teşviklere değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve çevresel faktörleri de dikkate alan uzun vadeli ve bütüncül bir yaklaşıma olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) (2025a). Sosyal yardım programları. <https://www.aile.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yardim-programlarimiz/>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) (2025b). Komşu Anne Projesi pilot eğitimleri devam ediyor. <https://www.aile.gov.tr/haberler/komsu-anne-projesi-pilot-egitimleri-devam-ediyor/>
- Akkan, B. (2018). The politics of care in Turkey: Sacred familialism in a changing political context. *Social Politics* 25(1), 72-91.
- Akkan, B. (2021). Global pandemic and the veiled crisis of care in Turkey. *Historical Social Research/ Historische Sozialforschung*, 46(4), 31-49.
- Akkan, B., Buğra, A. ve Knijn, T. (2023). Gendered familialism in a Mediterranean context: Women's labor market participation and early childhood education and care in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 69, 111-127.
- Akkan, B. ve Serim, S. (2018). Work and family reconciliation in Turkey: Young women as a vulnerable group in the labour market. *Research and Policy on Turkey*, 3(2), 173-186.
- Arts, W. ve Gelissen, J. (2002). Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report. *Journal of European Social Policy*, 12(2), 137-158.
- Aydın, M. B. (ed.). (2024). Eğitim İzleme Raporu 2023 (Alan İzleme Raporları: 2024/17). İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı.
- Aydın, U. ve Demirkaya, S. (2017). Çalışma yaşamında aile dostu iş hukuku uygulamaları. *İş ve Hayat*, 3(6), 72-104.
- Aysan, M. F. (2016). Türkiye'de aile yapısındaki değişim ve doğurganlığın düşüşü. *Türkiye Dördüncü Nüfusbilim Konferansı*, HÜNEE ve Hacettepe Üniversitesi (s. 155-168).
- Aysan, M. F. (2018). Between risks and opportunities: Social policies in contemporary Turkey. A. Aysan, M. Babacan, N. Gur, H. Karahan (ed.), *Turkish economy: Between middle income trap and high income status* içinde (s. 101-120), Springer International Publishing.
- Aysan, M. F. ve Özdoğru, A. A. (2015). Avrupa'da erken çocukluk bakımı ve eğitiminin mukayeseli analizi. *Sosyoloji Dergisi*, 35(1), 167-94.
- Bambra, C. (2007). Going beyond the three worlds of welfare capitalism: Regime theory and public health research. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 61(12), 1098-1102.
- Beyaz, C. (2025). Doğurganlığa etki eden yeni eğilim sosyal kısırlık. *Kriter*, Yıl 9, Sayı 98. <https://kriterdergi.com/dosya-toplum/dogurganliga-etki-eden-yeni-egilim-sosyal-kisirlik>
- Billingsley, S., & Ferrarini, T. (2014). Family policy and fertility intentions in 21 European countries. *Journal of Marriage and Family*, 76(2), 428-445.
- Blum, S. ve Rille-Pfeiffer, C. (2010). *Major trends of state family policies in Europe*. Family Platform, European Commission.
- Bölükbaşı, H. T. ve Ertugal, E. (2013) 'Europeanisation of employment policy in Turkey: Tracing domestic change through institutions, ideas and interests'. *South European Society and Politics*, vol. 18, no. 2, 237-257.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2006) The Turkish welfare regime in transformation. *Journal of European Social Policy*, vol. 16, no. 3, 211-228.

- Can, B. (2019). Caring for solidarity? The intimate politics of grandmother childcare and neoliberal conservatism in urban Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 60, 85-107.
- Çoban, A. İ. ve Özbesler, C. (2009). Türkiye’de aileye yönelik sosyal politika ve hizmetler. *Sosyal Politika Çalışmalar Dergisi*, 18(18), 31-42.
- Dedeoğlu, S. (2012). Equality, protection or discrimination: Gender equality policies in Turkey. *Social Politics*, 19(2), 269-290.
- Dedeoğlu, S. ve Adar, A. Ş. (2024). Caring piously: new institutionalisation of childcare services in Turkey. *Social Policy and Society*, 23(3), 769-783.
- Díaz, M. Y. ve Watkins, L. (2025). Beyond the body: Social, structural, and environmental infertility. *Social Science & Medicine*, 365, 117557
- Dildar, Y. (2022). The effect of pronatalist rhetoric on women’s fertility preferences in Turkey. *Population and Development Review*, 48(2), 579-612.
- Eryurt, M. A. (2005). Türkiye’de doğurganlığı belirleyen ara değişkenler: Yakın döneme bakarken. *Turkish Journal of Population Studies*, 27, 67-84.
- Eryurt, M. A. (2018). Türkiye’de doğurganlık davranışları: düzey, belirleyiciler, politikalar. *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi* içinde (s. 1-36). ASHB Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Eryurt, M. A. ve Ergöçmen, B. A. (2008). Ebeveyn eğitiminin doğurganlık üzerindeki etkisi. *Turkish Journal of Population Studies*, 30 (1), 13-28.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations and postindustrial economies*. Oxford University Press.
- Ferrera, M. (2006). Sosyal Avrupa’da “Güney Avrupa refah modeli”. A. Buğra ve Ç. Keyder. (ed). *Sosyal Politika Yazıları* içinde (s. 195-229). İletişim Yayınları.
- Güvendi, M. A. (2018). *Contemporary Turkish family policies in the context of welfare regimes*. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Şehir Üniversitesi SBE.
- HÜNEE (1993-2018). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Kazanoğlu, N. (2019). Work and family life reconciliation policies in Turkey: Europeanisation or Ottomanisation? *Social Sciences*, 8(2), 36-49.
- Kazanoğlu, N. ve Ketola, M. (2022). Understanding the moral economy of state-civil society relationships: Islam, women’s NGOs and rights-based advocacy in Turkey. *Turkish Studies*, 23:4, 600-622, 10.1080/14683849.2022.2033118
- Kirk, D. (1996). Demographic transition theory. *Population Studies*, 50(3), 361-387.
- Koç, İ. (2018). Türkiye’de aile yapısının değişimi sürecinde tek ebeveynli ailelerin oluşumu, belirleyicileri ve refah durumu (2006-2016). *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi* içinde (s. 36-85). ASHB Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Lesthaeghe, R. (2010). The unfolding story of the second demographic transition. *Population and development review*, 36(2), 211-251.
- Luci-Greulich, A. ve Thévenon, O. (2013). The impact of family policies on fertility trends in developed countries. *European Journal of Population*, 29(4), 387-416.

- Millî Eğitim Bakanlığı (2023). *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2022/2023*.
- Naldini, M. ve Jurado, T. G. (2009). Families, markets and welfare states: The Southern European model. *Seventh ESPANET Conference, Urbino, Italy* (s. 17-19).
- Neyer, G. (2021). Welfare state regimes, family policies, and family behaviour. Schneider, N. F. ve Kreyenfeld, M. (ed.). *Research Handbook on the Sociology of the Family* içinde (s. 22-41). Edward Elgar Publishing.
- OECD (2024). *Society at a glance 2024: OECD social indicators*.
- OECD (2025a). Public spending on family benefits. https://webfs.oecd.org/Els-com/Family_Database/PF1_1_Public_spending_on_family_benefits.pdf
- OECD (2025b). Parental leave systems. https://webfs.oecd.org/Els-com/Family_Database/PF2_1_Parental_leave_systems.pdf
- OECD (2025c). Public spending on childcare and early education. https://webfs.oecd.org/Els-com/Family_Database/PF3_1_Public_spending_on_childcare_and_early_education.pdf
- Powell, M. ve Yörük, E. (2017). Straddling two continents and beyond three worlds? The case of Turkey's welfare regime. *New Perspectives on Turkey*, 57, 85-114.
- Resmî Gazete (2021). Gelir vergisi kanunu ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/12/20211225-2.htm>
- Sadıköğlu, Z. Z. (2021). Modern Türk aile yapısında ve kadınların uğraşlarında değişme. *TESAM Akademi Dergisi*, 9(1), 317-347.
- Stier, H., Lewin-Epstein, N. ve Braun, M. (2001). Welfare regimes, family-supportive policies, and women's employment along the life-course. *American Journal of Sociology*, 106(6), 1731-1760.
- Taşçı, F. (2022). *AK Parti döneminin sosyal yardımları arka plan ve uygulama*. SETA Yayınları, 377, 7-25.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2015). *Ailenin ve dinamik nüfus yapısının korunması programı eylem planı (2015-2018)*. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) koordinatörlüğünde. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- Thévenon, O. (2011). Family policies in OECD countries: A comparative analysis. *Population And Development Review*, 37(1), 57-87.
- Thévenon, O. ve Gauthier, A. H. (2011). Family policies in developed countries: A 'fertility-booster' with side-effects. *Community, Work & Family*, 14(2), 197-216.
- Thévenon, O. ve Luci, A. (2012). Reconciling work, family and child outcomes: What implications for family support policies? *Population Research and Policy Review*, 31(6), 855-882.
- TÜİK (2024a). Doğum İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2024-54196>
- TÜİK (2024b). İstatistiklerle Yaşlılar, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2024-54079>
- TÜİK (2024c). İstatistiklerle Kadın, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2024-54076>
- Turğut, F. (2016). Türkiye'de aile siyasetinde yeni dönem politikaları (2000 sonrası bir değerlendirme). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi SBE.

- Uğur, Z., Yıldız, E. ve Doğan, R. Y. (2023). Türkiye’de çalışan kadınların küçük çocuklarına kim bakıyor? *Sosyal Politika Çalışmalar Dergisi*, 23(58), 93-128.
- Uzunalioğlu, M. (2024) ‘Türkiye country note’, Dobroti, I., Blum, S., Kaufman, G., Koslowski, A., Moss, P. and Valentova, M. (ed.) *International Review of Leave Policies and Research 2024* içinde. <https://www.leavenetwork.org/annual-review-reports/>
- Werding, M. (2014). Children are costly, but raising them may pay: The economic approach to fertility. *Demographic Research*, 30, 253-276.
- World Bank (2025). Fertility rate, total (births per women). https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?name_desc=false
- Yavuz, S. (2022). Türkiye’de doğurganlıkta güncel durum ve geleceğe yönelik eğilimler, M. F. Aysan (ed.) *Türkiye’de Nüfus ve Toplum* içinde (s. 259-299). T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri.
- Zelizer, V. (1985). *Pricing the priceless child: The changing social value of children*. Princeton University Press.
- 10108 Sayılı ‘Devlet Memurlarının Yarım Zamanlı Çalışma Hakkının Kullanımına İlişkin Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2025/07/20250718-24.pdf>
- 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=193&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=4>
- 4857 Sayılı İş Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4857&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5510&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 5580 Özel Öğretim Kurumları Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5580&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=657&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

THE ECONOMIC APPROACH TO THE FAMILY: GARY S. BECKER'S METHODOLOGICAL IMPERIALISM

ADEM LEVENT

Doç. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü,
Mail: ademlevent@uludag.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-6107>

ABSTRACT

Gary S. Becker (1930-2014), awarded the Nobel Prize in Economics in 1992, conducted highly influential studies on human behaviour. Human capital, household economics, discrimination, and crime are prominent areas of his research into human behaviour. Among these, the economics of the household stands out as one of the most notable fields. In this context, Becker examined key sociological issues such as family relationships, marriage, divorce, fertility, labor force participation of married women, childbearing, altruism, and selfishness. He addressed these issues within the framework of the economic approach. He defined the economic approach as a combination of utility-maximizing behaviour based on self-interest, market equilibrium, and stable preferences. He also regarded the economic approach as synonymous with rational choice theory. Based on this approach, he likened the family to an economic organization. His ability to apply the analytical logic of economics to non-economic fields, such as the family as a social institution, using rational choice theory, sparked serious debates both within and outside the field of economics. These debates have been discussed under the framework of methodological imperialism. This study focuses particularly on Becker's work on the economics of the household, among his broader contributions to sociological issues. As a result of the evaluation, it is seen that Becker narrows down the aspect of the family as a large social institution because he likens the family to an economic organization.

Keywords: Gary S. Becker, The Economic Approach, The Economics of the Household, The Rotten Kid Theorem, Altruism

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 15.06.2025
Kabul Tarihi: 01.11.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atıf Bilgisi

LEVENT Adem, (2025). "Aileye İktisadî Yaklaşım: Gary S. Becker'in Metodolojik Emperyalizmi". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (110-128).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

AİLEYE İKTİSADÎ YAKLAŞIM: GARY S. BECKER'İN METODOLOJİK EMPERYALİZMİ

ADEM LEVENT

Öz

1992 yılında Nobel İktisat Ödülü alan Gary S. Becker (1930-2014), insan davranışları üzerine oldukça etkili çalışmalar yapmıştır. Beşerî sermaye, aile ekonomisi, ayrımcılık ve suç, insan davranışlarını incelerken öne çıkan çalışma alanlarıdır. Bunlar içinde aile ekonomisi, insan davranışları üzerine en dikkat çeken çalışma alanlarından biridir. Aile içi ilişkiler, evlilik, boşanma, doğurganlık, evli kadınların iş gücüne katılım oranı, çocuk sahibi olma, fedakârlık ve bencillik, Becker'ın aile ekonomisinde ele aldığı başlıca sosyolojik meselelerdir. Becker, bu meseleleri iktisadî yaklaşıma bağlı kalarak sürdürmüştür. İktisadî yaklaşımı, kişisel çıkara dayalı maksimizasyon davranışı, piyasa dengesi ve istikrarlı tercihlerin birleşimi olarak ifade etmiştir. Aynı zamanda İktisadî yaklaşımı, rasyonel seçim teorisiyle özdeş kabul etmiştir. Bu yaklaşımı veya rasyonel seçim teorisini esas alarak aileyi bir iktisadî organizasyona benzetmiştir. Rasyonel seçim teorisini kullanarak iktisadın araştırma mantığını bir sosyal kurum olan aile gibi iktisat dışı alanlara yayma becerisi hem iktisat içinde hem de iktisat dışında ciddi tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar, metodolojik emperyalizm çatısı altında incelenmiştir. Bu çalışmada, Becker'ın sosyolojik meseleler üzerine yaptığı çalışmalardan özellikle aile ekonomisi değerlendirilmektedir. Yapılan değerlendirme neticesinde Becker'ın aileyi iktisadî organizasyona benzettiği için ailenin geniş bir toplumsal kurum olma yönünü daralttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gary S. Becker, İktisadî Yaklaşım, Aile Ekonomisi, Çürük Çocuk Teoremi, Fedakârlık

Giriş

Politik iktisat, başta devlet olmak üzere sınıf, grup ve aile gibi sosyal kurumlarla ilgilenmiştir. Bunun tipik örneği Thomas Malthus'un 1798 yılında neşrettiği *Nüfus İlkesi*'dir. Malthus [(1798) 2017, s. 37], nüfus teorisinde iktisadî gelişme ile çocuk yapma arasında doğrudan bir paralellik kurmuştur. Nüfus artışına paralel besin kaynaklarının artmayışı, yoksullar üzerinde olumsuz etkiler yaparak doğurganlığı şekillendirmektedir. Malthus'un yanında Adam Smith, John Stuart Mill ve Karl Marx gibi klasik dönem düşünürleri de iktisadın henüz formelleşmediği ve iktisat ile sosyolojinin iki ayrı disipline bölünmediği bir evrede iktisat teorisi, etik ve sosyal kurumlar üzerine yazmışlardır (Yılmaz, 2002/2003, s. 67). Ancak 19. yüzyılın sonundan başlayıp özellikle 20. yüzyılın ortalarında iktisatçılar bu genişliği, bilim olma lehine terk edip daha daraltılmış modellerle iktisat disiplininin sınırlarını çizmeye girişmişlerdir. Örneğin, 19. yüzyılın sonlarında Almanya'daki *Methodenstreit*, iktisat disiplininin kontrolü için analitik yaklaşımı savunanların Alman tarihçi okulu iktisatçıları yenmesinin yanında iktisat ile sosyolojinin ayrışmasının da işareti olmuştur (Kalleberg, 1995, s. 1208). Çünkü politik iktisadın aksine neoklasik iktisat, kıtlık koşullarında tahsis verimliliğine yapılan vurguda belirginleşmiştir. Metodolojik olarak neoklasik iktisat, bireysel rasyonel seçimin nicel modellemesini ve bu seçimlerin toplam sonuçlarını analiz etmiştir. Bu nedenle neoklasik yaklaşım sonrası iktisat, bireysel rasyonel eylemi analizinin merkezine yerleştirerek model kurmayı hedeflerken sosyoloji rasyonel eylemin dışındaki toplumsal ilişkileri incelemeye koyulmuştur (Ingham, 1996, s. 244). Dolayısıyla 19. yüzyılın sonunda iktisat ile sosyoloji arasında entelektüel iş bölümü gerçekleşmiş ve iktisat, bireysel rasyonel eylemi disiplinin temelini alıp aile gibi sosyal kurumları analiz sınırlarının dışında bırakmıştır. Bir sosyal kurum olarak aile, sosyolojinin araştırma sınırları içinde kalmıştır.

1945 sonrası ileri kapitalist ülkelerde nüfusa ve doğum oranlarına dair düşüncelerin yaygınlaşmasıyla (Becker, 1960) iktisatçılar, aile benzeri sosyal kurumlar üzerine yeniden düşünmeye başlamışlardır. Gary S. Becker (1930-2014) bu iktisatçıların başında gelmektedir. Hemen hemen bütün insan davranışlarını iktisadî bir yaklaşımla açıklamaya çalışan Becker'ın aileye ilişkin düşünceleri, 1970'lerde oldukça ses getirmiştir. Becker, "yeni hane halkı" veya "aile ekonomisi" olarak bilinen alanın entelektüel lideri olmuştur. Aile ekonomisi, neoklasik mikro ekonomik analizin ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olan belirgin bir araştırma programıdır. Post-Marshall'cı mikro analizin ortaya çıkmasıyla iktisatçıların ele aldığı soruların kapsamı daralmış ve politik iktisatçıların meşru alanları olarak gördükleri nüfus ve aile gibi konular ihmal edilmiştir. Becker'ın

beşerî sermaye, zaman tahsisi, evlilik, doğurganlık, fedakârlık ve kuşaklar arası hareketlilik üzerine yaptığı çalışmalar mikro analizi, iktisadın daha evvel terk ettiği veya hiç girmediği alanlara itmiştir (Ben-Porath, 1982, s. 52). Becker, evliliği bir piyasa olarak incelemiş hem eş seçimini hem de tek eşliliğe veya çok eşliliğe yol açan koşulları iktisadî açıdan ele almıştır. Özellikle eşler arasındaki uzmanlaşmayı ve hane içindeki iş bölümünü irdelemiştir. Çocuklara olan talebi neyin etkilediğini değerlendirmiştir. Nesiller arası hareketliliği çeşitli şekillerde ele almış, ailelerin farklı çocuklara yaptıkları “yatırımı” ve nesiller arasındaki gelir eşitsizliğini araştırmıştır. Boşanmada eksik bilginin etkisi ve aile içindeki fedakârlık gibi bir dizi konuyu ele almıştır (Coleman, 1993, s. 173). Becker’ın aile üzerine geliştirdiği fikirleri hem çok tartışılmış hem de meseleye yeni bir soluk getirmesi nedeniyle takdir edilmiştir. Onun aileye tamamen iktisadî bir perspektifle yaklaşması ve aileyi kıt kaynak olarak değerlendirmesi, metodolojik emperyalizmin uç örneği olarak görülmüştür.

Bu çalışma, Becker’ın aileye dair fikirlerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Becker, aileye tamamen iktisadî veya rasyonel seçim teorisi açısından yaklaştığı için çalışmaya da öncelikle insan doğasının ve davranışlarının maksimizasyona dayanan iktisadî açıklaması yapılarak başlanacaktır. Daha sonra Becker’ın aile ekonomisi kavramı izah edilecek ve oradan da Çürük Çocuk Teoremi’ne geçilecektir. İlgili anlatımlarla Becker’ın perspektifinin metodolojik emperyalizmin uç örneğini sergilediği gösterilecektir. Çalışma kapsamı gereği Becker’ın sadece aileye yönelik düşüncelerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Zaten bu analiz başarılı bir şekilde gerçekleşirse Becker’ın tüm düşüncelerinin odağına da temas edilmiş olunacaktır.

Bu çalışmanın farkı, tam da burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü Becker’ın düşünceleri üzerine çok sayıda çalışma (Heckman, 2015; Küçükoğlu, 2025; Sandmo, 1993) bulunmakla birlikte sadece aile ekonomisi üzerine düşüncelerinden yola çıkılarak insan doğası, doğurganlık, fedakârlık, iktisadî analizin ayırt edici “gücü” ve sosyal etkileşimler gibi düşüncesinin ufuklarının ulaştığı bütün kavramların irdelenmesi sınırlıdır. Ancak bu çalışma, diğer çalışmaların aksine bunu yaptığını iddia etmektedir. Becker’ın aileye dair düşüncelerinden başlayıp iktisat bilimine yaptığı neredeyse bütün katkıları eleştirel anlamda gözden geçirmektedir. Bu da iktisatçı olmayan genel okur için hem 1945 sonrası iktisadın genişleyen sınırlarını görmek hem de Becker’ın düşüncelerini anlamak adına bir kolaylık sağlamaktadır.

İnsan Doğasının ve Davranışlarının İktisadî Analizi

İnsan doğasını ve davranışlarını iktisadî açıdan açıklamaya çalışan tek düşünür Becker değildir. İktisatçılar, uzun zamandan beri kişisel çıkaraya dayalı maksimizasyon teorisini disiplinin merkezine yerleştirerek insanı ve toplumu anlamaya çalışmaktadırlar. Bu perspektif bir yere kadar açıklayıcı olmakla beraber kısıtlayıcıdır da. Açıklayıcıdır çünkü ileri kapitalist ülkelerdeki gelişme sorununa uygun bir insan modeli sunmaktadır. Aynı zamanda sunduğu bu insan modeli, evrensel ve her yerde geçerli bir teori için temel teşkil etmektedir. Kısıtlayıcıdır çünkü tüm insan davranışlarını ve ilişkilerini sadece kişisel çıkaraya dayalı maksimizasyon analizine indirgediği için iktisat dışındaki diğer toplumsal etkenleri görmezden gelmektedir. Hatta insan davranışlarının sosyal bağlamını ihmal ettiğinden gerçekçi olmadığı bile söylenebilir. Ancak insana dair açıklayıcı bir tarafının olması ve modellemeye yardım etmesi nedeniyle kişisel çıkaraya dayalı maksimizasyon yaklaşımı, iktisat disiplininin merkezine oturmuştur. Örneğin, F. Y. Edgeworth, 1881’de yayınlanan *Matematiksel Psikik* adlı eserinde, iktisadın birinci ilkesinin her etkenin yalnızca kişisel çıkarla harekete geçtiğini ileri sürmüştür. İnsana ilişkin bu görüş, ekonomik modellerde kalıcı bir yaklaşıma dönüşmüştür ve iktisadî teorinin doğasının bu temel öncülden çok etkilenmiş olduğu görülmektedir (Sen, 1977, s. 317). Bu nedenle uzun bir süreden beri kişisel çıkar, rasyonalite ve denge, iktisadın “kutsal” üçlüsü kabul edilmiştir (Colander vd., 2004, s. 485).

İktisadın söz konusu üçlüsü, Becker’in çalışmalarına da temel teşkil etmektedir. Birincisi, Becker, bireylerin maksimize edici rasyonel davranışlarda bulunduğunu varsaymıştır. İkincisi, teorisine iyi tanımlanmış bir denge kavramını dâhil etmiştir. Üçüncüsü, verimliliğe büyük önem vermiştir. Maksimizasyona vurgu önemlidir ve Becker’in yeni durumlarda tahminler yapmasına olanak sağlamıştır. Bu da çalışmalarının çoğunun konusudur. Bireylerin bir şeyi maksimize ettiği varsayıldığında herhangi bir uyarana karşı iyi tanımlanmış ve öngörülebilir bir davranışsal tepki türetilir (Lazear, 2015, s. 80). Bu nedenle Becker’a göre (1976a, s. 5) iktisadın konusunun ne olduğuna ilişkin bir anlaşmazlık olabilir. Ancak iktisad, sosyal bilimlerdeki diğer disiplinlerden ayıran en önemli şey, konusu değil, yaklaşımıdır. Birçok davranış türü çeşitli disiplinlerin konusuna girer: Doğurganlık davranışı sosyoloji, antropoloji, iktisat, tarih ve hatta politikanın bir parçası olarak kabul edilir. Fakat Becker iktisadî yaklaşımın benzersiz bir şekilde güçlü olduğunu ve geniş bir yelpazedeki insan davranışına entegre edilebildiğini iddia eder. İktisadî yaklaşımın özünü, davranışın maksimize edilmesi, piyasa dengesi ve istikrarlı tercihlerin sürekli kullanılan birleşik varsayımları oluşturur. Aynı

zamanda Becker (1993a), iktisadî yaklaşımı rasyonel seçim teorisiyle özdeş kabul eder. Rasyonel seçim teorisi, son iki asırda rafine edilmiştir. Bu teori bireylerin faydalarını zamanla hızla değişmeyen temel tercihlerden hareketle maksimize ettiklerini ve farklı bireylerin davranışlarının açık ve örtük piyasalar tarafından koordine edildiğini varsayar. Becker, iktisadî yaklaşımın maddi mallar ve isteklerle veya parasal işlemlerin olduğu piyasalarla sınırlı olmadığını ve kavramsal olarak büyük ve küçük kararlar veya “duygusal” olan ve olmayan kararlar arasında ayırım yapmadığını savunur. Rasyonel seçim teorisini güçlü bir silah olarak görür. Sosyal bilimlerde yaşanan birçok sorunun rasyonel seçim teorisi ile çözülebileceğini düşünür. Şimdilik savaş ve din gibi meselelere uygulanmasa da ileride bunlardaki sorunları da rasyonel seçim teorisinin çözümlenebileceğini iddia eder. Rasyonel davranmaktan kastı, geleceğe bakan ve geleceğin ne getireceğini mümkün olduğunca öngörmeye çalışan tutarlı davranışı en üst düzeye çıkarmaktır (Becker, 1990, s. 40).

Özelde Becker’ın genelde de diğer iktisatçıların insan doğası üzerine yazdıklarına bakıldığında kendi çıkarını düşünen rasyonel ajanların karar alma süreçlerinden bahsettikleri görülür. Bu ajanların, tüm olası seçenekler arasından standart modele bağlı olarak fayda, kâr, gelir, servet vb. olarak tanımlanan beklenen kazançlarını maksimize edeni seçtikleri varsayılır. Kararın belirli bağlamı standart modelde önemsizdir (Smith, 2004, s. 67). Daha öz olarak rasyonel, kendi çıkarını gözetken karar verici olarak insan ile piyasa mübadelesi ile tipikleştirilen toplumsal etkileşim, iktisadın insan doğasını ve davranışlarını açıklarken kullandığı temel varsayım olur (Hirshleifer, 1985, s. 53).

Elbette iktisatçılar insan doğasını kişisel çıkarla açıklarken disiplinin kurucu ismi Adam Smith’e de atıf yapmışlardır. George Stigler, Adam Smith’i bu açıdan yorumlayan önemli iktisatçıların başında gelir. Stigler’a göre (1971) *Milletlerin Zenginliği*, kişisel çıkarların graniti üzerine inşa edilmiş muazzam bir saraydır. Kişisel çıkarın muazzam derecede büyük kuvveti, kaynakları en verimli kullanımlarına yönlendirir, işçileri çalışkanlığa ve mucitleri muhteşem yeni iş bölümlerine teşvik eder. Kısacası, kişisel çıkara serbestlik veren ulusu düzenler ve zenginleştirir.

Becker da Stigler’ın Adam Smith yorumunu benimser. Becker (1976a), Adam Smith’i kişisel çıkara dayalı maksimizasyon yaklaşımının kurucusu kabul eder. Bu noktada Stigler ile uyumlu bir Adam Smith okuması yapar. Ancak bu okumanın Adam Smith’e dair olgun bir vizyon içerdiği söylenemez. Çünkü *Das Adam Smith Sorunu* bağlamındaki tartışmaları görmezden gelir. Adam Smith’in iki eseri arasındaki çelişkidен hareketle oluşturulan söz

konusu sorun, Adam Smith'in düşüncesine ait yanlış anlaşılımları giderecek felsefi bir tartışmadır. Bu konuda Vernon L. Smith ile Amartya K. Sen'den yardım alınarak Adam Smith'i Becker ile Stigler'in yorumunun dışında değerlendirilmek mümkündür.

Vernon L. Smith'e göre (1998) Adam Smith'in iki eseri arasında insan doğasına dair görünüşte çelişkili temalar bulunmaktadır. Bunlar, işbirlikçi olmayan kişisel çıkar ve başkalarına yönelik sempatidir. Kişisel olmayan piyasa mübadelesi ile kişisel değişimi birbirinden ayırırsak bu görüşler çelişkili değildir. İlkinde işbirlikçi olmayan davranış, uzmanlaşmanın ve zenginlik yaratmanın temeli olan değişimden elde edilen kazancı en üst düzeye çıkarır. Kişisel değişimdeki işbirlikçi davranış, karşılıklılığa (zaman içinde hediye, iyilik ve yardım alışverişi) dayanır ve bu da sosyal değişimden elde edilen kazanımları en üst düzeye çıkarır. İnsanların hem işbirlikçi olabilecekleri hem de olmayabilecekleri laboratuvar deneyleriyle doğrulanmıştır. Piyasalar ve ticari ilişkilerde kişisel çıkarıcı bir değişim eğiliminden söz edilebilir. Bu söz konusu iki dünyanın karıştırılması nedeniyle Adam Smith yanlış yorumlanmıştır. Aksine Adam Smith, bugün çoğu iktisatçı tarafından kişisel çıkar varsayımına dayanan standart sosyoekonomik bilim modelini savunmamıştır. Adam Smith kötü bir şekilde ve tekrar tekrar "ekonomik insan" etiketiyle yanlış tanımlanmıştır. Bu etiketleme, onun baskın ahlaki kaygılarını görmezden gelmiş, Adam Smith ve hemen hemen tüm diğer İskoç filozofların dile getirdiği temel önermenin nüanslarını takdir etmemizi engellemiştir: Başkaları için iyilik yapmak, bireylerin başkaları için iyilik yapmak için kasıtlı bir eylemde bulunmasını gerektirmez (Smith, 2004, s. 68). Yaygın inancın aksine, Adam Smith, insanların öncelikle kişisel çıkarları tarafından motive edildiğini savunmaz. Kişisel çıkarlardan değil, ihtiyatı da içeren ama her zaman "diğer insanların da katılabileceği" şeylerle aracılık edilen "kendi çıkarlarından" söz eder. Dolayısıyla Adam Smith, kişisel toplumsal ve kişisel olmayan ekonomik dünyada aynı anda yaşamanın yarattığı insani sorunun incelenmesini gösterir. Bu da insan ekonomisidir (*humanomics*) (Smith ve Wilson, 2019, s. 2-3).

Adam Smith'in Chicago Okulu iktisatçıları tarafından yanlış yorumlandığını vurgulayan önemli iktisatçılardan biri de Amartya Sen'dir. Sen'e göre (2011) Adam Smith'in insan davranışlarına dair analizinin yanlış yorumlanması, 20. yüzyıl iktisadının yaygın bir özelliği olmuştur. Adam Smith, "kendine hâkim olma" ve "sempati" kavramlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Fakat bu gerçek, kişisel çıkar ve bunun faydaları konusunda "Smithyen" olarak bilinen birçok iktisatçının yazılarında gözden kaybolmuştur. Elbette Smith, eylemlerimizin birçoğunun

gerçekten kişisel çıkar tarafından yönlendirildiğini ve bunların bir bölümünün iyi sonuçlar doğurduğunu ifade etmektedir. Ancak *Milletlerin Zenginliği*'nde bulunan ünlü alıntı, yanlış yorumlanmıştır. Çünkü Sen'e göre Smith'in yapmak istediği şey, yorumlayıcılarının ileri sürdüklerinden çok farklıdır. Zaten alıntılanan metnin içinde yer aldığı bölümün konusu da iş bölümüdür. Dolayısıyla metin, iş bölümünün neden ve nasıl işlediğini anlatmak içindir. Adam Smith için iş bölümü, evrensel refahın temel kaynağıdır (Levent, 2017, s. 120).

Adam Smith'e atfedilen "hatalı" görüşler neticesinde oluşturulan modern iktisadın kişisel çıkara dayalı maksimizasyon varsayımı, komşu sosyal disiplinleri de istila etmiş ve rasyonel seçim teorisi analistleri aynı "dar" ve "hatalı" görüşleri uygulamışlardır. Adam Smith'in *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde oldukça ayrıntılı bir şekilde tartıştığı cömertlik, sosyal bağlılık veya kamu ruhu gibi makul değerler yok sayılmıştır (Sen, 2011, s. 263).

Sen'in eleştirdiği bu durum, en açık bir şekilde Becker'in düşüncelerinde görülebilir. Çünkü Becker, rasyonel seçim teorisyenlerinin en rafine örneklerinden biridir. Becker, insan davranışlarını açıklamak için geliştirmiş olduğu rasyonel seçim teorisini veya iktisadî analizi, dört farklı araştırma alanında kullanmıştır. Bunlardan birincisi, insana yapılan yatırımların sonucunda insani yeteneklerinin geliştirilmesini ifade etmek üzere kullanılan beşerî sermayedir. İkincisi, ailelerin çalışma ve evde kalmaya dönük zaman tahsislerindeki davranış alanı olarak aile ekonomisidir. Üçüncüsü, insanların suç ve cezaya dönük tutumlarıdır. Sonuncusu ise emek ve mal piyasasında ayrımcılığa dönük davranışlardır (Bilen ve Yumuşak, 2008, s. 13). İlgili dört alan arasında aile ekonomisi ve beşerî sermaye, neredeyse bütün sosyal bilimlere etkilemiştir. Becker'in rasyonel seçim teorisini veya iktisadî analizi aileye uygulaması, sosyal bilimlerde oldukça ses getirmiştir. Benimsediği yaklaşım, başta aile ekonomisi olmak üzere bütün sosyal ilişkilere nüfuz etmiştir.

İktisadî Yaklaşımla Aileyi Anlamak veya Yeni Aile Ekonomisi

Becker'in aile ekonomisi ve ekonomik demografi üzerine yaptığı çalışmalar, iktisadî analizin piyasa dışı davranışa yönelik en önemli uygulamalarıdır. Beşerî sermaye üzerine yaptığı ve aileyi beşerî sermaye yatırımlarının başlıca finansörü olarak tanımlayan çalışmalarıyla örtüşmektedir. Ele alınan temel sorun, diğer şeylerin yanı sıra beşerî sermayenin doğrudan ve piyasa yoluyla sağlanması ve miraslar da dâhil olmak üzere kaynakların aileler içinde nasıl dağıtıldığıdır (Rosen, 1993, s. 28). Ayrıca aileye yönelik iktisadî yaklaşım evliliği, boşanma-

yı, doğurganlığı ve aile üyeleri arasındaki ilişkileri faydayı maksimize eden ve geleceğe yönelik davranış merceğinden yorumlamaktadır (Becker, 1993b).

Becker, fayda analizine dayandırdığı mikro iktisat teorisini, birçok sosyoloğun rasyonel hesaplamalara tabi olmadığı ve normatif faktörlere bağlı varsaydığı evlilik ve doğurganlık, iş ve eğlence arasındaki zaman tahsisi, suç, ceza ve ayrımcılık gibi piyasa dışı olgular da dâhil olmak üzere geniş bir sosyolojik konu kümesine uygulamıştır (Kalleberg, 1995, s. 1209). Amacı ailenin ekonomik yönlerini ele almaktan daha iddialıdır. Evlilik, doğum, boşanma, hanedeki iş bölümü, prestij ve diğer maddi olmayan davranışları, maddi davranış için geliştirilen araçlar ve çerçeveye analiz etmeyi hedeflemektedir (Becker, 1993a). Bu yönüyle, aileyi bir “fabrika” gibi çok kişili üretim fonksiyonu olarak modellemiştir (Fine ve Milonakis, 2014, s. 77). Aile davranışının rasyonel seçim analizi, davranışı maksimize etme, insan sermayesine yatırım, zamanın tahsisi ve kadınlar ile diğer gruplara karşı ayrımcılık üzerine kuruludur (Becker, 1993b, s. 395).

Becker’ın aile üzerine çalışmasının çıkış noktası, erkekler ve kadınlar evlenmeye, çocuk sahibi olmaya veya boşanmaya karar verdiklerinde, refahlarını fayda ve maliyetleri karşılaştırarak artırmaya çalıştıkları varsayımdır. Bu nedenle, insanlar bekâr kalmaktan daha iyi durumda olacaklarını beklediklerinde evlenirler ve refahlarını artırmasını beklediklerinde boşanırlar. Evlilik ve diğer davranışlara yönelik rasyonel seçim yaklaşımı aslında sıklıkla “sıradan insanın” içgüdüsel ekonomisiyle tutarlıdır (Becker, 1993b, s. 395-396).

Becker, bazı kişilerin davranışları ile diğer kişilerin farklı özellikleri arasındaki etkileşimleri analiz etmek için basit ekonomik teori araçlarını kullanır. Bu etkileşimler çağdaş sosyolojik ve antropolojik literatürde vurgulansa ve birkaç önemli 19. yüzyıl iktisatçısı tarafından davranışın temel taşı olarak kabul edilse de modern iktisat literatüründe büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Analizin temel kavramı “sosyal gelir”dir. Bu, bir kişinin kendi gelirinin ve diğerlerinin ilgili özelliklerinin onun için parasal değerinin toplamıdır. Buna sosyal çevre adını verir. Aynı ailenin üyeleri arasındaki etkileşimler en büyük ilgiyi görür. Bir ailenin “reisi”, cinsiyetten veya yaştan bağımsız şekilde, genel satın alma gücünü diğer tüm üyelere aktaran üye olarak tanımlanır. Reisi olan bir aile, birbirine bağımlı bir organizasyondur. Üyeler arasında gelirin yeniden dağıtılması, herhangi bir üyenin tüketimini veya refahını etkilemez. Çünkü sadece baştan yapılan transferlerde telafi edici değişikliklere neden olur. Sadece reis değil, diğer üyeler de bencil olsalar bile, sadece kendi gelirlerini değil, aile gelirlerini de maksimize ettikleri anlamında, tüm üyeleri seviyormuş gibi

davranırlar. Ebeveynlerden çocuklara okul, hediye ve miras şeklinde yapılan transferler, bu transferlerin yokluğunda çocukların gelirlerinin ebeveynlerine göre ne olacağıyla negatif ilişkili olma eğilimindedir. Bu nedenle, transferler dâhil çocukların göreceli geliri, bu transferlerle ilgisiz veya hatta negatif ilişkili olabilir (Becker, 1974).

Görüldüğü üzere Becker, aileyi bir fabrika veya iktisadî bir organizasyon olarak düşünüp sosyal ilişkilere iktisadî bir yaklaşım geliştirir. Yaptığı girişimin orijinal olduğunu iddia eder. Çünkü modern iktisatçıların 1950'lere kadar ailelerin davranışlarını ihmal ettiğini söyler. Aile ekonomisinin temelinde bulunan iktisadî analizi, 1950'lerden sonra kimin kiminle evlendiğini ve eğer boşanırlarsa ne zaman boşandıklarını, çocuk sayısını ve her çocuğun beşerî sermayesine yapılan yatırımları, evli kadınların iş gücüne katılımının kapsamını ve zamanlamasını, yaşlı ebeveynlerin destek için çocuklara güvendiği zamanları ve diğer birçok aile seçeneğini açıklamak için kullanır. İktisadî analizin son 100 yılda doğum oranlarındaki büyük düşüşü, 1950'lerden sonra evli kadınların iş gücüne katılımındaki hızlı genişlemeyi, boşanma oranlarındaki artışı ve ailedeki diğer büyük değişiklikleri açıklamaya yönelik önemli içgörüler sağladığını ifade eder. Ona göre aile ekonomisi artık saygın ve büyüyen bir alandır (Becker, 1988, s. 1).

Becker, bu alanın öncüsü olduğunu düşünür. Robert J. Barro ile neoklasik üretim fonksiyonunu, ebeveyn fedakârlığına dayalı doğurganlık tercihleriyle birleştiren bir modelin dinamiklerini ve karşılaştırmalı istatistiklerini ortaya koyan ilk kişiler olduklarını belirtir (Barro ve Becker, 1989, s. 482). Ancak Becker'ın aileye ilişkin perspektifi, toplumun ıslahıyla veya bir milletin yükselmesiyle ilgili değildir. Böyle bir gündemi de yoktur. Aile dâhil bütün sosyal ilişkilerin iktisadî açıklamasını yapar. Ana amacı, iktisadî yaklaşımın gücünü göstermektir. Dini ve dinin öğütlediği hayırseverliği, teorisinin dışında bırakır. Neredeyse tüm toplumlarda görülme ihtimali oldukça yüksek olan insanlar arasındaki aşkı, sevgiyi, merhameti, yardımseverliği, karşılıksız vermeyi ve şefkati yok sayar. Bunların varlığını kabul etse de iktisadî yaklaşımla ele alınmalarını önerir. Önerdiği iktisadî yaklaşımın karşılaştığı en büyük zorluk, fedakârlıktan gelir. Fedakârlığı sadece aile içinde irdeler. Aile içindeki fedakârlığa dair çözüm önerisi ise Çürük Çocuk Teoremi'dir.

Çürük Çocuk Teoremi: Bencillik ve Fedakârlık

Fedakârlık, Becker'ın aile ekonomisinde üzerinde çokça durduğu bir meseledir. Fedakârlık üzerinden Çürük Çocuk Teoremi'ni geliştirir. Çürük

Çocuk Teoremi, fedakârlık tartışmasını daha da ileri götürür. Bencil bireylerin davranışlarının fedakârlıktan nasıl etkilendiğini gösterir. Bazı koşullar altında, bencil kişiler bile hayırseverlerine karşı fedakârmiş gibi davranmaya teşvik edilirler. Çünkü bu, kendi bencil refahlarını artırır. Bu şekilde davranmalarının nedeni, hayırseverlerinden aldıkları hediyelerin onları daha kötü hâle getirecek kadar azalabilir olmasıdır (Becker, 1993b, s. 398). Ancak Becker, fedakârlığı felsefi anlamıyla ele almaz. Onu, iktisadî terminolojiye indirgeyerek inceler. Örneğin, fedakârlığı, felsefi anlamda insanların gerçek motivasyonları şeklinde değil, üretim ve tüketim tercihlerine bağlı davranışlar olarak tanımlar. Ona göre etkili fedakâr, aile gelirini daha iyi duruma getirmek için eylemlerde bulunur (Becker, 1981, s. 2-4).

Becker'in analizinde ailelerin işleyişindeki fedakârlık, bir kişinin faydasının bir başkasının faydasına doğrudan bağımlılığı olarak tanımlanır. Fedakârlığı bir aileyi tanımlamada temel bir unsur olarak görür ancak ailede hem fedakâr hem de bencil insanlar gelir açısından birbirine bağlıdır. Hepsi ortak gelirlerini önemser ve geliri en üst düzeye çıkarmaya çalışır (Ben-Porath, 1982, s. 53). Bunu garantileyen mekanizma, fedakârlardan başkalarına yapılan transferlerin telafi edici davranışdır. Bencil aile üyeleri, kendileri için 90 sente bir dolarlık aile menfaati satmazlar. Çünkü aile geliri (bencil insanların geliri dâhil) on sent azaldığında bencil insanlar için fedakârların bakış açısından optimum gelir, başlangıç seviyesine kıyasla azalacaktır. Dolayısıyla, bir şey aldıkları sürece, bencil aile üyeleri hem fedakârlara hem de fedakârların diğer yararlanıcılarına karşı fedakârca davranırlar. Bu Çürük Çocuk Teoremi'dir. Bu tür bir davranış, faydayı maksimize etmeyi mümkün kılar. Çürük Çocuk Teoremi, aile içindeki dağıtımsal çatışmayla ilgilenmez. Becker, bir anlaşmazlık olursa ne olacağını söylemez. Bencil üyeler, fedakârlar 90 senti bilmiyorsa ve bencil üyelere yapılan transferi 90 sent veya daha fazla azaltmıyorsa kendileri için 90 sent karşılığında bir dolarlık aile hissesi satabilirler. Elbette teoremin geçerli olması için koşul, fedakârların son sözü söylemesi gerektiğidir. Yani desteklerini geri çekme araçlarına sahip olmaları gerekir (Ben-Porath, 1982, s. 54).

Becker, ebeveynlerin hem çocuk sayısını hem de her çocuğa miras bırakılan sermayeyi seçtiği neoklasik model taslağı çizer. Ebeveynlerin çocuklara karşı fedakârlığı veya sevgisi, çocukların niceliği ve niteliğinin analizi için bir çerçeve sağlar. Fedakârlık, ebeveynlerin faydasının her çocuğun faydasına bağlı olduğu anlamına gelir. Çocuk başına fedakârlık, çocuk sayısı ile negatif ilişkilidir. Bu nedenle ek bir çocuk, ebeveynler için çocuk başına faydayı "ek bir arabanın araba başına faydayı" düşürmesiyle aynı anlama gelir. Bu tür bir

fedakârlık, ebeveynlerin faydasının kendi yaşam döngüsü tüketimine ve ayrıca çocuk başına fedakârlık derecesine, çocuk sayısına ve her çocuğun faydasına bağlı olmasına izin verilerek kolayca neoklasik fayda fonksiyonuna eklenebilir. Bu formülasyon, ebeveynlerin çocukların tüketimine göre tercihinin dışsal olmadığı ancak çocuk sayısı arttıkça arttığı yönünde önemli bir çıkarım yapar (Becker, 1988, s. 3-4). Becker'ın yeniliği, ebeveynleri, faydayı; yalnızca çocuk sayısını değil, aynı zamanda her çocuğun kalitesini de içerecek ve nitelik ile niceliğin kısmi ikame olacağı şekilde maksimize eden kişiler olarak görmektedir. Sonuç, nitelikten bağımsız olarak bir çocuğa sahip olma ve onu büyütmenin fiyatındaki bir artışın, niceliğin nitelikle yer değiştirmesine yol açmasıdır. Bu nedenle, çocukların niceliği ve niteliği arasında, çocuk sahibi olma ve onu büyütmenin çocuk başına fiyatına karşı oldukça hassas olan bir takas vardır (Coleman, 1993, s. 174). Görüldüğü üzere Becker, çocuk sahibi olmayı dayanıklı tüketim malı talebi olarak modeller. Çocuklar, tıpkı otomobil gibi zamanla bir hizmet akışı üretirler. Bu nedenle tüketim ve talep eğrileri açısından nüfus artışından bahsedilebilir (Lazear, 2000, s. 107). Dolayısıyla Becker'ın analizinde aile içindeki fedakârlık ve sevginin varlığı, insanların çocuk sahibi olma ve soyunu sürdürme arzusu, tamamen insanın madde ile kurmuş olduğu bir ilişki düzeyine indirgenir. İnsanlar arası münasebetin insana verdiği mutluluk veya felsefi anlamda bir telosu gerçekleştirme olarak aile kurma ve çocuk sahibi olma isteği, herhangi bir eşyayı edinme ve ondan yararlanma şeklinde muamele görür.

Fedakâr ebeveynler çocuklarına miras bıraktığında da analiz basittir. Fedakârlık ve mirasların birleşimi, çocukların sağlığı, eğitimi ve diğer beşerî sermayeye yapılan serveti maksimize eden yatırımın finansmanında herhangi bir zorluğu ortadan kaldırır. Çünkü ek beşerî sermayenin marjinal getiri oranı varlıklardaki oranı aşarsa hem ebeveynler hem de çocuklar ek sermaye ile daha iyi durumda olur. Ebeveynler, çocuklarının beşerî sermayesine daha fazla harcama yapmanın tüketimleri üzerindeki olumsuz etkisini telafi etmek için daha az tasarruf edebilir ve yaşlılıkta tüketim üzerindeki daha düşük tasarrufların etkisini telafi etmek için de mirasları azaltabilirler (Becker, 1988, s. 8). Sosyal normlar, aile üyeleri arasındaki ilişkileri etkilemede önemlidir ama miras kadar etkili değildir (Becker, 1988, s. 10). Bir fedakârın transferleriyle birbirine bağlanan gruptaki her kişi, çoğu bencil olsa bile, grubun toplam gelirini maksimize etmek için bir teşvike sahiptir. Hükûmet uygun vergiler ve sübvansiyonlar koyarsa veya üyeler yalnızca grubun tamamına fayda sağlayacak eylemlerde bulunmak için birbirleriyle pazarlık yaparsa fedakârlık olmadığında grubun geliri maksimize edilebilir. Ancak özellikle hükûmetler ilkel olduğunda veya

birçok baskı grubuna tabi olduğunda, sözleşme hukuku iyi gelişmediğinde veya diğer özel işlem maliyetleri önemli olduğunda uygun gönüllü anlaşmalar ve hükümet eylemi genellikle elde edilmez. Bu nedenle, fedakâr bir durumda Çürük Çocuk Teoremi tarafından tetiklenen özel davranış otomatik olarak grup gelirini maksimize ederken hükümet tepkileri veya Coase Teoremi (özel pazarlık üzerine) bunu yapmaz. Kısacası, Çürük Çocuk Teoremi esasen bencillerin başkasının fedakârlığından yararlandıklarında fedakârlığı taklit etme teşvikiyle ilgili bir teoremdir. Daha genel olarak, bir bencil, fedakâr davranış başkalarının davranışları üzerindeki etkisiyle kendi tüketimini artırdığında, fedakârlığı taklit etmeye çalışmak için bir teşvike sahiptir (Becker, 1976b, s. 822).

Becker, iktisatçıların analitik tekniklerini popülasyon genetiği, böcek bilimi ve sosyo-biyolojinin diğer biyolojik temelleriyle birleştirmenin hem iktisat hem de sosyo-biyoloji için kazanç sağlayacağını savunur. İktisatçıların tarafından verili olarak kabul edilen ve belirsiz bir şekilde insan doğasına atfedilen kişisel çıkar, akrabalara karşı fedakârlık, toplumsal ayırım gibi tercihler, büyük ölçüde zaman içinde daha fazla genetik uygunluğa ve hayatta kalma değerine sahip özelliklerin seçilmesiyle açıklanabilir. Ancak ona göre hayatta kalma değeri kısmen farklı sosyal ve fiziksel ortamlarda fayda maksimizasyonunun bir sonucudur. Bunu göstermek için, sosyo-biyolojinin temel sorunu olan fedakârlığın doğal seçiliminin, fedakârların ve bencillerin fayda maksimizasyonu davranışları arasındaki etkileşimi göz önünde bulundurarak nasıl çözülebileceğini ortaya koyar (Becker, 1976b, s. 826). Bu fedakârlık yaklaşımı sosyo-biyolojiyle benzerlik içerir. Edward O. Wilson'ın (2004, s. 155-156) sert ve yumuşak fedakârlık açıklamasında, insanı yumuşak bir fedakârlığa dâhil etmesi ve bunu fayda açısından yorumlaması, Becker'ın analiziyle paraleldir. Wilson'a göre yumuşak fedakârlık, nihayetinde bencildir. Yumuşak fedakâr, toplumdan kendisi veya en yakın akrabaları için karşılık bekler. İyi davranışları genellikle tamamen bilinçli bir şekilde hesaplayıcıdır ve manevraları toplumun dayanılmaz derecede karmaşık yaptırımları ve talepleri tarafından düzenlenir.

Kısacası Becker'ın aile ekonomisinde ele aldığı temalar ve aile içi insan münasebetleri, iktisadî yaklaşımın veya rasyonel seçim teorisinin her zaman ve her yerde uygulanabilirliğini göstermektedir. Yaklaşımın ana amacı, iktisadî analizin gücünü göstermek ve iktisat dışı alanlarda da bu gücü test etmektir. İnsan doğasına dair felsefi tartışmaları bir kenara koyarak ister sosyal bilimlere isterse de doğa bilimleri olsun her türlü bilimsel teoriyi iktisadî analiz mantığına davet etmektedir. Dolayısıyla Becker'ın bu kadar güçlü olan iktisadî yaklaşımı, metodolojik veya iktisadî emperyalizmin benzersiz bir örneğini sunmaktadır.

Metodolojik Emperyalizmin Uygulama Alanı Olarak Aile

İktisadî düşünce tarihçilerinin yakından aşına olduğu üzere marjinalist devrim, arz ve talebin sistematik bir analizini sağlamada azalan marjinal fayda ilkesine güvenmenin çok ötesine geçen yollarla ana akım neoklasik iktisadi kurmuştur. Marjinalist devrimden sonra, özellikle iki nitelik hayati öneme sahiptir. Birincisi, iktisat piyasa ile özdeşleşmiş, daha geniş toplumsal ve politik ilişkiler dışsal olarak verilen arka planda kaybolmuş ve diğer sosyal bilimlerden tarafından incelenmeye bırakılmıştır. İkincisi, analizin odağı, fayda maksimizasyonu biçiminde bireye ve optimize edici davranışa kaymıştır (Fine, 2000, s. 11). Bu iki nitelik, matematiksel modeller geliştirmeye imkân tanıdığı için iktisadi, diğer sosyal bilimlerden ayırmada ve hatta onlara üstünlük kurmada avantaj sağlamıştır. Matematiksel modellerin verdiği kesinliğe ve maksimize edici birey davranışlarına indirgenen iktisadî analiz, içsel tutarlılığı öne çıkaran kesin bilgi üretimini mümkün kılmıştır.

Kesin ve katı bir sosyal bilim olmanın öz güveniyle iktisat, tüketici teorisi, firma teorisi, piyasa, makro iktisadî aktivite gibi geleneksel araştırma alanlarının ötesine taşınarak bütün sosyal davranışları açıklamaya başlamıştır. İktisadî olmayan konular iktisadın araç ve yöntemleriyle anlaşılmaya çalışılmıştır (Lazear, 2000, s. 103). Bir nevi komşu sosyal bilimler, iktisadın kolonizasyonuna maruz kalmışlardır. İktisadın iktisat dışı alanlara uygulanma girişimi veya iktisadın kolonizasyon atılımı, yeni de değildir. Bu, 1930'larda Ralph William Souter tarafından "20. yüzyılda iktisat biliminin kurtuluşu, komşularının topraklarını işgal eden aydınlanmış ve demokratik bir 'iktisadî emperyalizm'de yatmaktadır." şeklinde dile getirilmiştir (Swedberg, 1990, s. 14). 1970'ler ise metodolojik emperyalizmin doruğa çıktığı zamanlardır. İktisadın kendi geleneksel sınırlarının ötesine genişlemesi anlamında metodolojik emperyalizm dört alanda dikkat çekmiştir. Birincisi, hukukun iktisadî analizidir. Hukukun iktisadî analizinde Aaron Director, Ronald Coase ve Richard Posner, öncü figürlerdir. İkincisi, yeni iktisat tarihidir. Robert Fogel ve Douglass C. North, yeni iktisat tarihinde etkili isimlerdir. Üçüncüsü, politikanın iktisadî analizi olarak kamu tercihi teorisi. Anthony Downs başta olmak üzere James Buchanan ve Gordon Tullock, dikkat çeken öncülerdir. Dördüncüsü ise doğurganlık ve aile ekonomisi gibi daha evvel Malthus'un ilgi duyduğu alanları, neoklasik iktisadın araçlarıyla canlandıran Becker'dır (Stigler, 1984, s. 303-304). Hiç şüphesiz metodolojik veya iktisadî emperyalizm denince akla ilk gelen iktisatçı Becker'dır.

Becker (1990, s. 39), metodolojik veya iktisadî emperyalizm kavramının yaptığı işi en iyi anlatan tanımlama olduğunu belirtmiştir. İlgi alanı, daha geniş anlamda sosyal bilimler olsa da Becker, neoklasik iktisadî teorinin sosyal bilim sorunlarını analiz etmek için en iyi araç setini sağladığına ikna olmuştur. Sosyologların, siyaset bilimcilerin, avukatların, antropologların veya biyologların geleneksel alanlarına tecavüz ettiği konusunda endişe duymamıştır. Aksine, iktisadî analizin bu tür sorunlara nasıl uygulanabileceğini göstermekten açıkça zevk almıştır (Sandmo, 1993, s. 7). Herhangi bir sosyal bilimin sınırlarına bakmaksızın insan davranışlarının anlaşılmasında iktisadî analizin gücüne sonsuz güven duymuştur. Aile ekonomisi, bu durumu göstermek için önemli bir uygulama alanıdır.

Becker’ın rasyonel seçim teorisine dayanarak ürettiği beşerî sermaye ve aile ekonomisi, ana akım neoklasik iktisadın en başarılı olduğu yönler olarak görülmüştür (Fine, 2000, s. 13). Ancak Becker, George Akerlof gibi meslekten iktisatçılardan eleştiriler de almıştır. Akerlof (1990, s. 73) Becker’ın yaptığına aksine, iktisada iktisadî olmayan “ıçgörülerini” dâhil etmeye çalışmıştır. Akerlof’un amacı, iktisadın diğer şeylere ihtiyacı olduğunu göstermektir. Çünkü ekonomi işlememekte ve daha iyi işler hâle gelmesi için diğer alanların ıçgörülerine ihtiyaç duymaktadır. Akerlof, Becker’ın yaptığı gibi iktisadî diğer şeylere götürmenin her zaman iyi sonuçlar vermeyebileceği görüşündedir. Ancak Akerlof da metodolojik emperyalizmin “yeni” yüzünü temsil etmektedir. Bilgi asimetrisinden ve iktisat dışı alanların ıçgörüsünden bahsetmesi, bunu değiştirmemektedir. Çünkü rasyonel ve rasyonel olmayan geleneksel ayrıma bağlı kalarak iktisat ile diğer bilimler arasında bir ilişki hedeflemektedir. Çalışmalarında eksik bilginin zenginleştirilmesi ve genişletilmesi amacıyla rasyonalite ilkesinin uygulanması vardır. Normlar ve alışkanlıklar vb. diğer bilimlerden türetilen alternatif davranışsal ilkelerin, rasyonel ve rasyonel olmayan arasındaki geleneksel ayrımı yansıtacak şekilde dâhil edilmesi söz konusudur (Fine ve Milonakis, 2014, s. 219-221). Bu nedenle Akerlof’un dile getirdiği iktisat dışı ıçgörüler, iktisadî yaklaşıma bağlıdır ve Becker’ın açık metodolojik emperyalizmden daha “tehlikeli” bir anlama sahiptir.

Kısacası Becker’ın aile ekonomisi evlilik, boşanma ve aile büyüklüğü gibi yakın kararların bile alternatif eylemlerin avantaj ve dezavantajlarının tartılmasıyla alındığını varsayar. Aile üyelerine karşı fedakârlık, görev ve yükümlülük duygularına kritik bir şekilde bağlı olan tercihler tarafından belirlenir. Bu, iktisadî bir yaklaşımdır ve Becker için bu yaklaşımın hâlâ rakibi yoktur (Becker, 1993b, 402). Söz konusu rakipsiz yaklaşım, iktisat kadar sosyoloji-

de de ses getirmiştir. Bazı sosyologlar Becker'ın sosyolojik konuları iktisadî bir yaklaşımla incelemesini sosyolojideki tıkanıklığın aşılmasına yönelik bir girişim şeklinde yorumlayıp memnuniyet duyarken (Coleman, 1993) bazı sosyologlar ise disiplinlerinin istilaya uğradığını düşünüp rahatsız olmuşlardır (Baron ve Hannan, 1994; Kalleberg, 1995). Bununla birlikte Becker'ın çalışmaları sadece sosyolojiyle sınırlı değildir. Becker, insan davranışlarının bütün yönlerini iktisadî yaklaşımla açıklamaya çalışan bir teori geliştirmiştir. Teorisinin benzersiz olduğunu düşünmektedir. Fakat benzersiz olduğu düşünülen söz konusu teori, bütün sosyal ilişkileri iktisada indirgeyerek insanı da maddi bir makine şeklinde modellemektedir. Şayet insan bir makineye dönüşürse ve hayatını devam ettirirken aldığı tüm kararları faydasını maksimize edici şekildeyse artık insandan geriye pek bir şey kalmamış demektir.

Sonuç

Bu çalışmada, 1950'lerden 1990'lara kadar yaptığı çalışmalarla iktisat başta olmak üzere diğer sosyal bilimlerde de etkili olan Becker'ın aileye dair düşünceleri üzerinde durulmuştur. Becker, yaptığı çalışmalarla iktisadın kapsamını genişletip yeni aile ekonomisi adı altında yeni bir araştırma sahasının gelişimine katkı sunmuştur. Başta iktisatçılar olmak üzere bütün sosyal bilimcilere, iktisadî analizin açıklama gücünü göstermiştir. Söz konusu analiz gücünü benimseyenler tarafından iktisat, sosyal bilimler içinde en “bilimsel” sosyal bilim olarak nitelendirilirken eleştirmenler tarafından metodolojik olarak yayılmacı bir karakterle anılmıştır. Becker için her iki nitelendirme de sorun teşkil etmemektedir. Çünkü ona göre her ikisi de iktisadî yaklaşımın analiz gücünü göstermektedir.

Öte yandan Becker'ın aile dâhil tüm sosyal kurumları ve insan ilişkilerini iktisadî analizle açıklaması, “başarılarının” yanında büyük kısıtlar da içermektedir. Öncelikle, ilgili yaklaşım, insanı sadece maddi bir bedene hapsedmekte ve bunun dışında bir insan okumasının önüne ket vurmaktadır. Böylelikle insan yalnızca iktisadî hesap yapan bir makineye indirgenmektedir. Ağlayan, gülen, seven, nefret eden, sinirlenen ve kıskanan motivasyonlarla hareket edip toplumsal etkileşime giren bir canlı olmaktan çıkmaktadır. İkincisi, aile ilişkileri fayda maksimizasyonu çerçevesinde anlaşıldığında ve çocuklar birer iktisadî “yatırım” aracı olarak düşünüldüğünde aile içinde derin insani bağlar kaybolmakta ve çocuklar, dayanıklı tüketim malları olarak görülmektedir. Bu da insan ve nesne arasındaki nitelik farkını ortadan kaldırdığı için gayriinsani bir değerlendirmedir. Üçüncüsü, yine insan davranışlarının bütünüyle iktisadî maksimizasyona göre açıklanması, örtük de olsa, sosyo-biyoloji perspektifinin

benimsendiğini gösterir. Yumuşak fedakârlık sosyo-biyolojinin kabul ettiği bir motivasyondur. Ancak temelinde fayda fonksiyonu bulunmaktadır. Bununla da insan sadece biyolojik bir belirlenime tabi olmaktadır. Biyolojik belirleminin getirdiği indirgemecilikle insan, diğer insanlarla münasebete girerek geliştirdiği var olma biçimini terk etmektedir.

Kısacası Becker'ın büyük iddialarla sunduğu aile ekonomisi doğurganlık, fedakârlık, ebeveyn ve çocuk ilişkileri gibi iktisadın “unuttuğu” alanları tekrar iktisadın merkezine taşıyarak büyük bir başarı göstermiştir. Fakat aile gibi bir sosyal kurumu salt maddi ilişkilerin ürünü olarak görmesi ise büyük bir handikaptır. Başka bir deyişle Becker, aile üzerine düşünceleriyle iktisattaki tikanıklığı aşarak disiplinin sınırlarını genişletirken insanı tek boyuta indirgemekte ve insanın iktisat dışı motivasyonlarını yok saymaktadır.

Kaynakça

- Akerlof, G. A. (1990), George A. Akerlof, Richard Swedberg (ed.), *Economics and sociology, redefining their boundaries: Conversations with economists and sociologists* (61-71). Princeton: Princeton University Press.
- Baron, J. N. ve Hannan, M. T. (1994). The impact of economics on contemporary sociology. *Journal of Economic Literature*, 32(3), 1111-1146.
- Barro, R. J. ve Becker, G. S. (1989). Fertility choice in a model of economic growth. *Econometrica*, 57(2), 481-501.
- Becker, G. S. (1960). An economic analysis of fertility. Universities-National Bureau Committee for Economic Research (Ed.), *Demographic and Economic Change in Developed Countries* (209-240), New York: Columbia University Press.
- Becker, G. S. (1974). A theory of social interactions. *Journal of Political Economy*, 82(6), 1063-1093.
- Becker, G. S. (1976a). *The economic approach to human behavior*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Becker, G. S. (1976b). Altruism, egoism, and genetic fitness: Economics and sociobiology. *Journal of Economic Literature*, 14(3), 817-826.
- Becker, G. S. (1981). Altruism in the family and selfishness in the market place, *Economica*, 48(189), 1-15.
- Becker, G. S. (1988). Family economics and macro behavior. *The American Economic Review*, 78(1), 1-13.
- Becker, G. (1990). Gary S. Becker. Richard Swedberg (ed.), *Economics and sociology, redefining their boundaries: Conversations with economists and sociologists* (27-46). Princeton: Princeton University Press.
- Becker, G. S. (1993a). *A treatise on the family*. (2. Edition), Cambridge: Harvard University Press.

- Becker, G. S. (1993b). Nobel lecture: The economic way of looking at behavior. *Journal of Political Economy*, 101(3), 385-409.
- Ben-Porath, Y. (1982). Economics and the family-match or mismatch? A review of Becker's a treatise on the family. *Journal of Economic Literature*, 20(1), 52-64.
- Bilen, M. ve Yumuşak, İ. G. (2008). Gary S. Becker'ın iktisat bilimine ve beşeri sermaye teorisine katkıları. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 3, 1-14.
- Colander, D., Holt, R. P. F. ve Rosser, J. B. (2004). The changing face of mainstream economics. *Review of Political Economy*, 16(4), 485-499.
- Coleman, J. S. (1993). The impact of Gary Becker's work on sociology. *Acta Sociologica*, 36(3), 169-178.
- Fine, B. (2000). Economics imperialism and intellectual progress: The present as history of economic thought?. *History of Economics Review*, 32(1), 10-35.
- Fine, B. ve Milonakis, D. (2014). *İktisat emperyalizminden acayip iktisada: İktisat ve diğer sosyal bilimlerde arasında değişen sınırlar*. çev. Eren Kırmızıaltın ve Hüsnü Bilir, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Heckman, J. J. (2015). Gary Becker: Model economic scientist. *The American Economic Review*, 105(5), 74-79.
- Hirshleifer, J. (1985). The expanding domain of economics, *The American Economic Review*, 75(6), 53-68.
- Ingham, G. (1996). Some recent changes in the relationship between economics and sociology. *Cambridge Journal of Economics*, 20(2), 243-275.
- Kalleberg, A. L. (1995). Sociology and economics: Crossing the boundaries. *Social Forces*, 73(4), 1207-1218.
- Küçükoğlu, Ü. B. (2025). Bir iktisat emperyalizmi örneği olarak Gary Becker'in iktisadi yaklaşımında sosyal antropolojinin kolonizasyonu. *Politik Ekonomik Kuram*, 9(3), 902-920.
- Lazear, E. P. (2000). Economic imperialism. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(1), 99-146.
- Lazear, E. P. (2015). Gary Becker's impact on economics and policy. *The American Economic Review*, 105(5), 80-84.
- Levent, A. (2017). İktisadi yeniden felsefeyle buluşturmak: Amartya Sen'in Adam Smith okuması. *İnsan ve Toplum*, 7(1), 117-137.
- Malthus, T. R. [(1798) 2017]. *Nüfus ilkesi*. çev. Çağla Taşkın, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Rosen, S. (1993). Risks and rewards: Gary Becker's contributions to economics. *The Scandinavian Journal of Economics*, 95(1), 25-36.
- Sandmo, A. (1993). Gary Becker's contributions to economics. *The Scandinavian Journal of Economics*, 95(1), 7-23.
- Sen, A. K. (1977). Rational fools: A critique of the behavioral foundations of economic theory. *Philosophy & Public Affairs*, 6(4), 317-344.
- Sen, A. K. (2011). Uses and abuses of Adam Smith. *History of Political Economy*, 43(2), 257-271.
- Smith, V. L. (1998). The two faces of Adam Smith. *Southern Economic Journal*, 65(1), 1-19.
- Smith, V. L. (2004). Human nature: An economic perspective. *Daedalus*, 133(4), 67-76.

- Smith, V. L. ve Wilson, B. J. (2019). *Humanomics: Moral sentiments and the wealth of nations for the twenty-first century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stigler, G. J. (1971). Smith's travels on the ship of state. *History of Political Economy*, 3, 265-277.
- Stigler, G. J. (1984). Economics: The imperial science?. *The Scandinavian Journal of Economics*, 86(3), 301-313.
- Swedberg, R., (1990). Introduction. Richard Swedberg (ed.), *Economics and Sociology, Redefining Their Boundaries: Conversations with Economists and Sociologists (3-23)*, Princeton: Princeton University Press.
- Wilson, E. O. (2004), *On human nature*. Cambridge: Harvard University Press.
- Yılmaz, F. (2002/2003). İktisat ve sosyoloji: Rakip kardeşlerin hâkimiyet mücadelesi, *Toplum ve Bilim*, 95, 61-84.

FAMILY LOVE PRACTICES AND INDIVIDUAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF RECOGNITION THEORY

CEM KOTAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
Mail: ckotan@kastamonu.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7765-7324>

ABSTRACT

This study examines the role of intra-family love in identity formation through multiple theoretical frameworks. While Axel Honneth's recognition theory demonstrates the constitutive function of love for identity development, it leaves the regulatory/disciplinary dimension of intra-family power in the background. Michel Foucault's theory of power conceives the family as a mechanism of surveillance and control, yet fails to capture the specificity of primary emotional relations within the family. Judith Butler's theory of performativity links identity to norms but treats the impact of emotional practices in the family at a secondary level. Pierre Bourdieu's theory of capital shows how social, cultural, and symbolic resources shape identity formation, but does not treat emotional capital as an independent analytical category. To overcome these limitations, three concepts are proposed: bio-recognition (recognition established through the internalization of norms via body/affect), emotional-performative recognition (the intersection of affect and normative repetition), and emotional capital (a relational resource accumulated in the family and mobilizable in the social field). Thus, love is positioned both as an interaction that nourishes subjectivation and belonging and as a relational form through which norms and power are reproduced; the family, in turn, is framed as a primary institutional site of recognition, guidance, and the performance of identity. By rethinking practices of love along the axes of recognition-power-capital, the study aims to offer a conceptual contribution to the literature.

Keywords: Love, Identity, Recognition, Power, Capital

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 30.06.2025
Kabul Tarihi: 31.10.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atıf Bilgisi

KOTAN Cem, (2025). "Tanınma Teorisi Bağlamında Ailede Sevgi Davranışı ve Bireysel Kimlik". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (130-155).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

TANINMA TEORİSİ BAĞLAMINDA AİLEDE SEVGİ DAVRANIŞI VE BİREYSEL KİMLİK

CEM KOTAN

Öz

Bu çalışma, aile içi sevginin kimlik inşasındaki rolünü farklı kuramsal çerçevelerle ele almaktadır. Axel Honneth'in tanınma kuramı, sevginin kimliğin gelişimi açısından kurucu işlevini gösterse de aile içi iktidarın düzenleyici/disipliner boyutunu geri planda bırakır. Michel Foucault'nun iktidar kuramı, aileyi denetim mekanizması olarak görürken ailedeki birincil duygusal ilişkilerin özgünlüğünü yakalamaz. Judith Butler'ın performatiflik kuramı, kimliği normlarla ilişkilendirir ancak ailedeki duygusal pratiklerin etkisini ikincil düzeyde ele alır. Pierre Bourdieu'nün sermaye kuramı ise sosyal, kültürel ve sembolik kaynakların kimlik oluşumu üzerindeki etkisini göstermesine rağmen, duygusal sermayeyi bağımsız bir analitik kategori olarak değerlendirmez. Bu sınırlamaları aşmak üzere üç kavram önerilir: biyo-tanınma (beden/duygu üzerinden normların içselleştirilmesiyle kurulan tanınma), duygusal-performatif tanınma (duygulanım ile normatif tekrarların kesişimi) ve duygusal sermaye (ailede biriken, toplumsal alanda kullanılabilir ilişkisel kaynak). Böylece sevgi, hem özneleşme ve aidiyeti besleyen bir etkileşim hem de normların ve iktidarın yeniden üretildiği bir ilişkisel form olarak; aile ise tanınmanın, yönlendirmenin ve kimlik performansının başlıca kuramsal mekânı olarak konumlanır. Çalışma, sevgi pratiklerini tanınma-iktidar-sermaye ekseninde yeniden düşünerek literatüre kavramsal bir açılım sunmayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Sevgi, Kimlik, Tanınma, İktidar, Sermaye

Giriş

Tanınma, bireysel düzlemde kimliğin “ötekiler” tarafından kabulü, değer ve varlığının onaylanmasıdır; bu onay ayrımcılık ve hak mahrumiyetini engelleyerek kimliği bireysel varoluşun temel bileşenlerinden biri hâline getirir. Yanlış tanınma veya tanınmama, bireyin kimliğiyle ilişkilendirdiği “anlam dünyasına” zarar verip onu “indirgenmiş bir varoluşa” hapsederek baskı üretebilir (Taylor, 2014, s. 46-47). Bu nedenle tanınma kuramı, öz-nelerin meşru toplumsal tanınma koşullarını zayıflatan değersizleştirme pratiklerine dikkat çekmektedir (Honneth, 2004, s. 325).

Kimliğin gelişiminde ailenin özgül yeri büyüktür; bireyin ilk “başkaları” ebeveynlerdir. Tanınma/yanlış tanınma deneyimleri ve ilk sosyal ilişkiler ailede yaşanır. Bu nedenle aile içindeki sosyalleşme deneyimlerinin bireyin benlik algısının ve kimliğinin gelişimine önemli katkıları olduğunu ifade etmek gerekir. Erken dönemde çocuk “önemli başkalarının” yargılarını algılar, “yanıtlanmış değerleri” içselleştirir ve bunları kendi yargılarıymış gibi benimser. Sevgi ve cesaretlendirme gibi sağlıklı sosyalleşme pratiklerinin bulunduğu aile ortamında bu onay, benliğin kabullenilmesi olarak içselleştirilir ve kimliğin kurucu ögesine dönüşür (Boyacı, 2019, s. 12-13).¹

Bu çalışma, ailedeki sevgi davranışlarının tanınmanın öncül koşulu ve duygusal güven kaynağı olarak bireysel kimliğin gelişimine katkısını, tanınma teorisi başta olmak üzere farklı kuramsal çerçevelerle ele almaktadır. Sevgi davranışı çoğu zaman kimliğin onaylanmasını destekler; bu ilk onayın ürettiği “öz güven” aile dışı sosyalleşme süreçlerini güçlendirir ve daha geniş düzlemde toplumsal tanınmayı kolaylaştırır.² Bununla birlikte sevgi, aynı anda davranış normlarını belirleyen “biyopolitik” bir pratik, “kimlik performanslarının ritüel eksenini” ve toplumsal alanda kullanılabilir görünmez bir “sermaye kaynağı” işlevi de görebilir.

1 Burada söz konusu onayın sağlıklı bir ilk sosyalleşme süreciyle ilgili olduğunu ifade etmek gerekir. Aile içi ilişkilerde çocuğun reddedilmesi, cezalandırılması veya görmekten gelmesi gibi durumlarda tanınmama yahut eksik tanınma durumları söz konusu olmaktadır ki bu bireysel kimliğin çarpıtılması, sağlıklı bir şekilde gelişmemesi gibi bir dizi sorun doğurmaktadır.

2 Birey, ailede deneyimlediği sevgi davranışları sayesinde geliştirdiği özgüven ile kamusal yaşama aktif biçimde katılım gösterir; bu katılım sürecinde edindiği haklar aracılığıyla da bir “özsaygı” duygusu geliştirir. Böylelikle sevgiyle başlayan ve hak temelli ilişkilerle derinleşen bu süreç, bireyin kendisini toplumun tanınmış bir üyesi olarak görmesini sağlar ve onu, toplumsal bütünleşmeyi mümkün kılan dayanışma ilişkilerinin bir parçası hâline getirir (Honneth, 2016, s. 197-199). Bu bağlamda söz konusu süreç, “bireyin sosyal gerçeklikte bir konum elde etmesi ve topluluğun bir üyesi olma itibarıyla kazanması” anlamına gelir (Honneth, 2016, s. 134).

Çalışmanın temel savı, ailede sevgi ile özsaygı arasındaki pozitif ilişkinin yalnızca tanınmadan değil “biyopolitik” süreçlerden de beslendiği; aile içi sevgi pratiklerinden beslenen bireylerin kimlik performanslarını daha güçlü ve normatif biçimde sürdürebildiği; “duygusal sermayesi” yüksek bireylerin ise daha elverişli sosyalleşme deneyimleriyle kimliklerini daha sağlam zeminlerde inşa ettikleridir. Bu kabuller ilerleyen bölümlerde kavramsal ve eleştirel bir literatür okumasıyla tartışılacaktır. Çalışma kuramsal temellidir; aile yapısındaki çeşitlilik (tek ebeveyn, göçmen vb.) ve dijital iletişim pratikleri kapsam dışı bırakılmıştır.

Kuramsal Tartışmaların Genel Bir Eleştirisi ve Kavramsal-Teorik Çerçeve

Bu çalışmanın temel amacı ve iddiası iki eksende toplanabilir. Birincisi aile içi sevgi davranışını tanınmanın ve öz güvenin ön koşulu olarak kavramsal-laştırmak, ikincisi ise söz konusu davranışın biyopolitik, performatif ve duygusal sermaye boyutlarını bütüncül bir çerçevede ilişkilendirmektir. Aşağıda bu amacın temellerini oluşturan kuramsal yapı Honneth, Foucault, Butler ve Bourdieu’nun düşünsel yaklaşımları etrafında tartışılmıştır. Honneth’in tanınma yaklaşımı aile içi sevgi davranışını özgüvenin, dolayısıyla tanınmanın ve bireysel kimliğin gelişiminin kurucu ön koşulu olarak konumlandırır ve bu yanı sıra çalışmanın birinci eksenini temellendirir. Foucault’nun biyopolitika kavramı üzerinden yaptığı analizler aile içi ilişkilerin birey üzerindeki disipline edici, düzenleyici boyutlarını görünür kılması açısından önemlidir. Butler’ın performatiflik kavramı ise aile içi davranışların normatif tekrarlar üzerinden icra edilmesini ve bu tekrarların bireyin kimlik kazanmasındaki rolünü öne çıkarması bağlamında dikkat çekicidir. Bourdieu’nün sermaye kavramı ise duygusal sermaye bağlamında sevgi pratiklerinin sınıfsal-kültürel alanlarda nasıl birikip aktarıldığını ve bu birikimlerin bireyin kimlik gelişimi üzerinde yarattığı etkileri göstermesi açısından çalışmanın kavramsal ve teorik çerçevesine katkı sunmaktadır.

Tanınma ve Sevgi

Honneth’in tanınma kuramında sevgi, bireyin benlik inşasında merkezî bir rol oynayan “birincil ilişkiler” başlığı altında ele alınmaktadır. Bu ilişkiler, yoğun duygusal bağlar etrafında şekillenen ebeveyn-çocuk etkileşimleri, arkadaşlık bağları ve çiftler arasındaki romantik ilişkileri kapsamaktadır. Honneth, sevgi kavramını Hegel’in tanınma düşüncesinden hareketle ancak ondan farklı bir biçimde George Herbert Mead’in sosyal psikolojik yaklaşımından ve

Donald Winnicott'ın nesne ilişkileri teorisinden yararlanarak temellendirir.³ Bu minvalde Honneth sevgiyi, bireylerin birbirlerine olan gereksinimlerinin farkına vardıkları ve bu ihtiyaçların karşılıklı olarak onaylandığı bir ilişki biçimi olarak açıklar. Sevgi, burada yalnızca bir duygusal bağlılık değil, aynı zamanda öznelere karşılıklı bağımlılıklarının bilincine vardıkları bir bütünlük deneyimidir (Honneth, 2016, s. 159).

Honneth'in bu kavramsallaştırmayı derinleştirmek için başvurduğu Winnicott'ın “nesne ilişkileri” teorisi, psikanalitik kuramın geleneksel, tek taraflı özne vurgusunun aksine, duygusal ilişkileri iki kişi arasında kurulan karşılıklı etkileşim bağlamında değerlendirir. Bu teoriye göre, bireyin başkalarıyla sağlıklı duygusal bağlar kurabilme yetisi, erken çocukluk döneminden itibaren gelişen bir beceriye dayanır. Bu dönemde çocuk, hem kendini bir başkasıyla (anne veya yakın bakıcı) bütün hissedecek biçimde simbiyotik ilişkiler geliştirir hem de bu birliktelik içerisinde benliğini koruyacak bir denge mekanizması oluşturarak kişiliğini inşa eder (Winnicott, 2017, s. 8). Bu süreçte çocuk ile bakıcı -çoğunlukla anne- arasında kurulan ilişki, karşılıklı tamamlama-bağımlılık esasına dayanır ve Honneth (2006, s. 163-164) bunu “birincil öznelarasılık” olarak tanımlar.

Zamanla bu simbiyotik yakınlık mesafeye dönüşür; çocuk, anneye arasındaki ayrımı fark etmeye başlar ve bu farkındalık, zaman zaman anneye yönelik öfke veya saldırgan davranışlar şeklinde kendini gösterebilir. Eğer bu süreçte anne çocuğun davranışlarını olağan karşılar ve sevgisini geri çekmezse çocuk hem annesiyle güvenli bir ilişki içinde olduğunu hisseder hem de bireysel benliğini inşa etme sürecinde önemli bir adım atar (Habip, 2011, s. 208). Bu güven duygusu, çocukta temel ihtiyaçlarının karşılanacağına dair bir inanç geliştirir ve çocuğun/bireyin içsel güvenliğini oluşturur. Böylece çocuk, zamanla yalnız kalabilme kapasitesini kazanır ve kendi bireysel yaşam alanını

3 Hegel'in düşüncesinde tanıma, toplumsal anlamda bir arada yaşamın koşulu olarak ele alınmıştır. Karşılıklı biçimde birbirlerini tanıyan öznelere, birlikte yaşayabilecekleri etik bir toplumsallık inşa ederler. (Aktok, 2016, s. 10). Burada tanıma birey açısından “kendisi için” özne olma yani “öteki” öznelere kabul edilme anlamında bir mücadeledir ve bireysel kimliğin de kurucu formu olarak kabul edilmektedir (Çörek, 2021, s. 47-51). Öte yandan Hegel sevgi, hak ve etik yaşam olarak tanımladığı tanıma biçimlerini öne çıkarır ve tanımayı birbiriyle ilişkili bu öznelere arası ilişkiler ve kurumsal yapılar bağlamında yorumlar. Hegel bir öznenin kendi kendisinin bilincine ancak ve ancak başka bir özne ile bir “tanınma” ilişkisi içine girdiğinde varabileceğini göstermek istiyordu (Honneth, 2018, s. 16). Honneth'in genel olarak Hegel'in tanınmaya ilişkin izlediği yolu sürdürdüğü söylenebilir ancak Honneth, özellikle iki biçimde Hegel'den ayrılır. Bunlardan birincisi Honneth, Hegel gibi metafizik geleneğin varsayımlarına dayalı bir tanıma yaklaşımı sunmaz ikincisi ise Hegel'in düşüncelerini deneysel yaklaşım sergileyen bir sosyal psikoloji etrafında yeniden ele alır. Dolayısıyla Hegel'de tanıma biçimi olarak metafizik bir varsayımına dayanan sevgi, Honneth'de sosyal psikoloji içinde, deneysel bir yeniden yorumlamayla Winnicott'ın nesne ilişkileri teorisi etrafında temellendirilmiştir (Honneth, 2016, s. 128-131).

keşfetmeye başlar. Annenin sevgisinin sürekliliği, çocuğun yalnız kalma deneyimini kaygı duymadan içselleştirmesini sağlar (Honneth, 2016, s. 168-169).

Honneth, Winnicott'ın bu erken dönem gelişimsel sürece dair kavrayışını temel alıp, sevgi ilişkisini karşılıklı tanınmanın özel bir formu olarak teoreştirir. Aile ortamında anne ile çocuğun başlangıçta kurduğu simbiyotik yakınlık ve sonrasında annenin sevgisini sürdürülebilir kılması, bireyin sonraki yaşamındaki tüm sevgi ilişkilerini şekillendiren bir deneyimsel altyapı oluşturur. Bu sayede birey, ilerleyen yaşlarda arkadaşlık, romantik ilişkiler gibi duygusal bağlarda hem "ötekine" yakınlık hissini hem de kendi bireysel sınırlarını tanıma becerisini eş zamanlı olarak geliştirmektedir. Bu bağlamda genelde aile ortamında ilk olarak şekillenen sevgi, yalnızca duygusal bir yönelme değil, bireyin hem öz farkındalığını kazandığı hem de karşısındaki kişiyi -"ötekini"- kendi dışındaki bir öznellik olarak kabul ettiği bir tanınma ilişkisi olarak kabul edilir. Sevgi bu anlamda bireye, ailenin (özel alanın) ötesinde, toplumsal yaşamın kamusal alanına kendinden emin ve özerk bir birey olarak katılmasını sağlayan öz güven duygusunu da kazandırır (Honneth, 2016, s. 158-179).

Honneth'in yukarıda genel olarak ifade etmeye çalıştığımız yaklaşımında sevgi, hem tanınmanın ilk ve öncül zeminini oluşturarak bireysel kimliğin gelişimine katkı sağlamakta hem de birey sevgi dolayısıyla kavuştuğu özgüven duygusuyla kamusal alana dâhil olabilmektedir (Honneth, 2016, s. 197-199). Honneth'in yaklaşımı burada ailede sevgi davranışının olumlu etkilerine değinir şüphesiz. Ancak onun kuramının temel sınırlılığı, sevgi davranışını nötr bir düzlemde ele almış olmasıdır. Hâlbuki sevgi diğer birçok aile içi davranış biçimlerinde olduğu gibi ebeveyn ve çocuk arasında mikro anlamda iktidar, disiplin ve denetim öğelerini de içermektedir (Barber, 1996, s. 3297; Haines ve Schutte, 2023). Öte yandan her ne kadar bu ilişkiler mikro düzeyde ve özel alanla ilgili görünse de genel/makro iktidar ağının bir izdüşümü olarak da karşımıza çıkmaktadır (Donzelot, 1979).⁴

Honneth'in tanınma kuramında sevgi davranışına yüklediği kurucu anlam şüphesiz önemlidir. Ancak öznenin simbiyotik ilişkiden giderek bağımsızlaşması ve bireyselleşmesi sürecinde sevgi davranışıyla birlikte ailede (mikro iktidar alanında) özneye yüklenen kurallar, yasaklar, yönlendirmeler gibi bir dizi normatiflikler (Baldwin, 1948; Mead, 2017) Honneth'in açıklamalarının

4 Öte yandan iktidar-aile ilişkilerinin de her zaman uyumlu bir ilişki olmadığını özellikle çocukların eğitilmesi, disipline edilmesi gibi meselelerde aile ve devletin belli bir çatışmayı sürdürdüğünü de ifade etmek gerekir. Bu bağlamda bir tartışma için ayrıca bk. (Donzelot, 1979, s. 199-217)

da çok fazla yer almaz. Sevgi davranışının bireyselleşmeyi “belli bir yönde şekillendirdiği” ve bu şekillendirişteki iktidar, disiplin ve denetim öğeleri genel olarak onun tartışmalarının gerisinde kalmıştır. Bu nedenle Honneth’in yaklaşımının Foucault’nun iktidar, disiplin ve biyopolitika gibi kavramlarla ifade etmeye çalıştığı; bireysel kimliğin “inşa edilmesi” süreçlerini de içine alan fikirleri bağlamında genişletilmesi gerekmektedir.

İktidar, Biyopolitika ve Aile

Aile, birey için ilk ve başat sosyalleşme kurumlarından biridir; bu nedenle kimliğin oluşumu ve biçimlenmesinde belirleyicidir. Ancak aile içindeki sosyalleşme ve sevgi gibi pratikler nötr değildir; bunlar çocukluktan itibaren düzenleyici, denetleyici, inşa edici etkiler üretmektedir. Ailede erken sosyalleşme pratikleri, çocuğun topluluk içindeki yerini erken yaşlardan itibaren öğrenmesi için yönlendirilmesi, eğitilmesi ve kontrol edilmesi gibi davranışlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Burada eğitimin çoğu zaman sevgi, denetim ve kontrol etme gibi anlamları birlikte içerdiğini vurgulamak gerekir. Eğitim, “sosyal açıdan kabul edilen ve beklenen” davranışları “öğretmek ve denetlemek” anlamına gelir. Çocuğun bakıcısı (bu genel olarak anne-baba) bu eğitimden sorumludur. Çocukta, “özümsemesi istenilen uygun davranış modellerini sergilemek ve çocuğun kabul edilemez davranışlardan uzak durmasını sağlamak” da bu sorumluluğun bir parçası olarak görülmektedir (Keller ve Harwood, 2018, s. 194).⁵

Foucault’nun iktidar ve biyopolitika üzerine düşünceleri, genel olarak ailedeki bu eğitim ve sevgi pratikleriyle aynı düzlemde ele alınabilir. Bu bağlamda Foucault’nun iktidar-birey ilişkisine dair çerçevesi kısaca hatırlanmalıdır. Ona göre iktidar, “bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğe bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu bireyleri özne yapan bir iktidar biçimidir.” (Foucault, 2021, s. 62-63) Bu nitelik göz önüne alındığında bireyselleştirme süreçlerine doğrudan müdahil bir iktidar ve kimliğe yönelen bir etki söz konusudur. İktidar, hem bireyselleştirmeyi ve kimliğe müdahaleyi hem de gündelik hayata nüfuzu çeşitli mekanizma ve araçlarla gerçekleştirir. Foucault’nun hapishane, hastane, okul gibi birçok kurumu bu bağlamda öne çıkardığı görülmektedir (Paras, 2016, s. 26-57). Bütün bu kurumlar modern dönemde iktidarın belli bir özne

5 Bu bağlamda Çin dilindeki “Guan” kavramının ikili anlamı ilginçtir. “Guan” ana-baba “sevgisi ve bakımı” anlamına geldiği gibi aynı zamanda “kontrol ve yönlendirmeye” de eş anlamlıdır (Keller ve Harwood, 2018, s. 194).

yaratma mekanizmaları olarak işlev görmüşlerdir. Aile, onun metinlerinde her zaman bu kurumlar kadar açık biçimde merkezde olmasa da satır aralarında ilişkiyel yapısı itibarıyla söz konusu iktidar mekanizmalarından biri olarak görünür (Foucault, 2015, s. 316). Bu bağlamda, genel-makro iktidar ilişkileriyle uyumlu ve bu ilişkilerin bir unsuru olarak aile; sevgi ve cezalandırma gibi davranış kalıpları ile sosyalleşme pratikleri üzerinden iktidar kurma, denetim ve disiplin üretme işlevlerini yerine getiren bir “buyurucu aygıt” olarak kavranabilir (Foucault, 2020, s. 132).

Biyopolitika kavramı üzerinden modern iktidarın yaşamı yönetme tarzlarını çözümleyen Foucault, aileyi yalnızca “özel alan” içinde değil, siyasal iktidarın işlediği stratejik bir mekân olarak da ele alır. Aile, bireyin hem bedensel hem de ruhsal biçimlenişinde merkeze yerleşen içsel bir iktidar mekanizmasıdır. İktidar, ailenin disipline edici davranış biçimlerinden yararlanır dahası bu davranış biçimlerini ailenin normali olarak işler. Böylece iktidarın etkilerinin en küçük birimlere kadar taşınmasını mümkün kılar (Foucault, 2015, s. 317). Bu bağlamda ailedeki sevgi davranışları da sadece duygusal bir bağ değil; bireyin özne kimliğinin biçimlendiği, aynı zamanda iktidar ilişkilerinin ve disipline edici pratiklerin işlediği bir toplumsal form olarak anlam kazanır.

Foucault’ya göre modern iktidar yalnızca sınırlandıran veya baskılayan değil; bireyleri belli normlara göre şekillendiren, oluşturan ve düzenleyen üretici bir güçtür (Oranlı, 2012, s. 43). Başka bir ifadeyle iktidar, totaliter bir öz değil, ilişkiyel bir işleyiştir (Foucault, 2021, s. 230). Bu ilişkiyel zemin içinde birey, belli bir yönde şekillenmekte ve toplumsal yaşama uyumlu hâle getirilmektedir. Aile kurumu bu bağlamda söz konusu şekillenme ve toplumsal uyum sürecinin ilk ve en önemli sahnelerinden biri olarak öne çıkar. Bu süreçte aile içi sevgi pratikleri ise (tıpkı ceza verme durumlarında da olduğu gibi) salt bir uygulanım değil; disiplin, gözetim ve yönlendirmenin içselleştirilmiş bir formu olarak da karşımıza çıkar (Barber, 1996, s. 3297). Nitekim bazı durumlarda ebeveynler, sevginin koşullu verilmesi veya geri çekilmesi (love withdrawal) gibi davranışlar sergilerler. Bu durumlarda sevgi, çocuğun davranış ve duygu düzenlemelerini ilişkiyel üzerinden denetleyen bir iktidar tekniği işlevi görür (Barber, 1996; Assor vd., 2004; Roth vd., 2009; Haines ve Schutte, 2023).

Bu nedenle sevgi, bir yandan bireysel kimliğin duygusal altyapısını kurarken, öte yandan Foucault’nun kavramsallaştırmasıyla biyopolitik bir aygıtın parçası hâline gelir. Ailede sevgi aracılığıyla işleyen bu biyopolitik mekanizma, bireyin yalnız kendisiyle kurduğu ilişkiyi değil, başkalarıyla etkileşimini de biçimlendirir. Foucault’nun “yaşamı yönetme sanatı” olarak tanımladığı

yönetimsellik (governmentality) (Foucault, 2021, s. 239) aile bağlamında sevgi üzerinden de devreye girer; bireyin arzuları, davranış kalıpları ve aidiyet duyguları bu zeminde düzenlenebilir. Bu yönüyle sevgi, modern iktidarın açık baskı mekanizmalarından çok daha derin ve içselleştirilmiş bir normatif kontrol biçimi hâline gelebilir. Biyopolitika perspektifinden bakıldığında ailedeki sevgi pratikleri hem kimliğin inşasında taşıyıcı bir unsur hem de iktidarın mikro düzeydeki dolaşımına aracılık eden bir kanaldır. Birey, sevgi içinde özneleşirken aynı zamanda belirli normatif sınırlar dâhilinde şekillenir. Sevgi bu anlamda, özgürleştirici olduğu kadar disipline edici ve düzenleyici bir işleve de sahip olur (Haines ve Schutte, 2023).

Söz konusu dinamikler, çocuğun aile kurumu içindeki sosyalleşme süreçleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu çerçevede sevgi, çocuk açısından belli davranışların sergilenmesine bağlı kılınmaktadır. Bu sosyalleşme stratejisi, çocukları sevgi kazanma arzuları ve sevgiyi kaybetme korkuları doğrultusunda davranmaya zorladığı için de nispeten kontrol edici kabul edilebilir (Assor vd., 2004, s. 54). Mead'ın yaklaşımı da genel olarak bu tabloyla uyumlu görünmektedir. Ona göre bireyler, sosyal süreçler içinde oluşur ve bu süreçlerin bir yansıması olarak kimlik kazanırlar. Ebeveynlerin sevgi bağlamında geliştirdikleri koşullu tutumlar, çocukların da koşullu öz değerlendirmeler üretmelerine ve davranışlarını buna uygun biçimde ayarlamalarına yol açar (Mead, 2017).

Bununla birlikte sosyalleşme, tanımı gereği kişilik gelişiminin çelişik yönlerini içerir; kültürel taleplere uyum, çocuğun kendi eğilim ve arzularından vazgeçmesini de gerektirebilir (Baldwin, 1948, s. 131). Bu ikili durum, Foucault'nun iktidarın özneleştirici ilişkiselliğine dair görüşleriyle bağdaşır: Birey, “buyurucu aygıtlar” olan sosyalleşme kurumları içinde kontrol edilebilir ve kimi arzuları sınırlandırılabilir; ancak bu her zaman olumsuzluk üretmez. Zira belli sınırlar özneleşmeyi de mümkün kılar. Aksi hâlde, kontrolsüz ortamlar çocukların kendilerini düzenlemelerini desteklemez ve onları genellikle daha dürtüsel, pervasız, risk almaya ve sosyal normları ihlal etmeye daha istekli hâle getirir (Barber, 1996, s. 3300). Öte yandan koşullu sevgi gibi davranışlar, bireylerin sosyal dışlanmalarını en aza indirecek sosyal beklentilere karşı duyarlılıklarını artırmaktadır. Bu, ebeveynlerin koşullu bakış açısının çocuklarının uyarlanabilir sosyal duyarlılığına ve gelişmiş sosyal uyumuna katkıda bulunabileceği anlamına gelir (Assor vd., 2004, s. 48).

Öte yandan sevginin bir kontrol stratejisi olarak kullanımının yarattığı sorunlar da ayrıca vurgulanmalıdır. Sevgiyi bir kontrol aracı olarak kullanmak (onu geri çekmek veya arttırmak) ebeveynler açısından yalnızca istenen dav-

ranışların anında sergilenmesini değil, aynı zamanda davranışların çocuklarca içselleştirilmesini de teşvik etmektedir. Ne var ki bu içselleştirme, olumsuz duygulanım, öz saygı sorunları ve ebeveynlere karşı ikircikli davranışlarla birlikte seyredebilmektedir (Assor vd., 2004, s. 50). Çocuklar koşulsuz sevilmediklerini fark ettiklerinde arzuladıkları sevgiyi temin edeceğini düşündükleri davranışları araçsal biçimde benimseyebilir; bu da öz saygının gelişimini sekteye uğratarak kimliğin sağlıklı kuruluşunu zayıflatabilir (Miller, 1981; Deci ve Ryan, 1995).

Foucault'cu çerçevede aile gibi sosyalleşme kurumlarının sergilediği kontrol-iktidar mekanizmalarının özneleşme süreçlerine olumlu katkılar sunabileceği belirtilmişti. Ancak görüldüğü üzere bu ilişki biçimlerinin tek taraflı bir okuması her açıdan zor görünüyor. Aile içi ilişkilerdeki sevgi gibi duygusal davranışlar, sosyalleşme ve özneleşme süreçlerine olumlu katkılar sunduğu gibi bu davranışların koşulluluğu, sorunlu sosyalleşme, öz saygı kaybı, bireysel kimliğin sağlıklı kurulamaması gibi sonuçların doğmasına da neden olmaktadır.

Sonuç olarak Foucault'nun iktidar çözümlemesi, bedenine disipline edilmesi, normlara bağlanması ve özneleşme süreçlerinin kuruluşunu açıklamaya odaklanır. Bu çerçevede aile, çocuğun gözetimi, normlaştırılması ve toplumsal düzenin yeniden üretimi açısından ayrıcalıklı bir iktidar mekânı olarak kavranabilir; bu saptama önemli bir katkıdır. Ancak Foucault'nun odağı iktidarın yapısal-tarihsel ve kurumsal örgütlenmesine çevrildiğinden, aile içindeki öznel deneyimler, duygulanımlar ve özneler arası dönüşümler çoğu kez arka planda kalır. Oysa aile yalnızca bir sosyalleşme kurumu değil, sevgi ve tanınma deneyimlerinin ilk biçimlendiği alandır. Bu duygusal ve etik ilişkiler Foucault'nun çerçevesinde yeterince görünür değildir. Bireyin öz saygı, öz güven ve öz yeterliliğinin ailedeki duygusal etkileşimlerle beslenmesi, onun toplumsal bütündeki yerini kavramasında belirleyicidir. Bu nedenle Foucault, bireyin iktidar karşısındaki konumunu berraklaştırsa da aile bağlamında olumlu bir kendilik deneyiminin nasıl kurulduğunu açıklamada sınırlı kalır.

Performatif Kimlik ve Aile

Foucault gibi Butler da bireysellik üzerindeki çeşitli kurumsal yapıları ve ilişki biçimlerini problem edinir. Bu bağlamda iktidar, toplum veya kültür olarak adlandırılacak her türden üst yapısal gerçekliklerin bireyi belli yönlerde şekillendirme ve kimlik atfetme süreçlerini eleştirel bir biçimde görünür kılar. Temelde cinsiyet sorununa odaklanan Butler, toplumsal cinsiyetin, iktidar ilişkileriyle ve bireysel bedenlere cinsiyet yükleyen dilsel/kurumsal mekaniz-

malarla kurulduğunu ileri sürer. Butler'ın performatiflik kuramı, “bedenlerin nasıl cinsiyetlendirildiğini ve toplumsal cinsiyet duygusunun nasıl ortaya çıktığını açıklamayı” hedefler (Öz ve Durmuş, 2024, s. 133). Ona göre performatif edimler yalnızca ifade değil, gerçeklik kurucu pratiklerdir; aile, okul ve medya gibi kurumların tekrar eden normatif çağrıları, toplumsal cinsiyet kimliklerini doğal görünür kılan bir “tekrar ekonomisi” üretirler (Butler, 1988).

Butler'a (2014, s. 77) göre cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) özsel değil, tekrarlanan performatif eylemlerle kurulur. Kadınlık ve erkeklik, doğuştan bir “öz”ün dışavurumu değil; dilsel ve bedensel pratiklerin sürekli yinelenmesiyle üretilen kurgulardır (Butler, 2014, s. 230). Performatiflik yalnızca ifade değil, gerçekliği kuran bir edimdir ve “heteroseksüel matrisin üretimi” içinde işler; heteronormatif düzen kimlikleri performatif pratiklerle kurumsallaştırır (Butler, 2014, s. 224). Bu üretim, cinsiyet farklarının düzenleyici normlarca “maddeleşmesi”ne dayanır (Butler, 1993, s. 2-3). Böyle kurulan kimlikler, öznenin normlar ve iktidar ilişkileri içinde şekillenmesi nedeniyle yabancılaşma ve aidiyet sorunları doğurur. Butler bunu “özneleşme = tabi kılınma” paradoksuyla açıklar: özne, iktidarın içselleştirilmesi yoluyla kurulur (Butler, 1997, s. 4-5). Butler'ın yaklaşımı bu nedenle, “kültürel olanı onda işleyen normlar bakımından eleştirel bir biçimde sorgulama mahiyetindedir” (Direk, 2018, s. 221).

Aile bu noktada belirleyicidir; toplumsal cinsiyet kimliklerinin oluşumu ve yeniden üretiminde merkezî rol oynar. Aile yalnızca biyolojik bağların sürdüğü bir yapı değil, norm ve değerlerin aktarıldığı bir mikrokozmostur; üyeleri toplumsal beklentilere uygun biçimde bu normların taşıyıcısı ve yeniden üreticisidir. Butler, aile normlarının heteroseksüel kalıplarca sınırlandırıldığını ve “tanınabilir kişi”nin bu normlara göre kurulduğunu tartışır (Butler, 2004, s. 102-105; 131-134). Ailedeki ödül/ceza ekonomileri performatif tekrarları somutlaştırır ve çoğu kez ulus-aile-ahlak eksenli duygulanımsal bağlarla pekişir (Butler, 1988). Böylece toplumsal cinsiyetin performatif doğası, bireysel ifadeyi aşarak aile aracılığıyla toplumsal olarak şekillenen ve sürdürülen kolektif bir pratik hâline gelir.

Foucault gibi Butler da aile gibi toplumsal kurumların, bir tür düzenleyici, tanımlayıcı ve inşa edici işlevler gördüğünü düşünür. Bu bağlamda aile içi ilişkilerde tanınma, yalnızca bireyin varoluşunun kabulü değil; aynı zamanda hangi varoluş biçimlerinin tanınmaya layık görüldüğünü belirleyen normatif bir çerçevenin belirlenmesi demektir. Butler sevgi ve tanınmanın her zaman nötr ve özgürleştirici olmadığını, tersine belirli toplumsal cinsiyet performanslarını

ödüllendirip, diğerlerini geçersiz kılabileceğini vurgular (Butler, 2004, s. 131-134; 152). Bu yüzden Butler’da tanınma, çoğu zaman beklenen “performatif kalıplara” uygunlukla ilişkilendirilir; öte yandan uygunluk pekiştirildikçe de özne, çarpıtılmış bir varoluşa hapsolme tehlikesiyle karşılaşır (Butler, 1997, s. 13-14). Güncel tartışmalar, bu riskin yalnızca söylemsel değil, duygulanımsal rejimler ve gündelik aile pratikleri aracılığıyla da üretildiğini gösteriyor (Stearns, 2024). Nitekim tanınma yazını da sevgi/özen pratiklerinin kurucu rolünü kabul etmekle birlikte, tanınmanın dışlayıcı/ayırıştırıcı etkilerini giderek daha sistematik biçimde tartışmaktadır (Recognition 2025; Knieriem, 2024).

Butler, toplumsal cinsiyetin oluşumunda performatifliğin rolünü vurgular; kimlikler söylemsel ve bedensel tekrarlarla kurulur. Ancak çalışmaları çoğunlukla kamusal ve dilsel normlara odaklanır; aile içindeki duygulanımsal pratiklerin (sevgi, bakım, onay, dışlama) bu performanslara nasıl zemin hazırladığı meselesiyle daha az ilgilenir. Yine de daha sonraki metinlerinde, özellikle ev içi hitapların itibarsızlaştırıcı etkileri üzerinden, aşağılayıcı söylemin öznenin “anlaşılabilirliğini” zedelediğini savunur (Butler, 2021). Bununla birlikte, gündelik duygusal ritüellerin “kimlik protokolleri” gibi işlemeyi sürdürmesi yani kimliğin yalnızca söylemle değil, duygusal-aidiyet ağlarıyla da kurulması Butler’ın temel çerçevesinde tali bir konumdur. Ayrıca son yıllarda kesişimsellik yazını, aile ve toplumsal cinsiyet performanslarının sınıf, etnisite, din, engellilik ve göçmenlik hatları boyunca farklılaştığını; dolayısıyla “tekil” aile deneyiminden söz etmenin de kuramsal olarak yetersiz kaldığını gösteriyor (Bauer vd., 2021; Esposito, 2024). Dolayısıyla tanınma tartışmaları cinsiyetle sınırlı değil, çoklu eşitsizlik eksenleriyle birlikte ele alınmalıdır.

Öte yandan Butler’ın kuramı, aile gibi kurumlar ve kültürel normları kimi zaman heteronormatif bir şiddet olarak değerlendirerek kültüre radikal bir eleştiri yöneltir. Bu çerçeve, özneyi söylem/tekrar mantığı içinde kavramsallaştırdığı için gündelik yaratıcı eylemliliği “negatif bir özneleşme paradigması”na indirgeme riski taşır. McNay (2000, s. 9-10), bu yaklaşımın öznenin etkinliğini çoğu kez “pasif bir etkilenim” olarak varsayarak toplumsal özgüllüğü eksik bıraktığını vurgular. Öte yandan yapısal/söylemsel etkileri tümünden yadsımak da sorundur; zira kimliği salt performatif bir edim olarak kavramsallaştırmak, kendilik deneyimini “köksüzleştiren” bir ontolojiye yaslanabilir. Sonuçta bu anlayış, kimliğin zeminsizleşmesine ve bireyin benliğini kurarken yönsüzleşmesine yol açma tehlikesi taşır.⁶

6 Bu noktada, Butler’ın yaklaşımının postmodern kuramın özne anlayışıyla önemli paralellikler taşıdığı belirtilmek gerekir. Butler’ın cinsel ve toplumsal kimlik kategorileri üzerinden ortaya koyduğu çözüm-

Butler'ın, kimliğin yalnızca söylem tarafından değil, aynı zamanda duygusal ilişkiler ve aidiyet biçimleri tarafından da kurulduğunu göz ardı ettiğine yukarıda kısaca değindik. Buna karşılık Bourdieu sonrası literatür, ebeveynlik ve eğitim bağlamlarında “duygusal sermaye”yi derinleştirerek sınıf-cinsiyet kesişimlerinin aile içi tanınmayı nasıl biçimlendirdiğini gösterir (Cottingham, 2016; Allatt, 1993; Reay, 2000, 2004; Gillies, 2006; Zembylas, 2007). Bu çalışmalar, ailede biriken duygusal kaynakların çocukların kimlik performanslarını ve fırsat yapılarını uzun erimde etkilediğini vurgular.

Aile, biyolojik çoğalmanın ötesinde kültürel aktarımın, değer eğitiminin ve toplumsal istikrarın merkezidir. Butler, ailedeki normatif inşa ve yeniden-kurucu süreçleri radikal bir düzlemde görünür kılsa da aynı aile bireyin toplumsal yaşama katılımını kolaylaştıran bir “sermaye” stoku da üretir. Bu nedenle aileyi sosyal ağlar ve kaynaklar perspektifinden ele alan “sosyal sermaye” yaklaşımına ve özelde Bourdieu'nün sermaye kuramına yönelmek açıklayıcı olacaktır.

Sosyal Sermaye ve Aile

Aile, temel bir sosyolojik kurum olarak kendine özgü bir sosyal sermaye değeri taşır (Putnam, 2010, s. 137). Bireyle toplum arasındaki ilk bağın kurulduğu bu alan, yalnızca biyolojik değil kültürel ve ahlaki değerlerin de aktarıldığı başlıca sosyalleşme mekânıdır; toplumsal normların öğrenilmesi ve içselleştirilmesiyle hem bireysel hem toplumsal kimliğin ilk kez inşa edildiği yerdir.

Bu bağlamda aile sosyal sermaye ilişkisi özellikle güven duygusu üzerinden açıklayıcıdır. Birey, aile içinde öğrendiği ve içselleştirdiği normlar aracılığıyla toplumsal hayata dâhil olur. Akrabalık, kardeşlik, evlilik ve komşuluk gibi ilişkiler yoluyla aile; toplumsal denetim, iş birliği ve meşruiyet süreçlerini besler. Bu yapıların en önemli çıktısı güvenidir: Ailenin sunduğu aidiyet ve paylaşım deneyimleri “genelleşmiş güven” üretir; bu güven sosyal sermayenin temel unsurudur ve bireyin toplumsal sorumluluk üstlenmesini kolaylaştırır. Buna karşılık, güven ortamının eksik olduğu ailelerde yetişen bireylerin sosyal bütünleşme güçlükleri yaşaması beklenir (Aydemir ve Tecim, 2012, s. 45).

leme, esasen modern özne fikrini aşmaya yönelik postmodern bir yönelim olarak değerlendirilebilir. Postmodern kuram çerçevesinde birey veya özne, “olma özgürlüğü” ekseninde tanımlanır. Bu özgürlük talebi, bireysel kimliklere yönelik yoğun bir vurgu biçiminde tezahür eder; ancak bu talebin temelinde, öznenin tarihsel süreçte maruz kaldığı “iktidar tahakkümünden” kurtulma arzusu yatmaktadır. Söz konusu arzunun gerçekleştirilmesi ve bireyin otantik veya sahici bir kimlik duygusuna ulaşabilmesi ölçüsünde, postmodern öznenin bir tür “ontolojik güvenlik” alanına erişebileceği ileri sürülmektedir. Ne var ki bu otantik kimlik, modern döneme özgü olan bütüncül, sabit, merkezî ve istikrarlı bir kimlik anlayışından farklı olarak (Eagleton, 2021, s. 31), “merkezsiz”, “dağınık” ve “yüzer-gezer/yersiz-yurtsuz” bir karakter taşır (Deleuze ve Guattari, 2020).

Sosyal sermaye yaklaşımı, ailenin sağladığı “sermayeyi” sadece güven duygusu ile sınırlandırmaz. Ailenin sahip olduğu iktisadî, kültürel ve sembolik kaynakların üyelere fayda sağlayacak biçimde koordine edilmesi de bu kapsamın parçasıdır.⁷ Bu nedenle aile, Bourdieu’nün işaret ettiği üzere, tek tek bireylerin toplamından farklı olarak “kolektif bir özne” gibi davranabilir (Furstenberg, 2012, s. 57). Üyeleri arasında önemli bağlar vardır ve bu bağlar birlikte hareket etme duygusu üretir. Birey, içinde bulunduğu bu ağın birikmiş sermayesinden faydalanır (Ihlen, 2005). Ailede üretilen güven ve sosyal sermaye, üyeler arasında dayanışmayı güçlendirir ve bireysel başarıları destekler. Örneğin Coleman, aile ve toplumsal yapıdaki sosyal sermayenin öğrencilerin akademik başarısını belirgin biçimde etkilediğini gösterir. Güçlü aile ilişkileri yüksek sosyal sermaye üretir, bu durum çocuğun entelektüel gelişimini olumlu etkiler ve eğitimin değeri ile beklentilerine dair normların aktarımını kolaylaştırır. Sonuç olarak ailesi sayesinde daha yüksek sosyal sermayeye erişen çocukların akademik başarı olasılığı artar (Coleman, 1988, s. 105-107).

Öte yandan, sosyal sermayenin bireye sağladığı katkılar yalnızca eğitsel, kültürel veya ekonomik alanlarla sınırlı değildir; bu sermaye biçiminin bireysel düzeyde duygusal sermaye üretimine de katkı sağladığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda, Putnam’ın sosyal sermaye üzerine geliştirdiği ikili ayrım dikkat çekicidir. Putnam’a göre sosyal sermaye, “bağlayıcı” ve “köprü kurucu” olmak üzere ikiye ayrılır. Bağlayıcı sosyal sermaye; aile, yakın arkadaş grupları gibi homojen ilişkiler ağı içinde gelişen, bireye “duygusal destek” sunan ve “özel kimlikleri pekiştiren” bağları ifade eder. Buna karşılık köprü kurucu sosyal sermaye, farklı geçmişlere ve toplumsal gruplara mensup bireyler arasında kurulan, sosyal bölünmeleri aşmayı amaçlayan ve kapsayıcı ilişkiler inşa eden ağları kapsar (Putnam, 2010). Bu çerçevede ailenin sunduğu bağlayıcı sosyal sermaye, hem duygusal destek sağlar hem de bireysel kimliği güçlendirir; sonuçta kimlik inşasında ve bireyin toplumsal bağlamda tanınmasında belirleyici bir işlev görür.

7 Bourdieu’nün kuramında sosyal sermaye, diğer sermaye türlerinden –ekonomik, kültürel ve sembolik– bağımsız olarak varlık göstermez; tersine, bu türlerle karşılıklı bir etkileşim ve dönüşüm ilişkisi içerisindedir. Ekonomik sermaye, bireyin sahip olduğu maddi kaynaklar ve finansal olanaklarla tanımlanırken kültürel sermaye, eğitimsel yeterlilikleri, edinilmiş becerileri ve kültürel birikimi kapsar. Sembolik sermaye ise bireyin toplum nezdindeki itibarı, prestiji ve tanınmışlığı ile ilgilidir. Sosyal sermaye, bu farklı sermaye biçimlerinin edinilmesini ve birikimini kolaylaştıran bir araç olarak işlev görebilir; nitelikli güçlü sosyal bağlantılar, ekonomik kazanç fırsatlarına erişim sağlayabilir veya bireyin kültürel kaynaklara ulaşmasını mümkün kılarak kültürel sermayesini artırabilir. Aynı şekilde, bireyin sahip olduğu ekonomik veya kültürel sermaye, onun sosyal ağlarını genişletmesine ve bu ağlar aracılığıyla yeni avantajlar üretmesine katkı sunabilir. Sosyal sermayenin inşası ise, doğrudan fayda sağlayabilecek ilişkileri kurmak ve bu ilişkileri sürdürmek amacıyla yapılan bilinçli ve stratejik yatırımları içerir (Bourdieu, 1986, 2021).

Bourdieu'nün sosyal sermaye tanımı, duygusal sermayeyle kuramsal bir bağlantı kurmamıza imkân verir. Bourdieu (1986, s. 286-287), sosyal sermayeyi, “karşılıklı tanışıklık ve tanınmaya dayalı, daha çok kurumsallaşmış ilişkiler ağına üyelikten doğan fiilî veya muhtemel kaynakların toplamı” olarak tanımlar. Bu ağların yarattığı “üyelik kârları” sadece maddi hizmetleri değil, prestijden kaynaklanan sembolik kârları da kapsar. Sembolik sermaye ise açıkça “tanınma ve yanlış tanınma (misrecognition) ilişkisi içinde, habitusun aracılığıyla kavranan, temsil edilen sermaye”dir; yani bir değer toplumsalca meşrulaştırılmış saygınlık ve itibar formuna bürünmesidir (Bourdieu, 1986, s. 289). Aile içi sevgi pratikleri bu bağlamda sembolik sermaye niteliği kazanır; zira sevgi, çocuğu yalnızca sevilmiş kılmaz, aynı zamanda “değerli” ve “uygun” bir özne olarak konumlar. Bu konumlanma, ileriki yaşamda bireyin sosyal hareketlilik stratejilerini ve öz değer algısını etkiler. Dolayısıyla ailedeki sevgi davranışları, bireyin sermaye birikimine işlevsel katkı sunan toplumsal pratikler olarak görülmelidir.

Bourdieu'nün sermaye kuramı, sevgi ve tanınma ilişkilerinin yapısal bir zeminde işlediğini görünür kılsa da duygusal pratikleri bağımsız bir sermaye türü olarak sistematikleştirmez. Bourdieu, (1986, s. 289), kimi yerlerde “duygusal yatırımlar”dan söz etse de ailede edinilen sevgi deneyimlerinin bireyin toplumsal alanda kullandığı görünmez bir “duygusal sermaye”ye dönüşümünü açık bir kavramsal çerçeveye bağlamaz; daha çok kültürel ve sosyal sermayenin işleyişinde zımnen varsayar. Bu boşluk, Bourdieu sonrası literatürde “duygusal sermaye” tartışmalarıyla doldurulmuştur (Nowotny, 1981; Allatt, 1993; Reay, 2002, 2004; Gillies, 2006; Zembylas, 2007; Cottingham, 2016).

Aile düzeyinde bakıldığında Bourdieu, aile ağlarının “doğal verilmiş” olmadığını; kurucu ritüeller ve sürekli yatırımlar (yakınlıkların tanınması, karşılıklılık, minnet vb.) sayesinde inşa ve idame edildiğini vurgular (Bourdieu, 1986, s. 287-288). Bu, ailenin tek tek bireylerin toplamından farklı, “kolektif” bir özne gibi davranabildiğini ve üyelerinin sermayesini çarpan etkisiyle büyüttüğünü ima eder. Bizce burada eksik kalan halka, bu kolektif yatırımın duygusal boyutunun (sevgi, güven, aidiyet, utanç/övünç döngüleri vb.) başlı başına sermaye benzeri birikimler üreterek bireyin ileriki yaşamındaki öz değer algısını ve “tanınma” deneyimlerini nasıl yapılandırdığıdır. Duygusal sermaye literatürü, Bourdieu'nun şemasını genişleterek aile-içi sevgi pratiklerinin hem sembolik hem de duygusal sermaye üretimi yoluyla tanınma süreçlerine bağlanabileceğini göstermektedir.⁸

8 Aşağıda bu konu müstakil bir başlık altında ele alınacağı için burada şimdilik sadece değiniyoruz.

Bize göre, şimdiye dek ele alınan kuramsal yaklaşımlar, aile içi sevgi davranışının tanınma, iktidar, performans ve sermaye boyutlarını tek bir bütün içinde kavrayacak açıklayıcı bir çerçeve sunmakta yetersiz kalmaktadır. Bu eksikliği gidermek üzere, izleyen bölümlerde tanınma kuramıyla doğrudan veya dolaylı ilişkili kavramsal öneriler geliştirilecektir. Böylece, aile içi ilişkilerde sevgi davranışının bireysel kimlik oluşumundaki işlevinin daha kapsamlı biçimde anlaşılması amaçlanmaktadır. Söz konusu açılımlar, mevcut kuramların bıraktığı boşlukları tamamlamayı hedefler; eklektik bir tutumdan ziyade kuramsal tutarlılığı gözetilen tamamlayıcı bir yaklaşımı esas alır.

Biyo-Tanınma

Daha önce çeşitli bağlamlarda da ifade ettiğimiz üzere, Honneth'e göre sevgi, birey açısından tanınmanın ilk koşullarından biridir ve bireyin öz güven ve öz saygı kazanımları için vazgeçilmezdir. Bu erken tanınma biçimi, bireyin dünyaya açılması ve özerkliğini geliştirmesi için zemin hazırlar (Honneth, 2016, s. 158-179). Ancak Honneth'in bu vurguya rağmen, sevginin içinde barındırdığı normatif ve iktidar temelli öğeler hakkında görece sınırlı bir açıklama sunduğu görülür. İşte bu noktada Foucault'nun biyopolitika kavramı devreye girer.

Foucault, modern toplumlarda iktidarın sadece yasaklama ve baskı aracı olmadığını, aynı zamanda bedenler ve davranışlar üzerinde disiplin ve norm üretme işlevi gördüğünü savunur. Aile, bu disiplinler/buyurgan mekanizmaların uygulandığı alanlardan biri olarak işlev görür (Foucault, 2015, s. 316). Biyo-tanınma kavramı, bu iki perspektifin kesişiminde doğar: Ailede sevgi ilişkileri, bir yandan bireyin kendini değerli hissetmesini ve özgüven kazanmasını sağlarken diğer yandan bireyin “uygun” ve “normal” birey olmasını zorunlu kılan normları içselleştirmesine aracılık eder.

Biyo-tanınma, sevginin ve disiplinin birbirini dışlamadığı, aksine birbirini tamamladığı bir ilişki modeli olarak görülebilir. Bu modelde sevgi, yalnızca psikolojik destek değil, aynı zamanda iktidarın en ince biçimlerini barındıran bir norm üretim alanıdır. Böylece aile, bireyi sevgiyle “korurken” aynı zamanda da toplumsal normların öğretilmesini ve içselleştirilmesini sağlayan mikro iktidar alanı olarak karşımıza çıkar.

Biyo-tanınmanın en önemli yanı, sevgi ve disiplinin iç içe geçmesi ve ayrılmaz bir bütün oluşturmasıdır. Geleneksel anlamda sevgi, koşulsuz kabul, şefkat ve destek olarak algılanır. Oysa ailede sevgi ilişkileri, Foucault'nun disiplinler iktidar analizinden hareketle, aynı zamanda normları dayatan,

bedenleri ve duyguları düzenleyen pratikleri içerir (Foucault, 2015, 2020). Örneğin, bir çocuk herhangi bir hatası veya eksikliği sebebiyle ağladığında ona olumlu anlamda yöneltilen “cesaretli olmalısın” veya “güçlü olmalısın” söylemi, duygusal destek sağlamanın yanında bir davranış normunun da buyurulmasını ifade eder. Bu norm, sevgi ifadesi/davranışı bağlamında çocuğun duygusal ifadesinin sınırlandırılmasına-disipline edilmesine-denetlenmesine neden olabilmektedir.

Foucault’nun biyopolitika kavramı, biyo-tanınmanın disiplinler boyutunu açıklarken özellikle beden üzerindeki iktidar uygulamalarına dikkat çeker. Aile içinde sevgiyle sunulan normlar, çocuğun bedenini ve duygusal ifadelerini denetler. Örneğin, ağlamak, sinirlenmek veya korkmak gibi bedensel tepkiler, sevgi söylemi içinde bazen baskılanabilir veya yönlendirilebilir. Böylece sevgi, sadece duygusal bir bağ değil, aynı zamanda bireyin bedenine nüfuz eden iktidar ilişkilerinin bir parçası hâline gelir (Barber, 1996; Haines ve Schutte, 2023).

Biyo-tanınma, benlik gelişimi ve özneleşme sürecinde belirginleşir. Honneth’in vurguladığı üzere sevgi bağlamında tanınma, öz güven ve öz saygıyı besler; ancak bu, yalnızca koşulsuz sevgiden değil, aynı zamanda belli normatif beklentilere uygun davranışların kabulünden geçer. Benliğin oluşumunda toplumsal olarak tanımlanmış rolleri öğrenmenin belirleyici olduğu; bu nedenle benliğin hem bireysel hem de toplumsal bir anlam taşıdığı sıkça vurgulanır (Mead, 2017; Stets ve Burke, 2000; Hewitt ve Schulman, 2019). Birey “ben” olarak tanınmak ister; fakat bu “ben” imgesi çoğu kez aile ve toplum normlarına uyumla şekillenir.⁹ Bu açıdan biyo-tanınma, bireyin kendi bedenine ve duygularına yabancılaşmasına da zemin hazırlayabilir. Sevgi koşulları altında sunulan normlar, bireyin kendini özgürce ifade etmesini engelleyebilir. Özellikle norm dışı duygusal ve bedensel ifadelerin aile içinde dışlanması, “normal” olma baskısını artırabilir.

Biyo-tanınma kavramı, aileyi sadece duygusal bir destek alanı olarak değil, aynı zamanda toplumsal normların yeniden üretildiği ve bireyin biçimlendirildiği kritik bir mekanizma olarak görür. Bu durum, bireyin kamusal yaşama özgüvenli ve tanınmış bir birey olarak katılımını desteklerken, aynı zamanda onun davranışsal sınırlarını da belirler. Dolayısıyla biyo-tanınma, hem birey-

9 Mead’e göre çocuğun benlik algısı ve bilinç yapısı, başlangıçta yakın çevresindeki bireylerin bakışlarını, sonrasında ise toplumu temsil eden “genelleştirilmiş öteki”nin perspektifini içselleştirmesiyle şekillenir. Bu bağlamda ele alındığında bireysel kimliğin oluşumunda toplumun veya toplumsal normların önemli bir etkisi vardır. Söz konusu yaklaşımın daha geniş bir izahı için bk. (Mead, 2017).

sel hem de toplumsal düzeyde karmaşık bir dengeyi temsil eder: Birey, sevgi yoluyla özneleşirken aynı zamanda normlar ve disiplinler iktidar biçimleriyle şekillendirilir. Bu, özellikle günümüz modern aile yapılarında daha da görünür hâle gelmektedir; çünkü bireyin hem duygusal olarak korunması hem de toplumsal beklentilere uyumu sürekli bir gerilim alanı yaratmaktadır.

Duygusal-Performatif Tanınma

Duygusal tanınma, ailede sevgi davranışlarıyla sıkı biçimde bağlantılıdır. Ebeveynin çocuğuna gösterdiği sevgi, çocuğun öz saygı gelişimi için elzem olmakla birlikte, aynı zamanda çocuğun hangi yönlerinin destekleneceğine dair bir normatif harita sunar. Butler'ın Foucault'dan devraldığı yönetimsellik anlayışı burada belirleyicidir. Tıpkı biyopolitik iktidarın yaşamı düzenlemesi gibi, sevgi ve tanınma pratikleri de duygular üzerinden iktidarın yeniden üretimine hizmet eder. Sevgi, görünürde doğal, içten ve belli açılardan nötr bir ilişki biçimi gibi görülse de belli biçimlerde belirli davranış kalıplarını pekiştiren bir toplumsal kod olarak karşımıza çıkabilir (Barber, 1996; Mead, 2017; Assor vd., 2004; Haines ve Schutte, 2023). Bu nedenle duygusal-performatif tanınma, yalnızca bir kabul ediliş değil, aynı zamanda normatif bir uysallaştırmayı ifade etmektedir.

Duygusal-performatif tanınma, ailede sevginin hem duygusal bir onay hem de kimlik performanslarını aile beklentilerine göre yineleyen bir ritüeller ağı olduğunu ileri sürer. Aile, sevgi ve şefkatle “seni olduğun gibi kabul ediyorum” mesajını vererek çocuğa duygusal onay sağlar; bu mesaj sarılma, öpme, iltifat gibi tekrarlarla kimlik performansını pekiştirir. Aynı anda aile, hangi duygu ve davranışların “doğru/yanlış” sayılacağını tanımlayan kurullarla bir normatif düzenek kurar. Böylece aile hem bir duygusal sahne hem de performansı biçimlendiren bir çerçeve işlevi görür. Bu kavram, Honneth'in sevgi temelli tanınmasını Butler'ın performans analizini duygulara uygulayarak açar: sevgi ritüelleri bir yandan kabul/tanınma üretirken öte yandan kimlik performanslarını normatif kodlarla yapılandırır.

Önceden tartışılan biyo-tanınma kavramı, ailede sevginin hem duygusal güven hem de normatif disiplin unsurlarını barındırdığına dikkat çekmiştir. Duygusal performatif tanınma da benzer şekilde, sevginin sadece bireysel kabul değil, aynı zamanda normatif beklentilerin ve kimlik performanslarının bir yansımaları olduğunu vurgular. Bu iki kavram, aile içindeki sevgi ilişkilerinin ikili doğasını farklı ama tamamlayıcı açılardan ortaya koyar. Biyo-tanınma, sevginin disiplinler iktidar boyutunu vurgularken duygusal

performatif tanınma, kimliklerin normatif ritüellerle nasıl sürekli yeniden üretildiğine odaklanır. Böylece aile, sevgi ve tanınma ilişkileri aracılığıyla çocuğun kimliğini şekillendirirken aynı zamanda onu toplumsal normların içinde işlevsel bir özne hâline getirir.

Duygusal performatif tanınma normatif yapıları öne çıkarsa da bu yapıların birey üzerinde yarattığı baskı ve dışlanma riskini de beraberinde getirir. Aile içindeki sevgi ritüelleri, bireyin kendine özgü kimlik performanslarını ortaya koymasını engelleyebilir veya sınırlandırabilir. Normlara uymayan duygusal ifadeler veya kimlik performansları, reddedilme, dışlanma veya duygusal ihmalle sonuçlanabilir. Bu durum, bireyde kimlik krizlerine, öz saygı ve aidiyet duygusunun zedelenmesine yol açabilir (Baldwin, 1948). Dolayısıyla duygusal performatif tanınma ilişkilerinde, sevgi ve kabulün koşulluluğu, bireyin kimlik gelişiminde hem destekleyici hem engelleyici etkiler yaratır. Bu ikili durum, ailedeki tanınma ilişkilerinin karmaşıklığını ve dinamik doğasını ortaya koyar.

Duygusal Sermaye ve Tanınma

Bourdieu'nün toplumsal teoriye kazandırdığı sermaye biçimleri toplumsal alanların nasıl işlediğini ve bireylerin bu alanlarda nasıl konumlandığını anlamak için güçlü bir teorik çerçeve sunar. Bourdieu'nün "habitus" ve "alan" kavramlarıyla birlikte düşünüldüğünde davranış kalıplarının yalnızca ekonomik koşullarla değil, aynı zamanda içselleştirilmiş kültürel pratiklerle de şekillendiği görülür. Bourdieu (1977, s. 72) habitus'u "kalıcı, devredilebilir yatkınlıklar sistemi" olarak tanımlar. Ancak Bourdieu'nün özgün kuramı, duygulara ve duygusal yaşantıya dair doğrudan bir analiz sunmaz. Bu boşluk, "duygusal sermaye" kavramının ortaya konmasıyla kısmen giderilmiştir (Nowotny, 1981; Allatt, 1993; Reay, 2002, 2004; Gillies, 2006; Zembylas, 2007; Cottingham, 2016).

Nowotny duygusal sermayeyi sevgi, bakım, şefkat ve empati gibi öğelerden oluşan bir yapı olarak tanımlar; bunu "bilgi, bağlantılar, ilişkiler ve duygusal olarak değer verilen beceri ve kaynaklara erişim" biçiminde ifade eder (Nowotny, 1981, s. 148). Onun görüşünü geliştiren Allatt (1993) ise duygusal sermayeyi, sevgi, şefkat, ilgi ve özen gibi pratiklere ailenin sahip olması ve bunları çocuklarına aktarması olarak tanımlar. Bu bağlamda duygusal sermaye, aile içinde zamanla birikmiş ve çocukların ihtiyaç duyduklarında başvurabilecekleri bir duygusal kaynak stoku olarak anlaşılabilir (Allatt, 1993).

Reay (2000), duygusal sermayeyi ebeveynlik pratikleri yoluyla çocuğa aktarılan duygusal kaynaklar olarak kavramsallaştırır ve bu kaynakların sınıfla

kesişen biçimde farklılaştığını gösterir. Ayrıca duygusal sermayenin özgün doğasına işaret ederek onu “başkalarına yatırım yapılan” ve “başkalarıyla etkileşim içinde tüketilen” bir sermaye türü olarak niteler. Öte yandan Reay (2004) bu çerçeveyi cinsiyet boyutuyla derinleştirir ve Nowotny’nin önerdiği “özel alan” vurgusunu izler.

Cottingham (2016, s. 451-456; 465-466) ise duygusal sermayeyi benlik süreçlerini ve bireysel kaynakları grup aidiyetiyle toplumsal konuma bağlayan, duygu temelli bilgi, duygusal yönetim becerileri ve duygulanım kapasitesinden oluşan üç bileşenli, alanlar-arası taşınabilir bir kaynak olarak yeniden tanımlar. Bu kaynağın yalnızca birincil sosyalleşmede (aile) değil, ikincil sosyalleşme süreçlerinde (mesleki eğitim, örgütsel etkileşim) de geliştirilebilir olduğunu savunur.

Bu yaklaşımlardan hareketle duygusal sermaye; bireyin ailede deneyimlenen sevgi pratikleri, duygusal ifadeler ve bakım ilişkileri yoluyla edindiği; duygu yönetimi, empati ve sosyal ilişki kurma becerisi gibi yetkinlikleri içeren görünmez bir kaynak türü olarak tanımlanabilir. Bu tür bir sermaye, tıpkı kültürel ve sosyal sermaye gibi bireyin toplumsal hayattaki konumunu ve kimlik inşasını derinden etkiler.

Bourdieu’nün habitus kavramı, bireyin sosyal çevrece biçimlenen ve bilinç dışı düzeyde içselleştirilen eğilimlerini anlatır; düşünme, hissetme ve eyleme kalıplarını yöneten yapısal/kültürel bir mekanizmadır (Bourdieu, 1990, s. 277). Bu bağlamda duygusal sermaye, habitus’a içkin duygusal yakınlıklar ile duyguların toplumsal normlara uygun ifade tarzlarını kapsar. Ailede sevgi, şefkat, destek ve bakım yalnızca duygusal ihtiyaçları karşılamakla kalmaz; hangi duyguların “uygun/meşru” olduğuna dair bilişsel-toplumsal kodların içselleştirilmesini de sağlar. Nitekim duygusal ifadenin teşvik edildiği ailelerde yetişen çocuklar duygularını tanıma ve dile getirmede daha öz güvenli olurken bastırmanın norm olduğu ortamlarda ifade kapasitesi sınırlanabilir (Gottman vd., 1996; Denham, 2007).

Cottingham’dan (2016) hareketle duygusal sermayenin üç bileşeni ailedeki sevgi pratikleri ve bireyin kimlik edinimi bağlamında şöyle yorumlanabilir: (1) Birey, ailenin sevgi dolu iletişim davranışları aracılığıyla duygu yönetimi stratejilerini öğrendiği bir duygusal bilgi birikimi edinir. (2) Birey, empati ve çatışma çözümü gibi duygusal yeterliliklerle desteklenen sosyal ilişkiler kurma becerisi kazanarak çeşitli sosyal avantajlar elde eder. (3) Sevgi pratiklerinin “doğru” kabul edildiği aile ortamında birey kültürel normları içselleştirir.

Duygusal sermayenin ilk bileşeni, ailede edinilen duygusal bilgi birikimidir. Bu birikim, yalnızca duyguları tanıma ve ifade etmeyi değil, aynı zamanda sosyal bağlamlarda duyguların nasıl yönetileceğine dair stratejik farkındalığı da içerir. Duyguların nasıl içselleştirildiği, bireyin uyum kapasitesi ve kimlik sunumunu doğrudan etkiler. Sevgi dolu, destekleyici ailelerde yetişen bireyler, sosyal etkileşimlerde daha esnek, empatik ve öz güvenli davranabilir; bu da akran ilişkileri, okul ve ileride iş yaşamında avantaj sağlar. Kısacası, duygusal sermaye yalnız psikolojik değil, aynı zamanda sosyal bir kaynaktır.

Duygusal sermayenin ikinci önemli bileşeni, empati ve çatışma çözme gibi sosyal becerilerle donanmış bireyin diğer insanlarla sağlıklı ve sürdürülebilir ilişkiler kurma kapasitesidir. Bu beceriler doğrudan aile içi etkileşimlerden öğrenilir. Ebeveynlerin çocukla kurduğu duygusal etkileşim biçimi -örneğin, çocuğun duygularının ciddiye alınması, ona duygusal olarak eşlik edilmesi- çocuğun başkalarının duygularını anlama ve dikkate alma becerisini besleyebilir. Bu beceriler, sosyal sermayeyi artırmakla kalmaz; aynı zamanda bireyin okul, arkadaş çevresi ve iş hayatı gibi farklı sosyal alanlardaki etkileşimlerinde onu daha avantajlı bir konuma getirebilir. Sosyal sermayenin oluşumunda duygusal sermaye temel bir yapı taşıdır. Çünkü sosyal ilişkilerin sürdürülebilirliği yalnızca karşılıklı çıkar değil, aynı zamanda karşılıklı duygusal uyum gerektirir.¹⁰

Duygusal sermayenin üçüncü bileşeni, kültürel normların içselleştirilmesidir. Hangi duyguların nasıl ifade edileceği, hangi koşullarda bastırılacağı veya yüceltilip ödüllendirileceği de aile içinde öğretilir. Bu durum, bireyin kimlik inşasını sadece duygusal değil, aynı zamanda normatif bir düzleme taşır. Bu yönüyle duygusal sermaye, kimlik performansının toplumsal alanda geçerli olmasını sağlayan normatif bir çerçeve sunar. Örneğin, belirli bir aile yapısında öfke duygusu bastırılırken sabır ve özveri yüceltiliyor olabilir. Bu bağlamda, çocuklar sabırlı olduklarında sevgiyle ödüllendiriliyor, öfkelendiklerinde ise dışlanma veya eleştiriye maruz kalıyor olabilir. Bu tür tekrarlanan pratikler, çocukların hangi duygularla kimliklerini kurabileceklerine dair güçlü sinyaller verebilir ve kimlik inşasını kültürel sermayeyle ilişkilendirir.

Duygusal sermaye, sınıfsal farklılıkların yeniden üretiminde de rol oynar. Orta-üst sınıf ailelerde çocuklara daha geniş duygusal ifade alanları tanın-

¹⁰ Duygusal sermaye, çeşitli bağlamlarda ifade edildiği üzere diğer sermaye biçimleriyle ilişkilidir ve bütün bunlar birbirlerini etkilemektedir. Duygusal sermayenin de diğer sermaye biçimlerinde olduğu gibi sınıfsal farklılıklardan etkilendiğini tekrar ifade etmek gerekir. Alt ve orta sınıf ailelerdeki farklı kadın deneyimlerine ve onların çocuklarına aktarılan duygusal sermayelerdeki farklılıklara ilişkin ampirik çalışmalar için ayrıca bk. (Reay, 2002, 2004; O'Brien, 2008).

ması, erken yaşta duygusal zekâyı besler; bu becerilerin kültürel sermayeyle birleşmesiyle bireyler yeni sosyal ağlara daha kolay dâhil olabilirler. Buna karşılık düşük sosyoekonomik düzeyde duygusal ifadenin sınırlandırılması ve bakım eksiklikleri, duygusal sermaye edinimini zayıflatır (Reay, 2002, 2004; O'Brien, 2008).¹¹ Bu bağlamda, duygusal sermaye hem bireysel başarıda hem de toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretiminde işlevsel bir rol oynayabilir. Bourdieu'nün eşitsizlikleri açıklamada kullandığı "sermaye biçimleri arasındaki aktarım" ilkesine uygun olarak, duygusal sermaye, sosyal ve kültürel sermayeye dönüşüp bireyin yaşam şanslarını etkileyen çok katmanlı bir kaynak hâline gelebilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, aile içi sevgi davranışlarının bireysel kimlik inşasındaki işlevini tanınma teorisi ekseninde ele alırken aynı zamanda bu ilişkinin biyopolitik, performatif ve sermaye boyutlarını da açıklamaya yönelik çok katmanlı bir bakış açısı önermektedir. Honneth'in tanınma kuramı, sevginin bireysel öz saygı ve öz güven gelişimindeki kurucu rolünü vurgulasa da bu sevgi ilişkisinin normatif, disipliner ve iktidar üretici yönlerine yeterince temas etmemektedir. Foucault'nun iktidar ve biyopolitika kuramı, aileyi sevgi ve eğitim pratikleri üzerinden işleyen mikro bir iktidar aygıtı olarak tanımlar; ancak onun analizleri, aile içi duygulanım biçimlerinin özneler arası boyutlarını ihmal eder. Butler'ın performatiflik yaklaşımı ise kimliğin toplumsal normlara uygun biçimde tekrarlandığını gösterirken ailedeki duygusal pratiklerin bu performanslara nasıl zemin hazırladığını sınırlı biçimde ele alır. Bourdieu'nün sermaye kuramı, duygusal ilişkilerin bireyin sosyal konumlanışına etkisini açıklamak için güçlü bir temel sunsa da "duygusal sermaye"yi doğrudan kuramsallaştırmamıştır.

Bu kuramsal boşluklardan hareketle çalışmada geliştirilen biyo-tanınma, duygusal-performatif tanınma ve duygusal sermaye kavramları, ailedeki sevgi davranışlarını sadece duygusal bağlamda değil; aynı zamanda iktidar, disiplin, normatif yönlendirme ve toplumsal konumlanış biçimleri açısından da analiz etmeyi mümkün kılar. Biyo-tanınma, sevginin aynı anda hem güven kaynağı hem de disiplin ve norm üretim aracı olduğunu gösterirken duygusal-per-

11 Burada yine de Reay'in yaptığı çalışmalardan hareketle duygusal sermayenin Bourdieu'nun diğer sermayelerine göre sosyal sınıfla çok daha gevşek bir bağlantısı olduğu söylenebilir. Yani toplumsal statü arttıkça duygusal sermayenin de daima arttığını söylemek zor. Bazı durumlarda alt sınıfa mensup ailelerin çocuklarına daha fazla duygusal sermaye aktardığı, orta ve üst sınıf ailelerin ise bunu ihmal ettikleri görülmektedir (Reay, 2004, s. 70).

formatif tanınma, kimlik inşasının aile içindeki duygusal ritüeller yoluyla normatif olarak yönlendirildiğine işaret eder. Duygusal sermaye kavramı ise sevgi, bakım, onay gibi ilişkilerin bireyin sosyal çevrelerinde kullanabileceği görünmez ama etkili bir kaynak hâline geldiğini ifade eder.

Bu bağlamda çalışma, ailede sevgi davranışının bireysel kimliği yalnızca güçlendiren değil, aynı zamanda biçimlendiren, yönlendiren ve sınırlandıran çok katmanlı bir işlev gördüğünü ileri sürmektedir. Aile, bireyin tanınma deneyiminin ilk gerçekleştiği alan olmakla birlikte, aynı zamanda toplumsal normların en erken içselleştirildiği, kimlik performanslarının ilk sınındığı ve duygusal sermayenin üretildiği mekândır. Bu yönüyle sevgi, yalnızca bireysel bir ihtiyaç değil; aynı zamanda bireyi toplumsal düzene uyumlu, tanınabilir ve işlevsel bir özneye dönüştüren kurucu bir toplumsal işleve sahiptir. Tanınma, iktidar ve sermaye ilişkilerini dikkate alan çok boyutlu bir sevgi kavrayışı; aile içi ilişkilerin desteklenmesi, toplumsal eşitsizliklerin azaltılması ve bireylerin kimlik inşası süreçlerinde daha adil koşulların sağlanmasına katkı sunabilir.

Kaynakça

- “Recognition” (2019). *The stanford encyclopedia of philosophy* E. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/entries/recognition/>
- Aktok, Ö. (2016). Önsöz. *Tanınma Uğruna Mücadele*. çev. Ö. Aktok. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Allatt, P. (1993). Becoming privileged: The role of family processes. *Youth and Inequality*, I. Bates and G. Riseborough (eds.), Buckingham: Open University Press. 139-159.
- Assor, A., Roth, G. and Deci, E. (2004). The emotional costs of parents’ conditional regard: a self-determination theory analysis. *Journal of Personality* 72(1), 47-88.
- Aydemir, M. A. ve Tecim, E. (2012). Türk toplumunda aile ve dinin sosyal sermaye potansiyeli. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, 43-59.
- Baldwin, A. L. (1948). Socialization and the parent-child relationship. *Child Development* 19, 127-137.
- Barber, B. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development* 67(6), 3296-3319.
- Bauer, G. R. et al. (2021). Intersectionality in quantitative research: A systematic review of its emergence and applications of theory and methods. *SSM - Population Health* 14, 1-11.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. Richardson (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Westport, CT: Greenwood.
- Bourdieu, P. (1990). *Photography: A middle-brow Art*, Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2021). *Ayrım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. Ankara: Nika Yayınevi.

- Boyacı, M. (2019). Benliğin gelişimine ilişkin güncel yaklaşımlar. S. Harter (ed.), *Benliğin İnşası* (s. 1-29) Ankara: Pegem Yayınları.
- Butler, J. (1988). Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory. *Theatre Journal* 40(4), 519-531.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of sex*. New York: Routledge
- Butler, J. (1997). *The psychic life of power: Theories in subjection*. Stanford: Stanford University Press.
- Butler, J. (2004). *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası*. çev. B. Ertür. İstanbul: Metis Yayınları.
- Butler, J. (2015). *Notes toward a performative theory of assembly*. London: Harvard University Press.
- Butler, J. (2021). *Excitable speech*. New York: Routledge.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology* 94(1), 95-120.
- Cottingham, M. D. (2016). Theorizing emotional capital. *Theory Soc.* 45, 451-470.
- Çörek, D. (2021). *Axel Honneth'in toplum felsefesinde tanıma ve özgürlük*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (1995). Human autonomy: The basis for true self-esteem. M. Kernis (ed.), *Efficacy, Agency, And Self-Esteem* 31- 49. New York: Plenum.
- Deleuze, G. ve Felix G. (2020). *Anti-Ödipus kapitalizm ve şizofreni*. çev. F. Ege, H. Erdoğan ve M. Yiğitalp. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Denham, S. (2007). Dealing with feelings: How children negotiate the worlds of emotions and social relationships. *Cognition, Brain, Behavior* 11, 1-48.
- Direk, Z. (2018). *Cinsel farkın inşası: Felsefi bir problem olarak cinsiyet*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Donzelot, J. (1979). *The policing of families*. New York: Pantheon Books
- Eagleton, T. (2021). *Postmodernizmin yanılsamaları*. çev. M. Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Esposito, E. (2024). Discourse, intersectionality, critique: Theory, methods and practice. *Critical Discourse Studies* 21(5), 505-521.
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin doğuşu*. çev. M. A. Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2020). *Cinselliğin tarihi*. çev. H. U. Tannöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2021). *Özne ve iktidar*. çev. I. Ergüden ve O. Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Furstenberg, F. F. (2012). Sosyal sermaye ve aile. çev. G. Aksan, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* (8)31, 52-76.
- Gillies, V. (2006). Working class mothers and school life: Exploring the role of emotional capital. *Gender and Education* 18(3), 281-293.
- Gottman, Katz and Hooven (1996). Parental meta-emotion philosophy and the emotional life of families. *Journal of Family Psychology* 10(3), 243-268.
- Habip, Bella (2011). Özgürlük arayışına adanmış psikanalitik bir yaşam Donal Woods Winnicot: düşüncesi ve pratiği. *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 14(56), 197-212.

- Haines, J. and Schutte, S. N. (2023). Parental conditional regard: A Meta-analysis. *Journal of Adolescence* 95(2), 191-396.
- Hewitt, J. ve David S. (2019). *Benlik ve toplum: Sembolik etkileşimci sosyal psikoloji*. çev. B. Aktaş, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Honneth, A. (2018). *Bizdeki ben: Tanınma teorisi üzerine incelemeler*. çev. Ö. Aktok, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Honneth, A.(2004). Recognition as ideology, *Recognition and Power: Axel Honneth and the Tradition of Critical Social Theory*, B. Brink, and D. Owen (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 323-347.
- Honneth, A.(2016). *Tanınma uğruna mücadele*. çev. Ö. Aktok, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ihlen, Ø. (2005). The power of social capital: Adapting Bourdieu to the study of public relations. *Public Relations Review* 31(4), 492-496.
- Keller, H. ve Robin H. (2018). İlişki oluşumuna giden gelişim rotaları ve kültür. S. Bekman ve A. A. Koç (ed.), çev. A. Onacak, İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür içinde s.185-202, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Knieriem, M. (2024). The limits of recognition. *Inquiry*, 1-36.
- Maymon, Y.K. et al (2015), Controlled by love: the harmful relational consequences of perceived conditional positive regard. *Journal of Personality* 84(4), 446-460.
- McNay, L. (2000). *Gender and agency*. Cambridge: Polity Press.
- Mead, G. H. (2017). *Zihin, benlik ve toplum*. İstanbul: Heretik Yayınları.
- Miller, A. (1981). *Prisoners of childhood*. New York: Basic Books.
- Nowotny, H. (1981). Women in public life in Austria, *Access to Power: Cross-National Studies of Women and Elites*, C. Epstein and R. L. Coser (ed.) London: Allen and Unwin, 147-56.
- O'Brien, M. (2008). Emotional capital and mothers' care work in education. *British Journal of Sociology of Education* 29(2), 137-148.
- Oranlı, İ. (2012). Biyopolitikanın doğuşu ve Foucaultcu eleştirisi. *Cogito* 70-71, 9-52, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öz, R. ve Aksel Durmuş, E. S. (2024). Judith Butler'a göre kadının özneliği problemi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18, 128-139.
- Paras, E. (2016). *Foucault öznenin yitiminden yeniden doğuşuna*. çev. Y. Çetin. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Putnam, R. (2010). Tek başına bowling: Amerika'nın azalan sosyal sermayesi. M. Şahin ve A. Ünal (ed.), *Sosyal Sermaye-Kuram, Uygulama, Eleştirisi* (s. 121-142), İstanbul: Değişim Yayınları.
- Reay, D. (2002) Shaun's story: Troubling discourses of white working class masculinities. *Gender and Education* 14(3), 221-234.
- Reay, D. (2004). Gendering Bourdieu's concepts of capitals? emotional capital, women and social class. *The Sociological Review* 52(2), 57-74.
- Roth, G. et al. (2009). The emotional and academic consequences of parental conditional regard: Comparing conditional positive regard, conditional negative regard, and autonomy support as parenting practices. *Developmental Psychology* 45(4), 1119-1142.

- Stearns, P.N. (2024) Emotional remodelling: Sketching emotion regimes in The United States Since 1900. *Emotions and Society* 6(2), 144-153.
- Stets J. and Burke. P. J. (2000). A sociological approach to self and identity. M. Leary and J. Tagney (ed.), *Handbook of Self and Identity*, New York: Guilford Press.
- Taylor, C. (2014). Tanınma politikası. A. Gutmann (ed.) *Çokkültürcülük Tanınma Politikası* (s. 46-93), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Winnicott, D. W. (2017). *Oyun ve gerçeklik*. çev. T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Zembylas, M. (2007). Emotional capital and education: Theoretical insights from Bourdieu. *British Journal of Educational Studies* 55(4), 443-463.

SHE/HE WHO CANNOT FIND HER/HIS BALANCE DISRUPTS THE BALANCE: EQUIVALENCE IN SPOUSE SELECTION

ZEKİYE DEMİR - ÜLFET GÖRGÜLÜ

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Mail: zekiyedemir@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4009-7751>

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Mail: ulfet.gorgulu@hbv.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1056-825X>

ABSTRACT

The family is one of the basic institutions known to have existed since the dawn of humanity. Getting married and starting a family is an action encouraged by divine religions and attributed value in every society. Like other basic institutions of society such as economy, politics and education, the family institution continues to exist by changing and transforming. However, the decline in marriage rates and the increase in divorce rates in recent years have prompted us to think and work more on the institution of family. For this reason, in recent years, studies on the importance of family, the reasons for divorce, and building strong and happy marriages have intensified. The most important way to reduce divorce and to have a happy and healthy marriage is to find a suitable spouse with whom one can get along and walk the path of life together. Based on this fact, studies on spouse selection have been increasing in the academic community in recent years. In fact, it is seen that the majority of postgraduate studies on 'spouse selection' have been conducted in the last decade. This makes it important that the way to strengthen the family institution in a period when the age of marriage is advancing and divorce rates are increasing, the harmony of the spouses, which is the founding element of marriage, should start from the very beginning. Religiously, the equivalence of spouses in marriage is important and Muslim scholars have addressed this issue under the title of "kûfûv/kefâet".

In this study, the subject of which is spouse selection, the qualitative research method document review technique will be used to determine the characteristics that people look for and should look for in their spouses with whom they will continue their lives in marriage, which is one of the most important stages of their lives, and to describe the importance of equality between these characteristics.

Keywords: Family, Marriage, Choosing A Spouse, Finding A Spouse, Kefâet

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 28.04.2025
Kabul Tarihi: 30.10.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atrf Bilgisi

DEMİR Zekiye, GÖRGÜLÜ Ülfet, (2025). "Dengini Bulamayan Dengeyi Bozar: Eş Seçiminde Denklik". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (156-180).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

DENGİNİ BULAMAYAN DENGEYİ BOZAR: EŞ SEÇİMİNDE DENKLİK

ZEKİYE DEMİR - ÜLFET GÖRGÜLÜ

öz

İnsanlığın var olması ile var olduğu bilinen temel kurumların birisi ailedir. Evlenmek, aile kurmak ilahi dinlerce teşvik edilen ve her toplumda değer atfedilen bir eylemdir. Toplumun diğer temel kurumları olan ekonomi, siyaset, eğitim ve din gibi aile kurumu da değişerek, dönüşerek var olmaya devam etmektedir. Ancak son yıllarda evlilik oranlarındaki düşüş ve boşanma oranlarındaki artış bizleri aile kurumu üzerinde daha fazla düşünmeye, çalışmaya sevk etmektedir. Bu nedendir ki son yıllarda ailenin önemi, boşanma nedenleri, güçlü ve mutlu evlilikler kurma üzerine yapılan çalışmalar yoğunlaşmıştır. Boşanmayı azaltmanın, mutlu ve sağlıklı evlilik yapmanın en önemli yolu ise kişinin kendisine uygun, anlaşabileceği, hayat yolculuğunu birlikte sürdürebileceği uygun eşi bulabilmesinden geçmektedir. Bu gerçekten hareketle akademik camiada son yıllarda eş seçimine dair çalışmalar artış göstermiştir. Hatta “eş seçimi” ile ilgili hazırlanan lisansüstü çalışmaların büyük çoğunluğunun son on yılda yapıldığı görülmektedir. Bu da evlilik yaşının ilerlediği, boşanma oranlarının arttığı bir dönemde aile kurumunu güçlendirmenin yolunun daha en baştan evliliğin kurucu unsuru olan eşlerin uyumuna önem vermekten geçtiğini ortaya koymaktadır. Dinen de evlilikte eşlerin denkliliği önem taşımakta olup Müslüman âlimler bu konuyu “küfüv/kefâet” başlığıyla ele almışlardır.

Konusu eş seçimi olan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi doküman inceleme tekniği ile insanların hayatının en önemli aşamalarından birisi olan evlilikte, yaşamlarını birlikte sürdürecekleri eşlerinde aradıkları ve aramaları gereken özellikler tespit edilmeye ve bu özellikler arasında denkliliğin önemi betimlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Evlilik, Eş Seçimi, Evlilikte Uyum, Kefâet

Giriş

İnsan toplumsal bir varlıktır ve toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği için hem kendi cinsinden varlığa hem de düzene ihtiyacı vardır. Birçok canlı gibi insan da dişil ve eril olarak çift hâlinde yaratılmıştır. Kadın ve erkek neslin devamında ve bunun bir usul çerçevesinde sağlanmasında rol oynamaktadır. Her iki cins bu önemli rolü genel itibarıyla evlilik birlikteliği ile yerine getirirler. Evlilik önemlidir; bu nedenle de hemen hemen her toplumda pozitif bir değere sahiptir.

Evlilik kadın ve erkek arasında, birbirleri üzerinde hak ve sorumlulukların doğmasına yol açan nikâh sözleşmesiyle kurulan bir birlikteliktir. Tabii ki her sözleşmede olduğu gibi bu sözleşmenin gerçekleştirilebilmesi için de bir kısım şartlar gereklidir. Buna göre ayrıntıları konumuz dışında olmakla birlikte öncelikli olarak kadın ve erkek arasında hısımlık bağı, akıl hastalığı gibi evlenmeye mâni durumların bulunmaması aranır. Evlenme engelleri Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 129-133. maddeleri arasında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir (TMK, 2001).

Evlilik yeni bir başlangıçtır, kadın ve erkek evlenerek yeni bir birliktelik kurmaktadır. Evliliğin kurucu unsurlarının (kadın-erkek) kişisel ve daha önceki yaşamlarından taşıdıkları özellikler ve beklentiler gibi birtakım girdiler ile bu birlikteliğin iç dinamikleri, onu özel bir birliktelik yapmaktadır. Bu nedenle her evlilik, her aile parmak izine benzer; özeldir, biriciktir. Evlenen kişi kendini bu özel birlikteliğe ait hisseder; bu nedenle evlilik yeni bir aidiyetliktir de denilebilir.

Evlilik bir sistemdir. Fizyolojik ve psikolojik yapısı farklı iki ayrı cinsin (kadın ve erkeğin) birlikte yaşamak istediği, birbirlerini benimsediği, birbiriyle paylaşım içinde olduğu ve birbirine yardım ettiği, karı koca ve ebeveynlik rolleri üstlendiği, yasal olarak tanımlı hak ve sorumlulukların olduğu bir ilişki sistemidir. Kısacası, bir sistem olarak evlilik ev ile ilgili sorumluluk, evli olmanın doğan hak, çocuk sahibi olabilme, cinsellik, aktörler ve roller (eş-ebeveyn) gibi bir dizi unsur içerir. Neticede evlilik sistemi; din, kültür, neslin devamı, ekonomi, cinsellik gibi pek çok açıdan önem taşır (Kaya, 2024: 13-15).

Aile, nikâh sözleşmesiyle kurulan ve evlilikten kaynaklı ilişkilerden oluşan bir kurumdur. Sadece fiziksel ve genetik özelliklerin değil değerlerin nesiller boyu aktarımında üstlendiği işlevle aile her toplum için vazgeçilmez öneme sahiptir (Görgülü, 2020: 107). Günümüzde toplumsal yapının, ihtiyaçların, hayatın değişmesine paralel olarak ailenin değişmesi, birtakım

iş ve işlevlerinin toplumun başka kurumlarına devredilmesi bu önemi ortadan kaldırmamıştır. Aksine aile hâlâ en önemli toplumsal kurumlardan biri olmaya devam etmektedir. Bu durum ailenin önemini ve değişmez sabitelerinin olduğunu göstermektedir. Ailenin sabiteleriyle ilgili olarak şunlar zikredilebilir (Demir, 2021: 785-787):

Aile, toplumun *en temel kurumlarından* birisidir. Her zaman ve her yerde toplumların en temel birimi olma özelliğini korumaktadır.

Aile, her toplumda tartışmasız *olumlu bir değere sahiptir*. Dünyanın her yerinde aile kurumu olumlu çağrışımların adresidir. Değer atfedilen, beğenilen ve teşvik edilen bir ilişki şeklidir.

Aile, *çekirdek sosyal birimdir*. Beslenme, barınma, eğitim, sağlık, güvenlik, yardımlaşma ve dayanışma başta olmak üzere toplumsal kurumların hemen hemen tamamına yakınının prototipi özelliğindedir, bu kurumların işlevlerinin birer iz düşümü ailede bulunur.

Aile, *duygusal destek merkezidir*. Sevgi, saygı, güven, takdir edilme, değer görme gibi psikolojik, duygusal ihtiyaçların karşılandığı, sağlıklı bireyler olabilmek için gerekli duygusal desteğin en iyi sağlandığı ortamdır.

Aile, *ilk sosyalleşme birimidir*. Bir bebeğin yetişip toplum içinde yaşayabilecek bir insana dönüştüğü, olumlu veya olumsuz yönleriyle toplumu ve dış dünyayı öğrendiği, insanlığın ilk günlerinden beri en uygun ilk sosyalleşme merkezi ailedir.

Evli olmak *cinsel ilişki meşruiyeti* oluşturur. Kadın ve erkek (karı-koca) arasında her zaman her toplumda kabul gören ve meşru görülen bir cinsel yaşam biçimidir.

Aile, *neslin devamını sağlar*. Toplumların devamlılığı için zorunlu olan üreme yani dünyaya çocuk getirme, onu belirli yaşa kadar büyütmede en uygun ve gönüllü ortam, aile birlikteliğinde sağlanır.

Evlilik, *törensel birlikteliktir*. Hemen her toplumda farklılık olsa da sözü, nişanı, nikâhı, düğünü ile aile kurumu çeşitli törenler içerir.

Aile kurmak *süresiz, hukuki bir sözleşmedir*. Evlilik sözleşmesi yani nikâh belirli bir süre için değil, ömür boyu birlikte olma niyeti ile yapılır; bu yönüyle süresizdir. Ayrıca sözlü veya yazılı olması fark etmeksizin evlenmenin ve boşanmanın toplumsal ve hukuki düzenlemesi bulunur.

Bireysel mutluluk, toplumsal devamlılık ve huzur için bu denli önemli olan, ilk çağlardan bu yana bazı görevlerini farklı kurumlara devretse de değişmez sabiteleri bulunan aile kurumu denilebilir ki tarih boyunca en fazla son dönemlerde sıkıntıya maruz kalmış ve üye sayısı açısından küçülmüştür. Geniş aileden çekirdek aileye dönüşen kurum günümüzde daha da küçülmekte, tek ebeveynliğin sayısı artmaktadır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde son yarım yüzyılda tek ebeveynli ailelerin sayısı önemli ölçüde artmış olup şu anda Amerika genelindeki her üç çocuktan birisi tek ebeveynli ailede yaşamaktadır. Bu artışın temel sebepleri arasında azalan evlilik oranları ile artan boşanma oranları ve bekâr annelerin çocuk sahibi olması sayılmaktadır (The Annie E. Casey Foundation, 2024). Yine ülkemizde de tek ebeveynli ailelerin sayısı artmaktadır. 2015'te toplam hane halklarının %7,8'ini tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan hane halkları oluştururken bu oran 2023 yılında %10,6'ya çıkmıştır (TÜİK, 2024). Bunun önemli bir nedeni de boşanmadır. Ülkemizde boşanan çift sayısı 2003 yılında 92.637 iken bu sayı 20 yıl sonra yani 2023'te 171.881 sayısına ulaşmıştır (TÜİK, 2024). Bu demektir ki 20 yılda boşanan çift sayısı yaklaşık iki kat (%85,5) artmıştır.

Boşanmanın artmasına paralel olarak evlilik ve “eş seçimi” üzerine yapılan çalışmalarda da artış yaşanmıştır. Çünkü eş seçiminde yapılan hataların evliliği boşanmaya sürüklemesi olası bir durumdur. 08.01.2025 tarihinde YÖK tez kataloğuna “eş seçimi” anahtar kelimesi girilerek yapılan tarama sonucunda içinde bu ifade geçen 175 adet teze ulaşılmıştır. Tarama “tez başlığında eş seçimi” olarak daraltıldığında ise başlığında “eş seçimi” geçen 39 adet tezin hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu tezler incelendiğinde 4 tanesinin doktora, 35'inin de yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir. Tezler sosyoloji (Topgül, 2023), din sosyolojisi (Yılmaz, 2024), bilgisayar mühendisliği (Karabal, 2024), aile danışmanlığı (Tunç, 2024), klinik psikoloji (Palakoğlu, 2024), rehberlik ve psikolojik danışmanlık (Salimoğlu, 2022), sosyal-örgütsel psikoloji (Güvensoy, 2021), sosyal hizmetler (Bağ, 2019), eğitim bilimleri (Çalım, 2017), psikoloji (Uğur, 2017), din psikolojisi (Bener, 2011), eğitim psikolojisi (Dursun Durmazkul, 1991), aile ekonomisi ve beslenme eğitimi (Ondaş, 2007) gibi farklı bilim dalı ve ana bilim dallarında hazırlanmıştır. Her ne kadar farklı alanlara yayılsa da büyük oranda psikolojinin alt dalı olan klinik psikolojide yoğunlaştıkları görülmektedir. Konu ile ilgili ilk teze 1991 yılında rastlanmıştır (Dursun Durmazkul, 1991). Sadece 5 tez 2010'dan önce, 18 tez ise 2020 yılından sonra hazırlanmıştır. Yani tezlerin yaklaşık yarısı son 4 yıla tekabül etmektedir. Bu durumun son yıllardaki boşanma artışı ile alakalı olduğu söylenebilir.

Mutlu ve huzurlu evlilik, uygun eş seçimi ile başlar. Eş seçimi ile ilgili halk arasında yaygın olarak kullanılan “Evlilik seçim ve geçimden ibarettir.”, “Hayatta üç şeyi iyi seçeceksin eşini, işini ve arkadaşını, illa da eşini.” deyişleri tecrübeden süzölmüş bir gerçeğe dikkati çekmektedir.

İslam Anlayışında Denklik: Küfüv/Kefâet

İçinde yaşadığımız toplumun en yaygın dinî inancı İslam’dır. İslam dini için eşler arası denklik dikkat edilmesi gereken bir unsurdur. İslami terminolojide denklik “kefâet” kelimesiyle ifade edilmekte, sözlükte bu kelime “eşitlik, yeterlilik, benzerlik” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise evlenecek kişilerin, özellikle erkeğin dinî, ekonomik, sosyal statü gibi çeşitli açılardan evleneceği kadına denk olmasını ifade eder (İbn Manzur, 2004: 13/80). İslam âlimleri içinde kadın ve erkeğin karşılıklı olarak birbirine denk olmasının gereğini söyleyen olduğu gibi çoğunluk denkliğinin -kadın lehine- erkekte aranması gerektiği görüşündedir (Serahsî, 1993: 19/117; Kâsânî, 1986: 2/320; İbn Kudâme, 1997: 10/80). Erkeğin kadına denkliğinin aranması ile bir taraftan kadının dengi olmayan birisiyle evlenmesinin önüne geçmek, diğer taraftan velinin evlendirme yetkisini kötüye kullanmasına engel olmak gibi kadının haklarını koruyucu iki işlevinden söz edilebilir (Dirik, 2015: 233).

Evliliğe doğru ilk adımı atarken daha yolun başında, eş seçiminde doğru karar verilmesi, tercih gerekçelerinin özenle belirlenmesi, yuvanın sağlam bir zemin üzerine kurulmasını, saygı ve güven ekseninde sürdürülmesini, evlilikte doğabilecek sorunların minimize edilmesini sağlayacaktır. Denklik, özünde hem evlenecek çiftlerin hem ailelerin birbiriyle anlaşış kaynaşmalarına katkı sunacak bir unsurdur. Evlilik ömür boyu sürmesi niyetiyle, eşler arasında karşılıklı muhabbet, ülfet, samimiyet, güzel geçim gibi amaçlar ile gerçekleştirilir. Eşlerin birbirinin dengi olması bu amaca ulaşmayı ve evlilikten beklenen faydaların sağlanmasını kolaylaştırır.

Gerek Kur’an-ı Kerim ayetlerinden gerekse de Hz. Peygamber’in söz ve uygulamalarından yola çıkarak evlilikte denklik konusunda İslam hukukçularının oldukça kapsamlı bir denklik (kefâet) teorisi geliştirdikleri görülmektedir. İslam hukukçularının bir kısmına göre denklik, nikâhın geçerlilik şartlarından biridir. Yani bu şart gerçekleşmez ise nikâh geçersiz olacaktır (İbn Kudâme, 1997: 9/387). Bazılarına göre ise denklik nikâhın lüzum/bağlayıcılık şartıdır. Dolayısıyla denklik gözetilmeden akdedilen nikâh geçerli olur. Ancak denklik olmadığı için feshedilme hakkı bulunmaktadır (Şîrbînî, 1994: 4/272). 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nde de denklik, nikâhın zorunlu olmasa da lüzum şartı olarak kabul edilmiştir (md. 45).

Evlilikte eşler arası denkliğin bulunmasını gerekli gören âlimler bu görüşlerini bazı rivayetlerle delillendirmişlerdir. Hz. Peygamber'in, dengi bulunduğu zaman kızların evliliğinin geciktirilmemesine (Tirmizî, 1992: 1/320) ve kadınların dengi olan kimselerle evlenmelerine ilişkin uyarıları (İbn Mâce, 1992: 1/633) bu deliller arasında zikredilebilir. Yine babası tarafından dengi olmayan birisiyle zorla nikâhlanan bir kadının şikâyeti üzerine Resulullah'ın kendisine akdi feshedebileceğini söylemesi (İbn Mâce, 1992: 1/602) bir diğer delil olarak kaydedilmiştir.

Evlilikte eşlerin birbirine denk olmasına ilişkin rivayetlerin delil değerine dair literatürde tartışmalar bulunsa da evlilikten umulan sonuç göz önüne alındığında denkliğin önemi gündeme gelmektedir. Hanefi hukukçu İbnü'l-Hümâm'a göre (1970: 3/296) denlikle ilgili rivayetlerin beraberce değerlendirilmesi durumunda evlilikte denkliğin aranmasının gerekliliği sonucu ortaya çıkmaktadır. Yine Hanefi hukukçu Kâsânî eşler arasında denkliğin bulunmaması durumunda evlilikten beklenen yararların zedeleneceğini belirterek şu tespiti yapar: "Zira evliliğin maslahatları ancak birlikte yaşama ile gerçekleşir. Kadın, kendisine denk olmayan biriyle evlilik hayatı yaşamaktan kaçınır, bu durumdan dolayı ayıplanır ve neticede evliliğin maslahatları zedelenir. Ayrıca evlilikte eşler arasında birtakım samimi temaslar söz konusu olur ve bu tür ilişkilerin sürdürülebilmesi, evliliğin devamı için zorunludur. Denk olmayan biriyle bu tür ilişkileri sürdürmek, selim fitrata sahip kimseler için zor ve ağır bir yük hâline gelir. Bu nedenle denkliğin bulunmadığı bir evliliğin devam etmesi güçleşir ve evlilik sürdürülemez hâle gelir. Bu durum, denkliğin göz önünde bulundurulmasını gerekli kılar." (1986: 2/317)

Erkeğin hangi yönlerden kadına denk olması veya ondan daha aşağı durumda bulunmaması gerektiği hususunda İslam hukukçuları yaşadıkları dönemin şartlarına ve örflerine göre farklı kriterler belirlemişlerdir. Genel olarak belirtmek gerekirse Müslüman olmada kıdem, özgürlük, meslek, dindarlık, zenginlik, zihinsel ve fiziksel sağlık, soy/nesep evlilikte aranacak kriterler arasında yer almaktadır (Serahsî, 1993: 5/24-25; Kâsânî, 1986: 2/320; Şirbînî, 1994: 272-276; İbn Rüşd, 2004: 3/42-43; Desûkî, ts. 2/249; İbn Kudâme, 1997: 9/391).

Evlilikte denklik aramanın hukuki bir şart olarak öne sürülmesine katılmayan âlimler de bulunmaktadır. Bunların gerekçeleri insanların yaradılış itibarıyla birbirine eşit kabul edilmesidir. İnsanlık şerefi ve değeri bakımından aralarında bir fark yoktur. Nitekim Kur'an ve sünnetin öğretilerinde insanlar arasında takvadan başka üstünlük ölçütü bulunmadığı bildirilmiştir (Hucurât, 49/13; İbn Hanbel, 1992: 5/411). İslam nezdinde soy, sop, servet sahibi olmak övüntülecek

bir meziyet olarak görülmemiştir. Bu nedenle bahsi geçen kriterlerin evlilik için ölçü olarak alınmasının uygun olmadığı söylenebilir (Bilmen, 1985: 2/75).

Sonuç olarak denilebilir ki klasik literatürde İslam hukukçularınca zikredilen deliller, denklik için aranan hususların nikâhın zorunlu şartı olarak görülmesini haklı kılabilecek kuvvette değilse de hepsi birlikte değerlendirildiğinde evlilikte uyumun önemini ortaya koymaktadır. Denkliğin bulunmaması evlenmeye engel değildir. Ancak evliliğin sağlam temeller üzerine kurulabilmesi için evlenecek erkek ve kadında belli kriterlerin aranması makul bir yaklaşımdır. Ortak akıl ve kadim tecrübeler de bunu desteklemektedir. Dolayısıyla denkliğin kapsamı ve içeriği toplumsal ihtiyaçlara, gelenek ve örf'e göre değişkenlik arz etse de uyumlu bir evliliği sağlama ve ilgili tarafların zarara uğramasını önleme açısından taşıdığı önem değişmeden devam edecektir.

Eş Seçimi ile İlgili Kuramlar

Evlilik uzun yol yoldaşlığıdır. Normal şartlar altında evlenmek isteyen kadın ve erkek ömürlerini birlikte geçirmek niyetindedir. Evlilik yolunu birlikte yürüteceği kişinin yolda karşılaşılabilecek durumlarda alacağı vaziyet, tutum ve davranış yolculuğun konforu açısından önemlidir. Bu konfor veya konforsuzluk hem bireyi hem de toplumu etkiler. Eş seçimi, kurulacak ailenin ve toplumun sağlıklı olmasını sağlayacak ön koşuldur denilebilir. Bu yüzden evliliğin, aile olmanın başlangıç ve en çok dikkate alınması gereken adımıdır. Önemine binaen eş seçimi ile ilgili çeşitli kuramlar geliştirilmeye ve tezler ileri sürülmeye çalışılmıştır. Bunlara; psikodinamik, psikanalitik, toplumsal yapı, uyaran-değer-rol, gelişimsel, evrimsel, sosyal değişim, sosyal rol, mübadele, rasyonel seçim, benzerlik, zıtlık, tamamlama kuramları örnek olarak verilebilir (Yıldırım, 2007: 17,18; Efe, 2013: 15-21). Bu kuramların temel hareket noktası, eş seçiminin bilinçli ve amaçlı bir eylem olduğudur. Bu bölümde konu başlığımızla doğrudan alakalı olan benzerlik, zıtlık ve tamamlama kuramları üzerinde duracağız.

Benzerlik Kuramı

Bu kuram ortak özellikler kuramı, homogami veya sosyal homogami olarak da adlandırılmaktadır ve eş seçimi konusunda insanların benzer özelliklere sahip kişilerle ilişki kurma eğilimini açıklar. Bu kurama göre, insanlar benzer eğitime, yaşa, zekâyâ, ekonomik düzeye, etnik kökene, dinî inanca, dindarlık düzeyine, kültürel geçmişe, hatta fiziksel özelliğe ve diğer özelliklere sahip olan kişilerle uyumlu ilişkiler kurmaya daha yatkındır. Sayılan benzerliklerle kişiler arasında daha iyi bir anlayış ve uyum sağlanabilir (Kaya, 2024: 23). Eş

seçiminde evlenecek kişilerin birbirleriyle benzer kriterlere sahip olmasının evlilikte başarı şansını arttırdığına ve bu durumun evlilikteki huzur ve mutluluğu olumlu yönde etkilediğine inanılmaktadır. Bu kuramın iddiasına göre benzerlik gözetilerek yapılan evliliklerde çiftlerin birbirini anlama ve etkileşim düzeyleri birbirlerine yakın olduğundan uyumlu ilişki kurabilecekler ve daha iyi anlaşacaklardır. Anlaşmazlık ve çatışma yaşanacak konuları ise daha az olacaktır.

Benzerlik kuramına göre yakın ilişkilerin oluşması ve gelişmesi için “tanındıklık” gerekli bir unsurdur. Sadece eş değil arkadaş olurken bile tanıdık özellikler ilişkileri uzun ömürlü kılar. Aynı okulda okumak, aynı sosyal aktivitede bulunmak, aynı memleketten olmak, yani ortaklıkların bulunması ilişki için bir ödündür ve kuvvetlendirici etki yapar. Bazı deneysel çalışmalar kişilerin ortak tutumlarında ne kadar çok benzerlik olursa o kadar çok hoşlanmanın arttığını destekler niteliktedir. Bu nedenle eş bulma siteleri bile benzerlik kuramı üzerinden hareket etmektedir (Akpınar, 2019: 168).

Görücü usulü (arranged marriages) evliliklerde en çok araçsallaştırılan kuram benzerliktir. Bu tür evliliklerde evlenmesi uygun olan veya evlenmek isteyen kişi için ailesi, arkadaşı gibi yakın çevresi, evlenecek kişinin kültürüne, yaşına, ekonomik durumuna, dünya görüşüne uygun kişileri önerir. Bu aracılıkla yapılan evliliklerin daha güçlü olduğu ve bu tür evliliklerde boşanmaların daha az vuku bulduğu araştırmalarda tespit edilmiştir. Hatta aşk evliliği ile benzer özellikler dikkate alınarak yapılan görücü usulü evlilikler karşılaştırıldığında evliliklerini ara bulucular veya yakın akrabaları aracılığıyla kuranların bağlarının daha güçlü olduğu ve bu grubun boşanma yüzdesinin ise aşk evliliği yapanlara göre daha az olduğu ifade edilmiştir (Epstein, Pandit ve Thakar, 2013: 356).

Çok genel bir şekilde ifade edildiğinde benzerlerin evlenmesi kurdukları ailenin uyumunda ve sürekliliğinde önemli bir noktadır. Ayrıca bu tür evlilikler var olan durumu ve düzeni, geleneksel değerleri ve inançları korumaya yarayan bir mekanizmadır. ABD’de benzerlerin evlenmesinde ırk ve din en önde gelen iki unsurdur. Evliliklerin %90 ve üzerinde ırksal ve dinî benzerlik bulunmaktadır. Bunları sınıfsal benzerlik takip etmektedir (Eckland, 1982: 15).

Sonuç olarak insanın sahip olduğu bireysel özellikler evlilik uyumunu etkiler; evlilikte sorun oluşturma risk alanlarını en aza indirme adına çiftlerin ortak özellikleri evlilik uyumunda önemlidir (Yalçın, 2014: 251).

Zıtlık Kuramı

Bu kurama zıt özellikler kuramı ve heterogami adı da verilir. Tamamlama kuramı olarak ifade edilen kuram da bu başlık altında ele alınabilir. Zıtlık kuramına göre, birçok insan kendine benzeyen bir eş yerine tamamen farklı özelliklere sahip bir eş arar. Bu kuramın temel açıklaması, farklı özelliklere sahip olan insanların birbirini tamamladığıdır. Buna göre eş seçiminde tarafların birbirinden zıt özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Böylece eşlerin kişilik yapısı farklılığından kaynaklanan eksiklikleri tamamlanacak, eşler birbirini bütünleyecek ve bu birlikteliğin tamamlayıcı özelliği evlilik için bir tercih sebebi olacaktır. Kısaca bu kurama göre eş seçiminde bireyler kendilerinde olmayan özelliklere sahip olan kişileri tercih etmelidir. Böyle tercihlerin evliliklerin başarı şansını arttıracığına inanılmaktadır (Kaya, 2024: 23-24).

Zıtlık kuramının birçok insanın kendine benzeyen bir eş yerine tamamen farklı özelliklere sahip ve kendilerini tamamlayacak eş seçmesi iddiası şöyle açıklanır: Örneğin yönlendirmeyi seven bir kadın ile yönlendirilmekten hoşlanan bir erkeğin birlikteliği/evliliği zıt özellikli eşlerin evliliğidir. Zıtlar birbirinden hoşlanacak ve bu evlilik başarılı olacaktır. Bu nedenle kişiler kendilerini iyi tanımalı, kendi karakterinde ve özelliğinde olmayan kişi ile evlenmelidir. Zıt özellikler kuramının iddia ettiği husus, eşlerin birbirine zıt özelliklere sahip olmasının iki tarafın da yararına olacağıdır. Birbirine öğretecekleri, anlatacakları hususlar farklı olacağından hayatları daha zengin hâle gelecek ve çeşitlenecektir.

Tamamlama kuramı, zıt özellikler kuramı ile hemen hemen aynı anlama gelen ve aynı çıkış noktasından hareket eden bir kuramdır. Tamamlayıcı ilişki veya evlilikte iki taraftan birisi üst, diğeri alt konumdadır (zıt konumlar). Birinin içe diğerinin dışı dönük, birinin zengin diğerinin fakir, birinin beceriksiz diğerinin becerikli olması gibi. Bu kuram, tıpkı zıt özelliklerde olduğu gibi evlilikte ve ilişkide kişilerin kendilerinden farklı olanlarla tamamlanacağı, bütünleşeceği ve dolayısıyla mutlu olacağı varsayımında bulunmaktadır. Tamamlama kuramına göre zıt olanı isteme veya tercih etme sadece sosyoekonomik durum için değil fiziki durum için de geçerli olabilir. Mesela kısa boylular uzun boylulara ilgi duyabilir. Ancak Akpınar'ın Eastwick ve Finkel'den aktardığına göre tamamlama teorisinde güzellik ve yakışıklılık söz konusu olduğunda bu yaklaşım biraz sarsıntıya uğramaktadır. Kadının daha çekici olduğu evliliklerde eşlerin her ikisi de daha olumlu tutum ve davranışlar sergilerken kocanın daha yakışıklı olduğu durumlarda ise her iki eş de daha olumsuz davranmaktadır.

Bu sebeple ilişkinin başında çekicilik önemli bir role sahip olmakla birlikte evliliğin genelinde daha az etkili olabilmektedir (Akpınar, 2019: 167).

Kısacası zıt özellikler veya tamamlama kuramına göre, evlilikte eş tercihi, bireyin kendisinde bulunmayan veya kendisiyle zıt özelliklere sahip biriyle yapılacak evliliğin daha isabetli olacağı inancına dayanmaktadır.

Eş seçmeye yönelik benzerlik kuramı ile zıtlık kuramının görüşleri birlikte değerlendirildiğinde benzerlik kuramına göre bu yaklaşım daha başarılı, mutlu ve sürdürülebilir evliliklere yol açar. Evlilikte uyumun önemli olduğu, uyumun da daha çok benzerlikten kaynaklandığı, benzerliğin ilişkileri yormayacağı, birlikte yaşamı kolaylaştıracağı yönünde eş seçimi ile ilgili yapılan çalışmalar arasında çok sayıda kanıtın var olduğu ifade edilmiştir (Eckland, 1982: 20). Aşk evliliklerinde zıtlıkların birbirini çektiği ifadesi geçerli olabilir ama araştırmalar benzerlerin bulunduğu evliliklerin daha başarılı olduğunu göstermektedir (Akpınar, 2019: 168). Benzerlikler dikkate alınarak yapılan hem nitel hem de nicel çalışmalar, aşk evliliklerinde (love marriages) zamanla aşkın ve sevginin azalabileceği, görücü usulü (arranged marriages) evliliklerde ise aşkın ve sevginin zamanla büyüyebileceği yönündeki bulguları doğrulamaktadır (Epstein, Pandit ve Thakar, 2013: 354). Kısacası görücü usulü ile yapılan evliliklerin, ortak özelliklere ve uyuma dayandığı için aşk evliliklerinden daha fazla başarı şansının olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Eş Seçiminde Denklik-Uyum

Mutlu bir evlilik yaşantısı, eşlerin birbirine ne kadar uygun olduklarıyla doğrudan ilişkilidir. Ailenin huzurlu olmasının ilk koşulu eşler arasındaki uyum ve anlaşmadır denebilir. Uyumlu beraberliklerin hayatı kolaylaştıracağına, güzelleştirip zenginleştireceğine, eş seçerken kişilerin benzer yönlerinin çok olmasının, evliliğin başarı şansını artıracığına inanılır. Eşler arasındaki benzerlikler evlilik hayatını kolaylaştıracağı gibi farklılıklar da zorlaştırabilir. Bu yüzden evlilikte ekonomik durum, dinî inanç, ırk, eğitim, yaş, karakter, değerler gibi özellikler açısından eşlerin önemli ölçüde birbirlerine yakın ve benzer olmaları istenir. Eş seçiminde fiziksel güzellik ve çekicilik önemli bir etkidir. Güzelliğe önem vermek hem insan doğasının hem de toplumsal beklentilerin bir sonucudur ama bunun dışındaki özellikler de önemlidir, hatta belki de daha önemlidir.

Başığit ve Ülgen (2024: 28-29) eş seçiminde aranan özelliklere yönelik yapılan 10 çalışmayı incelemiş ve bu inceleme sonucunda birçok kriter benzer çıkmıştır. Söz konusu 10 çalışmada bahsedilen temel özellikler şunlardır:

kişilik, dinî inanç, fiziksel çekicilik, aynı ırk, aile uyumu, eğitim düzeyi, siyasi görüş, aşk, mantık, kültür, güven, saygı, anlayış, sadakat, meslek, kariyer, oterite dağılımı, ekonomik durum, alkol, sigara, madde kullanımı. Eş seçiminde aranan özelliklerin büyük oranı uyum ve denklik gerektiren özelliklerdir. Eşler arasında denkleğin bulunmaması boşanmanın nedenlerindedir. Evlilikte eşler denk olmadığına veya eşitsizliklerin çok olması durumunda eşler arasında sorunlar çıkmaya başlamakta, bunlar da boşanmayla sonuçlanabilmektedir (Kaya, Tan Eren, 2020: 716). Boşanma ve evlilik yöntemi ile ilgili çalışmalar da denklik ve benzeşim konusuna vurgu yapmaktadır. Tanıştırma veya görücü usulü görüşerek evlenenlerin temelinde benzeşim ve denklik vardır. İki insanın birbirine uygun olmasından hareket edilir. Birbirine uygun ve uyumlu olacağı düşünülen kişilerin evliliklerinin genellikle devam ettiği, birlikteliğin uzun süreli ve kesintisiz sürdüğü ancak sosyal medya aracılığı ile yapılan evliliklerin çoğunlukla boşanma ile neticlendiği belirtilmektedir (Kaya, 2024:87).

Bireyin sahip olduğu özelliklerin bir kısmı fiziksel özellikleri ve yetenekleri gibi verili; bir kısmı ise eğitimi ve mesleği gibi sonradan edinilen özelliklerdir. Din gibi bazı özellikler de vardır ki tam olarak ne verili ne de edinilen özelliğe girer. Dolayısıyla insanın özelliklerini tam olarak sınıflamak zordur. Biz bu çalışmada eş seçiminde bireylerin sahip olduğu bazı özellikleri, kriterleri genel bir sınıflama ile iki kategori altında ele alacağız: 1. Bireysel özellikler; bununla kişinin fiziksel görünümü, yaşı, kişilik yapısı (esprili, şakacı, güler yüzlü olması gibi), ahlaki/karakter yapısı (nezaket, güven, anlayış, sadakat gibi), alışkanlıkları (kumar, alkol, uyuşturucu madde gibi) kastedilmektedir. 2. Sosyal özellikler; bununla da dinî görüş, soy, ekonomik/maddi durum, ırk, etnik yapı, eğitim düzeyi, siyasi görüş, kültür, kariyer gibi özellikler amaçlanmaktadır.

Bireysel Özelliklerde Denklik

Eşler arası uyumda sorun oluşturabilecek bireysel özellikler arasında en çok vurgu yapılan üç özellik dikkati çeker: fizik, yaş ve yaşam tarzı/ahlak/karakter.

Fiziksel Uyum

Evlenilecek kişinin boyu, kilosu, ten ve göz rengi gibi özellikler fiziksel özellikleri yani dış görünüşleridir (Yılmaz, 2024: 18). Bireyler genel olarak ilk başta dış görünüşten, fiziksel özelliklerden etkilenmektedir. Çekici bir kadın veya yakışıklı bir erkek olmak karşı cinsle etkileşime geçip geçmemede önemli olabilir. Bir erkek güzel bir kadını, bir kadın yakışıklı bir erkeği eş olarak isteyebilir. Çekici ve güzel olmayan bir kadınla yakışıklı bir erkeğin veya tam tersi durumdakilerin evliliklerinde uyum nasıl olur? Daha önce de

belirtildiği gibi Akpınar'ın Eastwick ve Finkel'den aktardığına göre bu durum kadın ve erkeğe göre farklılık gösterir. Kadının daha çekici ve güzel olması hâlinde eşlerin uyumunda sorun olmamakta ancak kocanın daha yakışıklı olması hâlinde her iki eş de bundan olumsuz etkilenmektedir (Akpınar, 2019: 167). Yani cinsiyete göre fiziksel uyumda etkilenme farklılaşmaktadır.

Evlilikte fiziksel uyumun etkisi ile ilgili kesin bir ifade kullanılamasa da eş seçiminde fiziksel uyumun arandığı görülmektedir. Mesela yapılan bir araştırmada tüm katılımcıların yarısından fazlası eş olarak seçecekleri kimse- nin fiziki özelliklerinin ve çekiciliğinin en az kendilerinininki kadar olmasını tercih etmişlerdir. Ayrıca erkekler, kadınlardan daha çok fiziki özelliğe önem verdiklerini belirtmişlerdir (Dursun Durmazkul: 1991:46).

Yaş Uyumu

Yaş, eş seçiminde önemli kriterler arasındadır. Yaşın, kadının doğurganlığı ve erkeğin aile sorumluluğu alacak olgunluğa ve niteliğe ulaşması ile ilgisi kurulur. Bununla bağlantılı olarak çalışmalarda kadınların genellikle kendi yaşlarında veya daha büyük birisini eş olarak tercih ettikleri, erkeklerin ise kendilerinden daha genç eşleri tercih ettikleri belirtilmiştir (Usluoğlu, Atıcı, Avcıbay-Vurgeç, 2015: 1486). Araştırmalar da bu argümanı destekler nitelik- tedir. Yapılan bir araştırmaya göre, kadınların evlenecekleri erkek tercihinde erkeğin yaşının kendilerininkinden büyük veya kendileriyle aynı olması, ön- celikli seçenekler arasındadır. Erkekler için ise kendi yaşlarında veya daha genç yaşta kadınlar tercih sebebidir (Dursun Durmazkul, 1991: 33). Kadınların ev- lilik tercihleri üzerine yapılan bir araştırmada ise katılımcıların çoğunluğunun evlenmek istediği kişiyle arasında yaş farkının bulunması ve bu farkın da 2 ile 10 yaş arasında olması gerektiğini düşündükleri ortaya çıkmıştır (Usluoğlu, Atıcı, Avcıbay-Vurgeç, 2015: 1489).

Evlilik uyumu üzerine 413 evli kişi ve onların eşleri ile nicel bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada çiftlerin yaş farkları, “aynı yaşta olanlar”, “1-3 yaş fark olanlar”, “4-6 yaş fark olanlar”, “7-9 yaş fark olanlar” ve “10 yaş ve üzeri fark olanlar” şeklinde kategorileştirilmiştir. Yaş farkının evlilik uyumu ile ilgisine yönelik elde edilen bulgulara göre, hem kadın hem de erkeklerde en yüksek evlilik uyum puan ortalaması “aynı yaşta” olan gruptadır (kadın: 112.03; erkek: 111.97); bu grubu sırasıyla aralarında “1-3” (kadın: 108.09; erkek: 111.01), “4-6” (kadın: 97.29; erkek: 101.66), “10 ve üzeri” (kadın: 88.0; erkek: 87.06) ve “7-9” (kadın: 83.97; erkek: 86.83) yaş farkı olanlar takip etmektedir (Şener, Terzioğlu, 2002: 43). Araştırmanın bulgusuna göre, eşlerden gerek kadın gerekse erkeklerde genel bir eğilim olarak, aradaki yaş farkı arttıkça evlilik

uyum puan ortalamaları azalmaktadır (Şener, Terzioğlu, 2002: 2002: 129).

Sonuç olarak yaşın ve yaş farkının evlilik uyumu için zorunlu bir faktör olduğu iddia edilmese de önemli bir faktör olduğu görülmektedir.

Yaşam Tarzı - Ahlak - Karakter Uyumu

Ahlak, karakter teorilerine girmeden önce burada yaşam tarzı, ahlak ve karakter kavramları ile kastedilenin kişinin bir durum karşısındaki hissi, davranışı ve tutumu olduğu belirtilmelidir. Kişinin karakteri ahlakı ve değerlerini yansıtır ve bu da yaşam tarzında etkilidir. Mesela yalancılık bir karakter aynı zamanda ahlaki bir özellik olabilir. Bu özellik kişinin günlük yaşam tarzına da sirayet eder. Eşlerin taşıdıkları bu tip özellikler birbirinden farklı olabilir. Birbirinden farklı karakterlere, yaşam tarzına sahip olan eşlerin anlaşmalarında güçlükler yaşanır (Kasapoğlu, 2007: 151), uyum sorunu oluşur.

Yaşam tarzı içine ahlaki nitelik de girer. Çalmaya, iffetsiz yaşamaya, gayriahlaki tutuma aldırmayan bir eş ile karşı tutum sergileyen ve hassasiyeti olan bir eş arasında çatışma çıkması büyük bir olasılıktır. Eşler arasındaki bu tür uyumsuzluk büyük ihtimalle boşanma ile sonuçlanacaktır. Nitekim Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması'nda, görüşülen her dört bireyden biri yaşam tarzlarındaki farklılıklar gerekçesiyle boşandıklarını belirtmiştir (TBNA, 2014: 88).

Bireysel özellikler içerisinde kanaatimizce eş seçiminde uyum konusunda en fazla dikkate alınması gereken özellik ahlak ve karakter özelliğidir. Zira fiziksel özellik ve yaş baştan bilinerek ve kabul edilerek evlilik ilişkisine adım atılmaktadır. Ancak yaşam tarzı ve karakter özelliği dikkate alınmadığında evlilik süresince sorunlar oluşacaktır. Unutulmamalıdır ki karakter kolay değişebilen bir özellik değildir. Bu gerçek, atasözünde "Can çıkar, huy çıkmaz." ifadesi ile vurgulanmıştır.

Sosyal Özelliklerde Denklik

Mutlu ve huzurlu bir aile için eşler arası çatışmaların az olduğu bir yaşam önemlidir. Evlilik uyumu, eşlerin denklik duygusuna sahip olması, düşünsel ve bedensel yakınlık geliştirmesi ile gerçekleşebilir. Bu uyum, çatışmaların azalması, eşlerin karşılıklı olarak evlilik ilişkisinden memnun olması, mutluluğun artması ile gerçekleşir (Yalçın, 2014: 251). Evlenmeyi düşünen kadının ve erkeğin uyumlu bir evlilik için çatışmayı azaltıcı özellikleri göz önüne alması gerekir. Eşler arası uyumda etkili olan ve sosyal yaşama da yansıyan aşağıda yer verilen özellikler bu kapsamda önemi haizdir.

Dinî İnançta Uyum

Dinî inanç kişinin günlük yaşamına ve sosyal ilişkilerine etkide bulunur. Bununla birlikte kişinin manevi dünyasına hitap eder. Bu nedenle kişinin dine olan yakınlığı veya uzaklığı eş seçiminde bir kriter olarak karşımıza çıkar. Eşlerin dine olan mesafesi, dindarlık durumları, aynı dinden hatta mezhepten olmaları evlilik uyumunda önemli bir unsurdur. Yapılan araştırmalar aynı dinden/mezhepten olmanın eş seçiminde sayılan kriterler arasında yer aldığını ve dinin eş seçiminde tercih kriterleri olma durumunun kadınlarda erkeklerden daha önemli olduğunu göstermektedir (Yatkin, 2021: 52; Yılmaz, 2024: 60).

Eşlerin inanç farklılığının (birinin ateist veya dinî duyguları zayıf, diğerrinin dindar olması yahut birinin bir dine diğerrinin başka bir dine inanması gibi) aralarında çatışmaya, iletişim kopukluğuna sebep olması muhtemel bir durumdur. Hatta birisinin kendi inanç durumu diğerrini üzerinde baskı unsuru olabilir. Bütün bu durumlar eşler arası iletişimi ve evlilik uyumunu olumsuz etkileyebilir.

Eğer kişi bir dine inanıyorsa aynı dine inanan birisiyle evlenmesi hâlinde evlilikleri daha uyumlu, dinin gereklerine uyma, yasaklarından kaçınma gerektiren iletişimleri ve paylaşımları daha çatışmasız olacak, ortak paylaşımları artacaktır. Dinî görüş ve yaşam farklılığı kesin bir şekilde çatışma doğurur ve boşanmaya götürür denilemez belki ancak ciddi bir risk içereceği söylenebilir. Genel olarak din farklılıklarının aile hayatında huzursuzluk yaratan faktörlerden biri olduğu, bunun boşanmalara sebebiyet verdiği bilinen bir gerçektir (Akıncı, 2012: 258). Din uyumunun önemli olduğu hususu eş seçimine yönelik yapılan çalışmalarda da ortaya konulmaktadır. Doğan'ın çalışmasında da "dinî konularda uyumlu olmanın evliliğin devamı için önemli" olduğu ortaya çıkmıştır (Şahin, 2016: 1007).

İki akademik çalışmayı karşılaştırarak dinin ülkemizde eş seçiminde bir kriter olmaya devam ettiğini göstermek mümkündür: 1991 yılında Dursun Durmazkul'un yaptığı çalışmada öğrencilerin %49'u, evlenecekleri kişinin "dinî inancının kendisinininki ile aynı" olması yönünde tercih belirtmiştir. Bu yöndeki tercihte kızların oranı %60, erkeklerin oranı ise %38 olmuştur. Bu durumda cinsiyet ile eş olarak seçilecek kimsenin dinî inancı birbiri ile bağımlı bulunmuştur (1991: 44). Bu çalışmadan 28 yıl sonra yapılan bir başka çalışmada, Bağ'ın bulgusu, dinî uyumun öğrenciler arasında eş seçiminde hâlâ önemli bir kriter olduğunu göstermektedir. Söz konusu çalışmada, araştırmaya katılan öğrencilerin, evlenmeyi düşündükleri kişinin dinî inançları ile ilgili

tercihleri yer almaktadır. Araştırmaya katılan kadın öğrencilerin %80.5'i, erkek öğrencilerin %69'u, eş adaylarının dinî inançlarının kendisi ile aynı olmasını, yani dinî inançlarının uyumlu olmasını önemsediklerini ifade etmiştir (2019: 52). Her iki çalışmada da kadınlar için dinî inanç uyumu erkeklerden daha yüksek görülmektedir.

Dinî konulardaki uyumsuzluk evlilikte huzursuzluğa ve devamında da boşanmalara neden olmaktadır. Demir'in Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna gelen boşanma ile ilgili sorular üzerine yaptığı çalışmada "dindarlık ve dine bakışın" boşanma sebepleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir (2018: 69). Eşlerin birbirlerinin dinî inançlarına veya mezhep farklılıklarına göstermesi gereken saygının yitirilmesi, boşanmalarına yol açmaktadır (Ünal, 2016:17-18).

Dinî inanç yönünden uyum, İslam dini açısından da önemli bir evlilik kriteridir. Kur'an'da Bakara Suresi'nin 221. ayetinde inanan biri ile inanmayan ve Allah'a ortak koşan bir kimsenin evlenmemesi gerektiği açıkça vurgulanmıştır. Hatta insanın zafiyeti dikkate alınarak inanan kimsenin (fiziksel görünümü) hoşuna gitse bile inanmayan birisi ile evlenmemesi konusunda uyarıda bulunulmuştur. Bu ayetin bir Müslüman'ın Allah'a inanmayan çekici ve güzel bir kadınla evlenmek için Hz. Peygamber'den izin istemesi üzerine indiği söylenmektedir (Kasapoğlu, 2007: 143). Aile hayatının en önemli unsurlarından birisi çocuktur. Çocuğun hangi inanca göre yetiştirileceği, inanan ve inanmayan bireylerden oluşan evliliklerde çatışma sebeplerinden birisi olacaktır. Bu nedenle eş seçiminde dinî inancın benzeşimi önemlidir.

Sosyo-Politik Görüşte Uyum

Bu başlık ile siyasi görüş, ideoloji ve düşünce uyumu kastedilmektedir. Değil birlikte ömür geçirmek düşünülen eşin seçiminde, arkadaşların seçiminde ve arkadaşlığın sürdürülmesinde bile siyasi görüşün, dünyaya bakışın belirleyici olduğu görülmektedir (Tan, 2019: 167). Çünkü tıpkı din konusunda olduğu gibi siyasi tercihin ve ideolojik tutumun günlük yaşama etki eden yönleri bulunmaktadır.

Evlilikte paylaşmak, ortak yönler bulmak, hayata aynı pencereden bakmak çatışmayı azaltır, evlilik uyumunu kolaylaştırır. Siyasi ve ideolojik görüş farkı zihinlerde kalmaz, bunun hayata yansımaları olacaktır. Çocukların nasıl yetiştirileceği, ailedeki ekonomik kaynakların nereye ve nasıl harcanacağı, kimlerle ailece arkadaş olunacağı, aile için kullanılacak zaman tercihi gibi konularda söz konusu görüş farklılıkları çatışmalara sebep olabilecektir. Siyasi ve ideolojik

fikirlerin çatışmasının evlilik ilişkilerini güçlendireceğine yönelik bir kanıt yoktur. Buna karşın evlilik ilişkilerini zayıflatması ve boşanmaya sebep olması muhtemeldir. Nitekim bu konuda örnek olaylar vardır. Aynı partiye oy verme sebebiyle boşanan çift görülmemiştir. Ama eşlerin farklı partiye oy vermesinden dolayı bunu bir anlaşmayı bozma, ihanete uğrama gibi hissedip boşananlar görülmüştür. Ayrıca Amerika’da, her on kişiden birinin (%11) siyasi görüş ayrılıkları nedeniyle ilişkilerini bitirdiği ifade edilmektedir (Goldberg, 2022).

Yapılan araştırmalar farklı oranlarda da olsa kadınlar ve erkeklerde siyasi görüş farklılığının, farklı partiye oy vermenin ilişkileri olumsuz etkileyeceğini göstermektedir. Yine araştırmalara göre kadınlar erkeklere oranla seçecekleri eşin siyasi ve ideolojik görüşleri açısından kendilerine daha yakın olmasını istemektedir (Dursun Durmazkul, 1991: 43; Bağ, 2019: 52, *Milliyet* 2015). Netice itibarıyla, eş ile siyasi ve ideolojik görüşlerde fikir ayrılığına düşmek ve bu yüzden tartışmaya girmek kesin olarak mutsuz evliliklere ve boşanmalara sebep olacağı söylenemezse de genellikle ilişkilerin ve evliliklerin istikrarı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Devamlı çatışmaya neden olan siyasi anlaşmazlıkların genellikle boşanmaya yol açtığı görülmüştür (Goldberg, 2022).

Eğitimde Uyum

Bireylerin eş seçiminde aradığı kriterlerden biri de eğitim düzeyi denkliğidir. Yapılan çalışmalar eşlerin eğitim düzeylerinin aynı veya yakın olmasının evlilik uyumunu artırmaya katkı sağladığını göstermektedir. Eğitimin denk olması, ailelerde aile içi roller ve sorumlulukların paylaşılmasının daha fazla olmasını sağlamakta, bunun sonucu olarak eşlerin her ikisinde de evlilik memnuniyeti artmaktadır. Eşlerin benzer eğitim düzeylerine sahip olması ile eğitim farklılığından kaynaklı huzursuzluklar oluşmamakta, eğitim denkliği bireylerin birbirleriyle uyumuna, yakınlığına, kültürel denkliğine ve diğer denkliklerine de olumlu yönde katkı sağlamaktadır (Yalçın, 2014: 256; Sakarya, Dilmaç, 2020: 9).

Bilişsel benzerlik, anlama ve algılama ile ilgilidir ve bunun da eğitimle alakası vardır. Yalçın’ın Spanier ve arkadaşlarından aktardığına göre bilişsel benzerlik, evlilik doyumu ve uyumunu artırmayı desteklemektedir (Yalçın, 2014: 251).

Sosyoekonomik Uyum

Sosyoekonomik ifadesi ile kadın ve erkeğin toplumsal konumları, yaşam geçmişi, ekonomik düzeyi kastedilmektedir. Çocuk esirgeme kurumunda yetişmiş çocuklar bu konuyu açıklamak için iyi bir örnek oluşturabilir. Bu çocuklar, ekonomik durumları, yetiştikleri ortam ve toplum içinde gördükleri

tutumlar açısından, normal bir aile ortamında yetişmiş çocuklardan farklılık göstermektedir. Topgül'ün bu konu ile ilgili araştırması, evlilikte denklik bağlamında örnek bir çalışma olarak gösterilebilir. Söz konusu araştırma kadın veya erkeğin sahip olduğu sosyoekonomik özelliklerin eş seçiminde önemli bir kriter olduğunu/olması gerektiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Topgül çalışmasında çocuk esirgeme kurumu yurtlarında yetişmiş kişilerin eş seçimini konu olarak ele almıştır. Araştırmaya katılanlar eş olarak ya kendisine benzer biçimde kurum bakımı deneyimi olan bir kişiyi seçtiklerini ya da seçmek istediklerini bildirmişlerdir. Hatta kendilerine yakın sosyal gruplardan ancak kurum dışı ailelerde yetişmiş kişileri eş seçenler, tekrar evlenmeleri muhtemel olduğunda “kendim gibi” diye tanımladıkları, kurum bakımı geçmişli olan kişilerle evlenmek istediklerini belirtmişlerdir. Zira evliliklerinde sosyoekonomik ve kültürel alt grupta olmalarının yarattığı uyumsuzluk ile karşılaştıklarını dile getirmişlerdir (2023: 141). Bu araştırmadan çıkan sonuç eş seçiminde aynı sosyoekonomik geçmişe sahip olan kişilerin evliliklerinde daha mutlu oldukları, böyle yapmayanların (kendisi kurumda büyümüş olan ve normal aile şartları içinde yetişmiş kişi ile evlenenlerin) ise evliliklerinden memnun olmadıkları, yeniden evlenme imkânına sahip olsalar “kendileri gibi” bir eş seçimi yapmak isteyecekleridir.

Yapılan araştırmalara göre eş seçiminde sosyoekonomik farklılığa bakış, cinsiyete göre değişim göstermektedir. Dursun Durmazkul'un çalışmasında cinsiyet ile eş olarak seçilecek kimsenin ekonomik durumu arasında önemli düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Kadınlar (%41) eş olarak seçecekleri kimsenin ekonomik durumunun kendilerinininkinden daha iyi olmasını erkeklere (%13) göre daha yüksek oranda tercih etmişlerdir. Erkekler (%54) ise daha çok evlenecekleri kimsenin ekonomik durumunun kendilerinininki kadar olmasını istemişlerdir (1991: 47). Bağ'ın çalışmasında da eş adaylarının sosyoekonomik durumunu erkekler kadınlardan daha az önemsemektedir. Kadınların tamamına yakınının evlenecekleri erkeğin ekonomik durumunun kendi seviyelerinden daha iyi olmasını istedikleri ortaya çıkmıştır (Bağ, 2019: 61). Araştırma sonuçlarına göre kadınlar eş adayının sosyoekonomik durumunun kendilerinden iyi olmasını istemektedir. Aslında bu sonuç İslam'da özellikle erkeğin kadına denk olması prensibi ile de uyusmaktadır. Zira erkeğin sosyoekonomik özellikler itibarıyla kadından daha alt düzeyde olması hâlinde uyumsuzluk daha derin yaşanmaktadır. Erkeklik sosyolojisi açısından bu durum psikososyal bir vaka olarak görülebilir.

Sonuç olarak eşlerin sosyoekonomik düzey farkı mutlak boşanma ve uyumsuzluk ile neticelenmese de fark büyük olduğunda evlilik uyumunun güçleşeceği, evliliği sürdürmek için normalin üzerinde çaba sarf etmek gerekeceği söylenebilir.

Etnik ve Kültürel Uyum

Bazen aynı anlama geldiği sanılsa da ırk ve etnik köken kavramlarının arasında fark vardır. Irk kişinin ten rengi, göz ve yüz yapısı gibi safi genetik ve fiziksel özellikleri içerir. Bir Çinli ile Ukraynalı veya bir İngiliz ile Sudanlı arasındaki fiziksel farkı ifade eder. Etnik yapı ise dil, din, kültür, tarih, coğrafya gibi ortak özellikleri ifade eder. Ayrıca ırkı da içerebilir. Aynı ırktan olup aynı etnik yapıya sahip olunacağı gibi aynı ırktan ancak farklı etnik yapıya da sahip olunabilir. Mesela Gagavuz Türkleri ile Türkiye Türkleri aynı ırksal özelliklere sahip olmakla birlikte coğrafyaları, dinleri, dilleri farklı olduğundan farklı etnik yapıları vardır.

Modern çağda hızlı ulaşım ve iletişimle toplumlar artık kültürel açıdan çoğuldur. Yaşadığımız bölgede farklı etnik kökene sahip kişilerle karşılaşmak, çalışmak olası bir durumdur. Hatta bu kimselerin evlenmeleri de söz konusudur. Tabakçı ve Parlar, yaptıkları araştırmada farklı etnik kökenden gelen bireylerin çeşitli demografik özelliklere göre evlilik uyumlarının farklılık gösterdiği; ancak sonuç olarak bu bireylerin evlilik uyumlarının olumlu olduğu bulgusuna ulaşmıştır (2018: 57). Fakat başka araştırmalar bu sonucu destekler nitelikte değildir. Etnik yapısı aynı bile olsa iki farklı ailede büyüyen ve biyolojik, psikolojik yapıları farklı kadın ve erkeğin evlilik çatısı altında birlikte yaşamaya uyum sağlaması fazladan bir çaba gerektirir. Buna bir de etnik kültürel farklılığa uyum eklenince gösterilecek çaba katlanmaktadır. Etnik yapısı farklı evli 35 kişi ile yapılan bir çalışmada bu kişilerin evlilik sonrasında yeni bir kültüre uyum noktasında bazı sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir (Ersoy Çelik, 2020: 92). Bu kişilerin giyim tarzı, harcama alışkanlıkları, ön yargılar, kendi kültürünü yaşama gibi alanlarda çatışmalar yaşadıkları, ayrıca dinî inanç konusunda da çatışma yaşayanların olduğu, bazı kişilerin kendi dinlerini benimseme konusunda eşlerine telkinde bulunduğu hatta baskıcı bir tavır sergilediği tespit edilmiştir (Ersoy Çelik, 2020: 87, 88).

Bu konuda yapılan bir başka çalışmada etnik yapıları farklı, kültürler arası evlilik yapan kişilerin farklı kültürlerden oluşan evlilik uyumları üzerinde doğrudan olumlu bir etki oluşturmadığı bilakis bu farklılığın evliliklerde daha fazla çatışmaya yol açtığı belirtilmiştir. Özellikle etnik marjinalleşmenin evlilik

çatışmasına neden olduğu, çatışmanın ise evlilik uyumunu olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır (Deniz, 2019: iv). Bu çalışmada kadın katılımcıların erkeklere göre, genç yaşta evlenenlerin orta yaş ve üzerine göre uyumu daha iyidir. Gelir durumu düştükçe de uyum azalır çatışma artmaktadır (Deniz, 2019: 63, 64). Zira evlilikte etnik uyuma bir de ekonomik zorluk eklenince uyumsuzluk derecesi yükselmektedir.

Sonuç olarak eş seçiminde bireyin ait olduğu etnik köken ve kültür etkili olabilmektedir. Kişiler benzer ırk, kültür ve etnik kökene sahip olmakla daha uyumlu bir evlilik yapacakları düşüncesi ile benzer özellikteki kimseleri tercih etmektedir (Doğru Gülçiçek, 2019). Eşlerin benzer özellikte olmaları birbirlerine uyum sağlamalarında ve birbirlerini kolayca anlayabilmelerinde pozitif katkı sunacaktır.

Evlilikte eşler arası denlikle ilgili olarak netice itibarıyla yetiştirilme tarzları, yetiştikleri kültür ortamı, eğitim düzeyleri, zenginlik, soy gibi bireysel ve sosyal özelliklerin uyumuna bütüncül bir şekilde bakmak ve değerlendirmek gerektiği söylenebilir. Elbette iki tarafın birbirine yüzde yüz denk olması gibi bir durum mümkün değildir. Söz konusu denliğin yüzde 70-80 oranında olmasını yeterli görmek gerekir (Tarhan, 2023: 152). Bunun tam tersi bir durumda ise evlenecek adayları evlilikte yoğun bir çatışmanın beklediği söylenebilir.

Sonuç

Günümüzde evlenmek her zamankinden daha zor olmaya başlamıştır. Gerek boşanma oranlarındaki artış gerek bireysel yaşamın cazibesi evlenme yaşındaki birçok gencin evliliğe mesafeli durmasına yol açmaktadır. Gençler evlenip mutlu olamamaktan, bekârlık günlerini aramaktan korkuyorlar. Bu da evlenme yaşının yükselmesine neden oluyor. Evlilik ve doğal olarak da nüfus oranları düşüyor. Nüfus oranının düşmesi ise bir toplum için tehlike çanlarının çalması anlamına gelmektedir. Toplum nüfus seviyesini koruyabilmek için o toplumda yaşayan bir kadının yaşamı boyunca dünyaya getirmesi gereken çocuk sayısının 2,1 olması gerekir. Oysa TÜİK'in 2023 verilerine göre doğurganlık hızı, yani Türkiye'de bir kadının yaşamı boyunca dünyaya getirdiği ortalama çocuk sayısı 1,51'e düşmüştür. Bu durum nüfus seviyesinin korunamadığı ve aynı zamanda nüfusun yaşlandığı anlamına gelmektedir.

Çocuk sayısını artırabilmenin en güvenli yolu sürdürülebilir evlilik sayısını artırmaktan geçmektedir. Bu da dikkati evliliklere ve ondan da önce mutlu bir evlilik için eş adayında aranacak kriterlerin neler olması, eş seçiminde nasıl

bir yolun izlenmesi gerektiğine çekmektedir. Mutlu bir evlilik için aşk evliliği mi yoksa mantık evliliği mi yapılmalı, eş seçiminde görücü usulü mü yoksa severek evlilik yöntemi mi izlenmeli, uyumlu bir evlilik için eşlerin hangi özelliklere sahip olması gerektiği gibi çeşitli sorular gündeme getirilmekte ve konuyla ilgili kuramlar ileri sürülmektedir. Eş seçimine yönelik bu kuramlardan ikisi zıt-tamamlayan özellikler kuramı ile benzer-ortak özellikler kuramıdır. Zıt özellikler kuramının beklentisi eşlerin birbirini tamamlayacağı yönündedir. Ancak burada zıtlığın boyutları ve alanları önemlidir. Kabul edilebilir, eksikleri tamamlayan ve çatışmaya yol açmayan zıtlık, evliliğin sürdürülmesine katkı sağlayabilir ve sorun teşkil etmeyebilir. Ancak zıtlığın boyutu arttıkça çatışmanın boyutu dolayısıyla boşanma ihtimali de artacaktır.

Evlilik cinsiyeti farklı, fiziksel ve ruhsal özelliği ve buna bağlı olarak ihtiyaçları farklı iki insanın birlikteliğinden oluşur. Bu iki insanın bire bir birbiri ile benzeşmesi mümkün olmayacağına göre eşlerin mutlaka farklılıkları veya zıtlıkları olacaktır. Ancak eş seçiminde benzerliklerin zıtlıklardan daha fazla olması sürdürülebilir evlilikler için önem taşır. Yukarıda örnekleriyle ele alındığı üzere boşanma ve eş seçimine yönelik çalışmalara bakıldığında eşlerin benzeşliklerinin anlaşmazlık ve boşanmalara neden olduğuna dair bulgular yerine bunun tam tersi verilere rastlanmaktadır. Eşlerin birbiriyle uyuşmayan yaşam tarzları, siyasi düşünce, dinî pratikler gibi hususlardaki ayrışma veya zıtlıkları boşanma ile sonuçlanacak çatışmalar doğurabilmektedir.

Cinsiyet ve denklik konusuna bakıldığında denkliğin özellikle kadınlar için daha hassasiyet içerdiği fark edilmektedir. Klasik İslam hukukçularının da özellikle erkeğin kadına denk olması üzerinde durmaları bu açıdan anlamlıdır. İslam hukukçularının ekonomik durum, dindarlık, meslek, iffet/ahlak, zihinsel ve fiziksel sağlık gibi kriterler açısından erkeğin evleneceği kadına denk olmasının önemine dikkat çekmiş olmaları günümüzdeki araştırma sonuçları ile de uyumluluk arz etmektedir.

Toplumumuzda çoğunluğun inancını oluşturan İslam dini, geleneklerimiz, konu ile ilgili yapılan araştırmalar ve sosyal gözlemler evlilik uyumu için eş seçiminde denkliğin aranması hususunda evlenmeyi düşünenlere önemli bir rehber niteliğindedir. Evlenecek birey kendisi ile belli açılardan farklılık taşıyan (örneğin birisi teorik zekâyâ, diğeri pratik zekâyâ sahip, birisi aceleci iken diğeri sakin, farklı hobileri olan) birisi ile evlendiğinde bu durum uyum sorunu oluşturmayabilir. Bilakis tamamlayıcı etki yaratıp evliliği zenginleştirebilir. Ancak kişinin kırmızı çizgisi olan, kendisi için önemli ve vazgeçilmez noktalarda zıtlık gösteren bir eş adayı ile yapacağı evliliğin çatışma doğura-

cağına kesin gözü ile bakılabilir. Bu nedenle kişinin kendini iyi tanması ve çatışma doğuracak özellikler konusunda eş seçiminde özenli hareket etmesi uyumlu bir beraberlik için gereklidir.

Öte yandan eş uyumunun önemli ölçüde sağlandığı her evliliğin mutlaka mutlulukla sonuçlanacağı iddia edilemez. Ancak eşler arası uyumun çatışmayı azaltacağı, çıkabilecek sorunların çözümünü kolaylaştıracağı, evliliğin sürekliliğini güçlendireceği söylenebilir. Sonuç itibarıyla iki insanın birbiri ile her yönden uyuşması mümkün olmasa da uyuşma oranının yüksekliği evliliğe olumlu anlamda katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel (1992). el-Müsned. İstanbul: Çağın Yayınları.
- Akıcı, Hacer (2012). Türkiye’de boşanmanın dini ve psiko-sosyal sebepleri üzerine bir inceleme. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akpınar, Beraat (2019). Farklı teoriler çerçevesinde eş seçimi ve evlilik uyumu konularının incelenmesi. İçinde: Güncel Sosyal Hizmet Çalışmaları. ed. Mehmet Kırloğlu - Hasan Hüseyin Tekin, Ankara: Çizgi Kitabevi (164-172).
- Bağ, Hamza (2019). sosyal hizmet öğrencilerinin eş seçimi ve evliliğe ilişkin tercihleri. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Başyigit, Öznur ve Ülgen, Hanife (2024). Türkiye’de Yapılmış çalışmalar bağlamında eş seçiminde etkili faktörler (2013-2023): Sistematik derleme. Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, 7(1), 23-42.
- Bener, Muhammet (2011). Dindarlık-eş seçimi ilişkisi (SDÜ örneği). yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1985). Hukukî İslâmiyye ve ıstılâhâtı fıkhiyye kamusu. İstanbul. Bilmen Yayınevi.
- Çalım, Mehmet (2017). Üniversite öğrencilerinin romantizm ve eş seçimine ilişkin tutumları ile sosyotropik otonomik kişilik özelliklerinin incelenmesi. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Demir, Zekiye (2018). Boşanma ve nedenleri ile ilgili din işleri yüksek kuruluna yöneltilen sorular. Toplum Bilimleri Dergisi, 12 (24), 55-75.
- Deniz, Emine (2019). Kültürlerarası evlilik yapanlarda evlilik yaşamı ve çift uyumunun incelenmesi. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê (ts.). Hâşiyetü’-d-desûkî ale’-ş-şerhi’-l-kebîr. Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- Dirik, Mehmet (2015). İslâm aile hukukuna göre evlenmede eşler arasında denklik. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S 26, s. 229-262.

- Doğan, Şahin (2016). Boşanma nedenlerine yönelik tutumlar: Boşanmayı artırıcı veya engelleyici faktörlere yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 991-1011.
- Dursun Durmazkul, Aysel (1991). Cinsiyete göre üniversite öğrencilerinin eş seçim tercihi. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Eckland, Bruce K. (1982) Assortative mating. *Biodemography and Social Biology* 29:1-2, 7-21.
- Efe, Esin (2013). Üniversite öğrencilerinin eş seçme eğilimleri. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Epstein, Robert, Pandit, Mayuri ve Thakar, Mansi (2013). How love emerges in arranged marriages: Two cross-cultural studies. *Journal of Comparative Family Studies* 44(3), 341-360.
- Erbek, Evrim ve Emrem Beştepe, Hülya Akar, Nezih Eradamlar, R. Latif Alpkın (2005). Evlilik uyumu. *Düşünen Adam* 18 (1): 39-47.
- Ersoy Çelik, Hatice (2020). Kültürlerarası evliliklerde çatışma ve uyum: Alanya örneği. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Goldenber, Jones (2022). <https://www.goldbergjones-or.com/divorce/political-differences-causing-divorce/> (Erişim: 11.02. 2025).
- Görgülü, Ülfet (2020). Ailede din eğitimi. Aile İlmihali, ed. Ülfet Görgülü. Ankara: TDV Yayınları.
- Güvensoy, İpek (2021). The effects of ideal standards and parental approval on mate selection among Turkish emerging adults. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Koç Üniversitesi, İstanbul.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdull h b. Ahmed (1997). el-Muğnî. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin-Abdulfettah Muhammed el-Huluv. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd (1992). es-Sünen. Thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem (2004). Lisânü'l-arab. Beyrut: Dâru Sader.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed (2004). Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî (1970). Fethu'l-kadir. Mısır.
- Karabal, Ali İhsan (2024). Improvements on bitswap peer selection based on peer response time. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (1986). Bedâ'i' u's-sanâ' i' fi tertibi's-şerâ' i'. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kasapoğlu, Abdurrahman (2007). İslam'a göre evlilikte eşler arasında uyum sorunu-inanç ve ahlâk uyumu. *Bilimname*, 12(1), 137-161.
- Kaya, Ayhan (2024). Eş seçimi sürecinde dindarlık ve kültür (Adana örneği). yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Kaya, Kamîl, Tan Eren, Gizem (2020). Boşanma ve erken boşanmaların artış nedenleri. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(9): 708-728.
- Ondaş, Barış (2007). Üniversite öğrencilerinin evlilik ve eş seçimiyle ilgili görüşlerinin incelenmesi. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Palakoğlu, Natali (2024). Culture, ethnicity and mate choice. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Sakarya, Emine & Dilmaç, Bülent (2020). Evli bireylerin evlilik uyum, yaşam memnuniyeti ve yaşam bağlılıkları arasındaki yordayıcı ilişkilerin incelenmesi. NEÜ Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(1), 1-11.
- Salımoğlu, Kadir Burak (2022). Şema kimyasının eş seçimindeki rolü ve şema kimyası ölçeğinin geliştirilmesi: Karma yöntemler çalışması. yayımlanmamış doktora tezi, Osman Gazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Serahsi, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (1993). el-Mebsût. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Şener, Arzu, Terzioğlu Günsel (2002). Ailede eşler arası uyuma etki eden faktörlerin araştırılması, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Şirbîni, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (1994). Muğni'l-muhtâc ilâ ma rifeti me âni elfâzi'l-Minhâc. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tabakçı, Zeynep, Parlar, Hanifi (2018). Etnik kökenin evlilik uyumuna etkisi. Academic Platform Journal of Education and Change 1(2), 55-77.
- Tan, Mehmet (2019). Arkadaşlığın sosyolojisi: Değişen arkadaşlık ilişkileri üzerine bir araştırma (Mardin örneği). yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Diyarbakır.
- Tarhan, Nevzat (2023). Aile okulu ve evlilik. İstanbul: Timaş Yayınları.
- TBNA (2014). Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması, Turgut, Mustafa (ed.), Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- The Annie E. Casey Foundation (2024). <https://www.aecf.org/blog/child-well-being-in-single-parent-families> (Erişim: 26.02.2025).
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa (1992). es-Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TMK, 2001. Türk Medeni Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf> (Erişim: 23.09.2025).
- Topgül, Tuna Çağlar (2023). Kurum bakımında kalmış yetişkinlerin deneyimleri ve eş seçimi stratejileri. yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tunç, Ecem (2024). Erken yetişkinlik dönemi bireylerinde bağlanma stilleri ile ayrışma-bireyleşmenin eş seçimi ile ilişkisinin incelenmesi. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- TÜİK (2024). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2023-53784> (Erişim: 26.02.2025).
- TÜİK (2024). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Boşanma-Istatistikleri-2023-53707> (Erişim: 26.02.2025).
- Uğun Reyhan (2017). Heteroseksüel çiftlerin bağlanma romantizm ve eş seçimine yönelik tutumlarının çift uyumu ile ilişkisi. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.
- Usluoğlu, Feyruz, Atıcı, Meral & Avcıbay-Vurğaç, Burcu (2015). Kadınların eş seçimleri hakkındaki görüşleri: Nitel bir çalışma. International Journal of Human Sciences 12(2), 1484-1502.

- Ünal, Arzu (2016). Sosyal bir olgu olarak boşanmanın nedenleri ve sonuçları. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Yatkın, Nihat (2010). İslâm'da evlilik ve eş seçiminde dindarlığın tercih edilmesi. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 33, 47-61.
- Yıldırım, İbrahim (2007). Üniversite öğrencilerinin eş seçme kriterleri. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi 3(27), 15-30.
- Yılmaz, Mürşit (2024). Dini tutum ve eş seçimi ilişkisi. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

CHILD-CENTERED FAMILY: OUTLOOK AND PROBLEMS

SUAT ALAN

Dr., Bağımsız Araştırmacı,
Mail: suatalan12@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7738-3386>

ABSTRACT

This study examines the child-centered family model, which has become increasingly widespread with modern society. While parental authority plays a decisive role in traditional family structures, children have begun to have more say in the family today. Parents may exhibit an overprotective attitude out of concern for protecting their children and ensuring their happiness, which can negatively affect children's ability to develop independence and responsibility. A consumption-oriented lifestyle, a security-oriented and competitive social structure, and technological developments are among the important factors supporting the spread of the child-centered family model. Children's guidance of consumption decisions within the family, increasing security concerns and a sense of success-oriented competition in society, and children becoming more knowledgeable than parents in the digital world lead to significant changes in the balance of authority within the family. The number of studies in the literature on the child-centered family model, which has begun to attract attention as an important social phenomenon, is quite limited. In this respect, it is hoped that this study will make a small contribution to the literature. The study is a theoretical study and the historical-comparative method was adopted in the study. The conclusion reached in the study is that the child-centered family model has a structure that deeply transforms parent-child relationships. In this process, it is of great importance for parents to adopt a balanced attitude, both supporting their children and setting limits in order to raise healthy and self-confident individuals. Supporting the individual development of children while ensuring that they grow up with social values and a sense of responsibility is one of the most important tasks of a healthy family structure.

Keywords: Family, Child-Centered Family, Child and Parent Relationship, Digital Addiction, Helicopter Parenting

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 22.07.2025
Kabul Tarihi: 02.11.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atıf Bilgisi

ALAN Suat, (2025). "Çocuk Merkezli Aile: Görünüm ve Sorunlar".
Muhafazakâr Düşünce. Yıl: 21 Sayı: 69 (182-206).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

ÇOCUK MERKEZLİ AİLE: GÖRÜNÜM VE SORUNLAR

SUAT ALAN

Öz

Bu çalışma, modern toplum ile birlikte giderek yaygınlaşan çocuk merkezli aile modelini incelemektedir. Geleneksel aile yapılarında ebeveyn otoritesi belirleyici bir rol oynarken günümüzde çocuklar aile içinde daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır. Ebeveynler, çocuklarını koruma ve onların mutluluğunu sağlama kaygısıyla aşırı korumacı bir tutum sergileyebilmekte, bu durum ise çocukların bağımsızlık ve sorumluluk geliştirme becerilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Tüketim odaklı yaşam tarzı, güvenlikçi ve rekabetçi toplum yapısı, teknolojik gelişmeler çocuk merkezli aile modelinin yaygınlaşmasını destekleyen önemli faktörler arasındadır. Çocukların aile içindeki tüketim kararlarını yönlendirmesi, toplumda artan güvenlik kaygısı, başarı odaklı rekabet anlayışı ve çocukların dijital dünyada ebeveynlerden daha bilgili hâle gelmesi, aile içindeki otorite dengesinde önemli değişimlere yol açmaktadır. Önemli bir sosyal olgu olarak dikkat çekmeye başlayan çocuk merkezli aile modeli ile ilgili literatürdeki çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu yönüyle bu çalışmanın literatüre küçük bir katkı sağlaması umulmaktadır. Çalışma teorik nitelikte olup, çalışmada tarihsel-karşılaştırmalı yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada varılan sonuç, çocuk merkezli aile modelinin, ebeveyn-çocuk ilişkilerini derinden dönüştüren bir yapıya sahip olduğudur. Bu süreçte, ebeveynlerin dengeli bir tutum benimseyerek çocuklarını hem desteklemeleri hem de sınır koymaları, sağlıklı ve öz güvenli bireyler yetiştirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Çocukların bireysel gelişimlerini desteklerken aynı zamanda toplumsal değerler ve sorumluluk bilinciyle yetişmelerini sağlamak, sağlıklı işleyen bir aile yapısının en önemli görevlerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Çocuk Merkezli Aile, Çocuk ve Ebeveyn İlişkisi, Dijital Bağımlılık, Helikopter Ebeveynlik

Giriş

Geleneksel toplumlarda aile içinde erkek, birinci planda yer alan ve otoriteyi temsil eden bir güç olarak kabul edilirken modern toplumlarda bu otoriteyi kadın ve çocuklarla paylaşmak durumunda kalmıştır. Modern kültür, öncelikle kadına, ardından postmodernizmle birlikte çocuğa da aile içinde bir alan açmaya odaklanmıştır. Bu süreç, Batı dünyası başta olmak üzere tüm dünyada, eril ve yaşlı egemenliğine dayalı geleneksel aile yapısından, dişil değerlerin ön plana çıktığı modern ve çocuk odaklı postmodern aile kültürüne doğru bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (Canatan, 2011, s. 205). Postmodern aile kültürü ve çocuk yetiştirme tarzı, geleneksel ve modern aile kültürü ve çocuk yetiştirme tarzlarından oldukça farklı özellikler sergilemektedir.

Postmodern toplumlarda özellikle kadın ve erkek rollerinde yaşanan değişimler, anne-babalık rollerine de yansımakta ve ebeveynlik anlayışında farklılaşmalara yol açmaktadır. Günlük yaşamın tüketim alışkanlıkları, artan kaygılar ve toplumsal tehdit algısı, yalnızca toplumları değil, toplumların en temel yapı taşı olan aileleri de etkilemektedir. Bu durum, aileleri hem daha fazla tüketmeye yöneltmekte hem de kaygılar ve korkularla şekillenen bir yaşam tarzına zorlamaktadır. Günümüz ebeveynleri, “mutluluk için tüketmek” ve “paranoyak anne-baba” olmak zorunda bırakıldıklarını hissetmektedirler. Geçmiş ile günümüz arasında büyük farklar olduğuna dair yaygın kanı, anne-babaların, kendi çocukluklarında sahip oldukları özgürlüğü, kendi çocuklarına sunamayacakları düşüncesini pekiştirmektedir. Önceki kuşaklarda ebeveynler, çocuklarını büyütürken akrabalara, komşulara ve arkadaşlara güven duyabiliyorlardı. Ancak günümüz aileleri, değişen dış dünyaya karşı çocuklarını daha temkinli yetiştirmeleri gerektiği fikrine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle, çocuklarını daha kontrollü bir ortamda büyütmeye çalışırken riskleri minimize etmeye ve güvenlik kaygılarını ön planda tutmaya yönelmektedirler (Çakı ve Altundere, 2017, s. 153).

Post-modern toplumda teknolojik değişimlerin hız kazanmasıyla birlikte, çocukların eğitim ve sosyalleşme araçları da büyük ölçüde farklılaşmış, geleneksel yüz yüze iletişim yerine dijital platformlar üzerinden kurulan ilişkiler ön plana çıkmıştır (Oktik, 2013, s. 307). Bu durum, bir yandan çocukların gerçek dünyadaki sosyal becerilerini geliştirmelerini zorlaştırıp, sanal dünyanın getirdiği risklere karşı daha savunmasız hâle gelmelerine neden olurken diğer yandan, bilgi edinme kanallarını çeşitlendirip onları teknolojiyi etkin bir şekilde kullanan ve hızlıca kavrayabilen bireyler konumuna yükseltmiştir. Bu gelişmeler, çocukların ebeveynlerinden daha fazla

teknolojik beceriye sahip olmalarına ve aile içinde bilgiye dayalı bir otorite kurmalarına yol açmıştır (Yıldırım, 2024, s. 51). Çocukların aile içinde dijital okuryazarlık açısından ebeveynlerine kıyasla daha fazla bilgiye sahip olmaları ve teknoloji konusunda belirleyici konuma gelmeleri bilgiye dayalı bu yeni otorite biçiminin bir tezahürüdür.

Tüm bu yaşanan gelişmeler, toplumda “Çocukerkil aile modeline doğru mu gidiyoruz?” kaygısını beraberinde getirmektedir. Literatürde henüz yeni yer alan “çocukerkil aile” kavramı, önemli bir toplumsal olguya işaret etmekte ve çocuğun aile içinde merkezde olduğu bir durumu ifade etmektedir. Bu çalışma “çocukerkil aile” modeline odaklanmakta fakat çocukerkil aile yerine “çocuk merkezli aile” kavramsallaştırması tercih edilmektedir. Bunun en önemli nedeni, çocukerkil aile kavramının taşıdığı ağır anlamın henüz tam olarak karşılık bulup bulmadığına dair duyulan kaygıdır. Çocuk merkezli aile kavramı ise daha esnek bir anlam taşımakta ve kavramın aile içi ilişkilerdeki güncel durumları daha iyi yansıtabilecek bir içeriğe sahip olduğu düşünülmektedir.

Literatür ve Yöntem

Uluslararası literatür (Dupont, Mikolajczak ve Roskam, 2022; Hwang, Jung, Kim ve Hadi, 2023; Sood ve Buchanan, 2023) incelendiğinde çocuk merkezli aile kavramının özgün bir çalışma alanı olmaktan ziyade çocuk hakları, aile politikaları, çocuk merkezli ebeveynlik, helikopter ebeveynlik, çocuk merkezli uygulamalar, çocuk kültürü gibi farklı çalışma alanları içerisinde değerlendirildiği söylenebilir. Öte yandan literatüre bakıldığında çocuk merkezli aile kavramını merkeze alan klinik araştırmalar ve psikoloji disiplininin konuya yaklaşımı dikkat çekmektedir. Sosyoloji disiplininin konuya yaklaşımının ise henüz sınırlı düzeyde olduğu söylenebilir. Lucille L. Andreozzi (1996), *Child-Centered Family Therapy (Wiley Series in Couples and Family Dynamics and Treatment)* adlı kitapta çocuk merkezli aile kavramını psikoloji disiplini çerçevesinde ele almaktadır. Paula S. Fass ve Michael Grossberg editörlüğünde hazırlanan *Reinventing Childhood After World War II* adlı kitapta yer alan *The Child-Centered Family? New Rules in Postwar America* (Fass, 2012) adlı çalışma ise çocuk merkezli aile kavramının II. Dünya Savaşı’ndan sonraki inşa sürecini Amerika’da çocuğa bakışta yaşanan değişim paralelinde ortaya koymaktadır.

Ulusal literatürdeki çalışmalara bakıldığında ise çocuk merkezli aile kavramının terim olarak geçtiği çalışmalar ile popüler kültürün etkisiyle ortaya çıkan pedagoji ağırlıklı tavsiye içerikli değerlendirmeler bir kenara bırakılırsa

kavramın iki çalışmada (çocukerkil aile şeklinde) detaylı olarak ele alındığı görülmektedir. İlk çalışma, Selda Başaran Alagöz'ün (2009) "Çocukerkil Aile Sisteminde Satın Alma Davranışı" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada, aile içi satın alma kararlarında ana-babaerkil aile yapısının değiştiği ve çocukerkil bir aile yapısının belirleyici hâle geldiği tespit edilmiştir. İrfan Yıldırım (2024) ise "Ailenin, Modern Dünyada Çocukların Özgül Ağırlığıyla Değişen Yapısı: Çocukerkil Aile Modeli" adlı çalışmasında konuyu daha kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Bu çalışmalar, çocuk merkezli aile yapısının toplumsal değişimle birlikte nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışma da esasında çocukerkil aile olarak tanımlanan durumu ele almaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, kavramsal olarak çocuk merkezli aile tercih edilmektedir. Tarihsel-karşılaştırmalı yöntemin benimsendiği teorik düzeyde olan bu çalışmada, öncelikle çocuk merkezli aile yapısının hangi parametreler üzerinden görünür hâle geldiği incelenmektedir. Bu bağlamda, değişen tüketim kültürü, artan güvenlik kaygıları, rekabetçi toplum yapısı, teknolojik gelişmeler, sosyal medyanın etkisi ve gözetim toplumu gibi bir dizi parametre üzerinden bu olgunun görünürlük boyutu analiz edilmektedir. Ardından, çocuk merkezli aile özellikleri sergileyen ailelerde, özellikle ebeveyn-çocuk ilişkilerinin merkezinde yer alan bazı sorunlar ve bu sorunların etkileri üzerinde durulmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların sayısının sınırlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmanın mevcut literatüre mütevazı bir katkı sağlaması ve gelecekte yapılacak araştırmalar için bir teşvik unsuru olması umulmaktadır. Özellikle konuya dair yapılacak ampirik araştırmaların olguyu daha anlaşılır kılacağı düşünülmektedir.

Çocuk Merkezli Ailenin Görünümü

Geçmişte toplumlarda yaygın olan aile yapısı, babanın veya büyükbabanın otoritesinin baskın olduğu ataerkil aile modeliydi. Zamanla bu yapı değişerek kadınların daha fazla söz sahibi olduğu anaerkil aile modeline dönüşmeye başladı. Günümüzde ise çocukların karar alma süreçlerinde etkili olduğu, çocuk merkezli ailelerin giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Bu tür ailelerde çocuğun istekleri ön planda tutulur, zaman planlaması ve tatiller onun tercihinine göre düzenlenir. Ebeveynler, çocuğun her isteğini yerine getirerek ona sınır koymaktan kaçınır. Yetki, herhangi bir denetim olmadan çocuğa devredildiğinden çocuk zamanla doyumsuz hâle gelir. Seyahatlerden televizyon izleme saatlerine, dışarı çıkma planlarından yemek tercihlerine kadar her konuda çocuğun talepleri belirleyici olur. Kısacası, evin yöneticisi çocuktur ve ailenin tüm işleyişi ona göre şekillenir. Çocuk büyüdükçe talepleri de artar; çevreden,

televizyondan ve sosyal medyadan gördüklerinin en iyisini, en güzelini ister ve istekleri hiçbir zaman sona ermez. “Bizim yaşadığımız sıkıntıları yaşamasin” düşüncesiyle ebeveynler, çocuğun her arzusunu yerine getirerek onu lüks ve konfora boğar (Saygılı, 2020). Bu tür aile yapıları, belirli koşullara sahip ailelerde daha sık görülmektedir: Anne ve babanın yaşının ilerlemiş olduğu aileler, tek çocuklu aileler, tek ebeveynli aileler, evlat edinilmiş veya uzun bir bekleyişin ardından dünyaya gelmiş çocukların bulunduğu aileler, geçmişte ciddi sağlık sorunları yaşayan çocukların aileleri, travma öyküsü olan aileler ve bağımlı kişilik yapısına sahip ebeveynlerin bulunduğu aileler, çocuk merkezli bir yapıya daha yatkın olmaktadır (Özkan, 2017). Bunun yanında yapısal olarak herhangi bir sorunu bulunmayan aile yapılarının (geniş veya çekirdek aile) da çocuk merkezli bir anlayışa evrildiği örnekler ile karşılaşmak mümkündür.

Literatürde çocukerkil aile olarak geçen ve çocuğun merkezde olduğu bu aile yapısı “aile bazındaki esas kararların ve işleyişin çocuğa bırakıldığı, çocuğun kontrolsüz güç sahibi olduğu ve çocuğa doğru sınırlar koymakta zorlanan aile yapısı” (Çoban, 2021), şeklinde tanımlanmaktadır. Bu aile yapısının meydana gelmesini sağlayan ilk önemli faktör gündelik yaşamın çok az bir vaktine zemin oluşturan evin içindeki otorite boşluğunun çocuğa sunduğu geniş hareket alanıdır. Geleneksel ve modern dönemde ev, gündelik yaşam içinde önemli bir konumdaydı ve evde anne veya baba merkezli bir otorite vardı. Post-modern dönem ile birlikte ev, eski konumunu yitirip sadece “otel” işlevi görmeye başladı. Dolayısıyla evin süregelen otoritesi de devre dışı kaldı. Bu yeni süreçte otorite boşluğunu fark eden “çocuk” bu boşluktan sızarak otoriteyi ele geçirmeye veya en azından otoriteye ortak olmaya başladı.

Çocuk merkezli aile yapısını ortaya çıkaran diğer bir faktör ise literatüre “helikopter ebeveynlik” olarak geçen ve gündelik yaşamın her alanında çocuklarını merkeze alan ve tüm aktiviteleri çocuklarına göre şekillendiren ebeveynlik anlayışıdır. Helikopter ebeveynlik; çocuklarıyla aşırı derecede ilgilenen, onların hayatını planlayan, fazlaca yardım eden, programlarını belirleyen, sürekli yönlendiren ve müdahale eden mükemmeliyetçi ebeveyn tutumlarını ifade eder (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019, s. 708). Bu ebeveynlik anlayışı çocuğun merkezde olduğu aile yapısını besleyen bir özelliğe sahiptir.

Çocuk merkezli ailelerin görünür olma sürecini besleyen bir dizi yapısal faktörlerden de söz etmek mümkündür. Özellikle tüketim odaklı yaşam tarzı, risklerle ve korkularla bezenmiş güvenlikçi ve rekabetçi toplum yapısı, teknolojik gelişmeler, değişen anne-babalık rolleri bu süreci hızlandıran önemli yapısal faktörler arasında sayılabilir.

Tüketim Odaklı Yaşam Tarzının Çocuk Merkezli Ailenin Görünümüne Etkisi

Çocuk merkezli aileleri görünür kılan en önemli yapısal faktör kuşkusuz post-modernizm ile birlikte ön plana çıkan tüketim odaklı yaşam tarzıdır. Bu yeni yaşam tarzı, aile içi ilişkileri köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu yeni toplum modelinde, çocukların merkeze alındığı bir aile yapısı öne çıkmış, ebeveynler kendi temel ihtiyaçlarını bile geri plana atarak çocuklarını önceliklendirmeye başlamıştır. Özellikle çocuklarını “çağa uygun” yetiştirme iddiasıyla hareket eden ebeveynler, iç disiplin yerine dış görünüme ve tüketime dayalı ihtiyaçlara daha fazla odaklanmış, bu durum çocukları tüketim kültürüne yönlendirmiştir. Tüketim kültürünü benimseyen çocuklar, sınırsız isteklerle kendilerini tüketim üzerinden var etmeye çalışmakta ve bu durum aile dinamiklerini derinden etkilemektedir. Aileyi peşinden sürükleyebilecek bir konuma gelen çocuklar, bazen isteklerini tehditkâr bir şekilde dayatarak ebeveynlerini âdeta esir alabilmektedir (Yıldırım, 2024, s. 40). Bu durum, aile içi dengeleri altüst ederek çocuğun sınırsız taleplerinin ailenin temel dinamiklerini şekillendirmesine yol açmaktadır.

Tüketim alışkanlıklarının artması ve ailelerin tüketim öncelikli bir yaşama geçmesi ile birlikte, bazı ailelerde tüketim ve satın alma davranışını belirleyen en önemli aktör olarak çocukların ön plana çıktığı görülmektedir. Yapılan çok sayıda araştırma (Bursalı, 2008; Gülarlan, 2013; Karadağ, 2011; Kabasakal, 2022) çocukların aile içindeki tüketim ve satın alma kararlarında aktif ve etkili olduklarını ortaya koymaktadır. Bu süreçte özellikle reklam sektörü çocukların tüketim ve satın alma davranışını etkilemekte (Karaoğlu ve Başfıncı, 2018) çocuklar da bu etkiyi ebeveynlerin davranışları üzerinde baskı unsuru olarak kullanmaktadır. Ailenin satın alma kararlarında çocuğun etkisi, henüz çocuk dünyaya gelmeden önce hissedilmeye başlanmakta ve zamanla artarak devam etmektedir. Sadece gıda, giyim, sağlık gibi temel ihtiyaçlarda değil, aynı zamanda otomobil, beyaz eşya, ev seçimi tercihlerinde de çocukların doğrudan veya dolaylı etkileri bulunmaktadır (Gülarlan, 2013, s. 135). Özellikle çocuğun doğduğu ilk yıllarda, ailenin satın alma tercihlerinde dolaylı da olsa çocuğun etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir. Çocuk büyüdükçe satın alma kararları üzerindeki etkisi hem niteliksel hem de niceliksel olarak değişim göstermektedir. Çocuk kendini ifade edebilmeye başladığı andan itibaren, bu dolaylı etki yerini doğrudan bir etkiye bırakmakta ve çocuk, ailenin satın alma süreçlerinde aktif bir rol üstlenmektedir (Kabasakal, 2022, s. 140).

Diğer yandan ebeveynlik rolünü tam olarak yerine getiremediğini düşünen anne babalar bu eksikliği farklı yollar ile telafi etmeye çalışırlar. Çocuklarının hediyelerine çok fazla para harcayarak suçluluklarını hafifletme yoluna gitmeleri bunun en açık örneğidir. Araştırmalar, nispeten yoksul ebeveynlerin bile gelirlerinin büyük bir miktarını çocukların hediyelerine harcadıklarını göstermektedir (Füredi, 2013, s. 132). Ebeveynler sıradan bir günde alınan hediyelerin yanı sıra doğum günü hediyesi, karne hediyesi veya başarması için konulan herhangi bir hedef sonrası vaat edilen hediye gibi farklı yollar ile çocuklara armağan verme yarışına girmektedirler. Çocuğun merkezde olduğu bu davranış pratiği bir zorunluluk hâline gelmiş durumdadır. Öyle ki çocuğunun doğum gününü kutlamayan veya doğum gününde çocuğuna hediye almayan ebeveynler çevreleri tarafından ayıplanmaktadır.

Güvenlikçi Toplum Yapısının Çocuk Merkezli Ailenin Görünümüne Etkisi

Çocuk merkezli yaşam, ailenin tüketim pratiklerinde etkili olduğu kadar yaşam alanlarının seçiminde de etkili olmaktadır. “Ebeveynler, çocuklarını hem modern yaşamın içerisinde hem de bunun olumsuz unsurları dışında, gözetim altında yetiştirmek istemektedir. Bu noktada, ebeveynler, çocukları için tehlike arz edebilecek tinercilerden, sokak çocuklarından, organ mafyalarından, tacizcilerden onları korumak adına konut tercihlerini çocuk merkezli olarak yapmaktadırlar.” (Köse, 2019, s. 272-273) Bu yönde bir tercih, güvenli sitelere yönelimi beraberinde getirmektedir. Örneğin Antalya (Köse, 2019), Batman (Türk, 2020), Diyarbakır (Gürhan, 2015), Konya (Alver, 2007; Sipahi, 2011; Tekeli ve Keş, 2024), İstanbul (Azak ve Tekdemir, 2021) ve Trabzon’da (Usta Baki, 2021) yapılan farklı araştırmalarda ailelerin yaşam alanları olarak güvenli siteleri tercih etmesinin önemli sebeplerinden birinin de çocukların güvenliği olduğu saptanmıştır. Araştırma sonuçlarının da gösterdiği gibi “çocuklarının dilediğince dışarıda oyun oynayabilmesi, güvenli bir ortamda büyümesi gibi istekler” (Tekeli ve Keş, 2024, s. 59) ebeveynlerin güvenli site tercihinde temel belirleyici faktör olmaktadır. Bu durum güvenlikçi ve korumacı bir bakışın tezahürüdür. Bu anlayış post-modern dönemde sokağı risklerle dolu bir alan olarak kodlamaktadır. Dolayısıyla post-modern ailenin biricik varlığı olan çocuğun bu risklerden korunması fikri gelişmektedir. Güvenli siteler tam da bu isteğe cevap veren önemli bir tüketim nesnesi olarak belirmektedir. Çünkü bu sitelerde çocukların oyun alanları sokaktan arındırılmış ve güvenli bir hâle getirilmiştir.

Güvenlik kaygısı, çocuk merkezli aileler üzerinde daha fazla etkisini göstermektedir. Bu ailelerde çocuğun aç kalması gibi geleneksel riskler yerini korku ve endişeye bırakmakta, bu da “korku kültürü”nün oluşumunu kaçınılmaz kılmaktadır (Çakı ve Altundere, 2017, s. 150-151). Bu korku kültürü, özellikle çocuklara yönelik tehditler ve kaygılar üzerinden beslenmektedir. Çocuklara yönelik suçlarla ilgili endişeler zaman zaman paniğe dönüşerek toplumsal bir korku atmosferi meydana getirmektedir. Örneğin, FBI istatistiklerine göre ABD’de yabancılar tarafından kaçırılan çocuk sayısı yıllık ortalama 100 olmasına rağmen, kamuoyundaki çocuk kaçırma endişesi oldukça yüksektir. Ohio’da okul çağındaki çocuklar arasında yapılan bir araştırma, çocukların neredeyse yarısının kaçırılma korkusu yaşadığını ortaya koymuştur. Bu durum şaşırtıcı değildir; reklam ilanları ve afişlerde yer alan bilgilendirici ilanlar, çocuk kaçırma vakalarının yaygın bir tehdit olduğu algısını pekiştirmektedir. Benzer şekilde, İngiltere’de de benzer bir abartılmış tehlike hissi hâkimdir. Yabancılar tarafından öldürülen çocuk sayısının yıllık ortalama beş olduğu bilinse de medya tarafından bazı çocuk cinayetlerinin dramatize edilmesi, bu tür trajedilerin her çocuğun başına gelebileceği yönünde bir algı oluşturmuştur (Füredi, 2001, s. 52). Bu algı, insanlığı “endişeli insanlar çağı”na doğru bir gidişe zorlamaktadır.

Medyanın körüklediği korku kültürü, aileleri daha korumacı bir yapıya yöneltmektedir. Potansiyel tehlikelerin sürekli artması ve risklerin ne zaman sona ereceğinin öngörülememesi, bireylerin güvenlik algısını kalıcı bir endişeye dönüştürmektedir. Modern insan, yüksek risk bilincine sahip bir birey olarak, günlük yaşamında riskleri anlamaya, hesaplamaya, yönetmeye ve denetlemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, ebeveynlik de değişime uğramış ve çocuklarla ilgili riskleri takip eden, hesaplayan ve önlem alan bir role dönüşmüştür (Çakı ve Altundere, 2017, s. 151). Anne ve babalar, çocuklarını olası tehlikelerden koruma içgüdüsüyle hareket ederken, sürekli bir “tetikte olma” hâli geliştirmekte ve risk yönetimi odaklı bir ebeveynlik anlayışını benimsemektedirler.

Çocukların karşı karşıya kaldığı riskler ise daha çok ev ve okul gibi korunaklı yaşam alanlarının dışında kalan sokak ve oyun parkları gibi alanlar ile özdeşleştirilmektedir. Çocuk merkezli aileler sokağın bu riskine karşı sürekli bir tetikte olma hâli sergilemektedirler. Çocukların yanlarında ebeveynleri olmadan sokak veya parklarda oynamaları riskli olarak değerlendirilmektedir. Yapılan bir araştırmada, “çocukların dış mekânda oyun oynaması için ebeveynlerin daha çok fırsat sunmak istedikleri ancak oyun parklarının yeterli

nitelikte olmaması, yeşil alanların yetersizliği, trafik, tehlikeli yabancı gibi kaygılar nedeniyle bu fırsatların sınırlandığı belirlenmiştir” (Cevher Kalburan, 2014, s. 128-129). Yakın dönemde anaokulu ve anasınıflı öğrencileri ve ebeveynleri üzerinde yapılan bir araştırmada (Şenöz ve Küçükturan, 2022) ise her gün dışarıda oyun oynamayan çocukların oranının %83 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir.

Rekabetçi Toplum Yapısının Çocuk Merkezli Ailenin Görünümüne Etkisi

Çocuğu daha iyi yetiştirme arzusunun toplumsal rekabetin bir yansıması olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu sebepten dolayı çocuk merkezli ailelerde ebeveynler, çocuklarıyla olan ilişkilerinin her aşamasını uzmanların önerileri doğrultusunda şekillendirmektedir. Çocuğun doğumundan itibaren tüm süreçler –hangi gıdaların tüketilmesi gerektiğinden, nasıl sevgi gösterileceğine, disiplin yöntemlerinden, oyun seçimlerine kadar– uzmanların yönlendirmeleri çerçevesinde belirlenmektedir. Ebeveynler, çocuklarının ihtiyaçlarını ve karşılaştıkları sorunları çözüme konusunda kendi deneyimlerinden veya geçmiş nesillerin tecrübelerinden ziyade, profesyonel danışmanların görüşlerine başvurmayı bir zorunluluk olarak görmektedirler. Bu durum, ebeveynlik anlayışında köklü bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Geçmişte aile büyüklerinin aktardığı bilgi ve deneyimlere dayalı bir çocuk yetiştirme anlayışı hâkimken, günümüzde anne-babalar, çocuklarıyla ilgili kararlarını bilimsel rehberlik ve uzman görüşleri doğrultusunda almaktadır. Böylece gündelik yaşam pratikleri, bireysel deneyimlerden çok, uzmanların yönlendirdiği standartlara göre şekillenmektedir (Çakı ve Altundere, 2017, s. 156). Aile uzmanlarının devreye girmesiyle birlikte “proje çocuk” tartışmaları başlamıştır. Bir yetiştirme modeli olarak ortaya çıkan “proje çocuk”, anne-babanın çocuğu bir başarı aracı olarak görmesinden kaynaklanır ve doğduğu andan itibaren bir yol haritasıyla büyüyen çocuk prototipi olarak değerlendirilir (Dursun, 2019, s. 351).

Proje çocuk için hamilelikten başlayarak ilk çocukluk, okul öncesi, ilköğretim, ortaokul ve lise dönemleri boyunca ebeveynler sürekli çaba içindedirler. Bu durum yalnızca çocukla sınırlı kalmaz; ebeveynler, gündelik yaşamın diğer alanlarında da sürekli bir endişe ve kontrol mekanizması geliştirerek yaşamlarını şekillendirirler. Ebeveynlerin, çocuklarının diğer çocuklardan geri kalmaması ve onlardan daha iyi imkânlara sahip olması arzusu bu durumu sürekli canlı tutmaktadır. Ebeveynler, çocuklarının akranlarıyla rekabet edebilmesi ve sosyal çevrede geri planda kalmaması için sürekli daha iyisini, daha kaliteliğini talep etmektedir. Bu durum, ebeveynlerdeki “başkalarından geri kalmama” kaygısının bir yansıması olarak ortaya çıkmakta ve bu kaygı,

çocuklara da aktarılmaktadır. Çocuklar için en iyisini istemek veya onların diğer arkadaşlarından geri kalma duygusunu yaşatmamak adına tüketim (Gürhan, 2015, s. 241-242) başta olmak üzere yapılan her türlü çocuk merkezli faaliyet rekabetçi toplum yapısının doğal bir sonucudur. Bu rekabet, sadece maddi imkânlarla sınırlı kalmayıp eğitim, sosyal aktiviteler ve hatta boş zaman etkinliklerine kadar uzanmaktadır.

Bu rekabetçi yaşam biçimi özellikle özel eğitim kurumlarının önemli bir tüketim nesnesi olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özel okulların ilgi görmesini sağlayan önemli sebeplerden biri eğitimdeki rekabet ortamıyken, bir diğer önemli sebep ise özel eğitim kurumlarının çocuğa sunmuş olduğu güven ortamıdır. Yapılan bir araştırmada (Dursun, 2019) ebeveynlerin özel okulları tercih etmesinin sebepleri arasında ebeveynleri çalışan çocuğa okul saatleri dışında bakacak kimsenin olmaması, özel okulun tam zamanlı olması, ders bitimlerinde etütlerle ve sosyal etkinliklerle vakit geçiren çocuğun mesai çıkışlarına kadar güvenli bir mekân olan okullarda kalabilmesi olduğu tespit edilmiştir.

Özel eğitim kurumları, bire bir özel ders gibi para ile satın alınabilen hizmetler çocuğun merkezde olduğu aile yapısında daha fazla tercih edilmektedir. Devlet okullarında verilen eğitim hizmetini yeterli bulmayan ve çocuklarını diğer çocuklardan daha ayrıcalıklı gören aileler çocuklarını özel eğitim kurumlarında okutmaktadır. Bununla da yetinmeyen aileler hafta sonu dershaneler veya evde bire bir özel ders hizmeti ile çocuklarına hizmet satın almaktadır. Ebeveynler her ne kadar çocuklarına her türlü eğitim hizmetini satın alsa bile evde öğretmen olma sorumluluğundan da kaçmamaktadır. Hem toplumsal baskı hem de eğitim otoriteleri bu yönde bir eğilimin oluşmasını sağlamıştır. Yeni anlayışa göre sorumlu ebeveynlik veya Füreği'nin (2013) kavramsallaştırmasıyla "talep edilen anne-babalık" çocuğun eğitimine, müfredata bağlı kalmak kaydıyla, müdahil olmayı gerektirmektedir.

Sorumlu ebeveynlik çocuğun eğitim hayatı boyunca eğitim otoriteleri tarafından sürekli gündemde tutulmaktadır. Kitle iletişim araçları bu süreçte otoriteler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Kampanyalar yapılmakta, sorumlu ebeveynlik anlayışı her an canlı tutulmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığının "Evdeki huzur okuldaki başarıyı etkiler" başlığıyla Eğitim Bilişim Ağı (EBA) YouTube kanalı üzerinden yayımladığı *Ailem* adlı dizinin bir sahnesindeki diyalog, eğitim otoritelerinin sorumlu veya talep edilen ebeveyn anlayışına iyi bir örnektir. "Değerli veliler, ebeveyn olarak siz evde televizyon izlerken ya da misafir ağırlarken, çocuğunuzun ders çalışmasını istemek ve bundan da

verimlilik beklemek doğru olmaz. Anne-baba olarak kişisel sosyal faaliyetlerinizi okulun çalışma takvimine göre ayarlamamız çocuğunuzun verimli ders çalışmasında etkili olacaktır” (EBA, YouTube). Eğitim otoritelerinin velilere kitle iletişim araçları üzerinden verdiği bu mesaj sorumlu ve aynı zamanda talep edilen ideal ebeveynliğin bir prototipini sunmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığının EBA YouTube kanalı üzerinden velilerden talep ettiği anne-babalık imajına yönelik yayınları “Anneler ve Babalar” (12. Bölüm), “Sorumluluk Almak” (13. Bölüm), “Veli Olmak” (14. Bölüm), “Evdeki Öğretmen” (16. Bölüm), “Temizlik Ailede Başlar” (23. Bölüm) gibi farklı temalar üzerinden sürmüştür.

Toplumsal talep, eğitim otoritelerinin talepleri veya kişisel istekleri doğrultusunda çocuklarının eğitimi için özel çaba sarf eden ebeveynler, çocuklarının eğitimine yeterince katkıda bulunup bulunmadıkları konusunda sürekli bir endişe içindedirler. Bu kaygı, toplumsal baskılar ve beklentilerle daha da artmaktadır. Ebeveynler, çocuklarının başarısızlıklarını kendi ebeveynliklerinin bir yansıması olarak görmeye başlamakta ve bu nedenle çocuklarının eğitimine doğrudan müdahil olma gerekliliği hissetmektedirler. Günümüzde ebeveyn sorumlulukları yalnızca çocuğun temel ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı değildir. Eğitim sürecinde aktif bir rol oynamaları beklenen anne-babalar, çocuklarının akademik performansı konusunda da sorumlu tutulmaktadır. Eğitim otoriteleri ve toplum, çocukların başarısını büyük ölçüde ebeveynlerin ilgisine bağlamakta, bu da anne-babalar üzerinde yoğun bir baskı oluşturmaktadır (Füredi, 2013, s. 141). Bu sebepten dolayı ebeveynler sadece çocuklarının akademik başarısını değil, kendi ebeveynlik yeterliliklerini de kanıtlamak zorunda hissetmektedirler. Bu durum, ebeveynlerin çocuklarının eğitimine aşırı derecede odaklanmasına ve zamanla kendi hayatlarını ikinci plana atmalarına neden olmaktadır. Özellikle akademik başarıya odaklanan ailelerde, bu durum hem çocuklar üzerindeki baskıyı artırmakta hem de ebeveynlerin sürekli bir “yeterli miyim?” sorgulaması içinde olmalarına yol açmaktadır.

Çocukların eğitimlerine dair okul otoriteleri ve toplum tarafından yaratılan rekabetçi yapı, aileleri bu sürece mecbur kılarken aynı zamanda çocukları da bir aktiviteden diğerine koşturan ve daha az serbest zamana sahip bir yaşam tarzına itmektir (Oktik, 2013, s. 299). Diğer yandan aile çocuğun okul başarısı için kendi beklentilerini bir kenara bırakabilmekte, hatta istenen başarı düzeyi yakalanmadığında çocuğa karşı nasıl bir tutum sergileneceği konusunda kaygı duyarak onun taleplerine teslim olabilmektedir. Bu durum, çocuğun örtülü bir şekilde tehditkâr bir tavırla aileyi yönlendirdiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla çocuk, açıkça ifade edilmese bile, aile otoritesine müdahale

edebilmekte veya ailenin kararlarında belirleyici bir rol üstlenebilmektedir (Yıldırım, 2024, s. 42). Bu süreç, aile içindeki geleneksel otorite yapısını zayıflatarak çocuğun aile dinamiklerini kontrol ettiği bir düzene yol açmaktadır.

Teknolojik Gelişmelerin Çocuk Merkezli Ailenin Görünümüne Etkisi

Çocuk merkezli aileleri belirgin hâle getiren bir diğer yapısal faktör, teknolojiye yaşanan hızlı gelişmelerdir. Özellikle 1990'lı yılların sonlarında internet teknolojisinin dünya genelinde yaygınlaşmasıyla birlikte, "dijital çağ" olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Dijitalleşen dünya, hızla değişirken geleneksel aile yapısından günümüzün çocuk merkezli çekirdek aile yapısına doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır. Toplumsal değişim, üç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile yapılarını dağıtırken aile içindeki eşitliği artırmakta ve çocukları daha özgür bir konuma getirmektedir. Geçmişle kıyaslandığında, aile içinde çocuğun anlam, önem ve değerinin arttığı göz önünde bulundurulduğunda, özellikle ebeveyn-çocuk ilişkisinde yaşanan değişimler, ebeveynlik ve çocukluk kavramlarının dijitalleşen dünyada yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır. Günümüzde hızla gelişen teknoloji, aile yapısında köklü değişikliklere neden olmakta ve bu durum, geçmişle kıyaslandığında ebeveyn-çocuk ilişkisinde önemli dönüşümler meydana getirmektedir. Bu değişimler, dijital ebeveynlik ve dijital çocukluk kavramlarını gündeme taşımaktadır (Zeybekoğlu Akbaş ve Dursun, 2020, s. 2248). Dijital ebeveynlik, ebeveynlerin teknolojik gelişmelere adapte olarak çocuklarını yetiştirme biçimlerini ifade ederken dijital çocukluk ise teknolojinin içine doğan ve onu doğal bir yaşam alanı olarak benimseyen yeni neslin durumunu tanımlamaktadır. Bu süreç, çocukların teknolojik becerilerinin artmasına ve ebeveynlerin bu alanda çocuklarına yetiştirmekte zorlanmasına neden olmaktadır. Çocuklar, dijital dünyada hızla öğrenirken ebeveynler ise bu değişime ayak uydurmak için çaba göstermektedir. Bu durum, aile içindeki otorite ve iletişim dinamiklerini değiştirerek çocukların aile içinde daha belirleyici bir rol üstlenmesine yol açmaktadır.

Özellikle evlerde kullanılan teknolojik aygıtların gelişimi, çocukların önünde inanılmaz boyutlarda yeni bir açılım meydana getirmekte ve onları âdeta bu alanda uzmanlaştırmaktadır. Bu nedenle, yeni yetişen neslin "uzmanlık alanı", bir yandan rekabetçi eğitim, diğer yandan giderek karmaşıklaşan teknolojik aygıtlar olmaktadır. Her türlü bilgiye kolayca erişim ve bilişim teknolojilerinin sunduğu zenginlik, çocukların dünyasını giderek karmaşık hâle getirmekte; bu durum ailelerin bilgi düzeyini aşmakta, hatta onları çağın gerisinde bırakan bir konuma taşımaktadır (Oktik, 2013, s. 299). Sürekli bir bilgi bombardımanına

maruz kalan çocuklar, yeni bilgilerle karşılaştıkça daha fazla sorgulama eğilimi göstermektedir. Ebeveynler ise bu sorgulamalar karşısında kendilerini yetersiz hissetmekte ve çocuklarına “hayır” diyememektedir. Bu durumu fırsata çeviren çocuklar, ebeveynlerini kendi kontrolleri altına alarak aile dinamiklerini yönlendirebilmektedir (Yıldırım, 2024, s. 42).

Bu yeni dönemde, çocuklar aile içinde karar verici bir konuma yükselmiştir. Örneğin, bilgisayar ve internet teknolojileri gibi alanlarda çocuklar, ebeveynlerine âdeta teknoloji koçluğu yapmakta ve onları yönlendirebilmektedir (Engin, 2013, s. 224-225). Ailelerin tüketim alışkanlıkları başta olmak üzere tüm davranış ve kararları, bu yeni anlayışa göre şekillenmeye başlamıştır. Bu değişimi fark eden kapitalist sistem, reklam sektörünü de bu doğrultuda yeniden yapılandırmış ve çocuklar reklamların ana hedef kitlesi hâline gelmiştir. Çünkü “reklamlar çocukları etkilemekte ve tüketim alışkanlıklarına etki ederek onları satın alma davranışına yönlendirmektedir. Özellikle küçük yaştaki çocukların reklamlardan daha fazla etkilendikleri ve satın alma davranışında reklam etkisiyle hareket ettikleri de bilinmektedir.” (Karaoğlu ve Başfıncı, 2018, s. 83) ABD’de NBC tarafından yapılan bir araştırma, televizyonda reklamı yapılan bir ürünün çocuklar tarafından sadece tanınmakla kalmayıp aynı zamanda talep edildiğini ortaya koymuştur. Aynı çalışmada, her beş anneden üçünün çocuklarının isteğini karşılamak amacıyla kullandıkları markalardan vazgeçerek reklamı yapılan markayı satın almak zorunda kaldıkları tespit edilmiştir (Engin, 2013, s. 225). Bu durum, çocukların ailenin satın alma davranışları üzerindeki etkisinin ne kadar güçlü olduğunu ve reklamların bu süreçteki kritik rolünü açıkça göstermektedir.

Teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin aile yapısına nüfuz etmesinin bir yansıması da gözetim ve kontrol mekanizmasında görülmektedir. Çocuk merkezli ailelerde, sürekli bir gözetim ve denetim hâli baskın bir şekilde kendini göstermektedir. Bu durum helikopter ebeveynlik anlayışını beslemekte; özellikle cinsel istismar, taciz ve kaçırılma gibi olaylara dair küresel düzeyde oluşan korku kültürü, medyanın bu tür vakaları dehşet verici bir şekilde sunması ve herkesin her an bir tehlikeyle karşılaşabileceği fikrinin vurgulanması, aileleri daha temkinli olmaya yöneltmektedir. Bu nedenle ebeveynler, çocuklarını sürekli uyarmakta ve çeşitli yöntemlerle kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Bu kontrol mekanizmalarının başında ise teknolojik gözetim araçları gelmektedir. Kameralar, cep telefonları, akıllı saatler ve konum bildiren uygulamalar sayesinde ebeveynler çocuklarının her an nerede olduğunu takip edebilmektedir. Bu denetim çılgınlığı öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, evlere, okullara ve servis araçlarına güvenlik kameraları yerleştirilmekte, çocuklara yaşlarına

bakılmaksızın sürekli erişim sağlamak amacıyla telefon veya akıllı saat temin edilmektedir (Çakı ve Altundere, 2017, s. 158-159). Böylece çocuklar, güvenlik adına sürekli izlenen ve denetlenen bireyler hâline gelmekte, ebeveynler ise çocuklarını özgür bırakma konusunda giderek daha fazla endişe duymaktadır.

Bir dizi yapısal faktörün de etkisiyle görünürlüğü her geçen gün artmaya devam eden çocuk merkezli ailelerde, her şey önceden planlanmakta ve henüz anne karnındayken çocuğun geleceği üzerine detaylı planlar yapılmaktadır. Bu durum, ebeveynler için büyük bir maddi yük oluşturmakta ve ailelerin çocuk sayısını planlarken ekonomik faktörleri ön planda tutmalarına neden olmaktadır. Günümüz toplumu, insanlara çeşitli hizmetler ve ürünler sunarken aynı zamanda onlardan bu imkânlara ulaşmak için büyük bir çaba ve emek beklemektedir. Bu nedenle, eşler bir yandan kendi ekonomik olanaklarının elverdiği ölçüde çocuk sahibi olmayı planlarken diğer yandan da sahip oldukları çocuklarını modern toplumun sunduğu tüm olanaklardan en iyi şekilde yararlandırmak zorundadırlar. Bu değerlendirme, çağdaş toplumlarda “daha az sayıda çocuk, fakat çok sağlıklı çocuk” veya “daha az sayıda çocuk, fakat çok iyi eğitilmiş çocuk” gibi fikirlerin yaygınlaşmasına ve kabul görmesine neden olmuştur (Aslan, 2002, s. 31). Belli doktrinler ve toplumsal normlar doğrultusunda yönlendirilen ebeveynler, çocuğu merkeze alan bir yaşam planı yaparken çocuğun niteliksel olarak en iyi koşullara sahip olmasını istemektedirler. Bu istek, niceliksel olarak daha az sayıda çocuk sahibi olma eğilimini beraberinde getirmekte ve bu durum, çocuk istatistiklerinde negatif bir görünüme yol açmaktadır.

Çocuk merkezli aile yapısı, ebeveynlerin çocuklarının geleceği için büyük bir kaygı taşımasına ve bu kaygıyı gidermek için maddi ve manevi olarak büyük bir çaba sarf etmesine neden olmaktadır. Bu süreç, ailelerin çocuk sayısını sınırlamasına ve daha az sayıda çocukla daha fazla ilgilenme eğilimine girmesine yol açmaktadır. Ancak bu durum, toplumsal düzeyde nüfus artış hızının düşmesine ve demografik yapının değişmesine de neden olabilmektedir. Sonuç olarak, çocuk merkezli aile yapısı, ebeveynlerin çocuklarının geleceği için büyük bir özveri göstermesini gerektirirken aynı zamanda toplumsal düzeyde çocuk sayısının azalması gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Diğer pek çok olası sorun ise daha detaylı ele alınmayı gerektirmektedir.

Çocuk Merkezli Ailelerde Yaşanan Sorunlar

Çocuk merkezli ailelerde hem ebeveynlerden hem de çocuklardan kaynaklı çeşitli problemler ortaya çıkabilmektedir. Özellikle helikopter ebeveynlik anlayışıyla hareket eden anne-babaların tutum ve davranışları, çocukların gelişimi üzerinde önemli sorunlara yol açabilmektedir. Bu tür ebeveynlik yak-

laşımının çocuklar üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler arasında; problem çözme becerilerinin yetersiz gelişimi, yetişkinlik döneminde depresyona yatkınlık ve depresyon ilaçları kullanım oranının artması, kimlik gelişimi ve özgüven sorunları, bağımlı kişilik gelişimi, benlik saygısında düşüş veya narsist kişilik gelişimi gibi durumlar yer almaktadır. Araştırmalar, helikopter ebeveynlerin çocuklarının ilerleyen yaşlarda diğer bireylere kıyasla daha fazla duygusal sorun yaşadığını göstermektedir. Sosyal alanları incelendiğinde, bu çocukların karar vermekte zorlandıkları, bireyselleşme sürecinde problemler yaşadıkları ve bağlanma sorunları geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Helikopter ebeveynlik çocukların yalnızca psikolojik ve sosyal gelişimini olumsuz etkilemekle kalmayıp akademik başarıları üzerinde de negatif etkiler meydana getirmektedir. Araştırmalar, helikopter ebeveynler tarafından yetiştirilen öğrencilerin notlarının daha düşük olduğunu ve sınav performanslarının olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, helikopter ebeveynlikle büyüyen bireylerin iş hayatına atıldıklarında da çeşitli zorluklar yaşadıkları tespit edilmiştir. İş başvuruları sırasında uygulanan kişilik testleri incelendiğinde bu bireylerin genellikle inaktif (pasif, harekete geçmekte zorlanan) ve reaktif (dış etkenlere aşırı tepki veren, uyum sağlamakta güçlük çeken) kişilik özellikleri sergiledikleri rapor edilmiştir. Bu durum, onların iş hayatındaki başarılarını ve bağımsız karar alma yetilerini olumsuz etkilemektedir (Yılmaz, 2019, s. 7-8; Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019, s. 708; Çetin Avcı ve Güleç Şatır, 2020, s. 165). Sonuç olarak, ebeveynlerin çocuklarına fazla müdahale etmesi ve aşırı koruyucu bir tutum sergilemesinin, çocukların sadece psikolojik ve sosyal gelişimlerini değil, akademik ve profesyonel hayatlarını da sekteye uğratabileceği söylenebilir.

Sürekli ebeveyn ilgisi, çocuğun benmerkezci bir tutum geliştirmesine neden olabilir ve bu da onun yetişkin ilgisine bağımlı hâle gelmesine yol açar. Ebeveyn ilgisinin doğuştan kazanılmış bir hak olduğuna inanan çocuklar, herkesin dikkatinin merkezi olmadıkları durumlarda büyük hayal kırıklıkları yaşayabilirler (Füredi, 2013, s. 131). Bu tür bir çocukluk geçiren bireyler, kendilerini dünyanın merkezinde görme eğiliminde olabilirler. Karşılaştıkları küçük engelleri aşma becerisi geliştiremedikleri için, her şeyin kendilerine hak olduğu inancını taşırlar. Bu bakış açısı, engelleri ortadan kaldırmayı da doğal bir hak olarak görmelerine neden olur. Sonuç olarak, engellenme eşiği düşük bireyler yetişir; en küçük olumsuzluk karşısında bile aşırı tepkiler verebilirler. Örneğin, kız arkadaşı tarafından terk edildiğinde intihar eden, kopya çektiği için disipline sevk edildiğinde öğretmene şiddet uygulayan, hayatta her şeyi maddiyatla elde edebileceğini düşünen, bencil ve sorumluluktan kaçan bireyler ortaya çıkmaktadır (Yıldırım, 2024). Bu tür yetiştirme tarzı,

çocukların yalnızca anlık mutluluğunu sağlamaya odaklanırken uzun vadede ciddi psikolojik ve sosyal problemlere yol açabilmektedir.

Sürekli ebeveyn ilgisine ve ben merkezli bakış açısına sahip çocuklar, genellikle doyumsuz bir karaktere sahip olurlar. Çocuk, anne ve babasından yoğun ilgi ve sevgi görse bile bu onun için yeterli gelmemektedir. Bu tür çocuklar, istedikleri olmadığında büyük tepkiler vermekte, arkadaşlık ilişkilerinde sık sık değişiklik yaşamakta ve yetişkinlik döneminde evliliklerini sürdürmekte zorlanmaktadır. Akademik olarak başarılı olabilseler de duygusal ve sosyal becerilerde eksik kalmaktadırlar (Tarhan, 2023). Empati kurmayı da öğrenemeyen bu çocuklar, toplumsal yaşamda beklentileri karşılanmadığında saldırganlaşabilmekte ve çatışmacı bir tavır içine girebilmektedirler.

Ebeveynlerin çocuklarını arkadaşları gibi görmesi ve onlarla eşit bir ilişki kurmaya çalışması da çocuk merkezli ailelerde giderek yaygınlaşan bir anlayıştır. Bu anlayış, medya ve alan uzmanları tarafından desteklenen bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Füredi'nin (2013, s. 202) de belirttiği gibi, bir çocuğun düşünme kapasitesini yetişkinin olgun ve tecrübeye dayalı düşünce yapısıyla eşdeğer görmek, çocuk gelişiminin doğasını yanlış anlamaktan kaynaklanmaktadır. Birçok ebeveyn, çocuklarını “en iyi arkadaşları” olarak görme eğilimindedir ve onlara yetişkinlere nasıl davranıyorlarsa öyle davranmaları gerektiğini düşünmektedir. Bu yaklaşım, yüzeysel olarak çocuk merkezli ve çocuk yanlısı gibi görünse de uzun vadede çocukların gelişim sürecinde yön kaybetmelerine yol açabilmektedir. Çocukların yetişkinlerle eşit oldukları varsayımı, onların ihtiyaç duyduğu rehberliği, disiplini ve yönlendirmeyi yeterince alamamalarına sebep olabilir. Çocuklar, zamanla yetişkinlerle eşit seviyeye gelebilecek potansiyele sahiptirler; ancak bu sürecin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için çocukluk ve ergenlik dönemlerinde farklı bir yaklaşıma ihtiyaç duyarlar. Ebeveynlerin, çocuklarının duygusal ve zihinsel gelişimini desteklerken onlara rehberlik eden ve sınırlar koyan bir otorite figürü olarak rol üstlenmeleri gerekmektedir.

Çocuk merkezli ailelerde ebeveynler otorite figürü olmadıkları gibi çocuklar “evin küçük hükümdarları” olarak yetiştirilmekte ve bu süreçte gevşek bir disiplin ortamında büyümektedirler. Ebeveynler, iyi bir aile olma isteği ve çocukların her zaman mutlu ve kolay bir hayat geçirmeleri isteğiyle, çocukların ihtiyacı olanı karşılamak yerine, her isteklerini yerine getirebiliyorlar. Bu durum, çocukların sınırsız, sorumsuz ve doyumsuz bir karakter geliştirmesine yol açar. Bu tür ailelerde yetişen çocuklar, ilk olarak anaokulu döneminde zorluk yaşamaya başlar. Evde kurallarla tanışmamış olan çocuk, okulda karşılaştığı kuralları

kabullenmekte güçlük çeker. Sürekli isteklerinin karşılanmasına alıştığı için sınırlamalarla karşılaştığında hayal kırıklığı yaşar. Bu tip çocuklar, girdikleri her ortamda –misafirlikte, sınıfta, oynadıkları futbol takımında vs.– ilgi odağı olmayı ve kendilerine özel bir muamele gösterilmesini beklerler. Ancak bu beklenti gerçekleşmediğinde uyum sağlamakta zorlanırlar, paylaşma becerisinden yoksun olurlar ve eleştiriye karşı tahammülsüzlük sergilerler. Eleştiriye karşı toleranslarının düşük olması, kendilerini geliştirmelerini engelleyebilir ve bu durum, yalnızlığa itilmelerine sebep olabilir. Sürekli talep eden ancak karşılık vermeyen bir karakter yapısı geliştiren bu çocuklar, öğrenme sürecinde de zorluk çekerek, tüketen bir birey hâline dönüşebilirler (Sayar, 2013, s. 12; Tarhan, 2023).

Ebeveynler, çocuklarına genellikle “biz zorluklar yaşadık, onlar yaşasın!” veya “biz emek vererek kazandık, onlar kolayca elde etsin!” düşüncesiyle gereğinden fazla imkân sunma eğilimindedirler. Bu yaklaşım, çocukların yokluk veya zorluk kavramlarıyla hiç tanışmadan büyümelerine neden olmaktadır (Tarhan, 2023). Çocuğu hayata hazırlamak yerine onu sürekli bir konfor alanında tutmayı teşvik eden bu yaklaşım, çocukların zorluklarla karşılaşmasını engellemekte ve sorumluluk sahibi olmalarının önüne geçmektedir. Çocuğun üzülmemesi adına her isteğine “evet” demek, onun varlık içinde olgunlaşmasını sağlamak yerine, doyumsuz bir karakter geliştirmesine neden olmaktadır. Bu durum, çocuğun gerçek hayatın zorluklarına karşı hazırlıksız kalmasına, sabır ve mücadele gibi temel yaşam becerilerini öğrenememesine yol açmaktadır (Yıldırım, 2024, s. 50). Böylelikle, her şeye kolayca ulaşabilen, mücadele etme ve sabretme duygusundan uzak bir nesil ortaya çıkmaktadır. Bu durum, çocukların hayatın gerçeklerine hazırlıksız olmalarına ve sorumluluk almaktan kaçınmalarına yol açabilmektedir.

Çocuk merkezli ebeveynlik anlayışı, çocukların mutluluğunu öncelik hâline getirirken ebeveynlerin kendi sınırlarını ve ihtiyaçlarını göz ardı etmelerine neden olabilir. Çocuğun istekleri ile gerçek ihtiyaçları arasındaki dengenin kurulamaması, doyumsuzluk problemini beraberinde getirir. Özellikle çalışan anneler, çocuklarıyla yeterince vakit geçiremediklerini düşünerek bu açığı kapatmak için gereksiz harcamalara yönelebilir veya her talebe olumlu yanıt verebilirler. Bu durum, çocuğun sınır kavramını öğrenmesini engeller (Yıldırım, 2024, s. 44-45). Bu yaklaşım, çocukların istediklerini mızımızlanarak, ağlayarak veya küserek elde etmesine zemin hazırlayabilmektedir. Çocuklarının üzülmesini istemeyen ebeveynler, hayır demekte zorlandıklarında çocuk her isteğinin yerine getirileceğini öğrenir ve sınır kavramı gelişmez (Tarhan, 2023). Ebeveynlerin sınır koyma konusunda yaşadığı belirsizlikler, ebeveyn

paranoyasını da güçlendirmektedir. Bazı ebeveynler yalnızca çocuklarını nasıl denetleyecekleri konusunda kendilerinden emin olmamakla kalmazlar, aynı zamanda bunu yapmaları gerekip gerekmediğinden de şüphe duyarlar. Bu durum, disiplinin ve otoritenin zayıflamasına yol açarak çocukların sağlıklı bir sorumluluk bilinci geliştirmesini engelleyebilir (Füredi, 2013, s. 201).

Disiplinsiz ve belirsiz sınırlarla şekillenen aile yapılarında, ebeveynlerin tutarsız tutumları çocuklarda kafa karışıklığına neden olabilir. Anne ve babanın farklı kurallar koyması veya aynı ebeveynin farklı zamanlarda çelişkili davranışlar sergilemesi, çocukta sınırların belirsizleşmesine yol açar (Tarhan, 2023). Başka bir deyişle, ebeveynlerden biri belirlenen sınırlara uyarken diğersinin uymaması, çocuğun zihninde bu sınırların geçerliliğini yitirmesine neden olur. Bu yüzden anne ve babanın sınırlar konusunda tutarlı bir yaklaşım sergilemesi önemlidir. Örneğin, sürekli olarak “babana sor” veya “annene sor” diyerek çocuğu diğer ebeveyne yönlendiren bir tutum, çocuğa bu ebeveynin zayıf olduğunu ve kararlarının dikkate alınmayabileceğini düşündürebilir (Çoban, 2021).

Ebeveynler, çocuklarını her etkinliğin merkezine koyduklarında kendilerine vakit ayıramaz hâle gelirler. Sürekli çocuklarının ve diğer aile bireylerinin beklentilerini karşılamaya çalışırken kendilerinden ödün verirler. Bu durum, zamanla aile içinde çözülmesi zor olabilecek yıpratıcı problemlere yol açabilir. Örneğin, ebeveynler çocuklarının isteklerine gereğinden fazla odaklandıklarında kendi ilişkilerini ihmal edebilir ve birbirlerine karşı ilgilerini kaybedebilirler. Çocukların hayatlarını kusursuzlaştırma çabası, ebeveynlerin kendilerini ve eşlerini ikinci plana atmalarına neden olur ki bu durum hem çocuklar hem de ebeveynler için zararlıdır (Sayar, 2013, s. 11). Füredi'nin (2013, s. 132) de belirttiği gibi, bazı ebeveynler çocuklarının hayatına aşırı müdahil olarak ebeveynlik sorumluluklarını yerine getirmedikleri algısından kaçınmaya çalışırlar. Ancak bu tutum, çocuğun bireyselleşmesini ve sorumluluk almasını engellerken ebeveynlerin de kendi hayatlarını yaşamak yerine çocuklarının hayatlarını yaşamaya çalışmasına neden olur.

Aşırı korumacı yaklaşım, çocukları zorluklar karşısında savunmasız bırakabilir. İyi niyetle yapıldığı düşünülse de bu tür davranışlar çocukların yaşamlarında istenmeyen sonuçlarla karşılaşmalarına ve gelişimleri üzerinde olumsuz etkiler oluşturmalarına yol açabilir. Çocuk, ileriki yaşamında sorumluluk almaktan kaçınan, sabırsız ve tatminsiz bir birey hâline gelebilir. Aşırı korumacı tutum, çocuğun karar verme ve problem çözme becerilerini geliştirmesini engelleyerek özgüvenini zedeleyebilir. Ayrıca, çocuğun sosyal ilişkilerinde uyum sağlamakta zorlanması ve eleştiriye karşı tahammülsüz davranışlar

sergilemesi gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, çocuğa dengeli bir özgürlük alanı tanımak, sınırları net bir şekilde belirlemek ve tutarlı bir disiplin anlayışı benimsemek, sağlıklı bir kişilik gelişimi için büyük önem taşır. Ebeveynler, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılarken kendi ihtiyaçlarını ve ilişkilerini de göz ardı etmemelidir. Ancak bu şekilde hem çocuklar hem de ebeveynler için sağlıklı ve dengeli bir aile ortamı oluşturulabilir.

Çocuk merkezli ailelerde ve helikopter ebeveynlik anlayışıyla hareket eden anne-babalarda sıklıkla bir “güven” bunalımı yaşanmakta ve bu durum paranoyak bir ebeveynlik hâlini beraberinde getirmektedir. Anne-babalar, çocuklarını en yakınlarına dahi emanet etmekte zorlandıklarını ifade etmekte ve bu durum onları aşırı korumacı bir tutuma yönlendirmektedir (Çakı ve Altundere, 2017, s. 166). Güven problemi aynı zamanda çocuğu sokaktan koparıp evin içine hapsedmiştir. Bu da çocuğun oyun ihtiyacını sanal âlemde karşılamasına yol açmıştır. Ebeveynlerin, sokakların tehlikelerinden koruma kaygısıyla onları dijital araçlara yönlendirmesi, çocukların dijital bağımlılık geliştirmesine neden olmuştur (Yıldırım, 2024, s. 43). Sokağın tehlikelerine karşı çocuklarını koruma çabasındaki çocuk merkezli aileler, onları dijital dünyanın gizli tehlikeleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Ancak bu süreç, çocukların erken yaşta dijital teknolojiyle tanışmalarını sağlayarak bu alandaki okur-yazarlık seviyelerine olumlu bir katkıda bulunmuştur.

Türkiye’de dijital araçların kullanımı nispeten yeni olduğu için, ebeveynler ile çocuklar arasında büyük bir beceri farkı bulunmaktadır. Çocuklar, ebeveynlerine kıyasla dijital dünyada daha bilgili ve becerikli hâle gelmiştir (Sağlam, 2024, s. 127). Bu durum, ebeveynlerin kendilerini geride hissetmelerine ve çocukların aile içindeki etkisinin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu gelişmeler, çocukların sorumluluk, disiplin ve sosyal beceriler gibi temel değerleri öğrenmesini zorlaştırabilmekte, aynı zamanda ebeveynlerin çocuklarını yönlendirme konusunda zorlanmalarına neden olabilmektedir. Her ebeveyn, bu duruma karşı kendi çözümünü bulmaya çalışsa da bu arayışlar genellikle çocuğun etrafında aşırı korumacı bir tavır sergilemeye, çocuğun her ihtiyacını anında karşılamaya ve hatta onun sorumluluklarını üstlenmeye kadar varabilmektedir. Bu yaklaşım, çocuğa büyük bir konfor alanı sağlarken aynı zamanda onu sorumluluk almaktan ve gerçek hayatın zorluklarıyla yüzleşmekten uzaklaştırmaktadır. Bu şekilde yetiştirilen çocuklar, ilerleyen dönemlerde aileyi çocuk merkezli bir modele doğru itebilmekte ve aile dinamiklerini kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebilmektedir. Bu durum, aile içindeki otorite ve dengeyi bozarak çocuğun aileyi âdeta peşinden sürüklediği bir yapıya yol açmaktadır (Yıldırım, 2024, s. 44).

Çocukların, dijital dünyadaki üstünlükleri ve ailelerinin onların isteklerine göre şekillenen tutumları sayesinde, aile içinde daha fazla söz sahibi olmaya başladıkları söylenebilir. Bu durum, çocukların bireysel öz güvenlerini artırsa da aynı zamanda onların gerçek hayatın sorumluluklarından uzaklaşmalarına ve sosyal becerilerinin zayıflamasına neden olabilmektedir. Sonuç olarak, çocuk merkezli aile yapısının, post-modern toplumun getirdiği yeni dinamiklerle birlikte hem fırsatlar hem de zorluklar barındırdığı, bu dengenin sağlanmasının ise ebeveynlerin bilinçli ve ölçülü bir yaklaşım benimsemeleleriyle mümkün olabileceği söylenebilir.

Sonuç

Modern toplumlarda aile yapısında yaşanan dönüşümler, özellikle ebeveynlik anlayışında köklü değişimlere neden olmuş ve bu süreçte çocuk merkezli aile modeli giderek yaygınlaşmıştır. Geleneksel otoriter ebeveynlik anlayışından uzaklaşan bu modelde, çocuklar aile içinde daha ön planda yer almakta ve karar alma süreçlerinde daha aktif bir rol oynamaktadır. Ebeveynler, artan toplumsal baskılar, rekabetçi eğitim sistemi, güvenlik kaygıları ve çocuklarının gelecekteki başarısına dair endişeler nedeniyle, çocuklarının her ihtiyacını karşılamaya ve onları her türlü riskten korumaya odaklanmaktadır. Ancak bu durum, hem ebeveynlerin hem de çocukların üzerinde farklı düzeylerde baskı oluşturarak yeni sorunları da beraberinde getirmektedir.

Tüketim odaklı yaşam tarzı, çocukların aile içinde tüketim kararlarında belirleyici hâle gelmesine neden olmuş, bu durum ebeveynlerin çocuklarını mutlu etmek adına sınırsız talepleri karşılamaya yönelmelerine yol açmıştır. Bunun sonucunda, çocukların doyumsuzluk geliştirdiği, sabırsız hâle geldiği ve maddi kaynakları sınırsız gören bireyler olarak yetiştiği gözlemlenmektedir. Sürekli olarak çocuklarının isteklerini yerine getiren ebeveynler, sınır koyma becerilerini kaybetmekte ve çocuklarının sorumluluk alma yetisini yeterince geliştirememektedir.

Rekabetçi ve güvenlikçi toplum yapısı, ebeveynleri çocuklarının akademik başarısını en öncelikli mesele hâline getirmeye itmiş ve proje çocuk anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte çocuklar üzerindeki akademik ve sosyal baskılar artmış, stres ve kaygı bozuklukları yaygınlaşmıştır. Öte yandan, artan güvenlik kaygıları ebeveynleri aşırı korumacı hâle getirerek çocuklarının bağımsızlık kazanmasını engellemiş, onları yetişkinlik döneminde karar alma konusunda yetersiz ve sürekli dış desteğe ihtiyaç duyan bireyler hâline getirmiştir.

Teknolojik gelişmelerin hız kazanması, çocukların dijital dünyada ebeveynlerinden daha bilgili hâle gelmesine yol açarak aile içindeki bilgi otoritesini

tersine çevirmiştir. Ebeveynler, çocuklarının dijital becerilerinin gerisinde kalmamak adına pasif bir konuma yerleşirken çocuklar aile içinde daha belirleyici bir role sahip olmaya başlamıştır. Dijital araçlara bağımlılığın artması, çocukların yüz yüze sosyal etkileşimlerden uzaklaşmalarına, empati becerilerinin zayıflamasına ve bireysel yalnızlaşmaya yol açarken ebeveynlerin çocuklarını dijital tehlikelerden koruma çabası aşırı gözetim ve müdahaleci ebeveynlik pratiklerini artırmıştır.

Birtakım yapısal unsurların etkisiyle görünür olan ve beraberinde sorunlar da getiren çocuk merkezli aile modelinin olumlu yanlarından biri, çocuklara birey olarak değer verilmesi ve onlara karar alma süreçlerinde söz hakkı tanınmasıdır. Bu durum, çocukların öz güven kazanmalarını, kendilerini ifade etme becerilerini geliştirmelerini ve sorumluluk bilinci edinmelerini sağlayabilir. Ayrıca, bu model, çocukların duygusal ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasına ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin daha demokratik bir temelde şekillenmesine katkıda bulunabilir. Ancak bu modelin uygulanış biçimi, özellikle ebeveynlerin aşırı korumacı ve müdahaleci tutumları nedeniyle, çocukların bağımsızlık geliştirme becerilerini olumsuz etkileyebilir. Helikopter ebeveynlik olarak adlandırılan bu tutum, çocukların problem çözme yeteneklerinin körelmesine, kendi başlarına karar verme becerilerinin zayıflamasına ve yaşamları boyunca dış desteğe bağımlı hâle gelmelerine neden olabilmektedir.

Sonuç olarak, çocuk merkezli aile modeli çocukların birey olarak değer görmesini sağlayarak olumlu katkılar sunsa da modern toplumun yapısal dinamikleri bu modeli dengeli bir şekilde sürdürebilmeyi zorlaştırmaktadır. Ailelerin, çocuklarını desteklerken aynı zamanda onlara sınırlar koyması, bağımsız karar alma becerilerini geliştirmesi ve aşırı müdahaleci olmaktan kaçınması gerekmektedir. Bu bağlamda, tüketim kültürüne karşı bilinçli ebeveynlik anlayışı geliştirilmeli, çocukların akademik başarısından ziyade duygusal ve sosyal gelişimine de önem verilmelidir. Teknolojinin bilinçli kullanımını teşvik ederken dijital bağımlılık ve aşırı denetim arasında sağlıklı bir denge kurulmalıdır. Ancak bu şekilde çocuk merkezli aile modelinin olası olumsuzlukları minimize edilerek, çocukların sağlıklı ve sorumluluk sahibi bireyler olarak yetişmeleri sağlanabilir. Kısacası, çocuk merkezli aile yapısının, ebeveynlerin dengeyi sağlaması hâlinde sağlıklı bir model olabileceği; ancak yapısal unsurların etkisiyle sınırsız özgürlük, aşırı koruma ve bağımlı bireyler yetiştirme riskleri taşıdığı söylenebilir. Bu nedenle, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde sağlıklı sınırların belirlenmesi ve çocuklara yaşam becerileri kazandırılması kritik bir gereklilik olarak ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Alagöz, S. B. (2009). Çocukerkil aile sisteminde satın alma davranışı. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (16), 316-338.
- Alver, K. (2017). *Siteril hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Andreozzi, L. L. (1996). *Child-Centered Family Therapy (Wiley Series in Couples and Family Dynamics and Treatment)*. Publisher: Wiley
- Aslan, K. (2002). Değişen toplumda aile ve çocuk eğitiminde sorunlar. *Ege Eğitim Dergisi*, 1 (2), 25-33.
- Azak, Y. ve Tekdemir, G. (2021). Mekânla belirlenen yaşamlar: Güvenlikli konutlarda yaşamak. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (77), 340-355.
- Bursalı, A. (2008). *12 18 yaş arasındaki çocukların aile satın alma kararına etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Canatan, K. (2011). Dünyada ve Türkiye’de çocuk algıları ve cinsiyet özellikleri. (ed.) Canatan, K. ve Yıldırım, E. *Aile Sosyolojisi* (2. baskı) içinde (97-119), Ankara: Açılım Kitap.
- Cevher Kalburan, N. (2014). Okul öncesi dönem çocuklarının dış mekânda oyun fırsatları ve ebeveyn görüşleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* (32), 113-135.
- Çakı, F. ve Altundere, E. (2017). Risk toplumunda çocukluk. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 147-171.
- Çetin Avcı, S. ve Güleç Şatır, D. (2020). Yeni bir kavram: helikopter ebeveynlik. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi* 3 (2), 163-168.
- Çoban, F. (2021). Çocuk-erkil bir aile misiniz? Çaresi nedir?. <https://www.cocukludunya.com/uzman-yazilari/cocuk-erkil-aileler.html>? (Erişim Tarihi: 18.02.2025).
- Dupont, S. Moira M. ve Isabelle R. (2022). The cult of the child: A critical examination of its consequences on parents, teachers and children. *Social Sciences* 11: 141. <https://doi.org/10.3390/socsci11030141>
- Dursun, C. (2019). Ebeveyn çocuk ilişkisinin değişen yüzü: “Proje çocuk” kavramına sosyolojik bakış. *IX. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum 4.0.* (19-21 Eylül 2019), Ankara.
- EBA, (YouTube), Ailem 9. Bölüm: Evdeki Huzur Okuldaki Başarıyı Etkiler, <https://www.youtube.com/watch?v=Uwsf8mFFqCw&t=3s> (Erişim Tarihi: 22.02.2025).
- Engin, H. B. (2013). Çocuk ve reklam: Çocuklar olması gerekenden erken büyüyor. (Ed.) Yavuzer H. ve Şirin, M. R. *1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı/I* içinde (s. 217-234), İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Fass, P. S. (2013). The child-centered family? New rules in postwar America. (ed.) Fass P. S. ve Grossberg M. *Reinventing Childhood After World War II* içinde (s. 1-18), University of Pennsylvania Press.
- Füredi, F. (2001). *Korku kültürü*. çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Füredi, F. (2013). *Paranoyak anne-babalık*. çev. Arzu Tüfekçi, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gülerslan, A. (2013). Tüketici olarak çocuk ve ailenin satın alma kararlarına etkisi. *Selçuk İletişim* 6 (4), 126-137.

- Gürhan, N. (2015). *Diyarbakır'da yeni zenginliğin mekânsal ve toplumsal yansımaları: Diclekent ve Metropol Örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Hwang, W., Jung, E., Kim, S., ve Hadi, N. (2023). Can helicopter parenting be beneficial for parent-child relationships? A person-centered approach in the United States and South Korea. *Front Psychol*, 14:1097348. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1097348
- Kabasakal, S. (2022). *Tüketici davranışını belirleyen faktörlerden biri olarak okul öncesi (4-6 yaş grubu) çocuğun aile satın alma kararına etkisi (Akhisar uygulaması örneği)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Karadağ, L. (2011). Çocuk pazarları, çocukların aile kararlarına etkisi: Marmaris Örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* 3 (10), 73-92.
- Karaoğlu, S. ve Başfıncı, Ç. (2018). Okul öncesi çocuklarda reklâmın satın alma davranışı üzerindeki etkileri. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi* 4 (2), 77-96.
- Köse, B. (2019). *Sosyo-mekânsal araştırma ve güvenli siteleri: Antalya örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Oktik, N. (2013). Sosyal kontrol, çocuk ve internet. (ed.) Yavuzer H. ve Şirin M. R. 1. *Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı/I* içinde (s. 297-309). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Özkan, Ö. (2017). Çocukerkil aile tutumu çocuğun gelişimine zarar veriyor. https://www.uspsikiyatri.com.tr/Makaleler/Cocuk_ve_Ergen/Cocukerkil_Aile_Tutumu_Cocugun_Gelisimine_Zarar_Veriyor/ (Erişim Tarihi: 18.02.2025).
- Sayar, K. (2013). Takdim: Proje çocuklarla nereye kadar?. *Paranoyak Anne-Babalık* içinde (s. 9-23), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Saygılı, V. (2020). Çocuk-erkek aileler ve çocukları. <https://www.fikriyat.com/yazarlar/sefa-saygili/2020/09/12/cocuk-erkek-aileler-ve-cocuklari> (Erişim Tarihi: 18.02.2025).
- Sipahi, E. B. (2011). *1980 sonrası yeni-liberalizm ve küreselleşmenin etkisinde yeni bir kentsel gelişme biçimi olarak güvenli siteleri: Konya örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sood, M. ve Buchanan, T. (2023). Helicopter parenting of minor teenagers in India: Scale development and consequences. *Sage Journals* 32 (2), 292-303.
- Şenöz, E. G. ve Küçükturan, G. (2022). Çocukların dış mekânda oyun oynama eğilimlerinin incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi* 23, 56-70.
- Tarhan, N. (2023). Hayır diyemeyen ebeveyni çocuğu yönetiyor!. <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/12526/hayir-diyemeyen-ebeveyni-cocugu-yonetiyor> (Erişim Tarihi: 13.02.2025).
- Tekeli, F. ve Keş, İ. (2024). Güvenlikli sitede yaşam: Kentin kaosundan sitenin güvenliğine sığınmak. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 27 (1), 45-62.
- Türk, E. (2020). Batman'da mekânsal ve toplumsal ayrışmanın yansıması olarak güvenli siteleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 12 (22), 230-244.
- Usta Bakı, B. (2021). *Güvenlikli sitede komşuluk ilişkileri bağlamında suç korkusu*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, İ. (2024). Ailenin, modern dünyada çocukların özgül ağırlığıyla değişen yapısı: Çocukerkil aile modeli, (ed.) Bulut, M. *Sosyolojide Güncel Araştırma Çalışmaları II* içinde (s. 29-54). Ankara: Bidge Yayınları.

- Yılmaz, H. (2019). İyi ebeveyn, çocuğu için her zaman her şeyi yapan ebeveyn değildir: Algılanan helikopter ebeveyn tutum ölçeği (AHETÖ) geliştirme çalışması. *Journal of Early Childhood Studies*, 3 (1), 3-30.
- Yılmaz, H. ve Büyükcebeci, A. (2019). Bazı pozitif psikoloji kavramları açısından helikopter ebeveyn tutumlarının sonuçları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 9 (54), 707-744.
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö. ve Dursun, C. (2020). Teknolojinin aileye etkisi: Değişen ailenin dijital ebeveyn ve çocukları. *Turkish Studies - Social Science* 15 (4), 2245-2265.

THE FAMILY AS A MECHANISM OF RESILIENCE AGAINST RADICALIZATION AND THE NATIONAL SECURITY DIMENSION

OSMAN TÜRK

Dr. Bağımsız Araştırmacı,
Mail: osmanturk.25@hotmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6233-8870>

ABSTRACT

This study critically examines the position of the family institution in the radicalization processes of individuals and, in this context, its reflections on national security. After the Cold War, the concept of security expanded beyond being limited only to conventional military threats to include social, economic, and psychological dimensions. Especially after the September 11 attacks, the phenomenon of radicalization has increasingly become a central field of debate in the literature; the perception of threat deepening at the individual and societal level has become the focus of security studies. The rapid and uncontrolled development of digital platforms has facilitated the access of especially young and child individuals to radical ideologies, accelerating the process of radicalization and causing it to gain a more complex appearance. In addition, a populist culture of radicalization lacking any ideological or theological foundation has emerged. This situation has brought with it a multi-layered threat potential extending from the family level to national security. In this context, the study has systematically analyzed within the family theme three theoretical frameworks that stand out in explaining individual radicalization processes – Social Identity Theory, Psychoanalytic Approach, and Frustration Theory. As a result, it has been understood that the family structure exhibits a functionality extending from the emergence of radicalization to its early diagnosis and prevention. Nevertheless, it has been concluded that national security strategies cannot be limited only to securitization-based tools; on the contrary, the protection and strengthening of the family institution should be accepted as a fundamental element in terms of national security.

Keywords: Family, National Security, Radicalization, Lone Actor (Wolf) Actions, Child Radicalization

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 25. 06. 2025
Kabul Tarihi: 06.11.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atıf Bilgisi

TÜRK Osman, (2025). "Radikalleşmeye Karşı Direnç Mekanizması Olarak Aile ve Ulusal Güvenlik Boyutu". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (208-229).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

RADİKALLEŞMEYE KARŞI DİRENÇ MEKANİZMASI OLARAK AİLE VE ULUSAL GÜVENLİK BOYUTU

OSMAN TÜRK

öz

Bu çalışma, aile kurumunun bireylerin radikalleşme süreçlerindeki konumunu ve bu bağlamda ulusal güvenlik üzerindeki yansımalarını eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Soğuk Savaş sonrasında güvenlik kavramı, yalnızca konvansiyonel askerî tehditlerle sınırlı olmaktan çıkarak toplumsal, ekonomik ve psikolojik boyutları içerecek biçimde genişlemiştir. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından radikalleşme olgusu literatürde giderek daha merkezî bir tartışma alanına dönüşmüştür; birey ve toplum düzeyinde derinleşen tehdit algısı güvenlik çalışmalarının odağı hâline gelmiştir. Dijital platformların hızlı ve dene-timsiz gelişimi, özellikle genç ve çocuk bireylerin radikal ideolojilere erişimini kolaylaştırarak radikalleşme sürecini hızlandırmış ve daha karmaşık bir görünüm kazanmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra ideolojik ve teolojik temeli olmayan popülist bir radikalleşme kültürü ortaya çıkmıştır. Bu durum, aile düzeyinden başlayarak ulusal güvenliğe uzanan çok katmanlı bir tehdit potansiyelini beraberinde getirmiştir. Çalışma, bu bağlamda bireysel radikalleşme süreçlerini açıklamada öne çıkan üç kuramsal çerçeveyi-sosyal kimlik teorisi, psikanalitik yaklaşım ve hayal kırıklığı teorisi- aile teması kapsamında sistematik olarak analiz etmiştir. Sonuç olarak aile yapısının radikalleşmenin ortaya çıkışından erken teşhisine ve önlenmesine kadar genişleyen bir işlevsellik sergilediği anlaşılmıştır. Bununla birlikte, ulusal güvenlik stratejilerinin yalnızca güvenlikleştirme temelli araçlarla sınırlı tutulamayacağı, aksine aile kurumunun korunması ve güçlendirilmesinin ulusal güvenlik açısından temel bir unsur olarak kabul edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Ulusal Güvenlik, Radikalleşme, Yalnız Aktör (Kurt) Eylemleri, Çocuk Radikalleşmesi

Giriş

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik kavramı genişlemiş; iklim, çevre ve gıda güvenliğinden birey ve topluma kadar birçok konu güvenlik perspektifine dâhil edilmiştir. Bu dönüşüm süreci, güvenlik anlayışının hem derinleşmesine hem de genişlemesine yol açmış ve bunun sonucunda “güvenlik + sıfatlandırma” yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Mesjasz, 2008:128). Bu çerçevede bireyden topluma birçok unsur güvenlik çalışmaları kapsamına dâhil edilmiştir. Genişleyen bu güvenlik anlayışı çerçevesinde, toplumsal güvenlik mekanizmalarının merkezinde yer alan aile kurumu, ulusal güvenliğin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir önem kazanmıştır.

Aile, yalnızca bireylerin yetiştiği ve sosyal kimlik kazandığı bir mekanizma değil, aynı zamanda ulusal güvenliğin teminat altına alınmasında da stratejik bir rol üstlenmektedir.¹ Bu durum, güvenlik çalışmalarında yeni bir kavramsal çerçeve ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu bağlamda Barry Buzan ve Ole Wæver’in öncülüğünü yaptığı Kopenhag Güvenlik Okulu’nun “güvenlik sektörleri” yaklaşımı özel bir önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, güvenliğin sadece askerî bir mesele olmadığını, bunun aksine toplumsal, siyasal, çevresel ve ekonomik alanlarda da varoluşsal tehditlerin söz konusu olabileceğini ileri sürmektedir (Buzan & Wæver, 2003). Bu perspektiften bakıldığında aile kurumunun zayıflaması toplumsal güvenliği kırılgan hâle getirmektedir. Süreç, iç içe geçmiş ve birbirine bağlı bir mekanizma olarak düşünüldüğünde aile yapısındaki bir bozulma domino etkisi yaratarak tüm sistemin işleyişini tehdit etmektedir.² Özellikle son yıllarda genç bireyler arasında artan çevrim içi radikalleşme ve yalnız aktör (lone actor)³ eylemleri bu süreçteki bozulmanın en açık örneklerini ortaya koymaktadır. 15-18 yaş aralığında radikal eylemlere karışmış bu gruplar çoğu zaman “suça sürüklenmiş çocuklar” olarak tanımlansa da gerçekte radikalleşme süreçlerine dâhil olmuş ve “radikalleşmiş çocuklar” kapsamına girmektedir.

1 Daha geniş bilgi için literatürde aile ve ulusal güvenlik ilişkisini ele alan bu çalışmalara bakınız: Hafez (2016), Sporer ve Buxton (2024), van der Heide ve arkadaşları (2021), Baumrind et al. (2018), Danyal ve RSIS (2023), Muna (2020), Lösel ve arkadaşları (2018), Carson, James ve O’Neal (2019), Yıldız ve arkadaşları (2020).

2 Wolfers’in güvenliği “var olan değerlere yönelik tehdit riskinin ve algısının bulunmaması” olarak tanımladığı çerçevede ise (Wolfers, 1952) en temel değerlerden biri olarak aile kurumu bu sürecin merkezinde yer almaktadır.

3 Literatürde yalnız kurt (lone wolf) olarak da kullanılmaktadır. Ancak bu kullanım bu eylemleri gerçekleştiren aktörlere olumlu bir anlam yüklemektedir. Bu nedenle yalnız aktör kullanımının daha doğru olacağı düşünülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Demir, H. (2025, 15 Eylül). 16 yaşında bir çocuk nasıl İŞİD’li oldu? Fikir Turu. <https://fikirturu.com/toplum/16-yasinda-bir-cocuk-nasil-isdli-oldu/>

Bu bağlamda çalışmanın temel hipotezi, radikalleşmeye karşı yalnızca güvenlik merkezli tepkisel stratejilerin yeterli olmadığı, bununla birlikte toplumsal direnç mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiği yönündedir. Dolayısıyla aile kurumu yalnızca bir sosyal birim değil aynı zamanda stratejik bir güvenlik aktörü olarak ele alınmalıdır. Aile, bireylere kimlik ve anlam kazandıran bir yapı olmanın ötesinde radikal ideolojilere karşı duygusal bağışıklık geliştiren bir direnç sistemidir. Bu nedenle aile yapısının korunması ulusal güvenlik stratejisinin temel bileşeni olarak önemli bir konumdadır.

Bu çalışma, radikalleşmenin çok katmanlı yapısını ve aile kurumunun bu süreçteki koruyucu rolünü eleştirel güvenlik yaklaşımı perspektifinden inceleyecektir. Ayrıca aile yapısının çocukların ve gençlerin radikalleşme sürecindeki rolüne odaklanacaktır. Eleştirel güvenlik yaklaşımı, radikalleşmeyi yalnızca ideolojik veya dinî motivasyonlara indirgemeyen, bunun yerine sosyal dışlanma, travma, kimlik kaybı, ötekileştirilme gibi yapısal ve ilişkişel nedenleri önceleyen bir paradımadır (Jackson, 2007). Bu perspektife göre, bireyin ilk kırılma yaşadığı ve kimlik algısında en derin etkiyi bırakan çevre genellikle aile ortamıdır. Bu bağlamda çalışma, aileyi “sosyal kale” olarak kavramsallaştırmakta ve ulusal güvenlik politikalarının merkezine yerleştirmektedir. Çalışma üç temel radikalleşme modeli içindeki aile fonksiyonunun radikalleşme ile olan bağlantısını inceleyecektir. Ayrıca radikalleşme sürecini açıklayan teoriler bu modellere eklenilecektir. Bu metot aynı zamanda çalışmanın analiz sınırını ve seviyesini de aile teması ile sınırlandırmaktadır. Bu şekilde, radikalleşme ile mücadelede aile yapısının güçlendirilmesinin stratejik önemi ortaya konulacak ve ulusal güvenliğin sürdürülebilirliği açısından öneriler sunulacaktır.

Aile Kavramının Ulusal Güvenlik Bağlamında Yeniden Konumlandırılması

Aile olgusu üzerine literatürde disiplinler arası birçok çalışma yapılmış ve kavrama yönelik birçok yaklaşım geliştirilmiştir. Ancak bu çalışmada, aile kavramının epistemolojik kökenlerine inilerek farklı kaynaklardan çok sayıda referansla açıklanmasının okuyucuya bir katkı sağlayacağı kanaati oluşmuştur. Bu nedenle, dönem ayrımı yapılmaksızın ailenin önemine ilişkin bazı temel çalışmalara kısaca değinilerek doğrudan asıl bağlama geçmenin daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

Toplumsal yapının en temel ve kadim formu olan aile, kültürel sürekliliğin ve kimlik inşasının asli taşıyıcısı olarak işlev görmüştür. Aile, toplumun temel sütunu olması nedeniyle toplumun gelişimi ve sürekliliği açısından hayati

öneme sahiptir (Enrique, Howk ve Huitt, 2007). Bu bağlamda Matejek ve Kucharczyk (2017) aileyi bir kurum, sosyal grup, bireyin yetiştiği ve kimlik kazandığı bir ortam olarak tanımlamıştır (s. 121).

Auguste Comte (1975) ve Émile Durkheim'dan (1997), yapısalcı işlevselciliğiyle Talcott Parsons (1955) ve kültürel sermaye kavramı üzerinden aileyi yeniden anlamlandıran Pierre Bourdieu'ye (1986) kadar birçok düşünür, ailenin yalnızca bir akrabalık birimi değil aynı zamanda toplumsal düzenin üretildiği ve sosyal kimliğinin inşa edildiği bir mikro-toplum olduğunu vurgulamıştır. Aristoteles (1995) ise *zoon politikon* tasavvurunda bireyin toplumsal varlık hâline gelme sürecini aile mekanizmasından başlatmıştır. Bu bağlamda aile, kültürel bir varlık olmanın ötesinde bireyin dünyayı anlamlandırma, değer yargıları geliştirme ve aidiyet kazanma birimidir.

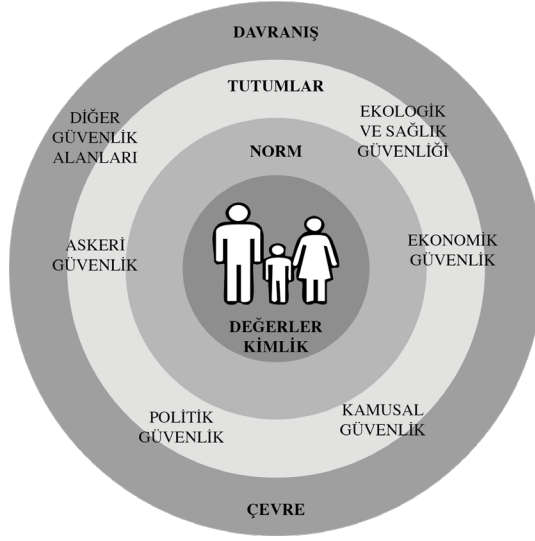
Bu sosyolojik bakış esasen evrensel bir gerçekliği de temsil etmektedir. Zira yaratılış fitratına uygun olan da budur. Bu bağlamda gerek İslam hukuku gerek ise İslam düşünce felsefesi tarihin diğer dönemlerine paralel⁴ bir anlayış benimsemiştir. İslam'da aile, yalnızca materyal bir birliktelik değil aynı zamanda ilahi düzenin bir parçası olarak ele alınır.⁵ Bu anlayışta aile, bireyin ahlaki gelişiminin, sorumluluk bilincinin ve toplumsal aidiyet duygusunun öğretildiği bir mektep olarak görülür. Anne-babaya itaat (Lokman 31:14; İsrâ 17:23; Ankebut 29:8), çocuk terbiyesi, akrabalık bağlarının korunması (Nisa, 4:36; İsrâ, 17:26) gibi emirlerle yapılandırılan bu sistemde aile, bireyin ruhsal, toplumsal ve manevi bağımsızlığını güçlendiren bir ontolojik zemin niteliğindedir. Bu yönüyle aile, bireyi yalnızca koruyan değil onu her kapsamda sapkın ideolojilere ve yıkıcı kimlik kırılmalarına karşı da zırhlandıran ilk savunma hattı olarak işlev görür. Bu savunma hattına yönelik tehditler ve sızmalar ise genellikle kırılmalı ve gözenekli yapıların aile içerisinde oluşmasıyla ortaya çıkar. Bu süreç aslında radikalleşme olgusuna kapının aralandığı ilk noktadır.

Bununla birlikte aile ortamı bireyin veya çocuğun ilk eğitim aldığı yerdir. Çünkü her birey veya çocuk ilk olarak ailede eğitim ve rehberlik alır. Bireyin hayatının büyük bir kısmı ailede geçtiği için, en yaygın kabul gören eğitim ailede gerçekleşir ve aile, ahlak ve normlara dair temel bilgileri sağlar (Roostin, 2018: 1). Bu durum esasen, her bireyin güvenlik kültürü dünyasına ilk kez tanıtıldığı yerin öncelikle aile ortamı olduğunu ortaya koymaktadır.

4 Burada kastedilen paralellik biçimsel değil, özsel bir paralelliktir.

5 Kur'an-ı Kerim'de "Size kendi cinsinizden eşler yaratması ve aramıza sevgi ve merhamet koyması, O'nun varlığının delillerindedir." (Rum, 30/21) buyruğu, aile kurumunun yalnızca sosyal değil, aynı zamanda metafizik ve varoluşsal bir anlam taşıdığını açıkça ortaya koyar.

Adamczyk'e (2014) göre aile, bireyi toplumla buluşturan bir köprü niteliğindedir ve bireyin toplumsal yaşama yumuşak bir biçimde katılımını sağlar. Ailenin işleyiş biçimi, bireyin topluma nasıl dâhil olacağını belirler. Bu da çocuğun, içinde yaşadığı toplumun benimsediği sosyal değerleri ve gelenekleri nasıl öğrendiği ve ne ölçüde içselleştirdiğine bağlıdır. Ayrıca bireyin kabul görmüş ortamlarda davranış ve eylem kalıplarını ne derecede uygulayabildiği de bu sürecin bir parçasıdır. O hâlde aile iyi veya kötünün şekillenmesinde merkezî bir konumdadır.

Şekil 1: Güvenlik Kültürünün Unsurları ve Aile

Kaynak: (Cieślarczyk, 2009, s. 160)

Aile, güvenlik kültürünün şekillenmesinde temel toplumsal birim olarak ön plana çıkar. Güvenliğin çeşitli alanlarından kaynaklanan ve günlük yaşamda karşılaşılan durumlar, genellikle belirli bir değerler hiyerarşisi çerçevesinde değerlendirilir. Bu bağlamda, bireyin veya toplumun güvenliğe dair yaklaşımını şekillendiren değer sistemi, öncelikle aile içinde kazanılır ve içselleştirilir.

Aile ve ulusal güvenlik ilişkisi kapsamında farklı bölge ve kültürlerden önemli çalışmalar ortaya konulmuştur. Auta'ya (2013) göre modernleşme, göç ve ekonomik baskılar aileyi dayanışma, sosyal güvenlik ve değer aktarımı gibi işlevlerde zayıflatmaktadır. Bu durum ulusal güvenlik açısından risk yaratmaktadır. Zira ailede yaşanan çözümler genç nüfusun suça ve radikalleşmeye

açık hâle gelmesine yol açmaktadır. Aynı şekilde Onisoya & Ogonda (2023) aile yapısının ve aile içi iletişimin güçlendirilmesini, gençlerin radikalleşme ve suç riskinden korunması ve ulusal güvenliğin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir unsur olarak görmektedir. Ekeng, Abuo ve Asuquo (2024) ise ulusal güvenliğin sağlanmasında aile kurumunu “güvenliğin alt kümesi” olarak ele almaktadır. Özellikle aile içindeki istikrarsızlık, ihmal ve değer kaybının yalnızca bireylerin suç ve radikalleşme riskini artırmakla kalmayıp ulusal güvenliği de doğrudan zayıflattığını savunmaktadır.

Radikalleşme ve Aile İlişkisi

Radikalleşme süreci çok katmanlı bir olgu olmakla birlikte, aile hem risk hem de koruyucu faktörleri aynı anda barındıran temel bir yapı taşıdır. Aile, çocukluk ve ergenlik döneminde yalnızca bakım ve sosyalleşme ortamı değil, aynı zamanda değerlerin, normların ve davranış örüntülerinin aktarıldığı ilk sosyal alan olarak radikalleşme süreçlerinde belirleyici rol oynar. Sosyal öğrenme teorilerine göre (Bandura, 1991), çocuklar ebeveynlerini model alarak onların davranışlarını ve inançlarını içselleştirir. Bu nedenle ebeveynlerin şiddet veya radikal ideolojilere dair tutumları çocuklarda benzer eğilimler geliştirebilir (Schils & Verhage, 2017). Nitekim radikal aile ortamında büyüyen çocukların şiddet yanlısı radikal olmaya daha yatkın olduğu çeşitli nitel çalışmalarla gösterilmiştir (Farrington et al., 2009; Schils & Verhage, 2017).

Aile faktörleri, radikalleşme açısından hem risk hem de koruyucu etkiler üretebilir. Risk faktörleri arasında ebeveynin fiziksel cezalandırması, aile içi şiddet, parçalanmış aile yapısı, düşük ebeveyn gözetimi ve ebeveynin radikal görüşleri sayılabilir (Sikkens, Sieckelinck et al., 2017; Van Bergen et al., 2016). Bu değişkenler çocuk ve gençlerde aidiyet, güven ve duygusal istikrar duygusunu zayıflatır, böylece radikalleşmeye kapı aralar. Ayrıca ebeveyn işsizliği ve yapısal yoksunluk, ailenin gayriresmî sosyal denetim kapasitesini düşürerek çocukların aşırıcı ağlarla temasını kolaylaştırır (Siedler, 2006). Öte yandan ebeveyn sıcaklığı, tutarlı ebeveynlik, açık iletişim ve radikalleşmeye karşı fikirlerin aile içinde ifade edilmesi, koruyucu faktörler olarak çocuk ve gençlerin ideolojik şiddete yönelmesini engelleyebilir (Lösel & Farrington, 2012; Zych et al., 2020).

Bu bağlamda, aile yalnızca bireyin temel sosyal çevresi değil, aynı zamanda bir “radikalleşme tamponu” veya “radikalleşme hızlandırıcısı” işlevi görebilir. Ebeveynlerin çocuklara aidiyet hissi kazandırması, duygusal becerilerini geliştirmesi ve stresli durumlarla baş etmeyi öğretmesi, radikalleşme riskini azaltırken tepkisizlik ise riski artırır (Borum, 2004; Ventriglio & Bhugra, 2019).

Bu çerçevede, John Horgan radikalleşme sürecini açıklarken bireyin neden radikalleştiği sorusundansa nasıl radikalleştiği sorusuna yönelmenin daha kapsamlı bir anlayış sunacağını savunmaktadır. Horgan'a göre, bireyin radikalleşme sürecindeki eylemsel dönüşümleri anlamak, bu kavramın daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamıştır (Horgan, 2008: 86).

Elbette bu faktörler her durumda geçerli olmayabilir ancak özellikle dijital propagandaya maruz kalan genç bireylerde, aileden kaynaklanan duygusal boşluklar, şiddet içerikli radikalleşmeyi tetikleyebilecek uygun bir zemin oluşturabilmektedir. Bununla birlikte, radikalleşme sürecine ilişkin önleme (prevention), koruma (protection) ve radikalleşmeden arındırma (de-radicalization) aşamaları değerlendirildiğinde her bir safhada ailenin temel bir aktör olarak öne çıktığı görülmektedir.

Çocuk ve Genç Radikalleşmesi: Yalnız Aktör (Kurt) Eylemleri

Genç radikalleşmesi, özellikle 15-25 yaş aralığındaki bireylerin psikososyal kırılganlıklarının, aidiyet arayışlarının ve çevrim içi/çevrim dışı ağlar yoluyla aşırıcı ideolojilerle buluşmasının sonucunda ortaya çıkan çok katmanlı bir süreçtir. Barracosa ve March'ın 2022 yılında Avustralya üzerine yaptığı çalışmada terör suçlarından mahkûm olanların dörtte birinin 18-25 yaş aralığındaki genç yetişkinlerden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Bu durum ise özellikle gençlerin radikal hareketlerdeki orantısız temsilini ve bu konunun stratejik önemini yansıtmaktadır (Barracosa & March, 2022).

Özellikle aile ve akran ağları bu süreçte hem destekleyici hem de caydırıcı rol oynamaktadır (Neve, 2020; Siegel, 2019). Horgan, özellikle ebeveyn kaybı veya travmatik yaşam olaylarının gençlerin aşırıcı gruplarla ilişki kurmasını tetikleyebileceğini belirtmektedir (Horgan, 2017). Bu bulgular, genç radikalleşmesini yalnızca çevrim içi devşirme süreci olarak değil aynı zamanda aile, sosyal ağlar, psikolojik kırılganlıklar ve kimlik arayışının birleştiği çok boyutlu bir sorunsal olarak konumlandırmaktadır.

Psikolojik ve sosyoekonomik kırılganlıklar gençler arasındaki radikalleşmenin temel dinamikleri arasındadır. Özellikle duygusal boşluklar, ihmal ve travma gibi deneyimler gençler arasında radikalleşme riskini arttırmaktadır. Bununla birlikte adaletsizlik hissiyatı, ayrımcılık ve sosyal yabancılaşmanın ise bu süreci derinleştirdiği görülmektedir (Bronard et al., 2022; Campelo et al., 2018; Haris-Hogan & Barrelle, 2020; Ahmad & Masinda, 2019; Al-Badayneh & Alhasan, 2016; Andre et al., 2015). Cherney (2022) tarafından incelenen

33 Avustralyalı genç vakası, radikalleşenlerin ortalama yaşının 17 olduğunu; çevrim içi radikalleşmenin yanı sıra okul ve sosyal ağlarda da etkin devşirme mekanizmalarının bulunduğunu göstermektedir. Bu örnekler, genç radikalleşmesini açıklarken aile, kimlik, psikoloji ve sosyal bağların birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Genç radikalleşmesinin yanı sıra son dönemde Türkiye’de de gündeme gelen çocuk radikalleşmesi kavramı tartışılmaktadır. Çocuk radikalleşmesi ise ergenlik çağındaki bireylerin aile, çevre ve dijital platformların etkisiyle, şiddeti bir davranış modeli olarak öğrenmeleri ve ideolojik veya çete temelli şiddet eylemlerine yönelmeleri süreci olarak tanımlanmaktadır (Güngör, 2025). Aşağıdaki tabloda çocuk radikalleşmesinin temel dinamikleri ele alınmıştır. Özellikle sosyal medya platformları bu sürecin en önemli tetikleyicisi konumundadır.

Ana Kategori	Alt Neden / Açıklama	Örnek / İlgili Bulgular
Aile Kaynaklı Faktörler	Şiddet, ihmal, ebeveyn bağımlılıkları	Aile içi şiddet ve ebeveyn bağımlılığı çocuğun davranış repertuarında şiddeti işlevsel hâle getirir.
	Denetimsiz ve parçalı aile yapıları	Ebeveyn gözetiminin düşüklüğü ve parçalı aile yapıları risk kümelenmesini artırır.
	Düşük sosyoekonomik düzey, kalabalık haneler, kronik ekonomik stres	Çocuğu erken yaşta enstrümantal şiddete ve kolay para vaatlerine açık hâle getirir.
	Göç, işsizlik ve güvencesiz istihdam	Ebeveynin ev içi duygusal mevcudiyetini azaltarak çocuğu akran gruplarına yönlendirir.
Psikososyal Faktörler	Adaletsizlik ve yoksunluk hissi (“adaletsizlik şeması”)	Metropollerdeki eşitsizlik gençlerde “adaletsizlik” duygusu ve öfke üretir.
	Öfke, değersizlik, rövanş ve güç arayışı	Sosyal izolasyon çeteleşmeyi teşvik eder.
	Akran gruplarında statü ve görünürlük kazanma isteği	Sosyal medyada kullanılan “çete adları” ve bölge işaretleme pratikleri statü yaratır.
	Mahalle çetelerinin egemenlik duygusu yaratması	Çeteleşme ve kolektif şiddet ritimleri; Sarıyer/Ayazağa örneği.

Dijital Platformların Rolü	Suç estetiğinin (silah, para, lüks) “başarı” olarak sunulması	TikTok, Instagram, X, Telegram gibi platformlarda suç/şiddet kültürünün görünür olması.
	İdeolojik paketlerin kişiselleştirilmesi	Aşırı sağ, cihatçı, toksik erkeklik söylemlerinin algoritmik yankı odalarında dolaşımı.
	Çevrim içi provokasyon ve komplo söylemleri	Komplo söylemleri gençte düşmanlaştırıcı bilişsel çerçeve yaratır.
	Örnek vaka	Steam üzerinden neonazi içerikleriyle temas ve eylem kurgusu.
Yalnız Aktör / Esinlenmiş Eylem Dinamiği	İçerik-tetiklemeli bireysel radikalleşme	İzmir Balçova karakol saldırısı, örgütlü hiyerarşi yerine esinlenmiş bireysel radikalleşme.
	Örgütlerin saldırıyı sonradan sahiplenmesi	İlham mekanizması üzerinden sonradan sahiplenme stratejisi.
	Operasyonel disiplin ve amatör profiller	Hiyerarşik örgüt yapıları ile esinlenmiş bireysel eylem farkı.
Toplumsal ve Kültürel Faktörler	Siyaset dilinin sertleşmesi ve mafya figürlerinin meşruiyet kazanması	Gençler için modelleme etkisi ve “başarı anlatısı” yaratır.
	Şiddet içerikli diziler, maganda kültürü, gösterişli tüketim	Meşru başarı yollarının kapalı olduğuna inanan gençte güçlü çekim üretir.

Kaynak: Yazar tarafından (Güngör, 2025)’ten faydalanarak tablo hâline getirilmiştir.

Bununla birlikte, aile içi kırılmalar, kimlik, aidiyet ve duygusal arayışın sanal ortama taşınması, son yıllarda çocuklarda “yalnız aktör” eylemlerinin çarpıcı biçimde artmasına yol açmaktadır. Yalnız aktör terimi, örgütsel bir yapıdan bağımsız olarak kendi başına plan yapıp şiddet eylemine girişen bireyi ifade eder. Bu aktörler ideolojik, politik veya dinî motivasyonlardan beslenebilir ancak eylemlerini bir örgütün doğrudan emir ve koordinasyonu olmadan gerçekleştirir (Spaaij, 2010). Bu noktada özellikle örgüt bağlantılı eylemler ile yalnız aktör eylemleri sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır. Örgüt bağlantılı eylemler örgütün stratejik hedefleri, lojistik desteği ve komuta yapısı içinde

gerçekleşir. Bu eylemlerde genellikle emir-komuta zinciri, finansman, planlama ve kaçış gibi unsurlar örgüt tarafından koordine edilir. Örgüt temelli saldırılar, daha yüksek operasyonel disipline ve hedef seçme stratejisine sahip olurken yalnız aktör eylemleri daha amatör, spontane ve tahmin edilmesi güç bir profil sergiler (Spaaij & Hamm, 2015).

Örgütlü yapılarda çocuklar potansiyel örgüt elemanı olarak kabul edilir. Bunun temelinde yatan başlıca motivasyon unsurları şunlardır:

- Propaganda ve Görünürlük: Çocukların yer aldığı şiddet görüntüleri örgütler tarafından taktiksel amaç doğrultusunda kullanılır. Özellikle kamuoyunun dikkatini çekmede çocuk saldırganlar önemli bir araç olarak kabul edilir. Bu durum esasen örgütün gücünü ve acımasızlığını gösterir.
- Demografik Uygunluk: Çocukların nüfustaki oranı yüksek olduğu için (özellikle yoksul ülkelerde %50-60) erişim noktasında örgütlere avantaj sağlar. Gerek çeşitlilik gerek ise ulaşılabilirlik bağlamında çocuklar örgütler tarafından tercih edilir.
- Maliyet: Çocuklar daha düşük maliyetlidir. Bu gerekçe ile çocukların örgüte maliyeti yetişkinlere nazaran daha avantajlıdır.
- Kontrol Mekanizması: Çocuklar otoriteye daha çabuk bağlanma eğilimi taşımaktadır ve daha kolay yönlendirilebilir.
- Taktik: Çocuklar casusluk, mesaj taşıma, malzeme ulaştırma ve intihar saldırıları gibi riskli görevlerde daha az şüphe çeker ve daha kolay kullanılabilir (United Nations Office on Drugs and Crime, 2017).
- Hukuki Boşluk: Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok ülkede çocuk suçlular için yasal düzenlemelerde boşluklar bulunmaktadır. Bu boşlukların farkında olan örgütler eylemlerinde çocukları kullanmayı tercih ederler.

Tarih	Ülke, Şehir (Bölge)	Yaş	Olay Türü	Açıklama
2016	Türkiye, Bursa	16	Camiye intihar bombalaması girişimi	16 yaşındaki Suriyeli kız, Ulu Camii yakınında intihar yeleğini patlattı; 13 kişi yaralandı, fail öldü. ISIS bağlantılı radikalleşmiş yalnız aktör.
2016	Türkiye, Gaziantep	12	Düğün salonu intihar bombalaması	12 yaşındaki çocuk intihar bombacısı düğününe saldırdı; 54 kişi öldü, 69'u yaralandı. ISIS radikalleşmiş yalnız kurt.
2016	ABD, Columbus (Ohio)	18	Araçla ezme ve bıçaklama saldırısı	Abdul Razak Ali Artan, Ohio State Üniversitesi'nde yayalara aracıyla çarpıp bıçakladı; 11 kişi yaralandı, polis tarafından öldürüldü. ISIS propagandası ile radikalleşmiş yalnız kurt.
2018	ABD, Parkland (Florida)	19	Okul silahlı saldırısı	Nikolas Cruz, Marjory Stoneman Douglas Lisesi'nde 17 kişiyi öldürdü, 17'sini yaraladı. Çevrimiçi aşırı sağ radikalleşme ile yalnız aktör.
2022	ABD, Buffalo (New York)	18	Süpermarket silahlı saldırısı	Payton Gendron, Siyahlara yönelik Tops marketinde 10 kişiyi öldürdü, 3'ünü yaraladı. Beyaz üstünlükçü ideoloji ile çevrimiçi radikalleşmiş yalnız kurt.
2024	Avustralya, Sydney	16	Kilise bıçaklama saldırısı	16 yaşındaki genç, Bishop Mar Mari Emmanuel'i kilisede bıçakladı, 5 kişiyi yaraladı; yakalandı. ISIS esinli radikalleşmiş yalnız aktör.
2024	Avusturya, Viyana	19	Konser bombalama planı	19 yaşındaki genç, Taylor Swift konserine patlayıcılarla saldırı planladı; yakalandı. ISIS bağlantılı radikalleşme ile yalnız kurt.
2024	Fransa, Paris	18	Olimpiyatlar saldırı komplosu	18 yaşındaki genç, Olimpiyatlar sırasında saldırı planıyla suçlandı; tutuklandı. Radikalleşmiş yalnız aktör.
2010	ABD, Corvallis (Oregon)	24	Cami kundaklama	Cody Seth Crawford, Salman Al-Farisi İslami Merkezi'ni ateşe verdi; yaralanan yok. Anti-İslam radikalleşmiş yalnız kurt.

2023	Fransa, Arras	20	Okul bıçaklama	Mohammed Mogouchkov, öğretmen Dominique Bernard'ı bıçaklayarak öldürdü; yakalandı. ISIS esinli radikalleşmiş yalnız aktör.
2024	Türkiye, Eskişehir	16	Tepebaşı Camii civarında bıçaklı saldırı	(Neo-Nazi referanslı)
2025	Türkiye, İzmir	16	Polis merkezi saldırısı	Salih İşgören Polis Merkezi'ne pompalı tüfekte saldırı iki polis şehit oldu, fail yakalandı.

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Özetle, radikalleşmenin yalnızca çevrim içi propaganda veya örgütsel devşirme süreçleriyle açıklanamayacağı sabit bir gerçektir. Bununla birlikte aile, sosyoekonomik koşullar, psikolojik kırılganlıklar ve dijital ortamların yarattığı yeni kimlik ve aidiyet dinamikleri sürecin tamamlayıcı unsurlarıdır. Yalnız aktör eylemleri ise bu çok boyutlu sürecin uç noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle örgütsel hiyerarşi olmaksızın bireysel motivasyon, esinlenme ve dijital tetiklenme yoluyla şiddet sahnelenmektedir. Dolayısıyla önleyici politikalar ve stratejiler geliştirilirken yalnızca güvenlik eksensli yaklaşımlara değil aile bağlarının güçlendirilmesi, çocukların duygusal ve sosyal dayanıklılığının artırılması, çevrim içi radikalleşme süreçlerine yönelik erken uyarı mekanizmalarının geliştirilmesi sürece dâhil edilmelidir. Bununla birlikte gerekli yasal düzenlemeler her ülkenin sosyokültürel yapısı göz önüne alınarak yeniden düzenlenmelidir. Özellikle yasalardaki boşluklar yukarıda da ifade edildiği üzere örgütler tarafından istismar edilmektedir.

Sosyal Kimlik Teorisi ve Aile Bağlarının Rolü

Radikalleşme sürecini açıklamada kullanılan sosyal kimlik arayışı esasen sosyal psikoloji içerisinde ele alınmış ve bireyler arasındaki etkileşim üzerinden açıklanmıştır (Abrams ve Hogg, 2006: 3). Daha sonraları ise bu yaklaşım bireylere sağlanan kimliği açıklamada yetersiz kaldığı için Henri Tajfel ve John Turner tarafından müstakil olarak sosyal kimlik teorisi geliştirilmiştir (Abrams ve Hogg, 2006: 3). Kimlik, sosyal kimlik ve rol kimliği kavramları, bireylerin kendilerini nasıl algıladıkları, hangi gruba ait oldukları ve bir grubun üyesi olarak nasıl davranacaklarını açıklayan önemli nüanslar taşımaktadırlar. Bahsi geçen bu hususlar radikalleşme sürecinden geçen ve şiddet içeren aşırılık yanlısı davranışlarda bulunan bir birey için cevaplanması

gereken temel sorulardır. Bununla birlikte bu kimliğin ilk olarak nerede kazanıldığı ve daha sonra nasıl şekillendiği hususları, bireyin radikalleşme ile olan ilişkisini de ortaya koymaktadır.

Sosyal kimlik teorisine göre birey, ait olduğu grup üzerinden kendini tanımlar ve anlamlandırır (Tajfel & Turner, 1979). Bu süreçte aile, bireyin benlik algısının ve grup aidiyetinin şekillendiği ilk sosyal kimlik kazanım alanıdır. Özellikle ergenlik döneminde bireyin kimlik arayışı ve anlam bulma çabası, ailede yaşanan güvenlik açıkları, iletişim kopuklukları veya duygusal ihmal gibi faktörlerle birleştiğinde bireyin alternatif kimlik kaynaklarına yönelme olasılığını arttırır. Bu durum, radikal grupların sunduğu güçlü kolektif kimlikler karşısında savunmasız kalan bireyleri aşırılığa açık hâle getirir.

Kruglanski (2014), bireyin “anlam arayışı” (quest for significance) içinde olduğunu ve bu arayışın güvenli sosyal aidiyetlerle tatmin edilememesi durumunda bireyin radikal gruplara yönelerek bu eksikliği telafi etmeye çalıştığını belirtir. Bu noktada aile, bireyin anlam arayışını karşılayan bir değer ve yön kaynağı olabildiği kadar, eksik veya travmatik aile bağları da bireyin radikal ideolojilere yönelmesinde zemin hazırlayıcı olabilir (Doosje, Moghaddam & Feddes, 2016).

Dolayısıyla sosyal kimlik teorisinin aile temelli bir okuması, radikalleşme sürecini anlamada kritik bir açıklama gücüne sahiptir. Aile içinde inşa edilen sosyal roller ve kimlikler, bireyin ilerleyen yaşamında hangi grup aidiyetlerine yönelme eğiliminde olacağını büyük ölçüde etkiler. Ailevi kimlik boşlukları veya çatışmalar ise bireyin benlik duygusunu zayıflatmakta ve radikal grupların sunduğu güçlü “biz” kimliğini cazip kılmaktadır. Bir başka ifadeyle bu gruplar duygusal boşluk yaşayan bireyler için bir tür “ikincil aile” işlevi görür (Neumann, 2013). Bu bağlamda, radikalleşme yalnızca dışsal propagandaların değil aynı zamanda içsel kimlik kırılmalarının da sonucudur.

Örneğin Weine (2009) ABD’de gerçekleştirdiği saha çalışmasında, radikalleşmiş bireylerin çoğunun aile bağlarının zayıf, ebeveyn denetiminin ise oldukça düşük olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Ellis (2016), Somali kökenli genç bireylerin radikal gruplara katılımında aile içi desteğin yetersizliğinin ve toplumsal dışlanmanın önemli tetikleyiciler arasında yer aldığını ortaya koymuştur. Bu veriler, sosyal kimlik oluşumunun yalnızca grup dinamikleriyle değil, aynı zamanda erken dönemde içselleştirilen ailevi değerlerle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Psikanalitik Teori ve Ailenin Erken Teşhisteki Konumu

Psikanalitik yaklaşımlar, bireylerin bilinçaltı çatışmalarının, bastırılmış öfke, travmalar ve eksik sevgi gibi duygusal açıklıklarının radikalleşme sürecinde tetikleyici rol oynadığını ileri sürer (Post, 2005). Özellikle çocuklukta yaşanan şiddet, ihmal, değer görmeme gibi deneyimler, bireyin otoriteye karşı birikmiş öfkesinin ilerleyen yaşlarda militan ideolojilere kanalize olmasına zemin hazırlar.

Sosyal psikoloji alanındaki teoriler ve ampirik araştırma bulguları (doğrudan şiddet içeren aşırılıkçılıkla ilgili olmasa da), akademik çalışmalarda ve radikalleşme üzerine formülasyonlarda önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal psikoloji, psikolojinin alt disiplinlerinden biri olup öncelikle insanlar arasındaki ilişkiler, etkiler ve etkileşimlerle, özellikle de grup davranışı ile ilgilenir. Bu alanın öncülerinden Gordon Allport, sosyal psikolojiyi “bireylerin düşünce, duygu ve davranışlarının, başkalarının gerçek, hayali veya ima edilen varlığı tarafından nasıl etkilendiğini anlamaya ve açıklamaya yönelik bir girişim” olarak tanımlamıştır (Allport, 1985).

Aile bu anlamda bireyin temel kişilik yapısının oluştuğu, ilk ve en önemli psikolojik eşiğin aşıldığı alandır. Duygusal güvenlik sağlayan, bireyi tanıyan ve onun duygularını sağlıklı yollarla ifade etmesine imkân veren bir aile ortamı, bu tarz bilinçaltı kırılmaların oluşmasını önleyebilir. Daha doğrusu erken müdahale, teşhis ve tedavi olanağı sağlayabilir. Ancak duygusal ihmal, sürekli cezalandırma veya değer görmeme gibi travmatik aile ortamları, bireyde “yıkıcı kahramanlık” arzusunu, yani radikal yapılarla özdeşleşerek kendini gerçekleştirme ihtiyacını doğurabilir (Victoroff, 2005). Bu durum ise genel radikalleşme modellerinin ilk basamağını oluşturur: Arayış ve suçlama.

Bununla birlikte Campelo, özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerine odaklanan bir psikoterapi yaklaşımı önererek travma geçmişi, bağlanma sorunları ve duygusal yetersizliklerinin radikal eğilimleri tetikleyebileceğini savunur. Bu perspektife göre, uygun manevi destek ve erken terapötik “müdahaleler, bireyin radikal ideolojilere yönelmesini engelleyebilecek koruyucu bir işlev görebilir (Campelo et al., 2022).

6 Terapötik kelimesi, köken olarak Yunanca “therapeia” (tedavi) kelimesinden gelir ve Türkçede “iyileştirici”, “tedavi edici” anlamına gelir.

Hayal Kırıklığı-Engellenme-Saldırganlık Teorisi

Bu teori,⁷ bireylerin beklentilerinin sistematik biçimde karşılanmaması durumunda, içsel bir öfke ve saldırganlık geliştirdiklerini, bu sürecin özellikle genç erkeklerde şiddete yönelimi artırdığını savunur (Dollard et al., 1939).

Aile burada bireyin duygusal kapasitesini inşa eden, hayal kırıklıklarıyla baş etme becerisini şekillendiren temel aktördür. Sabır, empati, destekleyici iletişim gibi değerler, bireyin engellenmişlik duygusunu yapıcı biçimde yorumlamasını sağlar. Ancak aile içinde başarısızlıkların cezalandırıldığı, duygusal desteğin verilmemesi yapılar, bireyin saldırganlık eğilimlerini kolaylaştırır. Bu da onu radikal ideolojilerin şiddeti meşrulaştırın söylemlerine açık hâle getirir (Borum, 2011).

Ebeveynlik tarzı ve çocuklardaki saldırganlık arasındaki ilişki konusunda yapılan kapsamlı çalışmalar, ailenin önleyici rolüne vurgu yapmaktadır. Karmaşık duygular içerisinde varlık mücadelesi veren özellikle genç bireyler genellikle aşırı davranışlar sergileme hususunda göreceli olarak daha kırılabilir olabilmektedirler (Frick ve arkadaşları., 2023). Özellikle katı ve reddedici ebeveynlik tarzları, çocuklarda öz-kontrol eksikliği, öfke ve saldırganlık artışına neden olmaktadır (Wang: 2015). Sıcaklık, destek ve net sınırlarla karakterize edilen ebeveynlik tarzı, çocuklarda sağlıklı duygu düzenlemeyi teşvik etmektedir (Frick ve arkadaşları., 2023). Bu veriler, destekleyici aile ortamlarının bireylerin hayal kırıklıklarıyla başa çıkma becerisini güçlendirerek radikal söylemlere karşı direnç oluşturabileceğini göstermektedir.

Lin ve arkadaşlarının Çin örneğinde gerçekleştirdiği çalışmada, 3-5 yaş arasındaki çocukların saldırgan davranışları ile ebeveynlik tarzı ve empati düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre, “otoriter” ebeveynlik tutumları çocuklarda daha yüksek saldırganlığa yol açmıştır. Yani, otoriter tutumlar çocuğun empati kapasitesini baskılamakta, hayal kırıklığına yol açmakta ve saldırganlık eğilimini artırmaktadır. Dolayısıyla çocukluk aş-

7 Bir hedefe ulaşmanın veya bir davranışı gerçekleştirme isteğinin engellenmesi anlamına gelen hayal kırıklığı ile saldırganlık arasındaki ilişki, psikoloji literatüründe yarım asırdan fazla süredir tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar bu ilişkiyi, insan şiddetini açıklamada bir tür “üst açıklama modeli” olarak değerlendirmektedir. Hayal kırıklığı-saldırganlık (FA) hipotezinin temel varsayımı iki yönlüdür:

1. Saldırganlık daima hayal kırıklığı sonucu ortaya çıkar.
2. Hayal kırıklığı her zaman saldırganlığa yol açar.

Ancak bu varsayımlar ampirik araştırmalarla test edildiğinde hayal kırıklığının her zaman saldırganlığa yol açmadığı görülmüştür. Bazı durumlarda hayal kırıklığı, saldırganlık yerine problem çözme veya bağımlı davranışlarla sonuçlanabilmektedir. Aynı şekilde, saldırganlık davranışlarının bazen hayal kırıklığı yaşanmadan da ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu nedenle, yalnızca hayal kırıklığını saldırganlığın gerekli ve yeterli nedeni olarak görmek mantıklı değildir (Borum, 2004).

masındaki duygusal desteğin yetersizliği, ileriki yaşlarda radikal söylemlere açık zemin oluşturabilmektedir (Lin, Zhou, Zhu & Wu, 2023).

McGarry'nin araştırması, farklı saldırganlık türleri (örneğin tepkisel ve planlı saldırganlık) ile radikal fikirler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada özellikle tepkisel saldırganlığın yani ani öfke veya engellenme sonrası verilen agresif tepkilerin radikal düşüncelere yönelme ile anlamlı biçimde ilişkili olduğu bulunmuştur (McGarry, Shortland, Bedoya & Portnoy, 2023).

Toplumsal Dayanıklılık Unsuru Olarak Ailenin İşlevi

Toplumsal dayanıklılık (community resilience) kavramı, radikalleşmenin potansiyel olumsuz etkilerini dengeleyebilecek bir toplumsal direnç biçimi olarak tanımlanır (Cambridge University Press, 2024) Radikalleşme süreçleri değerlendirmesi yapılırken yalnızca olumsuz faktörler değil, bireyin veya toplumun sahip olduğu olumlu özellikler de dikkate alınmalıdır. Bu dinamikler önleme, koruma ve de-radikalizasyon aşamasında önemli rol oynamaktadır.

Dayanıklılık (resilience) genel anlamda “sorunlardan sonra önceki iyi duruma hızla dönebilme yetisi” olarak tanımlanır (Cambridge University Press, 2024). Ancak radikalleşme ile mücadele bağlamında dayanıklılık, aynı zamanda bireylerin veya toplulukların radikalleşmeye yol açabilecek faktörlere karşı korunmada bilgi, beceri ve yeteneklerini inşa etmesi anlamına gelir.

Bireysel düzeyde bu süreç, kişinin ailesinden veya sosyal çevresinden gelen olumlu değerler, çözüm yolları ve duygusal başa çıkma becerileri aracılığıyla şiddet yanlısı anlatılara karşı direnç gösterebilmesi demektir. Örneğin, bireyin bir aile büyüğüyle güçlü bir bağa sahip olması veya kendini ifade edebileceği güvenli sosyal ortamların bulunması, bu tür aşırılıklara karşı koruyucu bir faktör oluşturmaktadır.

Adamczyk'e göre, aile bireyi toplumla buluşturan bir köprü niteliğindedir ve bireyin toplumsal yaşama yumuşak bir biçimde katılımını sağlar. Ailenin işleyiş biçimi, bireyin topluma nasıl dâhil olacağını belirler. Bu da çocuğun, içinde yaşadığı toplumun benimsediği sosyal değerleri ve gelenekleri nasıl öğrendiği ve ne ölçüde içselleştirdiğine bağlıdır. Ayrıca, bireyin kabul görmüş ortamlarda davranış ve eylem kalıplarını ne derecede uygulayabildiği de bu sürecin bir parçasıdır (Adamczyk, 2014, s. 265; akt. Filipek, 2020).

Roostin'e (2018, s. 1) göre, aile ortamı, bireyin veya çocuğun ilk eğitimi ve rehberliği aldığı yer olduğu için ilk eğitim ortamıdır. Birey veya çocuk yaşamının büyük bir kısmını aile içinde geçirdiğinden eğitimin en yoğun şekilde

benimsendiği yer ailedir ve aile aynı zamanda etik ve normlara dair temel bilgileri de sağlar. Bu gözlemlerden hareketle, her gencin güvenlik kültürü dünyasına ilk adım attığı yerin öncelikle aile evi olduğu sonucuna varılabilir.

Bir başka ifadeyle birey güvenlik kültürü olgusunun farkında olmasa bile, bu olgu bireyin davranışlarını etkiler. Çünkü güvenlik algısı ve güvenlik arayışı insan doğasında mevcuttur. Aile evi, herkesin küçük yaşlardan itibaren, ebeveynlerinin ve yakın çevredeki diğer kişilerin güvenliği nasıl sağladığını gözlemlediği yerdir.

Ayrıca, ailede benimsenen belirli tepkiler ve davranış kalıpları, özellikle küçük çocukların hafızasında çok derin şekilde depolanmaktadır. Erikson'un gelişim kuramından yola çıkan Grzelak, insan gelişiminin bir bloklar kulesi gibi olduğunu açıklar: Alt sıradaki blok çıkarılırsa tüm kulenin üst kısmı çöker. Eğer bu temel blok bozulmuşsa bireyin kişiliğinin üst katmanları kırılğan hâle gelir (Grzelak, 2004, s. 22; akt. Filipek, 2020). Ailede atılan bu erken temeller, görünmese de bireyin tüm yaşamına yön veren bir zemin oluşturur. Sağlam bir temel üzerine inşa edilen bireysel güvenlik anlayışı, uzun vadede olumlu sonuçlar doğurabilir ve bireyin hem kişisel hem de toplumsal güvenliğe yönelik daha tatmin edici bir tutum geliştirmesine zemin hazırlar.

Sonuç

Bu çalışma, aile yapısının radikalleşme sürecine karşı bir direnç unsuru olarak ulusal güvenlik bağlamındaki kritik rolünü incelemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik kavramının genişlemesiyle birlikte, ailenin bireylerin kimlik, değerler ve aidiyet duygusunun şekillenmesindeki merkezî rolü daha da belirgin hâle gelmiştir. Araştırma, güçlü ve işlevsel aile yapılarının bireyleri radikal ideolojilere karşı koruyan bir bariyer işlevi gördüğünü, buna karşılık parçalanmış veya işlevsiz ailelerin ise bireyleri göreceli olarak radikalleşmeye daha açık hâle getirdiğini ortaya koymuştur. Bu durum çocuk ve genç bireylerde sıklıkla yalnız aktör eylemleri şeklinde tezahür etmektedir. Özellikle sosyal medyanın kontrolsüzce bireyin hayatına girmesi, radikal ideolojilerin eskiye nazaran çok daha ulaşılabilir olmasının önünü açmıştır.

Araştırma kapsamında sosyal kimlik teorisi, psikanalitik teori ve hayal kırıklığı-saldırganlık teorisi birlikte değerlendirilmiş ve aile ortamının radikalleşme süreçlerini yavaşlatan veya hızlandıran temel bir zemin oluşturduğu gösterilmiştir. Aidiyet duygusunu, duygusal istikrarı ve normatif sınırları pekiştiren aile ortamları, bireyin radikal söylem ve örgütlenmelere karşı bilişsel ve duygusal bir direnç geliştirmesine yardımcı olmaktadır.

Bu bulgular doğrultusunda, radikalleşmeyle mücadele stratejilerinin yalnızca güvenikleştirme tedbirleriyle sınırlı tutulamayacağı açıktır. Aksine, sosyal politikaların aileyi merkeze alan bir yaklaşım çerçevesinde tasarlanması; ebeveynlik becerilerini geliştiren eğitim programları, aile içi iletişimi güçlendiren psikososyal destek mekanizmaları ve gençlerin çevrim içi ortamlardaki risklerle baş edebilmesini sağlayan dijital okuryazarlık programları gibi araçlarla desteklenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bireysel radikalleşme vakaları her geçen gün artmaya meyilli bir yapıdadır. Bu olayların büyük bir kısmı ideolojik olmanın ötesinde temeli olmayan radikalleşme vakalarıdır. Dolayısıyla çözüm yolları her geçen gün daha karmaşık bir hâle gelmektedir.

Kaynakça

- Abrams, D. & Hogg, M. A. (2006). *Social identity and social cognition*. In M. A. Hogg & J. Cooper (Eds.), *The Sage handbook of social psychology* (pp. 179-196). Sage.
- Allport, G. W. (1985). *The historical background of modern social psychology*. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* (Vol. 1, 3rd ed., pp. 1-46). New York: Random House.
- Al-Badayne, D. M. & Alhasan, K. (2016). Religious behavior and radicalization among Arab youth: Implications for terrorism recruitment and deradicalization. In S. Ekici et al. (Eds.), *Countering terrorist recruitment in the context of armed counter-terrorism operations* (IOS Press).
- Ahmad, H. & Masinda, M. T. (2018/2019). Research note on immigrant youth radicalization and terrorism: Pre- and post-migration considerations. *Journal for Deradicalisation* 17.
- Andre, V., Mansouri, F. & Lobo, M. (2015). A fragmented discourse of religious leadership in France: Muslim youth between citizenship and radicalization. *Journal of Muslim Minority Affairs* 35(2), 187-204.
- Aristotle. (1995). *Politics* (E. Barker, Trans.). Oxford University Press. (Original work published ca. 4th century BCE)
- Auta, F. J. (2013). Systemic population and family education for national security and development. *Journal of Educational and Social Research* 3(5), 123-130.
- Barracosa, S. & March, J. (2022). Dealing with radicalised youth offenders: The development and implementation of a youth-specific framework. *Frontiers in Psychiatry* 12.
- Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of moral thought and action. In W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development* (Vol. 1, pp. 45-103), Erlbaum.
- Borum, R. (2004). *Psychology of terrorism*. University of South Florida.
- Borum, R. (2011). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. *Journal of Strategic Security* 4(4), 7-36.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258), Greenwood.

- Bronsard, G., et al. (2022). Adolescents engaged in radicalisation and terrorism: A dimensional and categorical assessment. *Frontiers in Psychiatry* 12.
- Buzan, B ve Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press
- Cambridge University Press. (2024). Resilience. In *Cambridge Dictionary*. Retrieved June 19, 2025, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/resilience>.
- Campelo, N., et al. (2018). Who are the European youths willing to engage in radicalisation? A multi-disciplinary review of their psychological and social profiles. *European Psychiatry*, 52, 1-10.
- Campelo, N., vd. (2022). A clinical and psychopathological approach to countering violent extremism.
- Cherney, A., et al. (2022). Understanding youth radicalisation: An analysis of Australian data. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 14(2), 97-119.
- Comte, A. (1975). *The Positive Philosophy of Auguste Comte* (H. Martineau, Trans.). AMS Press.
- Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H. & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. Yale University Press.
- Doosje, B., Moghaddam, F. M. & Feddes, A. R. (2016). Processes of radicalization and deradicalization. *International Journal of Conflict and Violence* 10(1), 4-10.
- Durkheim, É. (1997). *The division of labor in society*. (W. D. Halls, Trans.), Free Press. (Original work published 1893)
- Ellis, B. H., et al. (2016). Understanding risk and protective factors for radicalization among Somali-American youth. *American Psychologist* 71(3).
- Ekeng, E., Abuo, C. & Asuquo, N. (2024). Security in the family as a subset & national security.
- Enrique, J., Howk, H. & Huitt, W. (2007). *An overview of family development*. Educational Psychology Interactive, Valdosta, GA: Valdosta State University.
- Filipek, A. W. (2020). Family as a fundamental social unit shaping security culture: Polish realities. *Security and Defence Quarterly* 30(3), 95-107.
- Frick, M. A., Forslund, T. & Brocki, K. C. (2023). Parenting style and child aggressive behavior from preschool to elementary school: The mediating effect of emotion dysregulation. *Early Childhood Education Journal*, 51(2), 285-296.
- Güngör, Ö. (2025). Suça sürüklenen değil, "radikalleşmiş çocuklar": Şiddetin yeni yüzü. URAD. <https://urad.org.tr/tr/radikal-aglar/suca-suruklenen-degil-radikallesmis-cocuklar-siddetin-yeni-yuzu?>
- Haynes, N. & Hickel, J. (2016). Hierarchy, value, and the value of hierarchy. *Social Analysis*, 60(4), 1-20.
- Haris-Hogan, S. & Barrelle, K. (2020). Young blood: Understanding the emergence of a new cohort of Australian jihadists. *Terrorism and Political Violence* 32(7), 1467-1485.
- Horgan, J. G., et al. (2017). From cubs to lions: A six stage model of child socialization into the Islamic State. *Studies in Conflict & Terrorism* 40(7), 645-664
- Horgan, J. (2008). From profiles to pathways and roots to routes: Perspectives from psychology on radicalization into terrorism. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 618(1), 80-94

- Jackson, R. (2007). *Constructing enemies: "Islamic terrorism" in political and academic discourse*. *Government and Opposition* 42(3), 394-426.
- Kruglanski, A. W., Gelfand, M. J., Bélanger, J. J., Sheveland, A., Hetiarachchi, M. & Gunaratna, R. (2014). The psychology of radicalization and deradicalization: How significance quest impacts violent extremism. *Political Psychology*, 35(S1), 69-93.
- Lin, Z., Zhou, Z., Zhu, L. & Wu, W. (2023). Parenting styles, empathy and aggressive behavior in preschool children: An examination of mediating mechanisms. *Frontiers in Psychology*, 14.
- Lösel, F. & Farrington, D. P. (2012). Direct protective and buffering protective factors in the development of youth violence. *American Journal of Preventive Medicine* 43(2).
- McGarry, P., Shortland, N., Bedoya, A. & Portnoy, J. (2023). Disaggregating the relationship between aggressiveness and susceptibility to extremist cognitions. *Personality and Individual Differences*.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review* 50, 370-396.
- Matejek, J. & Kucharczyk, K. (2017). Contemporary family - social changes and risks. In A. Sapiński, S. Ciupka & I. Khlobystov (Eds.), *Human resources management - interdisciplinary perspective* (pp. 119-136), Odessa: OOO Institut kreativnyh tehnologij.
- Mesjasz, C. (2008). Ekonomik güvenlik. *Uluslararası İlişkiler* 5(18), 125-150.
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist* 60(2), 161-169.
- Neumann, P. R. (2013). *The trouble with radicalization*. *International Affairs* 89(4), 873-893.
- Neve, R. J. M., et al. (2020). Radicalisation and travelling to Syria among delinquent youths: A case study from the Netherlands. *Journal for Deradicalisation* 22.
- Onisoya, M. & Ogonda, M. P. (2023). Role of the family in students' awareness of national security in secondary schools in Port Harcourt Metropolis. *Patricia African Scholar Publications & Research International* 29(8), 45-60.
- Parsons, T. & Bales, R. F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Free Press.
- Post, J. M. (2005). *The mind of the terrorist: The psychology of terrorism from the IRA to al-Qaeda*. Palgrave Macmillan.
- Ranstorp, M. & Hyllengren, P. (2013). *Prevention of violent extremism in third countries: Measures and concepts*. Center for Asymmetric Threat Studies (CATS), Swedish National Defence Colleg.
- Schils, N. & Verhage, A. (2017). Understanding how and why young people enter radical or violent extremist groups. *International Journal of Conflict and Violence* 11, 1-17.
- Siegel, A., et al. (2019). Preventing future terrorism: Intervening on youth radicalisation. In C. W. Hoven, L. V. Amsel & S. Tyano (Eds.), *An international perspective on disasters and children's mental health* (Springer).
- Siedler, T. (2006). Family and politics: Does parental unemployment cause right wing extremism? (Working Paper Series, 2006-51). Institute for Social and Economic Research.
- Spaaij, R. (2010). The enigma of lone wolf terrorism: An assessment. *Studies in Conflict & Terrorism* 33(9), 854-870.

- Spaaij, R. & Hamm, M. S. (2015). Lone wolf terrorism in America: Using knowledge of radicalization pathways to forge prevention strategies. U.S. Department of Justice.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47), Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Ventriglio, A. & Bhugra, D. (2019). Identity, alienation, and violent radicalization. In D. Marazziti & S. M. Stahl (Eds.), *Evil, terrorism and psychiatry* (pp. 17-29), Cambridge University Press.
- Victoroff, J. (2005). The mind of the terrorist: A review and critique of psychological approaches. *Journal of Conflict Resolution* 49(1), 3-42.
- Wang, S., Chen, C., Xu, X. & Liu, Z. (2015). Parental harsh discipline and child aggression: Child emotional dysregulation as a mediator and child inhibitory control as a moderator. *Child Abuse & Neglect* 40, 1-10.
- Weine, S., Horgan, J., Robertson, C., Loue, S., Mohamed, A. & Noor, S. (2009). Community and family approaches to combating the radicalization and recruitment of Somali-American youth and young adults: A psychosocial perspective. *Dynamics of Asymmetric Conflict* 2(3), 181-200.
- Wolfers, A. (1952). National security as an ambiguous symbol. *Political Science Quarterly* 67(4), 481-502.
- Zych, I., Farrington, D. P., Ribeaud, D. & Eisner, M. P. (2021). Childhood risk factors for adolescent offending: A cross-national comparison based on official records in London, Pittsburgh and Zurich. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology* 7, 308-330.

ASYMMETRIC CONFLICT BETWEEN FAMILY AND CITY: THE FAMILY'S TEST WITH THE CITY

ENES BATTAL KESKİN

Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
Mail: eneskeskin@uludag.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5629-0228>

ABSTRACT

The city and the family are among the fundamental subjects of sociology. It is not possible to make sense of contemporary societies by excluding these two structures or by treating them as independent from each other. Both the city and the family are core sociological categories that shape the basic dynamics of social structure and influence individuals' daily lives. Changes in either realm significantly impact social life. Just as in the beginning of humanity, in the 21st century, people are still born into a family, however, they are increasingly compelled to live in cities. The world is becoming more urbanized, while the family struggles to survive. From another perspective, as cities grow, families shrink. This study is based on the idea that there is a tension, or even a conflict, between the city and the family. With the process of modernization, urbanization has become a symbol of progress and individualization, while the institution of the family is often portrayed as traditional, or at times even as a reactionary or oppressive structure. The city is glorified as a space of freedom, individual choice, and mobility, whereas the family is depicted as a realm of responsibility, restriction, and sometimes even violence. In this way, the modern city-centered social structure implicitly adopts an anti-family stance. This study aims to contribute to the existing sociological literature by theoretically examining the multifaceted effects of the conflict between the city and the family. Within this context, it seeks to confront the reader with a structural dilemma that can be summarized as: "The city or the family?" Today, it is evident that the dominant tendency heavily favors the city.

Keywords: City, Family, Liberation, Secure Life, Insecure Society.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 30.06.2025
Kabul Tarihi: 03.11.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atıf Bilgisi

KESKİN Enes Battal, (2025). "Aile ve Kent Arasındaki Asimetrik Çatışma: Ailenin Kentle İmtihani". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (230-253).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

AİLE VE KENT ARASINDAKİ ASİMETRİK ÇATIŞMA: AİLENİN KENTLE İMTİHANI

ENES BATTAL KESKİN

Öz

Kent ve aile, sosyolojinin temel çalışma konuları arasında yer almaktadır. Günümüz toplumlarını bu iki yapıyı dışlayarak ya da birbirinden bağımsız ele alarak anlamlandırmak mümkün görünmemektedir. Zira hem kent hem de aile, toplumsal yapının temel dinamiklerini belirleyen ve bireylerin gündelik yaşamlarını şekillendiren iki temel sosyolojik kategoridir. Her iki konuda meydana gelen değişimler toplum hayatını şekillendirmektedir. İnsanlığın başlangıcında olduğu gibi, 21. yüzyılda da insanlar bir aileye doğmakta ancak gittikçe daha fazla kentlerde yaşamaya mecbur bırakılmaktadır. Dünya gittikçe kentleşmekte, aile ise hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Başka bir açıdan bakıldığında, kentler büyümeye devam ederken aileler küçülmektedir. Bu çalışma kent ve aile arasında bir gerilim hatta bir çatışma olduğu düşüncesi üzerine temellendirilmektedir. Modernleşme süreci ile birlikte kentleşme, ilerlemenin ve bireyselleşmenin simgesi hâline gelirken, aile kurumu geleneksel, hatta kimi zaman gerici veya baskıcı bir yapı olarak kodlanmaktadır. Kent; özgürlük, bireysel tercih ve hareket serbestisinin mekân olarak yüceltilirken, aile ise sorumluluğun, kısıtlamanın ve hatta kimi zaman şiddetin ortamı olarak sunulmaktadır. Böylece modern kent merkezli toplum yapısı, örtük bir biçimde aile karşıtı bir pozisyon benimsemektedir. Bu çalışma, kent ve aile çatışmasının çok boyutlu etkilerini teorik bir çerçevede ele alarak, mevcut sosyolojik literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışma, bu bağlamda okuyucuyu “kent mi, aile mi?” şeklinde özetlenebilecek yapısal bir ikileme yüzleştirmeyi amaçlamaktadır. Günümüzde egemen eğilimin, tercihini büyük ölçüde kentten yana kullandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Aile, Özgürleşme, Güvenlikli Hayat, Güvensiz Toplum.

Giriş

Sosyolojinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışından itibaren kent ve aile, bu bilimin ana çalışma alanlarından olmuştur. Kent sosyolojinin de bir alt dal olarak ortaya çıkmasına sebep olan Sanayi Devrimi'nin sonucu olan modern kentler, insanlık tarihi açısından farklı bir yaşam biçimini ifade etmektedir. Tarihte kent ile aile arasında bir tamamlayıcılık söz konusu iken, sanayi sonrası kentleri ile bu barış ortamı ortadan kalkmıştır. Doğrusu kentlerin tarihinde Sanayi Devrimi'ni merkeze yerleştirmeyi doğru bulmamakla beraber konumuz açısından merkezî yeri olduğu vurgulanmalıdır. Bu bağlamda özellikle Batı dünyası ve onun etki alanına girmiş ülkelerin kentlerinde sanayileşmenin belirleyici bir etkisi bulunmaktadır. Sanayileşmenin ve getirdiği ekonomik düzenin sebep olduğu yeni kentlerde kent ve aile arasındaki tarihî uyum, yerini gerilime hatta çatışmaya bırakmıştır. Bu yeni kentler, büyüklükleri, yoğunlukları ve insan çeşitliğiyle kendinden önceki kentlerden derin bir kırılma ile ayrılmaktadır.

Kent ile aile arasındaki mevzubahis gerilimin ana sebebini, her iki sosyal olguyu meydana getiren değerlerin, düşüncelerin, yaşam biçimlerinin birbirinden ayrı dünyaları ifade ediyor olmalarında aramak gerekmektedir. Bir yanda ekonomik, teknolojik ve kültürel dönüşümlerin merkezinde yer alan kent, diğer yanda sosyal dayanışma, aidiyet, sorumluluk ve kuşaklararası sürekliliğin sembolü olan aile bulunmaktadır.

Alver'in ifadesiyle; kent, günümüzde insan hayatında belirleyici bir konum elde etmiş bulunmakta(2007: 12) yaşam biçimini, sosyal ilişkileri ve toplumsal değerleri derinden etkilemektedir. Aile, toplumsal bağların en eski ve en temel biçimi olmasına rağmen, modernleşme sürecinde kentin belirleyici etkisi altında işlevlerinden bir kısmını yitirmekle karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim kentin yapısı, artık aileyi elinden tutup yönlendirmek yerine, deyim yerindeyse paçasından tutup sürüklemektedir (Aydın, 2014: 98). Bu bağlamda, kent ve aile arasındaki ilişki sadece mekânsal bir karşıtlık değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir gerilim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin dayattığı hayat tarzı, aile kurumunun temel işlevlerini zayıflatmakta, insanları giderek daha fazla yalnızlaştırmakta ve toplumsal ilişkileri yapaylaştırmaktadır.

Tarihî açıdan kentleri “zirai/ticari” ve “sınai/politik” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Zirai ve ticari kentlerde insan ilişkileri daha organik ve sürdürülebilirken, sanayi kentlerinde bu ilişkiler kolaylıkla çözülmektedir (Aydın, 2014: 87). Giddens'in ifadesiyle; nüfusun çoğunluğunun kentte yaşadığı toplumlar ancak geçmişteki birkaç yüzyıl içerisinde varolmuşlardır (2012: 66). 21. yüzyıla gelindiğinde dünya nüfusunun çoğunluğu kentlerde yaşa-

maktadır ve bu, insanlık tarihinde ilk kez gerçekleşmektedir (Thorns, 2004: 53). Yeni yüzyılın kent hayatı, sadece mekânsal değil, aynı zamanda sosyal olarak da bireyleri aile bağlarından uzaklaştırmaktadır. Aktaş'ın (1992: 181) vurguladığı üzere, modern kentlerin aşırı nüfus artışı ve hızlı büyümesi, yüz yüze ve derin sosyal ilişkiler kurmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum, bireylerin geleneksel arkadaşlık ve akrabalık bağları yerine, daha çok "etkinliğin insan ilişkilerinden daha önemli olduğu" anonim ve işlevsel rolleri benimsemelerine yol açmaktadır. Kent yaşamının yoğunluğu ve bireyselleşme eğilimi, sosyal ilişkilerin niteliğini yüzeysel ve geçici kılarak, bireylerin gerçek aidiyet duygusundan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu süreç, aile ve toplum bağlarının zayıflaması ve sosyal dayanışmanın azalmasıyla sonuçlanmakta, kent ile aile arasındaki çatışmanın sosyal boyutunu derinleştirmektedir.

Sosyolojik anlamda kent, toplumsal açıdan bir örnek olmayan insanların görece olarak geniş bir alanda, yoğun ve sürekli biçimde bir arada yaşadığı yapay bir ortamdır. Bu yapaylık, insanlar arası ilişkileri yüzeysel hâle getirirken, aile gibi doğal toplulukların da çözülmesine neden olmaktadır. Geleneksel aile ve akrabalık bağlarının zayıfladığı kent ortamlarında, toplumsal dayanışmanın doğal temelleri çözülmektedir. Bu durum, insanların gerçek bağlar yerine "yapay akrabalıklar" veya çıkar temelli, geçici sosyal gruplar oluşturmaya yol açmaktadır. Böylece, kent yaşamı bireyleri gerçek sosyal bağlılıklardan uzaklaştırırken, daha yüzeysel ve geçici ilişkilere mahkûm etmektedir (Wirth, 2002: 85, 104).

Louis Wirth'e göre büyük kentler, modernliğin kurucu dinamiklerini (- bireyciliği, rasyonelliği, iş bölümünü ve teknolojiyi) bünyesinde barındıran yapılar olarak modern uygarlığın başlangıcını temsil etmektedir (2002: 77). Aktaş; modern uygarlığın yükselişinin, aile kurumunu gerçek kılan değerleri tüketerek ilerlediğini vurgulamaktadır (1992: 7). Bu süreçte önce erkek, sonra kadın işgücüne katılmak üzere ev dışına çıkmakta, çocukların eğitimi devletin sorumluluğuna bırakılmaktadır. Eğlence, aile içinden çıkıp ticarileşerek şirketlerin eline geçmektedir. Bu gelişmeler sonucunda aile, anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileye indirgenmekte, bu yeni yapıda ailenin işlevlerinden geriye sadece biyolojik üreme işlevi kalmaktadır. Böylece aile hem ekonomik üretimden hem sosyal bakım ve eğitim süreçlerinden dışlanmaktadır. Dolayısıyla, modernleşen kent toplumlarının hemen hemen hepsinde aile önemini büyük ölçüde yitirmektedir (Fukuyama, 2015: 60). Evlenme sayılarındaki azalma, boşanmalardaki artış, yalnız yaşama ve gayrimesru çocuk doğum oranlarındaki yükseliş uygarlığın aile kurumunu sadece teoride değil, uygulamada da ortadan kaldırmak istediğini göstermektedir (İzzetbegoviç, 2019: 260).

Kent merkezli modern uygarlık, bir yandan anneliğin geleneksel konumunu zayıflatırken, diğer yandan bireylerin sorumluluk almaksızın konforlu bir hayat sürme arzusunu teşvik etmektedir. Bu kültürel dönüşüm, uygar olarak tanımlanan birçok ülkede doğum oranlarının ya durağanlaşmasına ya da ciddi biçimde düşmesine yol açmaktadır (İzzetbegoviç, 2019: 264-265). Fukuyama (2015: 61) ise, kentleşmiş modern Batılı toplumlarda toplumsal sermayenin sürdürülebilmesi için gerekli olan nüfusun artık üretilmediğini dile getirmektedir. Toplamların kendilerini yeniden üretme kapasitesi giderek zayıflarken, bireysel tercihlerle şekillenen kent yaşamı, aile kurma ve çocuk sahibi olma sorumluluğunu erteleyen veya tamamen reddeden bir ortam hâline gelmektedir. Böylece kent, sadece aile yapısını çözmekle kalmamakta, aynı zamanda toplumsal geleceğin demografik temellerini de sarsmaktadır.

Tönnies'e göre; büyük kent, mekânın kentsel biçimdeki en son ve aşırı versiyonunu temsil etmektedir. Bu açıdan mevcut durumu, giderek artan biçimde kentleşen bir yaşam tarzına doğru bir sapma süreci olarak görmektedir (2019: 450). İnsanlık doğasından en fazla büyük kentlerin yaşam koşulları altında uzaklaşmaktadır (Wirth, 2002: 77). Bu bağlamda kent yaşamı, insanların hem toplumsal bağlarından hem de doğal yaşama dair köklerinden kopuşunu derinleştirerek, aile kurumunun temel işlevlerinin ortadan kalkmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışmada, kent ve aile arasında ortaya çıkan çatışmalı ilişki çok boyutlu bir biçimde ele alınmaktadır. Kentin sunduğu bireyselleşme, özgürlük, anonimlik ve yalnızlığa dayalı yaşam biçimi ile ailenin temsil ettiği aidiyet, fedakârlık, dayanışma ve sorumluluk gibi değerler arasındaki karşıtlık, bu çatışmanın temel zeminini oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle, kent ve ailenin değerler dünyasında temsil ettikleri anlamlar ve bu anlamlar arasındaki uyumsuzluklar irdelenmekte, ardından, serbest piyasa merkezli kentli yaşam tarzının aile yapısını nasıl etkilediği, rekabete dayalı iş ve başarı odaklı yaşamın aile içi ilişkilere etkisi üzerinden değerlendirilmektedir. Çalışmanın devamında, geleneksel komşuluk ilişkilerinin yerini kamera sistemlerine ve güvenli yaşam alanlarına bıraktığı kent ortamında, bu yapay güvenlik çabalarının gerçek bir güven duygusu üretip üretmeyeceği tartışmaya açılmaktadır. Son olarak, kent ve aile çatışmasının aile yapısında neden olduğu köklü değişim ve dönüşümler, yeni aile biçimlerinin ortaya çıkışı, evlilik ve ebeveynlik rollerinin dönüşümü gibi dinamikler üzerinden analiz edilerek çalışma tamamlanmaktadır.

Çatışan Değerler: Bireyselleşme ile Bağlılık Arasında

Değerler, insanların yaşamlarını yönlendiren temel ilkelerdir. Aynı anda geçerli olan fakat birbiriyle zıt veya uyumsuz olan değerlerin varlığı, insanların çatışma yaşamalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda en temel çatışmalardan biri, bireyselleşme ile bağlılık arasındaki çatışmadır. Bireysellik ve bağlılık arasında yaşanan bu çatışma, kent ve aile olguları üzerinden somutlaşmaktadır. Kent; bireyselleşmenin, özgürleşmenin ve anonimleşmenin mekânı olarak öne çıkarken, aile, bağlanmanın, dayanışmanın, sorumluluğun ve aidiyetin temsili bir kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aile, topluluk/cemaat temelli tüm birliklerin arketipi olarak kabul edilmektedir. İnsan bir aileye doğmakta ve sosyal olarak burada şekillenmektedir. Tönnies'in belirttiği gibi, topluluğun üç temel unsuru olan kan (akrabalık), toprak (komşuluk) ve inanç (arkadaşlık) aile içinde bir araya gelmektedir (2019: 359). Bu nedenle aile sadece biyolojik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal bağların da kurulduğu bir yapı olmaktadır. Durkheim'a göre, aile çocukların çıkarsız olmayı öğrendiği temel okuldur. Eğer bireyler kendi hâllerine terk edilselerdi, muhtemelen egoizmin tutsağı olurlardı (2018: 300). Bu bağlamda aile, kişiye sadakat, bağlılık ve güven gibi değerleri aşılıyarak toplumsal düzenin devamlılığını sağlamaktadır.

Geleneksel toplumlarda birey, önemli bir aktör olarak değil, ait olduğu topluluğun bir parçası olarak anlam kazanmaktadır. Ancak sanayileşme ve kentleşme ile birlikte bireyin ihtiyaç ve arzuları belirginleşmekte, birey daha görünür hâle gelmektedir. Bireycilik, özellikle 1950-1990 arası Batı toplumlarında değer sistemlerinde yaşanan değişimlerin merkezinde yer almaktadır. Fukuyama'ya göre, bu değişimler karmaşık olsa da artan bireycilik başlığı altında toplanabilmektedir (2015: 72). Bireycilik, bireyin özgürlüğü ve mutluluğunu incelemektedir. Ancak aşırı bireycilik, toplumsal sorumlulukların göz ardı edilmesine ve bireyin yalnızlaşmasına neden olmaktadır. Tönnies'in ifadeleriyle, bireysellik tarih ve kültürde yalnızca toplumun oluşumunu ve sürekliliğini sağlayan bir unsur olarak var olabilmektedir. Kent kültürü geliştikçe toplum da onun ayrılmaz bir aracı olarak ortaya çıkmaktadır (2019: 29, 36). Ancak bu durum, bireyin özgürleşmesini sağlarken onun katılım duygusunu ve aidiyet hissini zayıflatmaktadır (Wirth, 2002: 91). Bireycilik, bireysel hak ve özgürlüklerin savunusunu içerirken, aşırılaştığında kapalı bir bencillığe dönüşebilmektedir. Fukuyama, günümüzde bireyciliğin, sorumlulukları hiçe sayan bir bencillığe kaydığını belirtmektedir (2015: 73).

Kent yaşamı bireye özgürlük sunmaktadır. Jacobs'a göre; "Kent havası özgürleştirir" ifadesi, tarihte olduğu gibi bugün de geçerli durumdadır (2022: 454). Farklılıkların alabildiğine yer bulduğu kentin havası insanı özgür kılmaktadır. Özgürlüğü besleyen kentsel yaşam, paralel bir şekilde bireyselleşmeye yol açmaktadır (Alver, 2007: 49). Ancak bu özgürlük ve bireysellik, sınırsız yaşandığında sorumsuzluk ve yalnızlığa dönüşebilmektedir. "İstediyimi yaparım" düşüncesiyle hareket eden birey, zamanla sorumluluktan kaçan ve toplumla bağlarını koparan biri hâline gelmektedir. Bireyin anlamlı bir hayat yaşaması ve kendini güvende hissetmesi, büyük ölçüde bağlanma ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıdır. Durkheim, insanın kendinden başka düşünecek birilerine sahip olduğunda intihar etme eğiliminin azaldığını belirtmektedir (2004: 74). Bağlılık, bireylerin sorumluluk bilincini geliştirmekte ve toplumla bütünleşmesini sağlamaktadır. Aile ve akrabalık bağları aracılığıyla kişi hayatına yön vermekte, aidiyet hissi kazanmakta ve toplumsal istikrar desteklenmektedir. Ancak çağdaş kent toplumunda bu bağlar zayıflamakta; bireyin seçim özgürlüğü artarken, toplumsal sorumlulukları azalmaktadır (Fukuyama, 2015: 72). Kentteki anonim yaşam, bireyin bağlanma mekanizmalarını işlevsiz hâle getirebilmektedir. Modernleşme sürecinde kırsal alanlardan kentlere gerçekleşen göç, bireyleri cemaat anlayışına dayanan denetim mekanizmalarından uzaklaştırmakta, örf ve âdetlerin kentte ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Barbarosoğlu, 2019: 80). Kentte aile ve gelenek-görenek gibi sosyal kontrol kurumlarının etkisi azalırken kişi daha fazla bireysel kararlar almaya yönelmektedir. Bu ortamda ailenin özel olarak erozyona uğratıldığı dillendirilmektedir. Mevcut tablo bize, günümüzde akrabalık ve komşuluk gibi ilişkilerin neden erozyona uğradığını anlama imkânı vermektedir. Mustafa Aydın'a göre bu olgulardaki erozyon sanıldığı gibi kendiliğinden gerçekleşiyor değildir. Yakınlık kültürü açık veya gizli yol ve yöntemlerle sarsılmaya çalışılmaktadır. Sosyal bilimlere özel olarak sosyoloji tarafından sığ bir ilişki biçimi nitelmesiyle, kandaşlık ve cemaatçilik aşağılanmakta, iffet ve cinsel hayatı heteroseksüellik üzerine kuran mutlak aile hayatı ise gelişmemişlik olarak nitelendirilmektedir. Sınai kentin yabancılaştırıcılığı, ikincil ilişkilerin gelişmişliğin ölçüsü olarak kabul edilmesi, aile, akrabalık, komşuluk gibi yakınlık kültürünün olgularına pek yer bırakmamaktadır (2014: 99).

Kent yaşamında insanlar arası ilişkiler, büyük oranda çıkara dayanmaktadır. Wirth'e göre kentteki uzmanlaşmış görevlerin artışı, bireyler arası ilişkilerin çıkara dayanmasını zorunlu kılmaktadır (2002: 91). Kentli birey, kendi başına bir şey yapma gücünden çok şey yitirmiştir. Bu nedenle, ilgi alanları benzer olan kümelerle katılarak amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadır. Ancak bu ilişkiler

yüzeysel, kırılğan ve geçici olmaktan öteye geçememektedir. Geleneksel kırsal toplumlarda ilişkilerin biçimi öngörülebilirken, kent yaşamında belirsizlik ilişkilerin ana karakteri hâline gelmektedir (2002: 103).

Tönnies'in ifadesiyle ilerlemeci toplumların tüm hareketi boyunca aile birliği kademeli olarak çözülmekte ve onun yerine bireysellik geçmektedir (2019:336). Ulrich Beck de insanları sınıf kültüründen koparan bireyselleşme dinamiğinden ailenin de yakasını kurtaramadığını belirtmektedir (2011: 158). Mevcut kent hayatında aile örüntüsü farklı nedenlere bağlı olarak aksamaktadır. Bu ayrıştırıcı kent ortamında insanlar akrabalarıyla daha sıcak bir birincil ilişki içine girememektedirler. Çünkü birincil ilişkiler ilgi için zaman ayırmayı, karşılıklı yardımlaşmayı gerektirmektedir. Bu durum kent hayatında yer alan bireysellik gibi olgu ve oluşumlara ters düşmektedir (Aydın, 2014: 88). Kent yaşamı bireye özgürlük fırsatı sunarken, ailevi bağlanma biçimlerini zayıflatmaktadır. Birey, kentte hem bağlarından ve bağlılıklarından koparak özgürleşmekte hem de bağısız ve bağlantısız kalarak yalnızlaşmaktadır.

Kent ve aile arasındaki çatışma çok boyutlu olup yalnızca değerler dünyasında değil, kentin oluşturduğu ekonomik zeminde de devam etmektedir. Bu bağlamda serbest piyasa ekonomisinin merkezi olan kent, aileyi piyasanın taleplerine göre dönüşmeye zorladığı ifade edilmektedir.

Serbest Piyasa, Serbest Birey: Kentte Bekârlığın Yükselişi

Modern kent yaşamı, bireysel özgürlüklerin, ekonomik hareketliliğin ve rekabetin ön plana çıktığı dinamik bir toplumsal yapıyı beraberinde getirmektedir. Bu yapının temelini oluşturan unsur ise serbest piyasa ekonomisidir. Kentler, yüksek nüfus yoğunluğu ve sürekli artan tüketim talebiyle serbest piyasa faaliyetlerinin merkezini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kent, yalnızca bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin ve bireysel kimlik arayışlarının iç içe geçtiği karmaşık bir sosyal laboratuvar olmaktadır. Bu yapının ayrılmaz bir parçasını ise serbest birey oluşturmaktadır. Serbest birey kavramı, bireyin kendi yaşamını özgürce kuran, kendi kararlarını bağımsız biçimde alan ve ailevi normlardan azade bir kimlik geliştiren özneyi tanımlamak üzere kullanılmıştır. Bu bağlamda serbest piyasa, her tür kısıtlamadan muaf ekonomik özgürlüğü temsil ederken, serbest birey kişisel özgürlüğün temsilcisi olmaktadır. Serbest piyasa ekonomisi içerisinde bireyin özgürlüklerinin idealize edildiği kadar sınırsız olmadığı, bireyin özgür iradesinin, bu sistemin sunduğu ve dayattığı seçeneklerle sınırlı olduğu belirtilmektedir. Weber'in (2013: 25) ifadesiyle, kapitalist ekonomi düzeni,

bireyin içine doğduğu ve kendi başına değiştiremeyeceği kadar güçlü, yapısal bir evren niteliğindedir. Birey, bu ekonomik evrende yaşamak zorundadır ve piyasa ilişkileriyle iç içe olduğu sürece, bu evren ona kendi ekonomik davranış normlarını dayatmaktadır.

Tönnies'in (2019: 307-308) vurguladığı gibi, modern kent toplumu sadece akılcı bireyi serbest bırakmakla kalmamakta, aynı zamanda onun bu akılcılığı rekabet ortamında kullanmasını da zorunlu kılmaktadır. Rekabet artık hayatta kalmanın önkoşulu hâline gelmektedir. Bu nedenle kentlerde bireyler, diğer bireylerin kolayca yerine geçemeyeceği alanlarda uzmanlaşmak zorunda kalmaktadır. Bu durum, Simmel'in (2009: 326) belirttiği gibi, insanın doğaya karşı verdiği savaşın, insan-insan arasındaki ekonomik savaşa evrilmiş biçimi olmaktadır. Kent hayatının bu rekabetçi yapısı, bireylerin zihin dünyasını ve gündelik hayatını etkilemekte, rekabet ve başarı baskısı, bireyleri büyük oranda aileden uzaklaştırıp yalnızlaşmalarına sebep olabilmektedir.

Giddens'a (2018: 121) göre, modern kent yaşamı içerisinde sosyal ilişkilerin metalaştığı, gündelik yaşamın ise mekanikleştiği bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu yapı içerisinde ev ve aile, bireyin toplumsal soğukluktan kaçabildiği, aidiyet ve güven duygusunu yeniden inşa edebileceği özel bir sığınak işlevi görmektedir. Aile, bireyin duygusal dayanışma ve destek arayışına cevap veren nadir alanlardan biri olmaktadır. Ancak bu özel alan da piyasanın talepleriyle doğrudan çatışmaktadır. Sennett (2011: 10), iş yaşamının taleplerinin aile yapısını bozduğunu ve bireylerin yaşadığı mekânların tren istasyonuna benzediğini ifade etmektedir. Yerleşiklik, süreklilik ve aidiyet gibi değerlere karşılık, modern çağın simgesi göç olmuş, yerleşmek yerine hareket etmek norm hâline gelmiştir.

Kent hayatı, bireylerin kök salma ve yerleşik hayata dair geleneksel eğilimlerini zayıflatarak, daha esnek ve geçici yaşam biçimlerini öne çıkarmaktadır. Hareketlilik ve geçicilik, özellikle genç nüfus için bir norm hâline gelmektedir. İş hayatının yüksek rekabet gerektiren yapısı, gençlerin evlilik ve yerleşik yaşam kararlarını ertelemesine neden olmaktadır (Tezcan, 1984: 163-164). Kentleşme öncesi geleneksel yapılar, bireyin kimliğini, statüsünü ve yaşam biçimini büyük ölçüde belirlerken; modern kent yaşamı bireylere seçim yapma özgürlüğü sunmakta, ancak bu özgürlük bireyleri aynı zamanda belirsizlik, yalnızlık ve yönsüzlükle karşı karşıya bırakmaktadır. Simmel'in (2009: 328) işaret ettiği gibi, modern birey artık genel insan değil, nitel eşsizliği ile değerlidir, bu da onu daha yalnız, daha kırılğan bir konuma sürüklemektedir.

Bekâr bireyin yaşam tarzı, modern kapitalist toplumda marjinal bir sapma olarak değil, aksine, piyasa toplumunun temel yapısıyla uyumlu bir yaşam

formu olarak değerlendirilmektedir. Beck'e (2019: 186) göre bekârlık, tam anlamıyla kurumsallaşmış emek piyasası toplumunun arketipini oluşturmaktadır. Modern kentlerde bireysel hareketlilik, esneklik ve ekonomik rasyonalite gibi piyasa normları, bireylerin hayatlarını tek başına sürdürmelerini teşvik etmektedir. Aile ve evlilik gibi kolektif yapılar ise, bu piyasa normlarıyla çelişen, bireyin karar alma süreçlerini sınırlandıran ve fedâkarlık gerektiren kurumlar olarak gittikçe işlev kaybetmektedir. Beck'in (2019: 156) de ifade ettiği üzere, günümüzde aileden söz eden herkes, aynı zamanda iş, para, eğitim, meslek ve toplumsal hareketlilik gibi piyasa merkezli konuları da tartışmak zorunda kalmaktadır. Bu bağlamda, bireysel yaşam tercihleri, yalnızca özel hayatla ilgili değil, doğrudan ekonomik sistemin işleyiş biçimiyle de ilişkili hâle gelmektedir.

Kent yaşamı, bu dönüşümün mekânsal zeminini oluşturmaktadır. Wirth'e (2002: 102) göre, kentlerde bekâr olan veya yalnız yaşayan bireylerin oranı daha yüksektir. Bu durum, kentsel yaşamın bireyselliği teşvik eden yapısıyla doğrudan bağlantılıdır. Özellikle büyük kentler, anonimlik, yüksek yaşam temposu ve toplumsal yabancılaşma ile birlikte, yalnız yaşam biçimlerinin çoğaldığı bir zemin sunmaktadır. Kıray (1984: 71), yalnız yaşayan kadınlar olgusunun, Türk toplumu açısından da anlamlı bir yön taşıdığını vurgulamaktadır. Bu kadınların bir kısmı yalnız yaşamayı zorunluluktan, bir kısmı ise tercih olarak benimsemektedir. Beck'in (2019: 189, 186) dikkat çektiği gibi, mesleki hareketlilik ve bekâr yaşam tarzı artık âdeta "beton gibi katılaşmış" bir norm hâlini almış mimari yapıdan, kent planlamasına kadar pek çok unsur, bireysel hareketliliğe göre şekillenmiştir. Küçülen apartman daireleri, ailevi ihtiyaçlardan çok, yalnız bireyin gereksinimlerine göre tasarlanmaktadır. Ne var ki, bu bireysel bağımsızlık ideali her zaman arzulandığı gibi bir özgürlük anlamına gelmemektedir. Beck, bu durumun zamanla bireyi "yalnızlık hapisanesinin parmaklıkları" arasına sıkıştırdığını ifade etmektedir.

Modern toplumda üretim dünyası ile ev hayatı, birbirinden hem işlevsel hem de değer temelli olarak ayrışan ve çoğu zaman çelişkili organizasyon ilkelere göre yapılandırılmış iki ayrı alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Mübadele ilişkilerinin esas olduğu iş dünyasında, yapılan işlemlerin ekonomik açıdan tam karşılıklarının olması beklenmektedir (Aytaç, 2012: 111-112). Beck'in (2019: 161) de belirttiği üzere, üretim alanında zorunlu olan bireysel rekabet ve hareketlilik, ev içi yaşamın talepleriyle derin bir çelişki içindedir. Ev işleri (temizlik, yemek yapma, çocuk bakımı gibi gündelik faaliyetler) ekonomik olarak karşılığı olmayan, görünmeyen ve çoğunlukla verili kabul edilen emek türleri arasında yer almaktadır. Bu işler, kapitalist piyasa mantığının dışında

bırakılarak, doğal ve karşılıksız emek biçimleri olarak kodlanmaktadır. Aile, kısa vadeli çıkarlar yerine uzun vadeli bağlılık, karşılıklı fedakârlık ve duygusal dayanışma üzerine inşa edilen kolektif bir yapıdır. Bu nedenle, piyasa mantığının belirlediği bireysel çıkar, rekabet ve ekonomik eşdeğerlik ilkele-riyle doğrudan çatışmaktadır. Aytaç'ın (2012: 112) ifadesiyle, aile içinde esas olan şey fedakârlıktır bu nedenle değişim ilişkilerinde karşılıkların tam olarak ödenmesi beklenmez. Bu bağlamda aile, çıkarların çatıştığı değil, uyumun ve iş birliğinin tesis edildiği bir birliktelik biçimidir. Serbest piyasa sisteminin yaygınlaştırdığı ekonomik rasyonalite, hayatın her alanına sızarken, aile gibi karşılıksız bağlılık ve dayanışma temelli kurumlarla çatışmaktadır. Böylece, modern kentli birey, bir yandan ekonomik bağımsızlık ve bireysel başarıya yönelirken, diğer yandan duygusal bağların, aidiyetin ve aile destek ağlarının zayıfladığı bir yalnızlık alanına sürüklenmektedir.

Bu çerçevede aileye dair geleneksel beklentiler ile piyasanın talepleri çoğu zaman örtüşmemekte, bu durum kadınların iş gücüne katılımından ev içi rollerin dönüşümüne kadar pek çok alanda yapısal değişimlere yol açmaktadır. Özellikle bakım emeğinin metalaşması, kadınların cinsiyet rollerini yeniden tanımlamasına neden olurken aile içi ilişkilerde de dönüşüme yol açmaktadır. Modern kent ve piyasa yapıları, uzun vadeli bağlılıklar, karşılıklı fedakârlık ve kolektif yaşam biçimlerine dayanan aileyi ve dünyaya çocuk getirmeyi, ekonomik verimlilik ve hareketlilik açısından “verimsiz” görmektedir. Bu durum bekârlık ve çocuksuzluk gibi yaşam biçimlerinin daha yaygın, hatta makbul hâle gelmesine zemin hazırlamaktadır (Beck, 2019: 176). Oysa modern kent hayatı öncesi dönemde toplumsal yapılar, bireyin hayatındaki görev ve sorumlulukları büyük ölçüde belirlemişti. Kadın ile erkeğin, çocuk ile yetişkinin rollerine dair toplumsal mutabakatlar net olup bu roller kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel normlarla şekillenmekteydi. Bu yapı içerisinde birey, kimliğini topluluğun sunduğu roller ve görevler üzerinden konumlandırmaktaydı (Barbarosoğlu & Şişman, 2021: 31). Bugün ise bireyin kimliğini biçimlendirmesi daha fazla kişisel çaba ve tercih gerektirmekte, bu da hem kadınlar hem erkekler için rol belirsizliklerini ve kimlik çatışmalarını artırmaktadır.

İzzetbegoviç'in (2019: 262) belirttiği gibi, modern devlet ve ekonomi politikaları da aileyi bir engel olarak görmekte, parçalanmış aile yapıları “umumi menfaat” adına meşrulaştırılmaktadır. Beck'e (2019, 184-185, 177) göre; serbest piyasanın talepleri, bireyin kişisel koşullarından bağımsız bir hareketliliği şart koşarken, evlilik ve aile ise karşılıklı bağlılık, yerleşiklik ve fedakârlık talep etmektedir. Bu bağlamda, tam anlamıyla gelişmiş piyasa

toplumu, aileyi dışlayan, bekâr bireyleri idealize eden bir toplumsal yapıyı hedeflemektedir. Modernleşmiş kent toplumunda evlilik ve aile, bireysel çelişkilerin artık telafi edilemediği, çatışmanın ve çözülmenin yoğunlaştığı alanlar hâline gelmektedir. Birey, bir yandan piyasanın rekabetçi ve hareketlilik gerektiren taleplerine uyum sağlamak zorunda bırakılırken, diğer yandan aile kurumunun gerektirdiği özveri, bağlılık ve ortaklık beklentileriyle karşı karşıya gelmektedir. Bu durum, aileyi modern birey için bir “yük” hâline getirirken, bekârlık ve yalnız yaşam biçimleri piyasa tarafından teşvik edilen ve norm hâline gelen tercihler olmaktadır.

Özetle kentleşmiş piyasa toplumu, bireysel bağımsızlık ve ekonomik hareketliliği önceleyerek, aile yapısının zayıflamasına ve parçalanmasına yol açmaktadır. Aile ile kent ve piyasa arasındaki bu temel çelişki, modern bireyin özgürlük arayışı ile aidiyet ihtiyacı arasındaki gerilimde kendini göstermektedir. Bekârlığın yükselişi yalnızca bireysel bir tercih değil, aynı zamanda serbest piyasanın merkez üssü olarak modern kent yapısının dayattığı bir yaşam biçimi olmaktadır.

Serbest piyasanın rol modeli olarak bekâr birey, hareketli bir hayatın temsilcisi olup, bir yerde uzun süre kalmayı ifade eden yerleşik olmayla zıtlık içerisindedir. Yerleşik olmak aidiyeti, aidiyet komşuluğu mümkün kılmaktadır. Komşuluk ise, aile olduğunda asıl anlamına kavuşmaktadır. Güvenin üreticisi olarak komşuluk, mekân aile için emniyetli hâle getirmektedir. Bu bağlamda kent ve aile çatışmasının bir boyutunu da güven ve güvenlik konusu oluşturmaktadır. Toplumsal kontrol ve güvenin ana öznelerinden olan komşuluk, kent hayatının mecbur bıraktığı yaşama biçimleri nedeniyle işlevsiz kalmaktadır.

Komşuluk Yerine Kamera: Güvenlikli Hayat, Güvensiz Toplum

Güven, modern kent toplumlarının en temel ama en kırılgan sosyal yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Geleneksel toplum yapılarında güven, aile, komşuluk ve cemaat ilişkileri gibi yüz yüze etkileşimlere dayanan organik bağlarla kurulurken, modern kent yaşamında bu bağlar zayıflamakta ve yerini anonim ilişkilere bırakmaktadır. Bu dönüşüm, sadece sosyal ilişkileri değil, aynı zamanda güvenlik anlayışını da derinden etkilemektedir. Kentte güven, bireyler arası ilişkilerle değil, teknolojik araçlarla sağlanmaya çalışılmakta, komşunun yerine kamera geçmektedir. Bu durum ise, güvensiz bir toplum yapısını beraberinde getirmektedir.

Geleneksel aile yapısı, bireyler arasında birlik ve dayanışmanın hâkim olduğu, sorumluluk ve bağlılığın şekillendirdiği, güvenin doğal olarak üretildiği bir ortam sunmaktadır. Buna karşılık kent, anonimlik, rekabet, bireyselleşme ve hızlı toplumsal değişim gibi dinamiklerle güvensizlik üretmektedir. Kent yaşamında ilişkilerin daha yüzeysel, kısa süreli ve geçici olması uzun vadeli güven ilişkilerinin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Böylece güven, ailede doğal bir toplumsal sermayeyken, kentte inşa edilmesi gereken bir süreç hâline gelmektedir. Sennett' in (2013: 385) dikkat çektiği gibi, aile ve cemaat yapılarında birey, topluluğun bir parçası olarak tanınmakta, korunmakta ve gözlenmektedir. Bu yapı, birey üzerinde doğal bir denetim mekanizması kurmaktadır. Örneğin, bir mahallede gürültü yaptığınızda komşularınız sizi tanır, kim olduğunuzu bilir bu bilgi, sizin davranışlarınıza yön vermenizi sağlar. Oysa anonimleşmiş bir kalabalık içinde, kimliğinizi bilen kimsenin bulunmaması, sosyal sorumluluk duygusunu da zayıflatır.

Komşuluk, yalnızca fiziksel bir yakınlık değil, aynı zamanda karşılıklı yardım, dayanışma ve güvene dayanan bir sosyal bağ anlamına gelmektedir. Bu bağ, toplumsal aidiyet duygusunu da güçlendirmektedir. Ancak kentleşmenin getirdiği hız, anonimlik ve bireyselleşme bu ilişkiyi zayıflatmakta hatta işlevsiz bırakmaktadır. Tönnies (2019: 57), komşuluk ilişkilerini açıklarken bu bağın, anne-çocuk ilişkisine kıyasla akrabalıkla benzerlik gösterdiğini vurgulamaktadır. Ona göre, anne-çocuk ilişkisi gibi doğrudan ve biyolojik bağlara dayanan ilişkilerde sevgi yeterli olabilir, ancak kan bağına dayanmayan tüm ilişkilerde –ki buna komşuluk da dâhildir– bağın sürdürülmesi için alışkanlık ve süreklilik gerekmektedir. Wirth'e göre kent hayatının belirgin özelliklerinden biri, komşuluk ilişkilerinin giderek zayıflaması ve buna bağlı olarak toplumsal dayanışmanın geleneksel temelini erozyona uğramasıdır. Kentin yapısal özellikleri, bireyleri yüzeysel ve geçici ilişkilere zorlar, bu da güven ve aidiyet gibi duyguların körelmesine neden olur. Wirth, farklı kökenlerden gelen bireyleri barındıran kent nüfusunun, geleneksel toplumsal bağları zayıflattığını, akrabalık ve komşuluk gibi ilişkilerden türeyen duyguların büyük olasılıkla ortadan kalkacağını belirtir. Bu bağlamda, kent nüfusu, toplumsal süreklilikten çok geçici birlikteliklerle tanımlanır. Özellikle kentte yaşayan bireylerin kendi evlerinin sahibi olmamaları ve yerleşiklik duygusundan uzak olmaları, inançlara veya geleneklere bağlılık geliştirmelerini engellediği gibi gerçek anlamda bir komşuluk ilişkisi kurmalarını da güçleştirir (2002: 101, 89, 96).

Kent yaşamının, bireyleri yalnızlaştıran, toplumsal ilişkileri yüzeyselleştiren bir düzleme evrildiği görülmektedir. Aktaş'a (1992: 239–240) göre,

kent insanı, sağır ve dilsiz bırakan bir gürültü içerisinde yaşamaktadır. Bu ortamda ne yardımlaşma ne de duygudaşlık için zaman vardır. İnsanlar, artık komşularını tanımaya veya komşuluk ilişkilerini geliştirmeye çaba göstermemekte, dolayısıyla toplumsal güven de ortadan kalkmaktadır. Aktaş, apartman hayatını “yoğunlaştırılmış bir mahalle” olarak değil, insanları sıkboğaz eden bir labirent olarak tanımlamaktadır. Bu benzetme, kent hayatında fiziksel yoğunluğuna rağmen sosyal bağların zayıflığını çarpıcı biçimde ifade etmektedir. Kentte insanlar yan yana yaşamalarına rağmen, birbirlerine neredeyse tamamen kayıtsızdır. Bu da mekânsal yakınlığın, sosyal yakınlık üretmeye yetmediğini göstermektedir.

Modern kentler, sadece fiziki olarak kalabalık mekânlar değil, aynı zamanda bireylerin birbirine yabancılaştığı sosyal ortamları ifade etmektedir. Bauman(2018: 120–121), kenti, anonim kalabalıkların bir araya geldiği ve yabancıların buluşma yeri olarak tanımlamaktadır. Bu ortamda bireylerin şeffaf ve sade sosyal ilişkilere ulaşması oldukça güçleşmiştir. Kentte karşılaşılan bireyler, tanıdık değil yabancı figürlerdir. Yabancı ise, açıklıktan yoksunluk anlamına gelmektedir. Yani birey, karşısındakinin nasıl davranacağını, neyi amaçladığını ya da ne tür tepkiler vereceğini bilememektedir. Bu bilinmezlik, kişide bir güven eksikliği ve kuşku oluşturmaktadır. Bauman’a göre bu durum, bireylerin birbirlerini ya dost ya da düşman olarak tanımlayamamalarına, dolayısıyla sosyal ilişkilerde temkinli ve mesafeli davranmalarına neden olmaktadır. Kentteki yabancılık, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal bir yabancılaşma biçimine karşılık gelmektedir. Kent hayatının getirdiği anonimleşme, bireylerin yalnızca sosyal roller ve dışı vurulmuş davranışlar üzerinden tanımlanmasına sebep olmaktadır. Sennett (2013: 152), büyük kentte yaşayan bireylerin kim olduğunu anlamının kesin bir yolu bulunmadığına dikkat çekmektedir. Bu nedenle onlar ancak ne yaptıklarıyla tanımlanabilmektedirler. Bu tespit, kentte bireylerin iç dünyalarının, karakterlerinin veya aidiyetlerinin görünmez kılındığını, sosyal ilişkilerin ise yalnızca işlevsel yönleriyle sürdürüldüğünü ifade etmektedir. İnsanlar birbirlerinin geçmişine, değerlerine veya niyetlerine dair bilgiye sahip olmadıkları için, ilişkiler yüzeysel, mesafeli ve çoğu zaman şüpheli olmaktadır.

Modern kentlerde bireylerin aynı fiziksel mekânda bulunmaları, artık sosyal dayanışma için yeterli bir zemin oluşturmamaktadır. Mekânsal yakınlık, sosyal bağa dönüşmemektedir. Barbarosoğlu ve Şişman’ın belirttiği gibi (2021: 56), yerleşik nüfusun olmadığı, karşı dairede kimin oturduğunun bilinmediği bir kent ortamında, mekânsal yakınlığın sağladığı dayanışma imkânları

ortadan kalkmaktadır. Özellikle kiracı yoğunluğunun fazla, geçici ikamet hâkim olduğu kentlerde, bireyler hem fiziksel olarak bir arada yaşamakta hem de birbirlerine yabancı kalmaktadır. Bu durum, sosyal izolasyona ve bireyler arası güven eksikliğine yol açmaktadır. Kentteki anonimlik, yalnızca kalabalık olmanın değil, aynı zamanda sosyal bağların kurulamamasının da bir sonucu olmaktadır. Dolayısıyla komşuluk artık sadece mekânsal değil, aynı zamanda sosyal olarak da anlamını yitirmektedir.

Modern kentlerin belirgin özelliği, bireylerin günlük yaşamlarında sayısız yabancıyla karşılaşması ve bu etkileşimlerin çoğunun geçici, yüzeysel ve işlevsel kalmasıdır. Giddens'in da vurguladığı gibi (2012: 944), aynı apartmanda yaşayan insanların bile birbirini tanımadığı, sokakta göz göze gelinen kişilerden otobüs şoförlerine kadar pek çok yabancıyla sürekli temas hâlinde olunan bir kent yapısı söz konusudur. Bu durum, kent yaşamını yalnızca taşradan değil, geçmişin kentlerinden de ayırmaktadır. Tanışıklığın ve sosyal bağların olmadığı bir ortamda, bireylerin birbirine güvenmesi giderek zorlaşmaktadır. Bu bağlamda anonimlik, modern kentin hem fiziksel hem de sosyolojik bir gerçeği hâline gelmektedir. Bu sürekli yabancılık hissi, bireylerde kuşku, kayıtsızlık ve duyarsızlık oluşturmaktadır. Böylece kentte güven, bireyler arası ilişkilerden değil, daha çok kurumsal düzenlemelerden ve teknolojik denetim araçlarından beklenilmektedir.

Modern metropol yaşamının sunduğu yoğunluk ve anonimlik, bireylerin gündelik ilişkilerinde ihtiyatlı bir tutum geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır. Georg Simmel'e (2009: 322) göre bu ihtiyat, yalnızca sosyal bir refleks değil, aynı zamanda bir duygusal savunma mekânizmasıdır. Simmel, yıllardır komşumuz olan insanları bile görünce tanımamamızın nedenini, kent yaşamının bireylerde oluşturduğu güvensizlik ve duygusal mesafe olarak açıklar. Bu ihtiyat, dışarıdan kayıtsızlık gibi görünse de, daha yakından bakıldığında bireyler arası yakın temasın kolaylıkla nefrete, çatışmaya veya tiksintiye dönüşebileceği bir potansiyeli içinde taşımaktadır. Yani kentte yalnızca ilişkiler yüzeysel olmakla kalmaz, aynı zamanda duygular da bastırılır, hatta düşmanca hâle gelebilir. Bu durum, kent yaşamında toplumsal bağların neden zayıfladığını, güvenin neden tesis edilemediğini ve insanların neden sürekli bir tehdit algısıyla yaşadıklarını anlamak açısından önemlidir. Toplumsal güvenin yerini alan bu içe kapanma hâli, bireyleri yalnızlaştırmakta ve toplumsal dokunun çözülmesine zemin hazırlamaktadır.

Alver'e (2007: 101) göre, modern kentlerin sunduğu keşmekeş, gelir adaletsizliği, sosyal karmaşa gibi dinamikler bireylerin kolektif bir güven ortamı

içinde yaşamalarını imkânsız kılmakta, bunun yerine bireyleri, kişisel veya grup olarak güvenlik arayışlarına yöneltilmektedir. Yani güven, kolektif ve kamusal bir ideal olmaktan çıkıp, parçalanmış ve bireysel düzeyde aranan bir özel mülk hâline dönüşmektedir. Bu dönüşüm, güvenlik anlayışını da temelden değiştirmekte, kamusal denetimin yerini özel mülklerde, kapalı sitelerde, kamera sistemleriyle sağlanan bireysel güvenlik önlemleri almaktadır. Ancak bu durum, bireylerin gerçekten daha güvende yaşamasını sağlamak yerine, onları daha fazla izole, daha fazla yabancı, daha fazla kuşkulu hâle getirmektedir.

Giddens (2012: 875), özellikle Londra gibi küresel metropollerin yalnızca ulusal değil, aynı zamanda uluslararası suç operasyonlarının merkezi hâline geldiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, kent merkezlerine ve kamu alanlarına kurulan kapalı devre televizyon sistemleri, sadece yerel suçları önlemek için değil, küresel çapta örgütlü suçla mücadele için de kullanılmaktadır. Ancak bu teknolojik gözetim sistemleri, yalnızca suçun sonuçlarına odaklanmakta, suç neden olan sosyal, ekonomik veya kültürel kökenleri çoğu zaman göz ardı etmektedir. Nitekim kontrol kuramcıları, suçu işleyen bireyin değiştirilmesini değil, suç işleme kapasitesinin teknolojik yöntemlerle sınırlandırılmasını savunmaktadır (2012: 856). Bu yaklaşım, kentlerde güvenlik arayışının önleyici değil, kısıtlayıcı ve denetleyici bir mantığa dayandığını göstermektedir. Kameralar, bireylere görünmeyen bir denetleyici karşısında daha güvende olduklarını hissettirse de, aynı zamanda bir gözetim toplumunda yaşadıklarını hatırlatmaktadır.

Kentlerin tarihine bakıldığında, kent yaşamında güvenlik temininin, mekânsal düzenlemelerle de sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Lyon'un (1997: 52) belirttiği gibi, 19. yüzyıldan itibaren kent plancıları, kentlerin kendi içlerinde taşıdığı sosyal denetim kapasitesini göz önünde bulundurarak, suçun ve toplumsal huzursuzluğun önüne geçmek amacıyla yapısal müdahalelere başlamıştır. Özellikle kent sokaklarının suç ve ayaklanmanın potansiyel merkezleri olarak görülmesi, bu alanlara yönelik mimari düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Başlangıçta mimari tasarımlar, ardından da rasyonel planlama süreçleri aracılığıyla, kentte yasa ve düzenin sağlanması hedeflenmiş, böylece kent, âdeta bir kaleye dönüştürülmüştür. Bu yapı içinde gözetim, fiziksel çevreye entegre edilmiş erken dönem denetim mekânizmalarıyla sağlanmıştır. Nitekim, bugünkü kamera sistemlerinden çok daha önce, gözetimin çekirdek biçimleri mimari düzenlemelere yerleştirilmiştir. Ancak bu dönüşüm, bireylerin komşularıyla kurduğu karşılıklı güvene dayalı bağların yerini, soğuk ve anonim teknolojik denetim araçlarına bırakmasına da zemin hazırlamıştır. Geleneksel mahalle düzeninde komşuluk ilişkileri aracılığıyla sürdürülen

toplumsal gözetim, yerini duvarlara monte edilmiş kameralarla sağlanan kurumsal gözetim biçimlerine terk etmiştir. Böylece güvenliğin kaynağı, sosyal ilişkilerden değil, teknolojik denetimden beslenmeye başlamış, bu da toplumsal güvensizliğin artmasına neden olmuştur.

Modern kent yaşamında güvenliğin sağlanması giderek daha fazla teknolojik aygıtların ve kurumsal denetim mekanizmalarının sorumluluğuna bırakılmaktadır. Oysa Jacobs (2022), kentlerin güvenliğinin temelini oluşturan şeyin bu tür yapay sistemler değil, halkın gönüllü katılımıyla işleyen doğal bir denetim ağı olduğunu vurgular. Ona göre, “*kamusal huzuru koruyan, orada yaşayan halkın karmaşık, üstelik neredeyse bilinçsiz olan, gönüllü denetim ve standartlar ağıdır*” ve bu işlevin sürdürülebilirliği, bizzat kent sakinlerinin aktif katılımına bağlıdır. İnsanlar sokakları sadece geçiş güzergâhı olarak değil, yaşam alanı olarak gördüğünde; yani “*gönüllü olarak kullandığı ve tadım çıkardığı sürece sokağın emniyeti en iyi şekilde, kendiliğinden, aşgari düşmanlık ve şüphecilikle sağlanır*”. Ancak kentlerde bu kendiliğinden denetimin ortadan kalktığı, güvenliğin yalnızca polise ve özel güvenlik görevlilerine bırakıldığı alanlar, Jacobs’a göre “*cehen-nemden farksız*” hâle gelir. Bu nedenle, “*kentin sokaklarında güvenin kaybı tam bir felakettir. Bu güven kurumsal bir biçimde oluşturulamaz.*” (2022: 51, 52, 56, 76).

Sonuç olarak, modern kent yaşamında komşuluk ilişkilerinin sağladığı karşılıklı güven, dayanışma ve sosyal denetimin yerini, teknolojik güvenlik araçlarının aldığı bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu yapıda bireyler kendilerini daha güvende hissetseler de, toplumsal düzeyde güven duygusu azalmakta yalnızlık, yabancılaşma ve kayıtsızlık artmaktadır. Ayrıca kamera sistemleri, insanları görünmez bir denetim ağına mahkûm etmektedir. Bu bağlamda kentlerin sunduğu “güvenli hayat”, aslında daha “güvensiz toplumlar” üretmektedir.

Kentte Ailenin Geleceği: Ailenin Sonu mu, Yeni Formlar mı?

Kent, aile üzerinde belirgin etkiler oluşturmakta küçük haneler ile tek ebeveynli ailelerin yaygınlaşması, ailede cinsiyet rollerinin bulanıklaşması, boşanmaların ve evlilik dışı birlikteliklerin artışı gibi olgular kent toplumlarının karakteristik özellikleri hâline gelmektedir. Mustafa Aydın’ın ifadesiyle: “*Esasen ailesel ile kentsel olan, yelpazenin iki ayrı ucunda yer almaktadırlar.*” (2014: 93). Tönnies bu karşıtlığa dikkat çeken sosyologlardan biridir. Ona göre, özellikle büyük kentte/metropolde, aile yaşamı düşüştür. Kentlerin etkisi kendini göstermeye başladıkça aile yaşamından geriye kalanlar giderek artan biçimde tesadüfi görünmektedir. Çünkü bu bağlamda çok az insan tüm ener-

jisini aile kadar dar bir çevreye sıkıştırmaktadır. Herkes iş, çıkar ve eğlence gibi sebeplerle dışarıya ve birbirinden uzağa itilmektedir(2019: 442).

Geleneksel toplumda hemen hiç farklılaşmamış bir biçimde birçok işlevi kendinde toplayan aile, büyük kent yaşamında temelden değişmeye yönelmektedir. Büyük kent, örgütlü işyerlerinde ücret karşılığı çalışmayı gerektiren, işyerinin konuttan uzakta olduğu, ailenin eskiden kendi içinde hallettiği birçok iş ve faaliyet için özel kurumların oluşturulduğu bir çevreyi ifade etmektedir. Bu yaşama uyum, aile için değişmek ve dönüşmek demektir(Kıray, 1984: 69). Çocukların yetiştirildiği ve tüm hayatın geçtiği bir yer olarak ev yaşantısının sürdürülmesi de dâhil olmak üzere, kentin geleneksel aile yaşamına pek de izin vermemektedir. İş, eğitim ve eğlenceye ilişkin etkinliklerin ev dışına, uzmanlaşmış kurumlara kaydırılması, ailenin en belirgin tarihsel niteliklerinin kimilerinden yoksun kalması sonucunu doğurmaktadır. Kentlerde anneler büyük bir olasılıkla bir işte çalışıyor olacaklar, evlilikler ise ertelenme eğiliminde bulunacaktır. Kırsal bölgelere göre aileler daha küçük, çocuksuz aile sayısı daha fazla olacaktır. (Wirth, 2002: 101-102). Dünyadaki kentleşmiş ilk ülkelerden biri olan İsveç'te daha 1976 yılında hemen hemen her iki çocuktan birinin tek çocuk olduğu kaydedilmiştir. Bu ülkedeki evli çiftler üç ve daha fazla çocuklu aileleri "lüks" ve "akıl dışı" olarak görmektedir(İzzetbegoviç, 2019: 266).

Kent hayatı, kadınların toplumsal yaşamdaki rollerini önemli ölçüde dönüştürmektedir. Bu bağlamda kent, hem bir özgürlük zemini hem de bir gerilim alanı olarak işlev görmektedir. Kadınlar için kent, mesleki gelişim ve bireysel kimlik inşası açısından yeni fırsatlar sunarken, aile yapısında ortaya çıkan boşlukların nasıl ve kim tarafından doldurulacağı sorusu cevapsız kalmaktadır. Kadınların geleneksel ev işlerinden kurtulması, aynı zamanda bu rollerin erkeklere yöneltmesini gündeme getirmektedir. Ancak bu durum, erkeklerin büyük oranda direnç gösterdiği bir değişim olmaktadır. Beck'e göre; *"Kadınların ev işlerinden kurtulması, tam da kadınların reddettiği "modern feodal varoluşa" erkeklerin itilmesi anlamına gelecektir. Bu, tarihsel bakımdan soyluları köylülerin kölesi yapmaya benzer. Ama "mutfağa dön!" çağrısına erkekler, kadınlardan daha olumlu tepki vermezler."* Ev içi sorumlulukların paylaşımı artık geleneksel kalıplarla açıklanamayacak ölçüde bulanıklaşmıştır. Buluşmaların kim tarafından ne zaman yıkandığı, ağlayan bir bebeğin altının kim tarafından değiştirildiği veya alışverişi kimin yaptığı gibi ev içi gündelik pratikler, geçmişte açık biçimde kadınlara atfedilen sorumluluklar olmaktan çıkmış, ancak aynı ölçüde erkeklerin rutin görevleri hâline de dönüşmemiştir. Bu noktada, aile içi işbölümünün belirsizliği, cinsiyet normlarının dönüşümü açısından da önemli

bir kırılmayı yansıtmaktadır. Bir taraftan, kadınların emek gücüne daha fazla katılmasıyla birlikte erkek aileyi geçindiren tek kişi olma boyunduruğundan kurtulmaktadır. Diğer taraftan bu durum insanın karısı ve çocukları uğruna meslek hayatında başkalarının iradesine ve amaçlarına boyun eğmesine yol açan bağları gevşetmektedir. Bunun sonucunda da mesleğe ve aileye farklı bir şekilde bağlanma imkânı doğmaktadır (2019: 165, 175,170). Erkeklerin bu yeni koşullarda hem işlerine hem de ailelerine bağlanma biçimleri, geleneksel sadakat ve yükümlülük anlayışlarının dışına taşmaktadır.

Bauman'a göre tarihî süreçte aile, ölümlü bireyleri ölümsüz değerlere bağlayan temel toplumsal bağlardan biri olmuştur. Bu bağlamda aile üyeleri, kurumun sürekliliğini tehdit edecek her türlü davranıştan kaçınmak ve aile yapısının uzun ömürlü varlığını güvence altına almak için titizlikle çaba göstermişlerdir. Ancak, modern kentleşme süreçleri bu geleneksel aile yapısını derinden sarsmakta ve aile kurumunun süreklilik beklentisini erozyona uğratmaktadır. Günümüzde ailelerin yaşam süreleri, üyelerinin bireysel hayat sürelerini aşmamaktadır. Bu durum, nüfusun kentleşmesiyle paralel olarak gelişen hızlı sosyal değişimlerin ve mekânsal hareketliliğin sonucu olmaktadır. Kent yaşamının getirdiği anonimlik, bireysel özgürlük arayışı ve toplumsal bağların zayıflaması, aile bağlarının kopmasına ve akrabalık kimliklerinin belirsizleşmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, evlilikler, geçmişte akrabalık zincirini devam ettiren sağlam yapılar olarak işlev görürken, günümüzde bu zincirin koptuğu geçici buluşma noktalarına dönüşmektedir. Geleneksel “ölüm bizi ayırana dek” anlayışının yerini, daha çok “her iki eşin birlikte yaşamaktan sağladıkları tatmin kadar” süren ilişkiler almaktadır (2018: 210-211, 318). Bu dönüşüm, kent ile aile arasındaki gerilim ve çatışmanın somut bir ifadesi olarak da okunabilir. Kent yaşamı bireyleri özgürleştirirken aynı zamanda sosyal bağlardan koparak aile kurumunun temel dayanma noktalarını zayıflatmaktadır. Böylece, aile yapısının sürekliliği üzerine kurulu normlar, kent hayatının yaygınlaştığı toplumlarda sorgulanmakta ve yeniden biçimlendirilmektedir.

Önceki yüzyıllarda kadınların yaşam süresi, toplumsal normların belirlediği “makbul annelik” çerçevesinde, arzu edilen sayıda çocuk doğurup büyütme ancak yetecek bir zaman aralığına sahipti. Kadınlık deneyimi, neredeyse bütünüyle doğurganlıkla tanımlanıyor, annelik, kadının yaşamını anlamlandıran temel toplumsal rol olarak görülüyordu. Oysa günümüzde, doğurganlık döneminin giderek kısılması sonucunda, “annelik görevleri” ortalama olarak 45 yaş civarında sona ermektedir. Bu durum, çocuk yetiştirmenin kadın hayatındaki

yerini köklü biçimde değiştirmektedir. Çocukların varlığı, kadının yaşamında gelip geçici bir dönem hâline gelmektedir (Beck, 2019: 167). Kent bağlamında düşünüldüğünde, bu dönüşüm daha net görünmektedir. Kent hayatının sunduğu bireysel özgürlükler, eğitim ve istihdam olanakları, kadınların çocuk bakımına indirgenmiş geleneksel rollerden uzaklaşmasını kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda kent, aile kurumunun çözülmesini hızlandıran yapısal bir bağlam sunarak, kadınların yaşam pratiklerini çocuk merkezli olmayan biçimlerde yeniden şekillendirmelerine alan açabilmektedir.

Özellikle büyük kentlerde, kadınların aile içinde birincil veya tek gelir sağlayan birey konumunda bulunma oranı dikkat çekici biçimde artmaktadır. Bu durum, hem bekâr annelerin sayısındaki artışla hem de çocuksuz ve aktif olarak iş gücüne katılan kadınların çoğalmasıyla daha da görünür hâle gelmektedir. Bu toplumsal eğilim, yalnızca kadınların ekonomik yaşamdaki rollerinin dönüşümünü değil, aynı zamanda geleneksel aile yapılarının çözülmesini ve cinsiyet rollerinde yaşanan değişimi de yansıtmaktadır (Giddens, 2012: 369). Aile yapısında gözlemlenen en dikkat çekici değişimlerden biri de özellikle kent hayatının etkili olduğu bölgelerde kadınların hane reisi olduğu ailelerin sayısındaki artışta görünmektedir. Bu eğilim, özellikle 20. yüzyılın son yirmi yılı içerisinde hız kazanmış ve günümüzde küresel ölçekte ailelerin yaklaşık beşte birinin kadınlar tarafından yönetildiği bir yapıya dönüşmüştür (Thorns, 2004: 52).

Ailede yaşanan değişim kentleşmiş ülkelerde daha fazla görünür hâle gelmektedir. Örneğin Çin nüfusunun kentlerde yoğunlaşması, aile yapılarında ve yaşam biçimlerinde önemli dönüşümlere yol açmıştır. Kentlerde yalnızca boşanma oranlarının artması değil, aynı zamanda evlilik dışı birlikte yaşam biçimlerinin de giderek yaygınlaşması dikkat çekmektedir (Giddens, 2012: 287). Bu eğilim, kent yaşamının bireyselleştirici ve geleneksel normları dönüştürücü etkisinin somut bir göstergesi olarak okunabilir. Kentlerde yaşayanların hızla arttığı modern toplumlarda, tek başına yaşayan bekâr bireylerin oranı evli çiftlere kıyasla belirgin bir artış göstermektedir. Benzer şekilde, tek ebeveynli ailelerde yaşayan çocukların sayısının evli çiftlerin çocuklarına oranla yükseldiği görülmektedir. Bu değişim, nüfus sayımlarında ve sosyal araştırmalarda da kendini göstermektedir. Örneğin, ABD nüfus sayımı artık “aynı konutta birlikte yaşayan ancak evli olmayan çiftler” kategorisini de resmî olarak tanımaktadır (Giddens, 2018: 123).

Kent ortamı, bireyselleşmeyi ve esnek yaşam biçimlerini teşvik ederken evlilik ve aile kurumlarının sürekliliğini ve yapısını yeniden sorgulatmaktadır.

Hatta kentleşmiş Batı toplumlarında ailenin ölümünden söz edilmektedir. Ulrich Beck, modern toplumda ailenin geleceğine ilişkin yürütülen tartışmaların sıklıkla indirgemeci varsayımlar üzerine inşa edildiğini savunmaktadır. Ona göre, çekirdek ailenin bilinen biçiminin zayıflaması veya çözülmesi, genellikle “ailesizlik” gibi mutlak bir kopuşun işareti olarak yorumlanmakta veya yerini alacak alternatif bir aile modelinin tekil bir biçimde belirleneceği varsayılmaktadır. Beck, “*Tek bir aile tipinin bir başkasının yerini almasından ziyade, geniş bir ailevi ve aile-dışı birlikte yaşama biçimi yelpazesinin onaya çıkıp yan yana var olması, daha büyük bir ihtimal gibi görünüyor*” (2019: 178) tespitini yapmaktadır. Bu bağlamda, kent yalnızca mekânsal bir dönüşüm alanı değil, aynı zamanda aile yapılarının yeniden şekillendiği bir sosyokültürel laboratuvar işlevi görmektedir. Çekirdek ailenin zayıflamasıyla ortaya çıkan tablo, bir boşluk ya da çözülme durumu olmaktan ziyade, farklı ilişki biçimlerinin (örneğin; tek ebeveynli aileler, evlilik dışı birliktelikler vb.) eş zamanlı ve yan yana var olabildiği bir zemini sunmaktadır.

Aldous Huxley, 1946 yılında kaleme aldığı *Cesur Yeni Dünya* kitabının önsözünde, özellikle Amerikan kentlerindeki aile yapılarında gözlemlenen hızlı değişimlere dikkat çekmektedir. Bazı kentlerde boşanma oranları evlenme oranlarına yaklaşmakta, hatta eşitlenmektedir. Bu gelişme, evlilik kurumunun geleneksel anlam ve işlevinin ciddi biçimde aşınmakta olduğuna işaret etmektedir. Huxley, evlilik cüzdanlarının gelecekte, süresi belirli, geçici ve işlevsiz belgeler hâline gelerek, tıpkı köpek ruhsatları gibi işlem göreceği öngörüsünde bulunmaktadır. Yani evlilik, yasal ve sosyal bir bağlamdan çok, geçici ve denetlenebilir bir düzenleme biçimine dönüşecektir (2018: 27). Huxley’in öngördüğü gibi, evliliklerin kolayca sona erdirilebilmesi ve kısa süreli ilişkilerin yaygınlaşması, kent yaşamının getirdiği bireyselleşme, özgürleşme ve tüketim odaklı değerler sistemiyle doğrudan ilişkili olarak da okunabilir. Sonuç olarak, kent yaşamının bireyselliği, geçiciliği, hız ve hareketliliği, aile kurumunun kolektif yapısı, sürekliliği ve dayanışma işlevleriyle olan karşıtlığını derinleştirmektedir. 21.yüzyılda aile, devasa ölçekte bir meydan okumayla karşı karşıya bulunmaktadır. Tarihi boyunca birçok sınımadan geçmiş olan aile, kentle imtihanını kazanabilecek midir?

Sonuç

Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan ve bugün metropol hâline gelmiş olan modern kent ile kadim ailenin dayandığı temel değerler, birbirleriyle zıt kutuplarda yer almaktadır. Kent, kişilerden bireyselleşme isterken, aile üyelerinden bağlılık beklemektedir. Kent, yalnızlığı överken, aile birlikteliği

kutsamaktadır. Kent, rekabeti harlarken, aile dayanışmayı yüceltmektedir. Kent geçici olana ve hareketli olmaya teşvik ederken aile yerleşmeyi ve kalıcılığı savunmaktadır. Velhasıl, kent aileye dair tüm değerlerin karşısına kendi alternatiflerini çıkarmaktadır. Modern kent yaşamı bireyleri bağımsızlaştırırken, aynı zamanda bağısız kılmaktadır. Bireyselleşme ideali, kişinin özneleşme süreci açısından kazanım gibi görünse de, bağlılık, aidiyet ve sorumluluk gibi temel insani ihtiyaçları zayıflatmakta ve bireyin yalnızlaşmasına yol açmaktadır.

Kent ortamında serbest piyasa mekanizmaları ve bireysel tercihlere dayalı yaşam biçimlerinin yükselişi, aileyi doğrudan etkilemektedir. Ekonomik bağımsızlık, toplumsal normların gevşemesi ve geleneksel rollerin çözülmesi, özellikle genç kuşakların evlilik ve çocuk sahibi olma gibi konularda daha geç karar vermelerine veya bu tercihlerden vazgeçmelerine sebep olmaktadır. Bu bağlamda kentte bekârların sayısı hızla artmaktadır. Bekârlığın yükselişi sadece bireysel özgürlük değil, aynı zamanda kent/piyasa dinamiklerinin yön verdiği bir yaşam tarzını ifade etmektedir. Kentte bekârlığın yükselişi ile birlikte aile norm olmaktan çıkıp bir seçenek, bazen tercih edilmeyen çoğu zaman ise ertelenen veya yeniden tanımlanan bir form hâline gelmektedir.

Başka bir açıdan insanlar arası güvenin temel sağlayıcılarından biri olan komşuluğun kent hayatında işlevsiz kalması, güvenliğin teknolojik aygıtlarla sağlanması gerekliliğini doğurmaktadır. Diğer bir ifadeyle kentte güvenlik arayışının toplumsal dayanışma yerine teknolojik çözümlerle karşılanması, komşuluk gibi yatay sosyal ilişkilerin çözülmesine yol açmaktadır. Kamera sistemleri, özel güvenli siter ve dijital denetim mekanizmaları bireyin fiziki güvenliğini artırsa da, toplumsal güvenin yerini tutmamaktadır. İnsanların yan yana yaşayıp birbirini tanımadığı kent dokularında güvensizlik artmaktadır.

Kent ve aile arasında adı konulmamış asimetrik bir çatışma on yıllardır sürmektedir. Deyim yerindeyse kent saldırmakta, aile savunmaktadır. Sosyolojik veriler bu savaşın galibinin kent olduğunu göstermektedir. Tüm dünyada kentlerin sayısı artmakta, hacimleri genişlemekte ve kentlerde yaşayan nüfus giderek çoğalmaktadır. Buna karşılık kentlerde aileler küçülmekte, işlevsizleşmekte ve dağılmaktadır. Dünyadaki gelişmişlik sıralaması, kentleşmeyle doğru orantılı, ancak geleneksel aile yapısının gücüyle ters orantılı bir seyir izlemektedir. Hangi ülkede kent sayısı artıyorsa o ülkede, doğurganlık oranı düşmekte, boşanmalar artmakta, çocuksuz aileler çoğalmakta, yalnız yaşayanların oranı hızla yükselmekte, aileye alternatif veya aileye karşı yaşam tarzları yükselişe geçmektedir. Hangi ülkede aile çözülüyorsa, o ülkenin kentlerinde komşuluğun yerini kameralar, güvenin yerini güvenlik almak-

tadır. Egemen modern paradigmaya göre gelişmiş ülke sınıfına dâhil olmaya çalışan her ülke kent sayısını ve kentlerde yaşayan insan sayısını artırmak zorunda kalmaktadır. Bu paradigmaya göre geleceğin dünyası, kentlerin alabildiğince büyüdüğü ailenin ise olabildiğince küçüldüğü ve çözüldüğü bir dünya olacak gibi görünmektedir.

Mevcut olumsuzluk ve zorluklara rağmen aile, hem bir direnç hem de bir dönüşüm alanı olarak kent içinde varlığını sürdürmektedir. Gözlemler, aile kurumunun ortadan kalkmadığını, aksine çeşitlenip esnekleştiğini göstermektedir. Tek ebeveynli aileler, çocuksuz evlilikler gibi yeni formlar, kentteki sosyal ve kültürel değişimlere verilen yanıt olarak ortaya çıkmaktadır. Aile kentte, değişen koşullara göre şekillenen, dinamik bir yapı olarak yaralanmış olsa dahi varlığını sürdürmektedir. Ancak birlikte yaşamayı seçen evli olmayan bireylerde olduğu gibi kentte hayat bulan yeni yaşam biçimleri, kadim aile kavramının temelini sarsmaktadır. Kent, bireylere yeni yaşam biçimleri sunarken aileyi bu yapıya uyum sağlamaya zorlamaktadır. Başka bir ifadeyle, bireyi özgürleştiren kent havası aileyi ölümle tehdit etmektedir. Kentin kısırcındaki aile, hayatta ve ayakta kalma mücadelesi vermektedir.

Aile ve kent arasında devam eden bu karşıtlık, yalnızca bireylerin değil, tüm toplumun geleceği açısından kritik bir meseledir. Bu gerilimi anlamak ve çözüm yolları geliştirmek, toplumsal huzurun sağlanması için hayati önem taşımaktadır. Aileyi büyütecek bir yol olarak, kentlerin küçültülmesi üzerinde düşünülme hak eden bir tekliftir. Büyük kentlerin aile üzerinde oluşturduğu dönüştürücü, hatta yok edici baskı karşısında kentler yeniden şekillenebilir. Kentlerin daha küçük, insan ölçeğinde ve ilişkilerin derinleşebileceği mekânlar olarak düzenlenmesi, ailenin anlam dünyasını yeniden kurmasına fırsat tanıyabilir. Küçülen kentler aileyi büyütebilir. Tüpten çıkmış macunu tüpe geri koymak kadar zor olsa da bu mümkündür. Tarihi boyunca nice sınımadan geçmiş olan aile kent imtihanından da muvaffakiyetle çıkabilir.

Kaynakça

- Aktaş, C. (1992). Modernizmin evsizliği ve ailenin gerekliliği. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Alver, K. (2007). Siteril hayatlar. Ankara: Hece Yayınları.
- Aydın, M. (2014). "Tarihsel dönüşümü içinde aile ve kent ilişkisi". Aile Sosyolojisi Yazıları içinde (ss. 83-100). İstanbul: Açılım Kitap.
- Aytaç, A.M. (2012). Ailenin serencamı. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Barbarosoğlu, F. (2019). Moda ve zihniyet. 9.baskı. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Barbarosoğlu, F.ve Şişman, N. (2021). Yeni anne babalar. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). Bireyselleşmiş toplum. ev. Yavuz Alogan. 4.baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2011). Risk toplumu. ev. Kazım Özdoğan–Bülent Doğan. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Durkheim, E.(2004). Ahlak eğitimi. ev. Oğuz Adamır. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Durkheim, E. (2018). Felsefe dersleri. ev. Dena Kartun-Adem Beyaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2015). Büyük öküş. ev. Hasan Kaya. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Giddens, A. (2012). Sosyoloji. yay. haz. Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2018). Sosyoloji kısa fakat eleştirel bir giriş. ev. Ülgen Yıldız Battal. 7.baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Huxley, A. (2018). Cesur yeni dünya. ev. Ümit Tosun. İstanbul: İthaki Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2019). “Ütopya ve aile”, Doğu Batı Arasında İslam içinde. ev. Edina Nuriki. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Jacobs, J. (2022). Büyük amerikan şehirlerinin ölümlü ve yaşamı. ev.Bülent Doğan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kıray M. B. (1984). “Büyük kent ve değişen aile”, Türkiye’de Ailenin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler içinde. ss.69-78. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Lyon, D. (1997). Elektronik göz. ev. Dilek Hatatoğlu. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Sennett, R. (2011). Yeni kapitalizmin kültürü. ev. Aylin Onacak. 2.baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2013). Kamusal insanın çöküşü. ev. Serpil Durak-Abdullah Yılmaz. 4.baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Simmel, G. (2009). “Metropol ve zihinsel hayat”. Bireysellik ve Kültür içinde. ev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Tezcan, M. (1984). “Kuşaklar arası çatışmalar”, Türkiye’de Ailenin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler içinde. ss.161-182. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Thorns, D. C. (2004). Kentlerin dönüşümü. ev. Esra Nal-Hasan Nal. İstanbul: Soyak Yayınları
- Tönnies, F. (2019). Cemaat ve cemiyet. ev. Emre Güler. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Weber, M. (2013). Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu. ev. Milay Köktürk. 2.baskı. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Wirth, L. (2002). “Bir yaşam biçimi olarak kentleşme”. 20.Yüzyıl Kenti içinde. der. ve ev. Bülent Duru-Ayten Alkan. ss.77-106. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Derkenar >>

ESTABLISHED FREEDOM AND ECONOMIC WEALTH

ATILLA YAYLA - ŞERAFETTİN OKAN YAYLA

Atilla Yayla, İstanbul Medipol Üniversitesi Öğretim Üyesi,
Mail: atillayayla@yahoo.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8047-3128>

Şerafettin Okan Yayla, Halk Bankası,
Mail: serafettinokanyayla@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8482-1575>

ABSTRACT

Economic development is something desired by almost all individuals and societies. Every individual and society wish to improve their living conditions and to live a more prosperous life. Human history is very promising in this respect. Economic development can be studied under the concepts of wide and intensive growth. In wide economic growth an increasing population can survive under the same living conditions. In intensive economic growth despite the big increase in human population human beings can have much better lives. Wide economic growth happened in different places at different times in history. However the longest intensive economic growth took place in the West after the Industrial Revolution in 1750s and it is still going on. However this does not mean that intensive economic growth is something unique to certain parts and cultures of the world. Intensive economic growth can be realized in every country if its conditions do exist. It is possible to count the requirements of institutionalized freedom as below: private property; exchange and division of labour; the right to compete; freedom of contract; free internal and international trade; reasonable and just taxation; rule of law; sound money; limited, responsible and democratic political governance; constitutional human rights regime and transparent and accountable public administration. The more these institutions exist the more successful economic growth will be.

Keywords: Economic Development, Wide Growth, Intensive Growth, Welfare Level, Institutionalized Freedom

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 07.07.2025
Kabul Tarihi: 05.11.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atrf Bilgisi

YAYLA Atilla, YAYLA Şerafettin Okan, (2025). "Kurumsallaşmış Özgürlük ve Ekonomik Zenginlik". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (256-288).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

ATILLA YAYLA - ŞERAFETTİN OKAN YAYLA

Öz

Ekonomik gelişme neredeyse bütün bireylerin ve toplumların en temel hedefleri arasındadır. Her birey ve her toplum hayat şartlarını iyileştirmek ve daha müreffeh bir hayat yaşamak ister. İnsanlık tarihi de bu bakımdan umut vericidir. Ekonomik büyüme; yaygın büyüme ve yoğun büyüme olarak iki başlık altında ele alınabilir. Yaygın büyüme artan nüfusun aşağı yukarı aynı hayat seviyesinde tutulabilmesi anlamına gelirken yoğun büyümede katlanan nüfus kat kat iyileşen hayat şartlarında yaşayabilmektedir. Dünya tarihi değişik yerlerde ve zamanlarda yaygın büyümeye şahit olmuştur. Yoğun büyüme ise daha az görülür. Tarihin şahit olduğu en uzun ve en kalıcı yoğun büyüme dalgası Batı dünyasında 1750'lerde gerçekleşen Endüstri Devrimi ile ortaya çıkmaya başlamıştır ve hâlen devam etmektedir. Ancak bu, ekonomik büyümenin belli bir coğrafyaya ve kültüre ait bir durum olduğu anlamına gelmez. Ekonomik büyüme bunun şartlarına sahip her ülkede ve coğrafyada vuku bulabilir. Ekonomik büyümenin önemli şartlarına kurumsallaşmış ekonomik özgürlük adı altında bakabiliriz. Bunlar özel mülkiyet; mübadele ve iş bölümü; rekabete girme hakkı; serbest iç ve dış ticaret; makul ve adil vergileme; hukukun hâkimiyeti; sağlam para; sınırlı, sorumlu ve hesap verir siyasal yönetim; anayasal insan hakları rejimi; sivil toplum; şeffaf ve hesap verir kamu yönetimidir. Bir yerde bunlar ne kadar varsa ekonomik büyüme de o kadar başarılı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Gelişme, Yaygın Büyüme, Yoğun Büyüme, Refah Seviyesi, Kurumsallaşmış Özgürlük.

Giriş

Ekonomik gelişme bütün insanların ve ülkelerin arzu ettiği bir olgudur. Hayat şartlarının iyileşmesi ve refah düzeyinin yükselmesi, hemen hemen her insanın bireysel olarak ve her toplumun bir bütün hâlinde ulaşmaya çalıştığı bir hedeftir. Bu doğrultuda, dünya ülkeleri arasında, ilerleme, gelişme ve kalkınma kavramları âdeta eş anlamlı kullanılarak bir ekonomik ilerleme, gelişme ve kalkınma yarışı yürütüldüğü söylenebilir (Taner, 2018, s. 1-13).

Bir toplumun kaydettiği maddi gelişme ve ulaştığı refah seviyesi, geleneksel olarak bazı ekonomik göstergelerde ifadesini bulur ve onlar üzerinden tartışılır. Kişi başına millî gelir, gayrisafi yurtiçi hasıla, temel ihtiyaç maddelerinin tüketim miktarı, sağlık ve eğitim imkânları, altyapı yatırımları bunların başlıcalarıdır. Bunlarda zaman içinde ortaya çıkan değişime ve gelişmelere bakarak ülkelerin durumunu anlayabilir ve ülkeleri birbirleriyle karşılaştırabiliriz (Snowden, 2015, s. 37-47).

Ancak ekonomik gelişme hem ortaya çıkması hem de sonuçları itibarıyla çok boyutlu bir olgudur. Başka bir deyişle bir ülkenin iktisaden gelişmesi ve zenginleşmesi birçok faktörün sonucudur. Bunlar arasında ekonomik nitelikli -sermaye, nitelikli iş gücü, girişimcilik becerisi, yatırım, tasarruf vs. gibi- faktörler yanında, ekonomik veya parasal terimlerle izahı kolay olmayan -iş ahlakı, çalışma disiplini, sağlam hukuk sistemi ve özgürlük gibi- sosyal faktörler de bulunmaktadır.

Bu çerçevede, bir ülkede ekonomik gelişme ve maddi refah yolunun açılması, sadece ekonomi alanıyla ilgili düzenlemelere bağlı olmayıp, genel olarak özgürlükleri koruyan bir hukuki ve siyasi çerçevenin tesisini de gerektirmektedir. Özellikle de etkileri bakımından ekonomi ile doğrudan bağlantılı olan siyasi engellerin anlaşılmasını ve ortadan kaldırılmasını zaruri kılmaktadır. Yüzeysel bir inceleme bile bu bakımlardan daha ileri, yani daha özgür ülkelerin daha zengin -veya daha zengin ülkelerin daha özgür- olduğunu göstermektedir. Bu yüzden, özgürlük-ekonomik gelişme ilişkisi, aslında bir bakıma, basit ve kolay anlaşılır bir gerçekliktir.

Bu çalışma, ilk olarak özgürlük ile ekonomik gelişme arasındaki bu ilişkiye, iktisat ve tarih açısından küçük de olsa bir ışık tutmayı amaçlamaktadır. İkinci olarak bu çerçevede, gelişmenin insanların yaşam düzeyinde ortaya çıkardığı iyileşmeleri ele almaktadır. Ardından, ekonomik gelişmeyi açıklamada kullanılan ve yanlış veya yetersiz olan yaklaşımlara değinmektedir. Daha sonra, kurumsallaşmış özgürlüğü tanımlamakta ve bu özgürlüğün açılımlarını ele almaktadır. Çalışma kısa bir sonuç bölümüyle nihayete ermektedir.

Ekonomik Kalkınma Nedir ve Neden Önemlidir?

Ekonomik kalkınma, yazının başında işaret edildiği üzere, bugünün dünyasında birçok ülkenin en büyük hedefleri arasındadır. Milyarlarca insan, ister kendi hayat şartlarının iyileşmesi isterse ülkelerinin dünya ülkeleri arasında gelişmişlik sıralamasında yukarılara tırmanması anlamında olsun, devamlı olarak ekonomik büyümeden ve kalkınmadan bahsetmektedir. Aynı tartışmanın Türkiye’de de sürekli gündemde olduğu açıktır. Türkiye’nin, haklı olarak, neredeyse ekonomik kalkınmayla takıntılı bir ülke hâline geldiği söylenebilir. Bunun bir sebebi, yüzyıllardan beridir “Batı” karşısında “geri kalmış” olmanın yol açtığı psikolojik eziklik ve eksiklik olabilir.

Türkiye halkı, emperyal geçmişinin ve diğer pek çok Batı dışı toplumdaki farklı olarak bir sömürge dönemi yaşamış olmamasının da etkisiyle, Batı’ya nispetle ikincil konumda olmayı kabullenememektedir. Bu bağlamda ekonomik kalkınma, vatandaşlarının hayat şartlarının iyileşmesinin yanında, geçmişte yitirilen “dünyada etkili ülke” konumuna yeniden kavuşmanın başlıca yolunu teşkil etmesi bakımından da önem taşımaktadır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve komünist ülkelerin çökmesiyle ekonomik kalkınmanın bir başka boyutu daha gündeme gelmiştir. Bu, ekonomik kalkınma ile özgürlük arasındaki ilişkidir. Hem teorik hem ampirik birçok çalışma, özgürlük ile ekonomik kalkınma arasında bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Daha açık söylemek gerekirse özgürlüğün, bu çalışmada da işaret edileceği üzere, ekonomik kalkınmanın ön şartı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak özgürlüğü sadece ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak görmek yanıltıcı olacaktır. Özgürlük ekonomik hayattan daha geniş bir alanı ilgilendirmektedir. Kısacası, o, insanın şeref sahibi bir varlık olarak yaşayabilmesi ve kendi kendini gerçekleştirebilmesi için de olmazsa olmazdır. Bu çalışmada daha çok özgürlük-ekonomik kalkınma ilişkisi üzerinde durulacak olması, özgürlüğün insan hayatı için taşıdığı önemin diğer boyutlarının gözden çıkarıldığı kanaatine sebep olmamalıdır.

Ekonomik kalkınma-gelişme en başta ampirik olarak tespit edilebilir. Dünya ekonomik haritasına bakıp ekonomik kalkınmanın dünyanın zengin ülkelerinin içinde bulunduğu ekonomik durum olduğunu söyleyebiliriz. Bu şu anlama gelir: Ekonomik kalkınma dünyanın zengin-gelişmiş ülkeleri arasına girmeye yeterli ekonomik güç seviyesine ulaşmaktır. G7 (Group of Seven) ülkeleri olarak adlandırılan ülkeler, dünyanın ekonomik bakımdan en gelişmiş ülkeleridir. On yıllar boyunca gelişmiş ülkelere gıptayla bakılmış ve onlar gibi olmak hemen her ülke tarafından istenmiştir. Ancak son yıllarda dünya

ekonomik haritası hızla değişmektedir. Bu yüzden, ekonomik kalkınmanın, “kalkınmak, gelişmiş bir ülke olmaktır” türünden totolojik tanımlarıyla yetinmeyip, kalkınmanın-gelişmenin öyle olmamaya nispetle neleri değiştirdiğiyle de ilgilenmek gerekmektedir.

Ekonomik gelişmenin ne olduğunu daha iyi anlayabilmek ve analiz edebilmek için ekonomik büyümeyi ikiye ayırabiliriz: Yaygın büyüme ve yoğun büyüme (Lal, 2006, s. 139).

Yaygın büyüme bir coğrafyada nüfusun az da olsa artmasına rağmen insanların varlıklarını aşağı yukarı aynı hayat şartlarında sürdürebilmelerini sağlama hâlidir. Nüfus artar ama bu hayat seviyesinde ciddi bir gerilemeye sebep olmaz. Artan nüfus da aynı refah seviyesine ortak olabilir. Hatta ortalama refah seviyesi bir miktar yükselebilir.

Bunu bir örnekle şöyle açıklayabiliriz: A ülkesinde X yılında 10 milyon insan kişi başına 5.000 TL yıllık gelire yaşamaktadır. X+10 yılında nüfus 12 milyona (10+2) çıkmıştır, kişi başına gelir ise hâlâ 4500-5500 TL civarındadır. Bu ülkede nüfus artmış fakat millî hasıla da artmıştır. Bu sayede insanlar X yılında olduğu gibi X+10 yılında da aşağı yukarı aynı şartlarda yaşamaktadır. Yani ülke artan nüfusu aynı refah seviyesinde barındırabilmekte, insanlar hayata, eskisine benzer biçimde tutunabilmektedir. Burada bir ekonomik gelişme-büyüme vardır. Buna yaygın büyüme adı verilir. Dünyanın birçok yerinde, birçok tarih döneminde yaygın büyüme gerçekleşmiştir.

Ekonomik kalkınma olgusunun açıklanmasına asıl katkı yapan kavram yoğun büyümedir. Yoğun büyüme nüfusun çok belirgin bir şekilde artmasına rağmen refah seviyesinin de gözden kaçırılmayacak şekilde yükselmesini sağlar. Yoğun büyümede bir taraftan nüfus artmakta diğer taraftan da bu artışa paralel olarak ortalama refah seviyesi yükselmektedir.

Yoğun büyüme de aynı örnekle şu şekilde açıklanabilir: A ülkesinde X yılında 10 milyon kişi, kişi başına 5.000 TL gelir ile hayatını sürdürmektedir. Aradan 10 yıl geçip X+10 yılına gelindiğinde nüfus 20 milyona çıkmış, kişi başına gelir ise dörde katlanarak 20.000 TL'ye yükselmiştir. Yani nüfusun %100 artmasına rağmen kişi başına gelir dörde katlanmıştır. Başka bir deyişle, nüfustaki büyük artışa rağmen insanların ortalama hayat şartları kat kat iyileşmiştir. İşte bu yoğun büyümedir. Buradan hareketle ekonomik gelişmenin “bir ülkenin kişi başına gelir ile ifade edilen refah seviyesinin hızla ve istikrarlı biçimde yükselmesi” olarak tanımlanması mümkün ve doğrudur.

Yaygın büyüme, dünya insan nüfusundaki hızlı ve sürekli artışın gösterdiği üzere, birçok zaman birçok yerde olmuştur ve olmaktadır. Buna karşılık, yoğun büyüme dünya tarihinde uzunca bir dönem boyunca daha ender görülmüştür. Dünya iktisat tarihi çalışmaları Çin, Hint, İslam, Avrupa coğrafyalarında yoğun büyüme dönemleri yaşandığını bildirmektedir. Ne yazık ki bu dönemler çoğu zaman çok kısa sürmüş ve getirdikleri kazançları onları izleyen reaksiyoner ekonomik modellerin hükümlerlik dönemleri tarafından törpülenmiştir. Tarihin en uzun süreli yoğun büyüme devresi 1750’lerden itibaren “Endüstri Devrimi” adı altında Batı Avrupa’da ortaya çıkan, günümüze kadar süren ve son zamanlarda dünyanın başka yerlerinde de belirmeye başlayan büyümedir. Bu bilgiler ışığında şunu kesin ifadelerle söyleyebiliriz: Ekonomik kalkınma coğrafyaların kesintisiz ve uzun süreli olarak yoğun bir ekonomik büyüme gerçekleştirmesidir. Ancak bu tanımın bir anlam ifade edebilmesi için, ekonomik kalkınmanın insanların hayatında değiştirdiği ve insanlara kazandırdığı değerler açısından incelenmesi gerekmektedir.

Ekonomik Kalkınma İnsanlara Ne Sağlar?

Yaklaşık otuz yıl öncesine kadar ülkeler ekonomik gelişme bakımından karşılaştırılırken yıllık demir-çelik, elektrik, çimento, kömür, petrol üretimi ve tüketimi rakamlarına bakılırdı. Devletlerin bireylerden önce geldiği, Soğuk Savaş’ın hüküm sürdüğü ve enformasyon teknolojisinin ilkel olduğu bir dünyada bu normal sayılabilirdi. Bugün ekonomik gelişmeye daha bütüncül ve daha insan odaklı bakılmaktadır. Yukarıda sayılan malların üretimi nispi önemini korusa bile, bunların üretilmesinin amacının insana hizmet etme, insanın hayat şartlarını iyileştirme olduğu kabul edilmekle birlikte başka ölçütler öne çıkarılmaktadır.

Ekonomik kalkınmanın bir sonucu (veya işareti) kişi başına gelirden meydana gelen yükselmedir. İktisatçılar sık sık sabitlenmiş dolarla ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeyini karşılaştırarak kalkınma seviyesini ölçerler. Daha güvenilir istatistikler sunması ve gelişmekte olan ülkeler için bir rol modeli ve dünya ekonomisinin merkezi olarak görülmesi nedeniyle, aşağıdaki tabloda yer alan ABD verilerine göz atabiliriz. Grafik, ABD’de kişi başına düşen gerçek ücretlerin nasıl değiştiği hakkında fikir vermektedir. Grafiğin gösterdiği üzere, ABD’de 1890’dan beri ortalama çalışma saatleri %50’ye yakın oranda düşmüş ve saat başı ücretler istikrarlı şekilde artarak aşağı yukarı dörde katlanmıştır.

Ancak kişi başına gelirdede meydana gelen değişime, ekonomik gelişmenin gerçek boyutlarını tam olarak anlamaya her zaman yetmemektedir. Bu yüzden, hayat şartlarındaki iyileşmeye somut alanlar ve gündelik hayattaki yansımalar açısından da bakmalıyız.

Bu yapıldığında, özellikle 20. yüzyılda, genel olarak hayat standartlarında muazzam bir iyileşme olduğu ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki tablo belli başlı alanlarda yansıttığı bilgilerle bu konuda iyi bir fikir vermektedir (Moore ve Simon, 1999):

20. Yüzyılın 25 Harika Trendi

Trend	1900-1920	1995-1998
Ortalama ömür	47	77
Bebek ölümleri (her 1000 canlı doğumda)	100	7
Bulaşıcı hastalıktan ölüm (her on bin kişide)	700	50
Kalp hastalığı (her yüz bin kişide)	(1950 yılı) 307	126
Kişi başına GSMH (1998 fiyatlarıyla)	4800\$	31500\$

Endüstriyel ücret (1998 fiyatlarıyla)	3.40\$	12.50\$
Hane halkı varlıkları (1998 fiyatlarıyla, trilyon)	6\$	41\$
Haftalık çalışma saati	50	35
Tarım işçileri (iş gücü yüzdesi)	35	2,50
TV sahipleri (hane halkı %)	0	98
Konut sahipleri (hane halkı %)	40	66
Elektrik kullanımı (hane halkı %)	8	99
Telefon görüşmeleri (yıllık, kişi başına)	40	2300
Ulaşım araçları (hane halkı %)	1	91
Lise mezuniyeti (%)	22	88
Buğday fiyatları (dolar)	4,1	0,2
Üniversite mezuniyeti (kadınlar)	34	55
Hava kirliliği (kurşun, mg/100 m ³ hava)	135 (1977)	4
Bilgisayar sahipleri (hane halkı %)	1	44

Tarihe uzun dönemler açısından ve karşılaştırmalı perspektifle bakmayanlar, bu iyileşmenin sadece zenginlere, imtiyazlı zümrelere yaradığını düşünebilir. Günlük hayatta şahit olduğumuz veya medya tarafından haber değeri taşıdığı için yansıtılan eşitsizlikler ve acılar da bizi böyle düşünmeye itebilir. Ancak gerçek tam tersidir. Ekonomik kalkınma hayat standartlarını fakirler için de iyileştirmiştir. Aşağıdaki “Yaşama Standartlarında Yükselme” başlıklı tablo (Lebergott, 1976, 8) bu bakımdan çok aydınlatıcıdır.

Yaşama Standartlarında Yükselme

Trend (hane halkı oranı)	1900'de bütün aileler arasında	1970'te fakir aileler arasında
Sifonlu tuvaletler	15%	99%
Musluk suyu	24%	92%
Merkezî ısıtma	1%	58%
Oda başına bir veya daha az kişi	48%	96%
Elektrik	18%	99%
Otomobiller	1%	41%

“1971'den Beri Fakirlerin Hayatında Maddi İlerlemeler” başlıklı tablo da (Cox ve Alm, 1999, 15) ekonomik kalkınmanın fakir insanların hayatına etkileri hakkında fikir vermektedir:

1971'den Beri Fakirlerin Hayatında Maddi İlerlemeler

Trend (hane halkı oranı)	1984'te fakir aileler	1994'te fakir aileler	1971'de fakir aileler
Çamaşır makinesi	58,2	71,7	71,3
Kurutma makinesi	35,6	50,2	44,5
Bulaşık makinesi	13,6	19,6	18,8
Buzdolabı	95,8	97,9	83,3
Soba	29,2	28,6	32,2
Mikrofırın	95,2	97,7	87
Renkli televizyon	70,3	92,5	21

Video kaydedici	3,4	59,7	0
Kişisel bilgisayar	2,9	7,4	0
Telefon	71	76,7	93
Klima	42,5	49,6	31,8
Bir veya daha fazla otomobil	64,1	71,8	79,5

Bu istatistikî bilgiler açık bir gerçeği sergilemektedir. Ekonomik kalkınma fakirler de dâhil olmak üzere toplumun her kesimine fayda sağlamaktadır. Başka bir şekilde ifade edilirse ekonomik kalkınma fakirliği azaltmaktadır. Günümüzde çok istismar edilen ve ekonomik gelişmeyi engelleyecek politikaların meşruluk gerekçesi olarak kullanılmak istenen sevimsiz olgular da çoğu zaman ekonomik kalkınmanın değil ekonomik kalkınma olmamasının sonucudur. Bunlardan biri dünyada 1 veya 2 dolardan az günlük gelirle yaşamak zorunda olan insanların sayısıdır. İstatistikler günde bir dolardan az gelirle yaşayanların sayısının azaldığını göstermektedir.

Bir dolardan az gelirle yaşayanların oranı

Yıl	Oran
1820	80%
1950	50%
1980	30%
2003	20%

Yine istatistiklere göre 2003 itibarıyla 2 dolardan az gelirle yaşayanların oranıysa %40'tır.

Bazı gelişmelerin altı özellikle çizilmelidir. Ev kadınlarının 19 ve 20. yüzyıldaki hayatları üzerinde yapılacak bir karşılaştırma, hayat şartlarının nasıl iyileştiğini bütün çıplaklığıyla gösterecektir. 1900'de bir ev kadınına 24 saat ev işlerini görmek için yetmezdi. Tipik bir ev kadını her yıl sobasına tonlarca odun veya kömür taşımak, lambalarını yağ ve gaz ile doldurmak, elbise yıkamak, banyo ve bahçe için tonlarca suyu taşımak veya kuyudan çekmek zorundaydı. İnsanların ortalama ömür süreleri de hayat şartlarındaki gelişme açısından iyi fikir vermektedir. 20. yüzyılın başlarında ortalama ömür beklentisi 42 yıldır.

Yüzyılın sonunda 75 yıla çıktı. 20. yüzyılın başında 42 yaşında bir insan, ölü-mü yaklaşmış bir ihtiyardı; bugün 42 yaşındaki insanlar hayatlarının baharını yaşayan kimseler olarak kabul edilmektedir. 18. yüzyılda bir işçi hayatta kalabilmek için günde 16-20 saat çalışmak zorundaydı. 10 yaşına gelmiş çocukların kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kazanmaları istenirdi. Bugün bir işçi 8 saat çalışarak ortalama bir hayat yaşayabilmektedir. Çocuklar yıllarca okullarda tutulabilmekte ve çocukluk çağı 20'li yaşlara kadar uzatılabilmektedir.

Kısacası, ekonomik kalkınma, özellikle 20. yüzyılda, insan hayatının çehresini değiştirmiştir. Ekonomik kalkınma genel olarak daha uzun, daha sağlıklı, daha müreffeh, daha zevkli bir hayat demektir. İnsanlar bu yüzden ekonomik kalkınmayı istemektedir. Bu eğilim birçok filozof tarafından yapılan insan karakteriyle ilgili tespitlerle de uyumludur. İnsanlar, normal olarak kendilerinin ve yakınlarının hayat şartlarının iyileşmesini arzu eder ve bunun için çaba gösterirler. Ekonomik kalkınma işte bu arzunun yansımalarının bir neticesidir.

Ekonomik Kalkınma Mümkündür

Dünyanın son üç asrının ekonomik açıdan bize verdiği mesaj ekonomik kalkınmanın, yani uzun süreli yoğun ekonomik büyümenin mümkün olduğudur. Bunun anlaşılması çok önemlidir; zira bu kavrayışın hem ekonomik hem de siyasi bakımdan bazı önemli sonuçları vardır.

Ekonomik kalkınmanın mümkün olması, fakirliğin “kader” olmadığını gösterir. Allah yeryüzüne gönderdiği insanlara zenginliği doğrudan bahşetmemiş, zenginlik üretmeye uygun bir insan yapısı ve tabiat ile dolaylı olarak vermiştir. Bugün sahip olduğumuz dünya zenginliği insanların çabalarının birikimli sonucudur. Hem tarih bilimiz hem akli muhakeme insanların dünyaya fakir geldiğini ispatlıyor. Uzun zaman fakir kaldığını da. Bir zamanlar her insan ve her toplum fakirdi. Bugünse bazı toplumlar zengin, bazıları fakir; ama bugünün fakirleri bile eskinin zenginlerinden daha zengin. Teknolojik icatlar ve yeni ürünlerle birlikte düşünüldüğünde bugünün fakirleri ile eskinin zenginleri (hatta siyasi iktidar sahipleri) arasındaki mesafe bugünün fakirleri lehine açılmakta.

Eskinin zenginlerinin pek azı bolluk içinde yaşadı. Onlardan kalan muhteşem saraylar ve eserler bizi yanıltmasın. Londra'daki Buckingham Palace ve İstanbul'daki Topkapı Sarayı, muhteşem mimarilerine, güzel bahçelerine, büyüleyici halılarına ve mobilyalarına rağmen rahat ve müreffeh bir hayat için uygun değildi. Sarayların ısıtma ve soğutma sistemleri her zaman problemliydi. Bu mekânlar bugünkü fakir evlerinden daha az hijyenikti ve genellikle kötü kokuyordu. Zenginlerin sağlık şartları da fakirlerinki gibi kötüydü. Bugünün

sıradan ilaçları ve aletleri yoktu. Kanuni Sultan Süleyman, Topkapı Sarayı'na verse bir aspirin alamazdı. Ne kadar aristokrat-asil olunursa olunsun, lambalar, televizyonlar, radyolar, telefonlar, soğutucular, bilgisayarlar temin edilemezdi. İçten yanmalı motorlarla çalışan otomobiller, kamyonlar, otobüsler, inşaat ve çiftçilik ekipmanları, trenler ve gemilere ulaşılamazdı. Fakir tarlasını omuz gücüyle sürmeye mahkûmdu ama zengin de en fazla hayvan gücüne dayanabilirdi. Kısacası, aralarındaki farklılık ne ve hangi boyutta olursa olsun, bütün insanlık fakirdi. Son üç yüzyılın yoğun büyümesi insanlığın fakirlik boyunduruğu altında yaşamaya mahkûm olmadığını kanıtladı.

İşte bundan dolayı ekonomik kalkınmayı sağlamayı, fakirlikten kurtulmayı bir hedef olarak önümüze koyabiliyoruz. Çünkü bunun mümkün olduğunu biliyoruz. Eğer bugün dünyanın bazı yerlerinin ülkemizden zengin, hem de çok daha zengin olduğunu bilmeseydik zengin olma, ekonomik bakımdan kalkınma gibi ideallerimiz olmazdı. Bu ideallere ulaşmak için çalışmazdık. Ekonomik kalkınmanın, iktisadî refahın altında ve arkasında nelerin yattığını araştırmazdık.

Fakirlikten kurtulmanın, yani iktisadî bakımdan kalkınmanın mümkün olduğunu İkinci Dünya Savaşı sonrası ülke örneklerinden de biliyoruz. Savaşta yıkılan Almanya ve Japonya bir nesil içinde, ekonomik dev hâline gelmiştir. Uzak Doğu Kaplanları denilen Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore aynı şeyi yaparak bir nesil içinde fakirlik çemberinden çıkmıştır. 1960'tan 2000'e kadar bu dört Asya Kaplanı yılda ortalama %5 kişisel gelir büyümesi sağlamış ve toplam gelirlerini en az 7 kat artırmıştır. Bu tempoyla Hong Kong ve Singapur, Birleşik Krallık'ı (İngiltere) geride bırakmışlardır. Şimdi yine Doğu'da Hindistan ve Çin aynı yolda mesafe almaktadır. Demek ki, ekonomik kalkınma mümkündür.

Ekonomik Kalkınmayı Açıklamada Yetersiz Yaklaşımlar

Ekonomik kalkınma mümkün olduğuna, fakirlik hiçbir ülkenin kaderi olmak zorunda olmadığına göre, cevabını vermemiz gereken ana soru, hangi faktörlerin ekonomik kalkınmayı sağladığıdır. Bu soruya neredeyse herkesin bir cevabı vardır; ancak cevapların çoğu anlamsız, harcıâlem, şablon cevaplardır. Bunlardan başlayarak ekonomik kalkınmanın anahtarlarına ulaşmaya çalışabiliriz.

En başta şunu vurgulayalım: Ekonomik kalkınma belli bir dine veya coğrafyaya bağlı veya mahsus değildir. Dünyanın en zengin kısmının çok yakın zamanlara kadar "Hristiyan Batı" olması, bazı kesimlerde sanki ekonomik

kalkınmanın Batı'nın eşsiz, tekrarlanamaz, taklit edilemez bir özelliği veya Hristiyanlığın sonucu olduğu yolunda kanaatler uyandırmıştır. Bu kanaatlerin hepsi yanlış ve temelsizdir. Mesela ekonomik kalkınma ve Hristiyanlık ilişkisine bakalım. Hristiyanlık çağının ilk milenyumunda, seçkin sınıfın üyesi olan az sayıda güçlü birey haricinde herkes fakirdi. O kadar ki, maddi hayat şartları, nispi olarak, bugün Etiyopya, Bangladeş gibi ülkelerde hüküm süren hayat şartlarından daha kötüydü. Bunun sebebi ekonomik gelişme görülmemesi, yani üretimin mevcut nüfusu besleyecek ve artan nüfusu hayatta tutacak düzeyde olmaması ve artmamasıydı. Hristiyanlığın ilk bin yılında hastalık, pislik, periyodik açlık, yüksek çocuk ve anne ölümü çok yaygındı. Bu hayat şartları ikinci milenyumun büyük bölümünde de sürdü. Ünlü filozof Thomas Hobbes bu yüzden 1651'de yayımlanan klasik kitabı *Leviathan*'da "insanın insanın kurdu" ve gözlediği dönemde insan hayatının "kısa, zor, vahşi" olduğunu yazdı. Hristiyanlık ekonomik kalkınmanın anahtarı olsaydı, Hristiyanlığın doğmasına ve yayılmasına paralel olarak ekonomik gelişmenin de vuku bulmuş olması gerekirdi. Oysa böyle olmadı.

İnsanlık tarihinin en uzun süreli yoğun büyümesi Hristiyan dünyasında başladı ama büyüme alanı Hristiyanların bulunduğu her yeri değil, yalnızca bazı yerleri kapsadı: Bu alanın adı Batı Avrupa'ydı. Batı kelimesi Hristiyan dünyasının tamamına işaret ediyorsa bu dünyanın Batı Avrupa dışındaki yerleri fakir ve geriydi. Hâlen de nispeten öyledir. Hristiyan Latin dünyası, Güney Avrupa, Doğu Avrupa, Batı Avrupa'nın gelişme trendini ya hiç yakalayamadı ya da hep geride kaldı. Dolayısıyla Hristiyanlığın bazı yorumları ekonomik kalkınmaya daha elverişli zemin hazırlamaya katkıda bulunabilecek olsa bile, Hristiyanlıkla ekonomik kalkınma arasında bire bir sebep sonuç ilişkisi yoktur. Öyle olsaydı bugün, mesela Uzak Doğu'nun Hristiyan olmayan yerlerinin kalkınmasını izah edemezdik. Aynı şekilde, Hristiyan Batı'nın tarihin büyük kısmı boyunca, hatta 1500'lere kadar, Hint, Çin ve İslam coğrafyasının gerisinde kalmış olmasını da açıklayamazdık (Lal, 2006, s. 62 vd.).

Batı Avrupa, yaygın kabule göre, 1500'lerde Rönesans ile birlikte içinde bulunduğu kalıbı kırmaya ve 1750'lerde başlayacak Endüstri Devrimi'nin temellerini atmaya başlamıştır. Bu bilinçli bir çaba değildir. Birçok faktörün bileşiminin tesadüfi sonucudur. Bu faktörlerden bazılarını yine Hristiyanlıkla, ama Hristiyanlığın Protestan koluyla ilişkilendiren bir yazar da Max Weber'dir.

Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde Batı'da zenginliği kapitalizmin, kapitalizmi ise Protestan ahlakının yarattığını ileri sürmüştür. Bir ara çok popüler olan bu tez de artık ciddi biçimde sorgulanmaktadır.

Weber'in tezinde kısmi bir doğruluk olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Kapitalizmin elbette her türü değil, ama piyasa ekonomisiyle özdeş türü Batı Avrupa'nın zenginliğinin ana sebebi olmuştur. Ama serbest piyasa ekonomisiyle Protestan ahlakı arasında kurulan kopartılamaz Weberyen ilişki çok tartışma götürür. Deepak Lal gibi birçok önemli iktisatçı, ilişkinin tersine olduğunu söylemektedir. Protestan ahlakı serbest piyasa ekonomisi modelini yaratmamış, serbest piyasa ekonomisi Hristiyanlık içinde yeni bir ahlak kodunu dayatmıştır. Ayrıca, Weber'in Hristiyanlık içinde Protestanlık lehine yaptığı vurgunun maddi temellerinin bulunmadığı veya zayıf olduğu anlaşılmıştır. Weber'den sonra bilim adamları ve Katolik uzmanlar tarafından yapılan araştırmalar, piyasa ekonomisinin bazı temel fikirlerinin Protestanlardan önce Katolikler tarafından geliştirildiğini göstermiştir. Bugün sahip olduğumuz ve Weber'in tezini işlerken kullandığı bilgilerle kıyaslanmayacak kadar geniş tarihî ve ampirik bilgiler de Weber'in tezini zorlamaktadır. Modern zamanların ilk piyasa özgürleşmesi ve bütünleşmesi Weber'in inandığı gibi Protestan Hristiyan dünyasında değil, Katolik Kuzey İtalya şehir devletlerinde vuku bulmuştur. Son olarak, Weber'in tezine panteist dünya tarafından yapılan meydan okuma da ihmal edilebilecek bir şey olmaktan uzaktır (Samuel, 2018). Protestanlık ekonomik kalkınmanın tek veya en önemli anahtarı olsaydı, mesela, Hong Kong hiç kalkınmazdı.

Ekonomik kalkınma bir biyolojik gen meselesi de değildir. Bu yüzden, kalkınmış ülkelerin insanların kalkınmamış ülkelerin insanlarından genetik olarak üstün olduğu iddia edilemez. Ekonomik gelişmenin sırrını genlerde arayan yaklaşım neden aynı gene sahip nüfusların iskân ettiği ülkelerin bazılarının zengin, bazılarının fakir olduğunu açıklayamaz. Batı Almanyalılar zenginken, Doğu Almanyalılar niçin fakirdi? Nasıl olup da Kuzey Koreliler açlıktan kıvranırken Güney Koreliler dünyanın en zenginleri arasındadır? Niçin Küba'da yaşayan İspanyol asıllılar fakir, Küba'dan kaçıp Florida'ya mesken tutan akrabaları zengindir? Meksika'da sürünen Meksikalılar niçin Rio Grande'yi geçer geçmez ekonomik başarıya ulaşmaktadır? Bu soruların cevabı hiç kuşkusuz gen tahlilleri gibi akıl dışı ırkçı düşüncelerde yatmamaktadır. Aynı şey tarihî olarak da geçerlidir. Fakirlikten zenginliğe geçişte, mesela İngiltere'de, gen değişikliğinin yolu açtığına dair hiçbir işaret yoktur. Kısaca, genlerle zenginlik arasında bir korelasyon bulunmamaktadır.

Zenginliği kolonyalizme, yani askerî olarak güçlü olanın askerî olarak zayıf olan yerleri işgal edip oranın zenginliklerini talan etmesine bağlayan bir yaklaşım vardır. Kolonyalizmin kısmi bir zenginlik kaynağı olabileceği

doğrudur; ancak sürdürülebilir ve kendi kendisini yenileyebilir bir zenginlik kaynağı yaratabileceği şüphelidir. Bu zor ve karmaşık meselede teferruata boğulmadan şu noktaların altı çizilebilir. Her şeyden önce kolonyalizm özgürlük ve gönüllülük esaslarına dayanan ekonomik serbesti modelinin değil merkantilizmin ve devletçi kapitalizmin bir ürünüdür.

Kolonyalizmin düşünsel ve yapısal zeminini oluşturan merkantilizm, birkaç temel varsayıma dayanan katı bir mantık çerçevesinde temellenir ve şekillenir: Dünyadaki zenginlik sabittir. Bu yüzden bir ülkenin zenginleşmesi (bir) diğer ülkenin veya ülkelerin fakirleşmesi anlamına gelir. Zenginliğin ana kaynağı para ve kıymetli madenlerdir. Barışçıl bir dış politika izlenecekse tek taraflı ticaret yapılmalıdır; yani sadece ihracat yapıp ithalatı engelleyerek ülkeye diğer ülkelerden gelecek para ve maden yığılmalıdır. Bundan daha iyisi, diğer ülkeleri işgal edip oraları yağmalamaktır. Bu yüzden, devletler büyük ordular besler. Orayı burayı işgal edip yağmalar. Yağmalanan zenginliklerin bir kısmını devlet kendi zevk ve ihtiyaçlarını karşılamak için elinde tutar. Geri kalanını ise ülkeyi zenginleştirecek ekonomik aktivitelerde kullanmak üzere devlete eklenmiş “iş adamları” sınıfının emrine tahsis eder.

Bu çerçevede bakıldığında kolonyalizmin yalnızca Avrupa tarihine özgü bir olgu olmadığı daha net biçimde görülür. Her ne kadar kolonyalizm bu tür bir merkantilizmin ürünü olarak genelde Batı Avrupa’ya atfediliyorsa da dünyanın başka yerlerinde de görülmüştür. Japonya’nın Çin başta olmak üzere Asya’daki icraatları, Çin’in etrafına yönelik saldırıları kolonyalizmin Avrupalı olmayan versiyonlarıdır. İslam dünyasında da kolonyalist eğilim ve uygulamalar yaşanmıştır. 1950’lerde sosyalist kolonyalizm doğmuştur. Sovyet Rusya adı konulmamış bir kolonyal statüyü peyklerine empoze etmiştir. Yine de kolonyalizm deyince genellikle aklımıza Batı Avrupa’nın kolonyalizmi geldiği için, merkantilizm ve kolonyalizmin Batı Avrupa’nın zenginliğinin, ekonomik gelişmesinin ana kaynağı olup olmadığını incelememiz gerekmektedir.

Kolonyalizmin kolonilere maliyeti, kolonyalistlere kazancından hem nispi hem mutlak olarak daha büyük olmuştur. Koloniler çok şey kaybetmiş, kolonyalist güçler çok az şey kazanmıştır. Ciddi iktisat tarihçileri Batı Avrupa’nın zenginliğinde kolonyalizmin payının %10’u geçmesinin zor olduğunu belirtmektedir. Avrupa’nın en vahşi kolonyalistleri olan İspanya ve Portekiz, zaman içinde ekonomik kalkınma yarışında en geriye düşmüştür. Klasik anlamda kolonyalist olmayan ülkeler ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeyi başarmıştır. O yüzden, kolonyalizmi ekonomik kalkınmanın ana ve yeterli kaynağı olarak saymak imkânsızdır. Kaldı ki ciddiye almaya değer iktisat ta-

rihçileri kolonyalizmin Batı'nın kalkınmasındaki payının %10'u geçemeyeceğini vurgulamaktadır. Ayrıca kolonyalizm her ülkeye fayda sağlayamamış, bazı ülkelerde ciddi zararlara sebep olmuştur (Rosenberg ve Birdzell, 1992).

Kolonyalist çağlardan (17 ve 18. yüzyıl) bu yana dünya ekonomisinde vuku bulan gelişmeler ve iktisat ilminin kristalize olan görüşleri ekonomik zenginliğin sabit kalmak mecburiyetinde olmadığını ispatlamıştır. İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'si ve Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nden beri ekonomik zenginliğin, başka bir deyişle servetin ne olduğunu ve ne olmadığını biliyoruz. Bir kişinin serveti, kendisinin, aile yakınlarının ve sevdiklerinin-yakınlarının ihtiyaçlarını karşılamada kullanabileceği mal ve hizmetlerin toplamından müteşekkildir. Bir ülkenin serveti o ülkede yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılamada kullanılacak mal ve hizmetlerin toplamıdır. Dünyanın serveti ise dünya insan nüfusunun istek ve ihtiyaçlarını karşılamada kullanılacak mal ve hizmetlerin yekûnudur. Bireylerin, ülkelerin ve dünyanın serveti çeşitli faktörlere bağlı olarak artabilir de azalabilir de. Bu faktörlerin bir kısmı insanların irade ve denetimi altındadır, bir kısmı değildir. Kontrol edemediği faktörleri doğru politikalarla kullanan serveti artırır, yanlış politikalarla kullanan azaltır. Bir ülkenin serveti artıyorsa bu, o ülkenin vatandaşlarından bazılarının zenginleşmesi, diğerlerinin fakirleşmesi anlamına gelmez. Muhtemelen eşitsiz bile olsa onların da zenginleşmesi sonucunu verir.

Aynı şey dünya için de geçerlidir. Dünya topluca zenginleşiyorsa -eşitsiz de olsa- birçok ülke zenginleşiyor demektir. Dünya 1750'lerden beri ekonomik bakımdan devamlı büyümektedir. Dünyanın 1900'deki toplam hasılası (dünya hasılası – DH) 1800'dekinden ve 2000'deki DH da 1900'dekinden daha büyüktür. Dünyanın ortalama kişi başına gelirin 1800'den beri 8.5 kat arttığı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla zenginleşmek için kolonyalist politikalar izlemeye, işgale ve soyguna ihtiyaç yoktur. Kolonyalizm ne geçmişte ana zenginlik kaynağı olmuştur ne de bugün böyle bir fonksiyonu üstlenmesi mümkündür. Para ve kıymetli maden yığarak ülke zenginleştirilemez. Zenginleşme ekonomik kalkınmayla, yani insan ihtiyaçlarının tatminine sarf edilecek mal ve hizmet üretiminin genişlemesiyle gerçekleşebilir.

Bu konuyu ele almışken modern iktisat düşüncesinde merkantilizmin reddedilmesinin bir başka sonucuna daha işaret etmek gerekir. Kolonyalizm savaşı, saldırganlığı ve işgalciliği teşvik eder. Bu yüzden, dünya barışına zarar verir. Savaş zenginliği tahrip eder. Zenginlik üretecek beşerî ilişkiler alanını daraltır. İnsanları birbirinin düşmanına çevirir. Dolayısıyla merkantilizmin reddi zenginliğe giden yol olduğu gibi, barışa giden yoldur da.

Ekonomik kalkınmayı açıklamada başvurulan bir diğer yaklaşım, doğal kaynakların zenginliğin ana kaynağı olduğudur (*The Economist*, 2013, s. 75-86). Bu yaklaşıma göre, bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynak miktarı o ülkenin zenginlik seviyesini belirler. Doğal kaynağı bol olan ülkeler kalkınır, zenginleşir; doğal kaynağı kıt olan ülkeler ise kalkınamaz, zenginleşemez, fakir kalır. Bir ülkenin doğal kaynaklara sahip olmasının olmamasından daha iyi olduğu açıktır. Ancak doğal kaynakların çoğu defa tek başına zenginlik yaratmaya yeterli olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde, doğal kaynaklardan mahrum olmanın ekonomik kalkınmaya engel olamadığı da birçok örnekle ispatlanmış bulunmaktadır. Şöyle de söyleyebiliriz: Bir ülke ekonomik kalkınmanın genel şartlarına sahipse doğal kaynakları olmasa da kalkınabilmekte; bu şartlara sahip değilse zengin doğal kaynakları olsa da kalkınmamaktadır. Hatta bu doğal kaynaklar nepotizme, yozlaşmaya, çürümeye yol açarak kalkınmaya engel olmaktadır.

Bu tespitlerin doğruluğu dünya siyasi coğrafyasında gezinerek kolaylıkla ispatlanabilir. Ekonomik bakımdan neredeyse hiçbir kayda değer tabii kaynağı olmayan Japonya süper bir ekonomik performans göstermiş; zengin kaynaklara sahip Çin on yıllarca ilkel bir ekonomi olmanın ötesine geçememiştir. Bu ilginç ve çelişik ilişki İsviçre-Azerbaycan arasında da geçerlidir. Doğal kaynaklara bol miktarda sahip Azerbaycan fakir kalırken doğal kaynak fakiri ve toprak ve nüfus bakımından Azerbaycan ile aşağı yukarı aynı durumda olan İsviçre zengindir.

Doğal kaynaklar ve ekonomik kalkınma ilişkisi açısından çok aydınlatıcı bir örnek ABD-Sovyet Rusya karşılaştırması ve Hong Kong'un durumudur. ABD ve Sovyet Rusya neredeyse aynı ölçüde zengin tabii kaynaklara sahiptir. Ancak ekonomik kalkınma yarışında iki ülke 1920'lerde birbirinden tamamen koptu. ABD dünyanın en zengin ülkesi hâline gelirken Sovyet Rusya, 1917'deki Bolşevik Devrimi'nden sonra, Rusya'nın dönemin ekonomik güçleri arasında üst sıralarda işgal ettiği yerden kaydı, altlara düştü. Hong Kong ise bir çeşit ekonomik mucizeye imza attı. İngiliz Milletler Topluluğu'nun bir parçası olan Hong Kong, hiçbir tabii kaynağı bulunmayan, içme suyunu bile dışarıdan getirmek zorunda olan, sürgüne gönderilen kimselerin yaşadığı, aşırı nüfuslu bir kaya parçasıydı. Kıta Çin'i, 1500'lerde Batı Avrupa karşısında yarışı kaybetmesini andırır şekilde, 1948'de komünizmin karanlığına gömüldükten sonra bu sefer Hong Kong karşısında yarışı kaybetti. Çin aklıktan kırılır ve tahakküm altında inerken Hong Kong süratle gelişti ve dünyanın en zengin coğrafyalarından biri hâline geldi. Sonuç olarak doğal kaynak sahipliğiyle ekonomik kalkınma arasında zorunlu bir ilişki yoktur.

Bir siyasi ünitenin (ülkenin) dünya coğrafyasında işgal ettiği yer ile ekonomik kalkınma arasında bir ilişki var mıdır? Şüphesiz, bazı ülkelerin coğrafi konumu onlara dünya ticaretinde nispeten elverişli bir mevki sağlıyor olabilir. Bu özellikle ham madde ve mamul mal naklinin zor şartlar altında yapılmakta olduğu dönemlerde böyleydi. Ancak coğrafi konum tek başına ekonomik kalkınmayı sağlamaya yetmediği gibi, ulaşım imkânlarının artması da bu faktörün önemini iyice azaltmıştır.

Ekonomik gelişmeyi açıklamanın bir diğer yolu, bilim ve teknikteki gelişmelerin ekonomik kalkınmanın öncüsü olduğunun söylenmesidir (Beisner, 2013, s. 63-73). Şöyle denir: “Teknoloji doğmuş ve ekonomik büyüme yolunu açmıştır.” Teknolojik gelişmenin ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğu açık bir gerçektir. Ancak teknolojik canlanmayı neyin başlattığı ve niçin canlanmanın Endüstri Devrimi’nde ve Batı Avrupa’da vuku bulduğu açıklanmadan teknolojik gelişmenin ekonomik gelişmedeki rolü tam olarak kavranamaz.

Yaygın bir teoriye göre, teknolojik bilgi, özellikle bilimsel bilgi tarafından teşvik edilir ve yönlendirilir. Bilgi birikerek artar; bir bilgi bir defa varlık alanına girince bir daha kaybolmaz. Her keşif bir önceki keşfe eklenir; bu süreçte bir süre sonra keşifler içsel bir dinamik kazanır; kendi kendini sürdürür ve yeniden üretir. Her keşif yeni fırsatlar ve imkânlar yaratır. Bu yüzden, sürecin belli bir noktasında, yani insanlık tarihinin belli bir anında teknolojik bir patlayış noktasının olması kaçınılmazdır. Bu patlama 18. yüzyıla denk düşmektedir ve Avrupa’da vuku bulmuştur.

Niçin Avrupa ve niçin 18. yüzyıl? Bazı bilim ve teknoloji tarihçilerine göre bunun sebebi uygun bilimsel ortamın 18. yüzyılda Avrupa’da hazır olmasıydı. Avrupa’da bilim, 17. yüzyılda, Galileo ve Newton’un, Hooke ve Huygens’lerin çağında çiçek açtı. Sayılan isimler ve bazı çağdaşları hem bilim insanları hem de teknolojik icatlar yapan mucitlerdi. Galileo bir matematik ve astronomi bilginiydi ve teleskobu yaptı. Esnek yapıların esnemesi ve tazyiki kanununu bulan parlak fizikçi ve kimyacı Hooke bir hava pompası geliştirdi ve saatler için denge zembeklerini icat etti. Matematikçi ve fizikçi Huygens sarkaç saatini (pendulum) icat etti ve yakıt olarak barut kullanan bir tür içten yanmalı motor üzerinde düşündü. Matematik ve mekaniğin bir araya gelmesiyle 17. yüzyılda teori ile pratik birleşti. Bilgi birikimi arttı ve bilgi yayıldı. Teknolojik devrimin entelektüel temelleri artık hazırды (*The Economist*, 2013, s. 82-83).

Birbiri peşi sıra gelen buluşlar bu entelektüel ortam içinde gerçekleşti. Atmosfer baskısının keşfi, muhtemelen bir bilimsel bulgunun hayati bir tek-

nolojinin doğmasına nasıl katkı verdiği en iyi göstergesidir. Bu teknoloji, Endüstri Devrimi'nin neredeyse tek başına itici gücü olan buhar makinesidir. Atmosfer baskısının gücü birçok başka icadın yolunu açmıştır. Evangelista Torricelli'nin atmosfer basıncının varlığını keşfetmesinin ardından, Otto von Guericke de atların, içlerindeki hava boşaltılmış ve birbirine iliştirilmiş iki yarım küreyi birbirinden ayırmakta başarısız kaldıkları meşhur deneyiyle bu gücü gösterdi. Başka mucitler de bu atmosferik gücü bir kaynak olarak kullanma yol ve imkânlarını araştırmaya başladı. Bir asır süren bu çabaların zirvesi James Watt'ın 1774'te üretilmeye başlanan buhar motoruydu.

Bilimin teknolojik gelişmeye yol açtığı teorisi, bundan dolayı, akla makul gelen ve kısmen doğruluğu bulunan bir teoridir. Ancak teknolojik gelişmeyi tam manasıyla açıklamaya yetmez (Rosenberg ve Birdzell, 1992, s. 227). 19. asrın sonlarına değin genel olarak teknolojik gelişme bilimsel ilerlemeye dayanmadı. Elimizdeki verilere göre 1750 ile 1860 arasındaki hayranlık ve hayret verici icatlar silsilesinin kahramanı mucitlerin pek azı bilim insanıydı. Çoğu bilimsel eğitim almamış, bilimsel bilgiden kitabi anlamda haberi olmayan pratik adamı ustalar, diğerleri sınırlı bilimsel eğitim gören mühendislerdi. Onlar sağduyulu, meraklı, becerikli, enerjik insanlardı. Watt'ın kendisi için söylediği gibi, hedefleri, anlamak ve izah etmek değil, daha düşük maliyetle daha iyi işleyen makineler yapmaktı. Bu durum 18. yüzyıldaki tüm endüstri dallarında aynıydı. 1750-1850 arasında gemi yapımında, madencilikte, metalürjide, tekstilde, yiyecek işlemede ve diğer alanlarda çığır açıcı aletler bilimsel atılımlardan ziyade tecrübe ve hüner rehberliğinde bıkıp usanmadan yapılan sayısız deneme-yanılmaların meyvesiydi. Mesela İngiliz ekonomisini kanatlandıran, tekstili çıkırıktan sarma makinesine taşıyan teknolojik gelişmeler bilimi beklememişti.

19. asır başında Fransız Nicolas Appert kaynatılmış ve havayla teması kesilmiş şişelerde besinlerin uzun süre bozulmadan muhafaza edilebileceğini keşfetti. Çok geçmeden metalle kaplanmış konserveleer kullanıma girdi. Bu icat şehir hayatının gelişmesi açısından hayati öneme sahipti; ama ne Appert ne de onun açtığı yolda ilerleyen diğerleri, bu yöntemin neden işe yaradığını bilmekteydi. Aradan uzun zaman geçtikten sonra, Louis Pasteur kaynatılan besinde mikroorganizmaların rolünü keşfetti.

1860'lar civarında teknolojik icatlarda bilim daha fazla devreye girmeye başladı. İlk endüstriyel bilim kimyaydı. Kimyasal fenomenlerin daha iyi anlaşılması yeni endüstri tekniklerinin ve daha önemlisi yeni maddelerin ve bütünüyle yeni ürünlerin-ışyaların yolunu açtı. Fizik kimyadan geride kalmadı. Elektrik ve telekomünikasyonu ortaya çıkardı. Thomas Edison bir

bilim adamı olarak değil bir telgraf operatörü olarak eğitilmişti. 1876'da New Jersey eyaletinde Menlo Park'ta efsanevi "icat fabrikasını" kurdu. Burada bilim adamlarını istihdam etmeye başladı ve onları endüstriyel problemleri çözmeye sevk ve teşvik etti. Edison'un tesisi, ilk endüstriyel araştırma laboratuvarıydı.

Bütün bunlar ekonomik kalkınmayla teknolojik icat ve gelişme arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak binlerce yıl süren ekonomik durgunluk ile modern hızlı icat ve büyüme çağı arasındaki geçiş, bilimin teknoloji için kullanılmasından tam bir asır önce meydana geldi. Ayrıca, Batı bilim alanında 17. yüzyılın başlangıcında dünyanın diğer kesimlerinin çok önüne geçmişti ama hâlâ öbür toplumlardan daha zengin olmaktan uzaktı. Gerçek bir büyüme dalgası görmek için 150 yıl daha bekleyecekti.

Parlak dönemlerinde Antik Yunan da bilimde üstündü. Aristo ve öğrencilerinin bilgisi asla ekonomik alanda uygulanmadı. Romalılar geleneği sürdürdü. Erken Orta Çağ Avrupa'sının barbarlarından çok daha ileride olan Romalılar, bugün pek çok kimsenin eski komünist ülkelerde büyümenin ön şartı olarak gördükleri şeyi, fiziki altyapıyı ve hukukun egemenliğini tesis ettiler. Mamafih teknolojik icat bakımından Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki beş veya altı "karanlık" çağ boyunca imparatorluğun en parlak devirlerinde kazanılanlardan çok daha fazlası kazanıldı. Bir örnek: Orta Çağ'ın ilk dönemlerindeki en önemli icatlardan biri, atlar koşuldukları arabayı belirli bir seviyede kuvvetle çektiklerinde onları neredeyse yarı boğulma durumuna getirmeyecek olan at hamudu idi. Olgun, sofistike Romalılar bu mâniayı ve onunla beraber gelen zayıf (kırılgan) arabaları ve ağır taşıma imkânlarından mahrumiyeti asırlar boyunca kabullenmek zorunda kalmışlardı.

Fakat bütün bunlardan daha büyük bir muamma vardır: 1400'den sonra Çin'in ekonomik yönden gelişmemesi. Başka bir açıdan, bu, bilim ve teknolojinin müstahkem, kendi kendini sürdüren, doğal olarak kendiliğinden hızlanan bir daire teşkil ettiği görüşüne en büyük darbeyi indirmektedir. 15. yüzyılın başlangıcında Çin'in bilimde olduğu gibi teknolojiye de üstünlüğü göz kamaştırıcıydı. Ekonomi endüstrileşmenin hududundaydı. Çiftçilik teknolojik olarak ileriydi; gelişmiş hidrolik mühendisliği, hünerli sabanlar ve diğer aletler, değişik doğal ve suni gübreler ve dikkatle vesikalanmış veteriner ilaçları kullanılmaktaydı. Yüksek ısılı fırın gerektiren demir dökümü işlemi Çin'de MS 200'lü yıllarda başlamıştı; Avrupa'da ise bundan 1500 yıl sonra devreye girdi.

Çin, kâğıdı, kâğıt fikrinin Batı'ya ulaşmasından bin yıl önce icat etti. Batı Avrupa'da ortaya çıkmasından dört asır önce, 8. asırda, matbaayı bulmuştu

ve baskı işlemi yapıyordu. 11. yüzyıla gelindiğinde ise Çin’de baskı işleminde bir tür hareketli harfler kullanılmaktaydı. Avrupalı Johannes Gutenberg asırlar sonra matbaa fikrine (ve onun metal türüne) ulaştı. Daha ilginç olanı, Çinliler, 200 yılları civarında, Avrupa’da 12. asra kadar kullanılmamış hoş bir icat olan tek tekerlekli el arabasını düşünmüştü. Orta Çağ Avrupa’sının hayal ettiği atları boğmayan at hamudu Çin’de MÖ 250’de kullanılmıyordu. Bunlara patlayıcıları, gemi dizaynını, saat yapımını, silah yapımını ve diğerlerini de ekleyince Çin’in üstün olduğu alanların listesi iyice kabarmaktaydı.

Ancak 1400’ü izleyen zamanlarda, Çin’in teknolojik ilerleyişi yavaşladı. 1600’de Çin Batı Avrupa’nın gerisine düşmüştü. 1800’e gelindiğinde açık iyice genişlemişti. Çinlilerin atmosfer baskısını Batı’dan önce anladığı söylenmektedir, fakat buhar makinesini geliştirememişlerdir. Dönen teker Çin’de aşağı yukarı Avrupa ile aynı zamanda belirdi; fakat Avrupa’ya dönen maçunayı ve endüstriyel tekstil üretimini kazandıran olgunlaşmalar-detaylar Çin’de ortaya çıkmadı. Bazı durumlarda vuku bulan şeyler durgunluktan kötüydü: Fikirler kayboldu. Su Song’un 1086’daki “büyük kozmik makine”si -13 metre yüksekliğinde, su enerjisi ile çalışan, zamanı ve ayın ve gezegenlerin konumlarını izleyen mufassal saat- 16. asra gelindiğinde unutulmuştu.

Kısacası, bilim ve teknoloji ilerleyebilir ve sonra da durabilir. Aynı şey İslam coğrafyasında da vuku buldu. 1200’lere kadar büyük bir gelişme gösteren bilimler daha sonra durakladı. Batı Avrupa’da 17 ve 18. yüzyılda olan ve daha öncesinin Batı Avrupa’sında, 1400’den sonra Çin’de veya 1200’den sonra İslam dünyasında olmayan şey neydi? Bu soruya daha sonra cevap vereceğiz. Şimdilik altını çizmemiz gereken, teknolojik gelişmenin ekonomik ilerlemeye katkıda bulunduğu, bilimin teknolojik gelişmeye katkısının son zamanlara kadar epeyce sınırlı kaldığı ve teknolojik gelişmenin de başka şartlara ve faktörlere bağlı olduğudur.

Ekonomik Gelişmenin Ardındaki Faktör: Kurumsallaşmış Özgürlük

Önceki sayfalarda aktarılan bilgiler ve yapılan tahliller ekonomik gelişmede hangi faktörlerin etkili olmadığını, etkili olsa bile tek sürükleyici olmadığını anlamamıza yardım etti. Şimdi dikkatlerimizi ekonomik kalkınmayı sağlayan faktörlere yöneltebiliriz. Bu faktörleri bir ana faktörde birleştirip ona kurumsallaşmış özgürlük adını verebiliriz. Bu kısımda önce kurumsallaşmış özgürlüğü açıklayacak, ekonomik gelişmeyle ilgisini gösterecek ve sonra kurumsallaşmış özgürlüğün açılımlarını veya alt faktörlerini ele alacağız.

Özgürlük genel olarak negatif özgürlük ve pozitif özgürlük başlıkları altında ele alınır. Ancak esas itibarıyla özgürlük denen şey negatif özgürlüktür. Negatif özgürlük insanların diğer insanlardan gelen keyfi engellemelerle karşılaşmadan hayattaki tercihlerini yapabilmesi ve bu tercihlerin peşinden gidebilmesidir. Özgürlük sahibi insanlar inancakları ve takip edecekleri değerleri, hayat tarzını ve işleri-meslekleri seçme ve tercihlerinin peşinden gitme hakkına sahiptir. Özgürlük daha spesifik olarak ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, seyahat etme ve yerleşme özgürlüğü, mülkiyet edinme ve mülkiyetini istediği gibi kullanma özgürlüğü, meslek seçme ve mesleği icra etme özgürlüğü gibi isimler altında yansır ve kullanılır. Ekonomik özgürlük deyince insanların özgürlüklerini ekonomik faaliyetlerinde kullanma hakkını anlamak gerekir (Yayla, 2015).

Özgürlük ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki önceleri daha çok teorik seviyede temellendirilmekteydi. Son yıllarda iki olgu arasındaki ilişkiyi ölçme çalışmalarında büyük mesafe katedildi ve ekonomik özgürlük endeksleri ortaya çıktı. Hâlihazırda biri ABD’de *The Wall Street Journal* gazetesi ve Heritage Foundation tarafından diğeri Kanada’da yerleşik Fraser Institute tarafından hazırlanan iki özgürlük endeksi vardır. Bu iki endeks birbirine yakın sonuçlar vermektedir. İtibarlı iktisatçı akademisyenler James Gwartney (Florida State University) ve Robert Lawson (Capital University) tarafından derlenen ve birçok ülkeden mahallî düşünce kuruluşlarının veri desteğiyle Fraser Institute için hazırlanan endeks ekonomik özgürlükle ekonomik gelişme arasında bariz ve kuvvetli bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, gözleme dayalı (ampirik) veriler, ekonomik özgürlükler ile başlıca refah göstergeleri (kişi başına gelir, iktisadî büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, temiz suya erişim, bebek ölümlerinin azlığı, temiz çevre, siyasi haklar ve özgürlükler) arasında pozitif bir korelasyonun var olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, yoksulluğu azaltıp refah düzeyini yükseltmek isteyen ülkelerin ekonomik özgürlüklerin gelişmesine; bu bağlamda serbest ticaret, sağlam para, özel mülkiyet, sınırlı devlet ve sağlam hukuk sistemi gibi kurumların hayata geçirilmesine önem vermesi gerektiğine işaret etmektedir.

Gwartney ve Lawson’ın hazırladığı endeks ekonomik özgürlüğün temel unsurları olarak kişisel tercih, gönüllü mübadele, rekabet etme özgürlüğü ve kişinin ve mülkiyetin korunmasını ele almaktadır. Araştırmalarda 141 ülkenin yer aldığı endeksi hazırlamak için, şu 5 temel alanda 38 makroekonomik ve hukuki göstergeye bakılmaktadır.

1. Devlet harcamalarının hacmi ve vergi politikası (devletin büyüklüğü)
2. Mülkiyet haklarının hukuki statüsü ve korunması (hukuk devleti)
3. Sağlam paraya ulaşma imkânı (parasal istikrar)
4. Uluslararası ticaret yapma özgürlüğü (serbest ticaret)
5. Kredi piyasası, emek piyasası ve müteşebbislik üzerindeki kontroller (regülasyon)

Economic Freedom of the World (Dünya Ekonomik Özgürlüğü; kısa adı: EFW) adı verilen endekste ülkelere 0'dan 10'a kadar bir skalada not verilmektedir. 10 maksimum özgürlüğe tekabül etmektedir. 2009 yılı endeksine göre, dünya nüfusunun %95'ini kapsayan toplam 141 ülke arasında ilk ona giren ülkeler ve 10 üzerinden aldıkları puanlar aşağıda belirtilmiştir:

1. Hong Kong	8,97
2. Singapur	8,66
3. Yeni Zelanda	8,3
4. İsviçre	8,19
5. Şili	8,14
6. ABD	8,06
7. İrlanda	7,98
8. Kanada	7,91
9. Avustralya	7,89
9. İngiltere	7,89

Her yıl küçük bazı değişiklikler olsa da birçok ülke endekste üst sıralardaki yerini korumaktadır. Ekonomik özgürlükte en başta gelen bu ülkeler, Hong Kong ve Singapur hariç, siyasal özgürlüklerde de en önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır.

Türkiye bazen görece iyileşen, bazen kötüleşen bir performansa sahip olmakla birlikte, endekste hâlen arzu edilir bir konumda olmaktan çok uzaktır.

Mesela 2009 yılı itibarıyla dünyanın 17., Avrupa'nın 6. büyük ekonomisi olan Türkiye, ekonomik özgürlükler sıralamasında 141 ülke arasında 88. sırada bulunmaktadır. Yukarıda sözü edilen beş temel kategori içinde Türkiye'nin görece en iyi olduğu alan, devletin büyüklüğüdür (21. sıra). Bunu mülkiyet hakları (70. sıra), serbest ticaret (96. sıra), regülasyonlar (121. sıra) ve sağlam para (122. sıra) izlemektedir. Dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri olmayı hedefleyen bir ülke için bunun hiç de övünülecek bir performans olmadığı açıktır. Kısacası Türkiye'nin ekonomik özgürlük endeksinin her bileşeninde katetmesi gereken daha bir hayli mesafe bulunmaktadır.

Ekonomik Özgürlükler Endeksi Adam Smith'in doğal özgürlük modeli denen modelinin şu temel unsurlarını doğrulamaktadır.

1. Ekonomik bakımdan özgür ülkeler daha çabuk büyür.
2. Yüksek ekonomik özgürlük seviyesine sahip düşük gelirli ülkeler, düşük ekonomik özgürlük seviyesine sahip düşük gelirli ülkelere daha hızlı büyümeye meyillidir.
3. Bir ülke büyüyecek ve yüksek gelir seviyesine ulaşacaksa mülkiyet haklarını garantiye alan ve sözleşme yapan tarafları sözleşme hükümlerine uymaya zorlayan bir hukuki yapı ve hukukun hâkimiyeti vazgeçilmezdir. Gwartney bu noktayı şöyle ifade etmektedir: "Anlaşıyor ki hukuk sistemi -hukukun hâkimiyeti, mülkiyet haklarının güvencede olması, bağımsız yargı ve tarafsız bir mahkeme sistemi- devletin en önemli fonksiyonudur, hem ekonomik özgürlüğün hem sivil toplumun temel unsurudur ve istatistiksel olarak diğer değişkenlerden daha önemlidir."

Endeks Latin Amerika, Afrika ve Orta Doğu'da birçok ülkenin iyi bir hukuk sistemine sahip olmadığına ve bu yüzden yozlaşma, güvencesiz mülkiyet hakları, uyulmayan sözleşmeler ve aşırı ve tutarsız regülasyonlardan sıkıntı çektiğine işaret etmektedir. Pazar ağının muazzam faydalarının -ticaretten, uzmanlaşmadan, pazarların genişlemesinden ve kitle üretim tekniklerinden doğan kazançlar- sağlam, güvenilir bir hukuk sistemi olmadan elde edilemeyeceğini göstermektedir. Gwartney ve Lawson'un ortak kanaati şudur: "Ekonomik özgürlük kişi başına gelir, ekonomik büyüme, daha uzun ömür beklentisi, daha az bebek ölümü, demokratik kurumların gelişmesi, sivil ve politik özgürlüklerin tesisi ve diğer arzuya şayan ekonomik sonuçlarla pozitif olarak bağlantılıdır."

Esasen bu noktalar, sağlam bir metodolojiye ve çok zengin bir veri tabanına dayanan ekonomik özgürlük-ekonomik gelişme endeksleri ortaya çıkmadan

önce de bilinmekteydi. 14. asırda İbn-i Haldun ılımlı bir vergilemenin, kamu otoritesinin insanların hayatına fazla müdahale etmemesinin, iş bölümünün ve serbest ticaretin önemine *Mukaddime* adlı ölümsüz eserinde işaret etmişti. Ondandır dört asır sonra bu sefer Adam Smith *Milletlerin Zenginliği*'nde bir ülkenin barbarlık içinde yaşama seviyesinden uygarca yaşama seviyesine yükselmesi için çok fazla şey gerekmediğini, sadece ılımlı bir vergi sistemine ve iyi işleyen bir adalet mekanizmasına ihtiyaç olduğunu, geriye kalan şeylerin kendiliğinden doğacağını vurguladı. Sistemine “doğal özgürlük sistemi” adını verdi.

18. yüzyılda patlak veren ve günümüze kadar uzanan gelişmeler bu iki filozofu doğruladı. Bilhassa 20. yüzyıl dünyası bu filozofların görüşlerinin sınanması için bir laboratuvar gibi çalıştı. Sonuç kesindi: Ekonomik özgürlük ekonomik gelişmenin altında yatan ana faktördür. Ekonomik özgürlüğü boğan ve komuta ekonomisi kurmaya yönelen her ülke geri kaldı, ekonomik özgürlüğe önem veren ülkelerin kalkınma ve gelişme seviyesine yaklaşamadı.

Kurumsallaşmış Ekonomik Özgürlüğün Unsurları

Ekonomik özgürlüğün birçok bileşeni vardır. Bunların ele alınıp açıklanması hem ekonomik özgürlüğün ne olduğunun daha iyi kavranmasına hem de niçin ve nasıl ekonomik gelişmeye katkıda bulunduğunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Özel Mülkiyet

Özel mülkiyet insanların maddi şeyler -eşyalar, nesnelere- üzerinde diğer insanları onları kullanmaktan dışlayan tasarruf hak ve yetkisine sahip olmasıdır. İnsanlar, iki yolla mülkiyet sahibi olabilir. İlk olarak sahipsiz nesnelere üzerinde, onları bulmak ve kendi varlıklarını (emeklerini, çabalarını) o nesnelere katmakla özel mülkiyet hakkına sahip olurlar. İkinci olarak, başkalarına ait mülkiyeti, onların sahibinin rızasına dayalı ticari ilişkilerle ve hediye verilme yollarıyla mülk edinirler. Özel mülkiyet, edinilebilecek nesnelere kısıt olmasının bir sonucudur. Başka bir deyişle, kıtlık sorununa verilen bir cevaptır. Yeryüzünde bir cennet olsaydı ve herkes istediği her şeye dilediği miktarda ve istediği anda sahip olma imkânına sahip bulunsaydı özel mülkiyet müessesesi doğmazdı.

Özel mülkiyet ne hırsızlıktır ne de ahlak dışıdır. O ahlaka ve erdemliliğe uygundur ve aynı zamanda bütün insanlığa faydalı bir kurumdur. Özel mülkiyet ekonomik hayatta iktisadî girişkenliği teşvik eder, üretkenliğe ilaveten barışın, iş birliğinin ve hukukun ortaya çıkıp gelişmesine katkıda bulunur

(Bethell, 1998). İnsanlar özel mülkiyet olmadan varlıklarını sürdüremez, insani potansiyellerini gerçekleştiremezler. Özel mülkiyet olmadan özgür de olamazlar. Özel mülkiyet olmadan insanların diğer insanların müdahalesine kapalı özel alanı tanımlanamaz ve korunamaz. Bundan dolayı, özel mülkiyete düşman filozoflar özel mülkiyet aleyhine ne söylemiş olurlarsa olsunlar ve özel mülkiyeti kaldırma iddia ve hedefiyle yola çıkan siyasi sistemler ne yapmış olurlarsa olsunlar, insanlar özel mülkiyetten vazgeçmemiştir ve vazgeçmeyecektir. İstese de vazgeçemeyecektir, çünkü insan tabiatında mülkiyet edinme eğilimi ile yaratılmıştır veya binlerce yılın sonunda bu eğilim kültürel olarak insan tabiatına gömülmüştür. Bu yüzden özel mülkiyet her zaman her yerde *de facto* olarak, yani fiilî olarak var olmuştur. Ancak ekonomik özgürlük için önemli olan özel mülkiyetin *de jure* olarak da var olmasıdır; yani hukukun onu tanıması ve koruması, onun klasik fonksiyonlarını tam olarak yerine getirebilmesi için şarttır. Başka bir deyişle, özel mülkiyetin hukuki olarak tanınması ve koruma altına alınması ekonomik özgürlüğün ilk şartıdır. Özel mülkiyeti kabul etmeyen ve korumayan hukuk sistemleri hukuk sistemi adını almaya bile layık değildir ve insanlığa fayda sağlamaz, zarar verir (Lal 2006, s. 186-196).

Mübadele ve İş Bölümü

İnsanların vasıfsız-vasıflı emeklerini ve mülklerini serbest iradeleriyle ve gönüllü olarak uygun gördükleri şekilde değiş tokuş edebilmeleri ve istedikleri alanda münasip gördükleri biçimde kullanabilmeleri mübadeleyi ve iş bölümünü ortaya çıkartır. Sadece nesnelere ve eşyalar değil, insanların emekleri ve becerileri de onların mülkiyetindedir. İnsanlar emeklerini karşılıklı değişebilir veya gönüllü faaliyetlerde olduğu gibi kişi, grup ve kurumlara bağışlayabilirler. Biz arkadaşımıza evinin çatısını çatmasına yardım ederiz, o da bizim tarlamızı sürmemize. Böylece emeklerimizi mübadele etmiş oluruz. İstersek haftanın bir gününü bir hastanede gönüllü temizlik yaparak geçirir ve böylece bir sağlık kurumu üzerinden tedavi görenlere emeğimizi bağışlamış oluruz.

Mübadeleler eşyalar üzerinden de gerçekleştirilir. Paranın olmadığı veya devreye sokulmak istenmediği durumlarda mala karşı malla, yani takas yoluyla mübadele gerçekleştirilir. Zamanımızda bir malın para ödenerek alınması yoluyla mübadele yapılır. Bunların hepsi meşrudur. Mübadelelerin engellenmesi ekonomik özgürlüğe darbe vurur.

Kişiler bilgi, beceri ve emeklerini seçtikleri işe-mesleğe yöneltmeye de hak sahibidir. Hiçbir meslek hiçbir grubun tekeline verilemez. Her insan, genel meslek şartlarına uymak şartıyla, her mesleği yapma hakkına sahiptir. Bir

mesleğe girip onu yapmada zaman harcayanlar, yine kurallara uymak şartıyla, meslek değiştirebilir. Bunun sonucu iş bölümüdür. Devletin belli meslekleri belli kesimlere tahsis etmesi veya belli kesimlerin belli meslekleri yapmasını engellemesi özgürlüğe aykırıdır (Acar, 2010).

Rekabete Girme Hakkı

Müteşebbis bireyler sahip oldukları ekonomik faktörleri, aynı faktörlerle sahip kimselerden daha etkili kullanma arayış ve çabasına girme hakkına sahiptir. Bundan, sonuçta aynı sektörde faaliyet gösteren kişiler ekonomik olarak zarar görecektir olsalar dahi engellenemezler. Devlet bireylerin rekabete girmesini engelleyemeyeceği gibi, sektöre daha önce girmiş bireyler de birleşerek (kartel kurarak) yeni girişleri engelleyemezler.

Rekabete girme hakkı ekonomik özgürlüğün önemli bir unsurudur (Skousen, 2009, s. 177 vd.). Rekabet, aleyhine çok şey söylenmesine rağmen, insani hayatın bir gerçeğidir. Sadece ekonomide değil hayatın diğer birçok alanında da yaşanan bir gerçektir. Ekonomide rekabet bir “kamusal iyi”dir. İşlerin daha iyi ve daha az masraflı yapılmasına giden yoldur. Kısa vadede bazı kişi ve kesimlere zarar verse bile, toplamda ve uzun vadede tüm topluma hatta bütün insanlığa faydalıdır. Rekabetin özelliği, siyasi olarak anlaşmazlık yaratan sosyal bir iklim yerine iş birliğini teşvik eden bir ortam yaratması ve insanların kendini gerçekleştirmesini kolaylaştırmasıdır. Ekonominin tümünde rekabet ve girişim ortamı bir kamu malıdır. Rekabetin faydaları rekabet edilen sektörün çok ötesine yayılır. Bu yüzden, devlet rekabeti korumak zorundadır. Bunun anlamı devletin korumacılık yapmaması, tüm vatandaşlar için özel mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü evrensel kurumlarını koruması ve imtiyazlar, teşvikler, özel vergilendirmeler ve bunlara benzer piyasa sürecini bozucu müdahalelerle vatandaşlar arasında ayrımcılığa gitmemesidir.

Sözleşme Serbestisi

Ekonomik özgürlüğün çok önemli bir parçası sözleşme serbestisidir. İnsanlar (veya insan birlikleri-firmalar) birbirleriyle ekonomik muhtevalı, anlık veya vadeli, anlaştıkları şartlara bağlı, alışveriş taahhütlerine girebilirler. Bunun için sözleşme yapabilirler. Yüz yüze ilişkinin yoğun olduğu ve tarafların birbirini şahsen bildiği durumlarda sözleşmeler sözlü olabilir. Ancak günümüz dünyasında daha çok yazılı sözleşmeler yoluyla ekonomik ilişkiler gerçekleştirilmektedir. Yazılı sözleşmeler ihtilafların hukuk yoluyla çözülmesi bakımından taraflara büyük avantajlar sağlamaktadır.

Serbest İç ve Dış Ticaret

Serbest ticaret ekonomik özgürlüğün çok önemli bir gereğidir. Üreticiler ve tüccarlar, ürettikleri veya ticaretini yaptıkları ürünleri hem ülke içinde hem de dünya pazarlarında ticareti engelleyici kayıt ve kısıtlamalarla karşı karşıya bırakılmadan serbestçe satabilmelidir. Alanlar da serbestçe alabilmelidir. İnsanlar ticaret yapma yolunda doğal bir eğilime sahiptir. İnsanların sadece refahı değil, bazı durumlarda bekası bile ticaret yapabilmelerine bağlıdır.

Serbest ticaret bir ideoloji veya inanç meselesi değil bir pratik meselesidir. Tarihî kayıtlar nettir: Ekonomiler daha açık hâle geldikçe daha hızlı büyümektedir. Fakir ülkeler dış dünyayla temasa girdikçe, özellikle kendilerinden daha gelişmiş ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirdikçe ekonomik büyümeyi sağlayabilmektedir.

Fakir ülkelerin ticaret yapmasını küçümseyen ve onların gelişmesini dış yardıma bağlayan yaklaşımlar bariz hatalar içindedir. Her şeyden önce, dış yardım ile ekonomik gelişme arasında kurulan bağ tarih dışıdır. Bir zamanlar her coğrafya fakirdi. İlk kalkınan ülkeler aldıkları dış yardımlar sayesinde kalkınmadı. Afrika'nın yardım yağdırılan ülkeleri yerinde sayarken, hatta hem nispi hem mutlak anlamda geriye giderken Uzak Doğu Kaplanları ticaret sayesinde hızla büyümüşlerdir. Afrika'nın en çok yardım alan ülkeleri Zimbabve ve Zaire, aynı zamanda kıtanın en fakir ülkeleridir. O yüzden, fakir ülkelerin kalkınması için onlara yardım yağdırmak yerine ticarete katılmalarını sağlamak daha doğrudur.

Ekonomik özgürlük ülke içi ticaretin de ülkeler arası ticaretin de serbest olmasını gerektirir. Nasıl ki bir insan tek başına her ihtiyacını karşılayamazsa ve diğer insanlarla alışveriş ilişkisine girmesi gerekirse bir kasaba da bir şehir de bir ülke de aynı durumdadır. İhtiyaçların giderilmesi, daha etkin ve daha iyi şekilde karşılanması, ihtiyaç giderilmesine süreklilik kazandırılması, ticarete bağlıdır. Serbest ticaret, aynı zamanda, insanlar arasında sosyal ilişkileri geliştirir; ülkeler arasında barışı teşvik eder.

Makul ve Adil Vergileme

Ekonomik özgürlüğün bir diğer unsuru makul ve adil vergileme yapılması ve vergi idaresinin etkin çalışmasıdır. Makul vergileme vergilemenin cezaya dönüşmemesini, vergi oranlarının çok yüksek olmamasını gerektirir (Lal, 2006, s. 248). Vergi almak vatandaşın varlığının bir parçasına el koymaktır. İşçiden alınan vergi onun emeğinin bir kısmının devlete geçmesine sebep olur. Mal sahibinden alınan vergi, malın bir kısmını sahibinden zorla alıp devlete aktarır.

Vergileme güvenlik, savunma, adalet dağıtımını gibi kamusal fonksiyonların yerine getirilmesini ve tapu kayıtlarını tutma, nüfus sicillerini muhafaza etme, bazı alt yapıları tesis etme gibi hizmetlerin yürütülmesini finanse etmek için yapılır. Bunlara yetecek ölçüde vergileme yapılmalıdır. Fazlası vatandaşın ekonomik varlıklarının haksız ve gereksiz yere devlete verilmesi anlamına gelir. Bu, İbn-i Haldun'un da vurguladığı gibi, vatandaşların çalışma ve üretme müşevviklerini ortadan kaldırır. Zenginlik üreten süreci sekteye uğratır.

Vergi vatandaş ve devlet arasında bir ekonomik ilişki olmaktan ibaret değildir; aynı zamanda bir vatandaşlık bağıdır. Bu yüzden, vergi oranları düşük tutulmalı ama vergi istisnaları tamamen ortadan kaldırılmalıdır. Herkes gücü oranında vergi vermelidir. Vatandaşlar ve sektörler arasında keyfi vergileme ayrımcılıklarına gidilmemelidir.

Vergi idaresi etkin çalışmalı ve kendini vergi mükellefinin efendisi olarak görmemelidir. Vergi memurları vatandaşa kötü gözle bakmamalı, vatandaşın işini yokuşa sürmemeli, ona yardımcı olmayı ve işini kolaylaştırmayı ilke edinmelidir. Vergi oranları çok sık değişmemeli ve gizli vergiler konmamalıdır. Vergi tahakkuku ile vergi tahsili süreci çakıştırılmamalı, araya zaman konmalıdır. Vergi ile temsil ilkesi arasındaki bağ gözden kaçırılmamalıdır. Vergiler mutlaka kanunla koyulmalı, hükûmetlere vergi oranlarıyla diledikleri gibi oynama yetkisi tanınmamalıdır. Vergi oranları sık sık değişmemeli, bir teşebbüse girişenler vergiyle ilgili olarak önlerini görebilmelidir.

Hukukun Hâkimiyeti

Sadece ekonomik özgürlüğün değil genel olarak özgürlüğün en önemli şartlarından biri hukukun hâkimiyetidir. Hukukun hâkimiyeti özgürlükçü demokrasinin de ön şartıdır. Hukukun hâkimiyetinin şekil ve öze ilgili gerekleri vardır. Şekille ilgili gerekler şöyle sıralanabilir: Hukuk kuralları genel, soyut ve eşit olmalıdır. Herkesi kapsmalı ve herkese eşit olarak uygulanmalıdır. Vatandaşlar ve vatandaş kesimleri arasında pozitif veya negatif ayrımcılık yapmamalıdır. Açık ve aleni olmalıdır. Geriye yürümemelidir. Hukuk kurallarını adalet dağıtımında uygulayan mahkemeler bağımsız ve tarafsız olmalıdır. Mahkemeler kendi kendilerine harekete geçmemeli, dışarıdan harekete geçirilmelidir. Kimse kendi davasının yargıçı olmamalı, tabii hâkim ilkesine uyulmalıdır. Adil yargılanma ve engelsiz savunma yapma haklarına saygı gösterilmeli, kanunsuz suç olmamalı ve yorum ve benzetme yoluyla suç ihdas edilmemelidir.

Hukukun hâkimiyetinin esasla ilgili şartları ise şunlardır: Hukuk kuralları evrensel hukuka uygun olmalı, onlarla çelişmemelidir. İnsan hak ve özgürlüklerini tanımalı ve onlara saygı göstermelidir. Hayat, hürriyet, mülkiyet haklarını ve onların bileşimi olarak toplumda tezahür eden din ve vicdan, ifade, seyahat ve girişim özgürlüklerini budamayı değil korumayı ve geliştirmeyi hedef almalıdır (Yayla, 2018).

Hukukun hâkimiyetinin olmadığı bir yerde insanlar canlarının ve mallarının kriminal bireylerin ve ceberut devletin tasallutundan emin olduğuna inanamazlar. İstikbale güvenle bakamazlar. Yatırımdan ve girişimcilik faaliyetlerinden uzak dururlar. Kendilerini güvene değil güvensizliğe dayanan; iş birliği değil ayrışma ve uzaklaşma üreten sosyal ve ekonomik ortamlarda bulurlar. Bu yüzden ekonomik özgürlüğe sahip olamazlar. Ekonomik özgürlüğün olmadığı toplumlarsa ekonomik bakımdan gelişemezler.

Sağlam Para

Para kendi başına bir tüketim veya yatırım malı değildir ve kendi başına bir zenginlik yaratmaz. O bir mübadele, tasarruf ve kıymet ölçme aracıdır. Para, bir makine parçalarının birbirini tahrip etmeden çalışmasını sağlayan yağ gibi, ekonomik faaliyetleri kolaylaştırır. Ekonomik özgürlük sağlam parayı gerektirir. Para kendiliğinden ortaya çıkmış olmasına rağmen günümüzde devletler paranın patronu konumundadır. Parayı devletler çıkarır. Para devletler tarafından hem egemenlik aracı olarak kullanılır hem de ekonomiye müdahale aracı olarak. Para çıkarma yetkisine sahip olmaları devletlerin parayla diledikleri gibi oynayabilecekleri anlamına gelmez. Para istikrarlı olmalı ve emisyonadaki para miktarıyla keyfi biçimde oynanmamalıdır. Mesela sürekli para basmak, enflasyon yoluyla vatandaşın cebinden para çalmak anlamına gelir. Parayla sık sık oynanırsa para klasik fonksiyonlarını kaybeder, insanlar önlerini göremez hâle gelir. Belirsizlik yatırımcılığı, girişimciliği ve üretkenliği caydırır (Lal 2006, s. 95-97).

Sınırlı, Sorumlu, Demokratik Devlet

İnsan toplulukları devletleri efendileri olsun diye değil kendilerine hizmet etsin diye kurmuştur. Yani beşerî varoluşta insan devletten önce gelmektedir. Bu yüzden, devletler sınırlı görevleri yerine getirmekle mükellef kılınmıştır. Kendilerine çizilen sınırların dışına çıkmaları durumunda insanlara zarar vermeleri kaçınılmazdır (Lal, 2006, s. 175-177).

Her insan kendi yolunda kendi iyiliğini arama, kendine yönelik saldırılara karşı nefsi müdafaa yapma, verilen zararların tazminini isteme hakkına sahiptir. İnsan toplumları kalabalıklaştıkça bu hayati fonksiyonların insanlar tarafından bizzat ifa edilmesi yerine aracı ve emanetçi kurumların bu amaçla tesis edilmesi yoluna gidilmiştir. Devlet bir emanetçidir. Devletin güç temerküz alanı olmaması için de yasama, yürütme ve yargıyı birbirinden bir ölçüde ayırıp ayrı ayrı organlara verme anlamında kuvvetler ayrılığı tesis edilmiştir. Ancak bu üç kuvvet de insan hakları lehine sınırlanmıştır.

Devlet otoritesinin meşruiyeti insanların ona itaat etmeyi kabul etmesinden kaynaklanır. Bu kabulün açık bir şekilde ve periyodik olarak sergilenmesi gerekir. Bu bizi demokratik sisteme götürür. Demokrasilerde halk (seçmenler) iktidarı belirler. İktidara geçici olarak ve insan haklarını korumayı esas alan anayasa çerçevesinde yürütme yetkisini verir. Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta, hükümetlerin toplumu değil, devlet teşkilatını idare etme yetkisine sahip kılınmasıdır. Bu yüzden hükümetler devlet teşkilatını kullanarak ideal birey veya toplum yaratma amacıyla topluma keyfi müdahalelerde bulunamazlar (Yayla, 2018).

Anayasal İnsan Hakları Rejimi

İnsanlar insan olmaları sebebiyle insan hak ve özgürlükleriyle donanmış olarak dünyaya gelir. Devletler bu hakların ne bağışlayıcısıdır ne de onları ortadan kaldırma hak ve yetkisine sahiptirler. Özgür bir ülkede insan hak ve özgürlükleri anayasal koruma altında olmak zorundadır. Ekonomik özgürlük de insan hak ve özgürlüklerinin bir yansımasıdır. İnsan hakları, ancak insan haklarını korumak için, kanunla, ölçülü olacak şekilde ve geçici olarak sınırlandırılabilir. Bir özgürlükçü demokraside hiçbir mülahaza insan hak ve özgürlüklerinden daha önemli olamaz ve onları ortadan kaldırmaya, geçersizleştirmeye gerekçe teşkil edemez.

Sivil Toplum

Sivil toplum, en doğru anlamıyla, kendi hâline bırakılmış toplumdur. Sivil toplumda devletle birey arasında aile başta olmak üzere, cemaat, cemiyyet, dernek vs. gibi birçok ara kurum yer alır. Ekonomik teşebbüsler de sivil toplumun bir parçasıdır. Siyasi otorite (devlet) yeni bir birey ve toplum yaratma hedefi güdemez. Bu amaçla sivil toplum unsurlarını bastırma, budama yoluna gidemez. Ancak güçlü sivil toplumun bulunduğu yerlerde toplumsal barış tesis edilebilir ve bireyler devlet baskısına karşı korunabilir. Ekonomik özgürlük de sivil toplumun olduğu yerde yaşayabilir.

Ekonomik özgürlük aynı zamanda bireyleri ve birey birliklerini güçlendirir ve onları kendilerine bakmaya, inanç ve idealleri için kaynak tahsis etmeye muktedir hâle getirerek siyasi gücü sınırlar ve kontrol eder. Geçimleri devlet otoritesi tarafından sağlanmayan, işleri ve aşları devlet tarafından temin edilmeyen ve kendi ayakları üzerinde durup hayatlarını kendi iktisadî faaliyetleriyle idame ettiren bireylerden oluşan toplum gerçek anlamda özgür toplumdur.

Şeffaf ve Hesap Verir Kamu Yönetimi

Kamu organlarının işleyişi aleni, ilan edilmiş, bilinen ve uyulup uyulmadıkları kontrol edilebilir kurallara dayanmalıdır. Kamusal işler ve gerekçeleri vatandaşlardan gizlenmemelidir. Vatandaşlar kamu görevlilerine onların patronu olduğunu hissettirme imkân ve araçlarına sahip olmalıdır. Gerekliğinde idari şikâyet, yargıya başvurma ve nihayet demokratik seçimlerde tercihler yapma yoluyla kamu idaresine, bürokratlara ve siyasetçilere hesap sorabilmelidir.

Sonuç

Ekonomik kalkınmanın mümkün olduğunu tarihî tecrübe ve örnekler ispatlıyor. Her insanın ve ülkenin bunu takip etmeye değer bir hedef olarak gördüğü de malumun ilanı. İktisadî gelişme insan toplumları için büyük öneme sahiptir. Eğer iktisadî gelişme olmasaydı bugün içinde yaşadığımız dünya çok farklı bir yer olur ve insanlar bugünün insanının hayal dahi edemeyeceği kadar kötü hayat şartları altında yaşamaya çalışırdı.

Ekonomik kalkınmanın kurumsallaşmış özgürlükle iç içe olduğu da tarihî örneklerin incelenmesinden anlaşılıyor. Bu yüzden hemen her ülkenin ekonomik gelişme sürecinde ileriye doğru yol alması ve bir veya en fazla iki nesil içinde hatırı sayılır bir refah seviyesine ulaşması imkân dâhilinde. Nitekim dünyadaki gelişmeler bu tespiti doğruluyor.

Kurumsallaşmış özgürlük bazı unsurlara sahip. Bunlar özel mülkiyetin tanınması ve korunması, mübadele ve iş bölümü, rekabete girme hakkı, sözleşme serbestisi, serbest iç ve dış ticaret, makul ve adil vergileme, hukukun hâkimiyeti, sağlam para, sınırlı ve sorumlu devlet, anayasal insan hakları rejimi, sivil toplum ve şeffaf ve hesap verir kamu yönetimi olarak ifade edilebilir. Bunların her birinde sağlanacak gelişme ekonomik gelişmeye katkıda bulunacaktır.

Kaynaklar

- Acar, M. (2010). Serbest ticaret, ekonomik özgürlükler ve refah. *Bilgi*, (53), s. 1-28.
- Beisner, E. C. (2013). İkinci bin yılda maddi ilerleme. çev. Atilla Yayla. *Piyasa Medeniyeti* içinde, Ankara: Liberte Yayınları.
- Bethell, T. (1998). *The noblest triumph: Property and prosperitty through the ages*. New York, St. Martin's Press.
- Cox, Michael ve Richard Alm (1999). *Myths of rich and poor: Why we are better off than we think*. Basic Books
- Gwartney, J. ve R. Lawson, (2009). Economic freedom of the world: 2009 annual report. The Freedom Network. Retrieved from <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/EconomicFreedomoftheWorld2009>.
- Lal, D. (2006). *Reviving the invisible hand: The case for classical liberalism in the Twenty-First Century*. New Jersey: Princeton University Press.
- Lebergott, S. (1976). *The American economy: Income, wealth and want*. Princeton: Princeton University Press.
- Moore, S. ve Julian L. Simon (1999). The greatest Century that ever was: 25 miraculous trends of the past 100 years. *Policy Analysis*, Nu. 364.
- Morberg, J. (2020). *Open: The story of human progress*. London: Atlantic Books.
- Rosenberg, N. ve Birdzel, L. E. (1992). *Batı nasıl zengin oldu: Endüstri dünyasının ekonomik değişimi*. çev. Erdal Güven, İstanbul: Form Yayınları.
- Samuelson, K. (2018). *Din ve iktisadî faaliyet*. çev. Ahmet Uzun, Ankara: Liberte Yayınları.
- Skousen, M. (2009). *Mikro iktisat*. çev. Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları.
- Snowden, C. (2015). *Selfishness, greed and capitalism*. London: IEA.
- Taner, Michael D. (2018). *The inclusive economy: Hpw to bring wealth to America's poor*. Washington D. C., Cato Books
- The Economist. (2013). Zenginliğe giden yol. çev. Atilla Yayla, *Piyasa Medeniyeti* içinde(s.75-86), Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, Atilla (der.) (2013). *Piyasa medeniyeti*. Ankara :Liberte Yayınları
- Yayla, A. (2015). *Siyaset bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.
- Yayla, A. (2018). *Anayasa teorisine ve hukukuna giriş*. Ankara: Adres Yayınları.

BASIC DYNAMICS OF TURKISH POLITICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF THE CONCEPT OF POLITICAL CULTURE

DİDEM GEYLANİ

Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Mail: didemgeylani@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4865-1975>

ABSTRACT

The concept of political culture is analyzed in this study based on Almond and Verba and Elazar's political culture typology. In the study, the individualist political culture analysis developed by Almond and Verba and Elazar's social political culture analysis are included. Almond and Verba's typology of parochial, subject, participant culture and Elazar's typology of moralist, individualist and traditionalist culture have the function of explaining different political structures and societies. From this perspective, the rest of the study analyzes and discusses the nature of the political culture that has developed in the historical process in Türkiye. The changing social and political structure in the history of Türkiye from the Empire to the Republic has naturally created significant changes in the field of political culture, but has also preserved some of its traditional characteristics. The democratization process, which started with the Tanzimat Period and accelerated in the Republic, gained momentum not only with institutional reforms, but also with the social position of the individual becoming more prominent. As a matter of fact, the transcendental and centralized state mindset, which constitutes the most fundamental dynamic of political culture, shaped the social structure and continued its existence to a great extent until the 1980s, when civil society started to develop. With the 1980s, the transition from the transcendental state to the instrumental state, where civil initiative is more prominent, began.

Keywords: Culture, Political Culture, Political Culture Typologies, Turkish Political Life, Turkish Political Culture

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 27.06.2025
Kabul Tarihi: 03.11.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atrf Bilgisi

GEYLANİ Didem, (2025). "Siyasal Kültür Kavramı Bağlamında Türk Siyasal Kültürünün Temel Dinamikleri". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (290-313).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

SIYASAL KÜLTÜR KAVRAMI BAĞLAMINDA TÜRK SIYASAL KÜLTÜRÜNÜN TEMEL DİNAMİKLERİ

DİDEM GEYLANI

Öz

Siyasal kültür kavramı, bu çalışmada Almond ve Verba ile Elazar'ın siyasal kültür tipolojisinden yola çıkılarak analiz edilmiştir. Çalışmada Almond ve Verba tarafından geliştirilen bireyci siyasal kültür analiziyle Elazar'ın toplumcu siyasal kültür analizine yer verilmiştir. Almond ve Verba'nın yöresel, uyruk ve katılımcı kültür tipolojisi ile Elazar'ın ahlakçı, bireyci ve gelenekselci kültür tipolojileri belli noktalarda karşıt görünmekle birlikte farklı siyasal yapıları ve toplumları açıklama işlevine sahiptir. Bu perspektiften hareketle çalışmanın devamında Türkiye'de tarihsel süreç içinde gelişen siyasal kültürün niteliğine dair analizler ve tartışmalar yapılmıştır. Türkiye tarihinde imparatorluktan cumhuriyete gelişen ve değişen sosyal ve siyasal yapı doğal olarak siyasal kültür alanında da önemli değişiklikler yaratmakla birlikte geleneksel niteliklerin bir kısmını da muhafaza etmeye devam etmiştir. Tanzimat Dönemi'yle başlayan ve Cumhuriyet'te hız kazanan demokratikleşme süreci sadece kurumsal reformlar ile değil, aynı zamanda bireyin toplumsal konumunun belirgin hâle gelmesiyle birlikte ivme kazanmıştır. Nitekim siyasal kültürün en temel dinamiğini oluşturan aşkın ve merkezîyetçi devlet anlayışı toplumsal yapıyı şekillendirmekle birlikte büyük ölçüde varlığını sivil toplumun gelişme göstermeye başladığı 1980'li yıllara kadar devam ettirmiştir. 1980'li yıllarla birlikte aşkın devletten sivil inisiyatifin daha belirgin olduğu araçsal devlete geçilmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Siyasal Kültür, Siyasal Kültür Tipolojileri, Türk Siyasal Hayatı, Türk Siyasal Kültürü

Giriş ve Temel Problem

Kültür insan hayatında yer alan değer yargılarını, inançları, dil ve iletişimi, siyasal tutumları ve diğer birçok pratiği içeren kapsamlı bir olgudur. Kültür bireyin düşünme biçimi ve pratiklerini kapsadığı gibi, toplumsal ilişkilerin, yapıların ve örgütlerin oluşumunda etkin olan çok boyutlu bir fenomendir. Etimolojik olarak Latince *cultura* terimine dayanan kültür, günümüzde maddi ve manevi unsurlarıyla birey ve toplumların kimliğini oluşturan, şekillendiren ve süreç içinde dönüştüren temel bir yapı ve maddi değerlerin, objelerin ve gereçlerin üretim ve kullanım süreçlerini de içeren bir kavramdır. Bu yönüyle kültür, sosyal hayatı oluşturan ve bu bağlamda yeniden oluşan dinamik bir olgudur. Sosyal ilişkilerin ortaya çıkışı ve niteliği; sosyal düzen, uyum ve kimi zaman da çatışmanın biçimi; insanın anlam dünyası ve buna bağlı gündelik hayatı bu kapsamda değerlendirilebilir.

Kültür temel bir olgu olarak birey, toplum, devlet ve benzeri sosyal ve siyasal yapılar arasında yer alan ilişkiler tarafından üretilen ve bu yönüyle anlaşılması gereken kuşatıcı çerçevedir. Bu nedenle kültür, toplumsal ve siyasal yapıların işleyişini, değişimini ve sürekliliğini anlamayı mümkün kılmaktadır. Kültürün alt bileşenlerinden biri olan siyasal kültür, birey ve toplumun siyasal sistem ile kurduğu etkileşimin ürünüdür. Bu noktada birey ve toplumların sahip olduğu kültürel dinamikler, siyasal sistemin şekillenmesinde belirleyici olduğu kadar, siyasal sistem de kültürel yapıyı dönüştürmektedir. Nitekim kültür ve siyasal sistem arasında bulunan etkileşim sonucunda şekillenen siyasal kültür, birey ve toplumun siyasal olgu ve süreçlere yönelik tutum, davranış ve değerlerini ifade eder.

Bu çerçevede, çalışmamızda kültür kavramı tarihsel, kavramsal ve disiplinler arası boyutlarıyla ele alındıktan sonra, siyasal kültür olgusu teorik ve tarihsel yönleriyle incelenmiştir. Ancak çalışmamızın sınırlarını, Almond ve Verba ile Elazar'ın siyasal kültür tipolojileri esas alınarak yapılan siyasal kültür kavram analizi oluşturmaktadır. Bireyci yaklaşıma sahip olan Almond ve Verba'nın yöresel, uyruk ve katılımcı siyasal kültür tipolojisi ile toplumcu yaklaşıma sahip olan Elazar'ın ahlakçı, bireyci ve gelenekselci siyasal kültür tipolojileri tartışılarak bunların farklı siyasal yapıları ve toplumları açıklama işlevine sahip olduğu değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde, Türk siyasal kültürünün temel özellikleri ve dönüşüm dinamikleri analiz edilmiştir. Bu analizler gerçekleştirilirken farklı toplumlarda siyasal kültürün çeşitli biçimler kazandığı iddiası temel hareket noktamızdır. Buna göre Türk siyasal kültürü incelenirken sadece siyasal kurumlar ve yapı değil, bireyin katılımı,

inisiyatifi, devletle kurduğu ilişki de dikkate alınarak Türkiye üzerinden tarihsel ve yapısal tartışmalar yapılmıştır.

Müphem Bir Kavram Olarak Kültür

Kültür kavramı, yukarıda da belirtildiği gibi, Latince ikamet etmek, korumak, yetiştirmek anlamına gelen *cultura*'dan gelmektedir (Mejuyev, 1987, s. 22). *Cultura* terimi, ilk defa tarımsal etkinlikler için kullanılmaktaydı; 16. yüzyıldan itibaren kültür kelimesinin asıl gelişimi, manevi anlam yüklenmesiyle gerçekleşmiştir. Toprağı sürmek, ekin ekmek ve hasat etmek gibi kökensele anlamlar içeren *cultura* kavramı, Fransız Devrimi'ne giden süreçte farklı anlamlar içerecek şekilde genişletilmiş ve özellikle Voltaire tarafından insanın anlama gücünün, zekâsının oluşumu ve gelişimi anlamında kullanılmaya başlamıştır. Nitekim anılan bu bağlama karşılık gelmek üzere Ziya Gökalp *cultura* kelimesinin karşılığı olarak hars sözcüğünü kullanmıştır. Ancak zamanla Türkçede kültür kelimesi *cultura*'nın yerini almıştır (Turan, 1990, s. 2). Bu kavramın anlamı, maddi yapım sürecinin ötesine geçerek insanın eğitim yoluyla tekâmül ve şekillendirilmesini de içerecek şekilde genişlemiştir. Bu yönüyle kültür zihinsel bir tutum olarak ele alınabilir; ayrıca pratik hayatın moral ve hukuki kodlarını da etkileyerek insanın genel anlayışına karşılık gelir (Williams, 1977, s. 14, 67).

Tarihsel olarak kültür araştırmaları literatüründe insan nefsinin terbiyesi, insanın yetiştirilmesi anlamında kültürü kullanan ilk düşünür Cicero olmuştur. Cicero *cultura animi* terimiyle anılan bağlamı kurarak, 1. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar kültür sözcüğünün tek anlamlı olarak kullanılmasına yol açmıştır. 18. yüzyılın sonundan itibaren ise kültür bir kavram olarak çoğul anlamlar içermeye başlamış ve “bir toplumun karakteristiğini oluşturan şeylerin tümü” olarak tanımlanmıştır (Özlem, 2000, s. 153-154).

Zira Kroeber ve Kluckhohn'dan (1952, s. 72) görüldüğü üzere 164 farklı kültür tanımı derlenmiştir. Ancak adı geçen yazarlar bu tanımları birkaç kategoride inceleyerek kültüre dair anlaşılır açıklamalar ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu kategoriler içeriği, geleneği ve kuralları esas alan normatif sınıflandırma; uyumu esas alan psikolojik tanımlar; organizasyonları inceleyen yapısal tanımlar ve kültürü nihai bir ürün olarak ele alan genetik tanımlardır.

Kültür kavramı insan faaliyetlerinin sonucunda oluşan bütün maddi ve manevi çıktılarını ifade ettiği gibi, bizatihi anılan faaliyetleri de içeren oldukça kapsamlı bir olgudur. Kültürün niteliğini belirleyen ögeler antropoloji, psikoloji, ekonomi, sosyoloji, kültür çalışmaları ve siyaset bilimi gibi farklı

disiplinler açısından araştırılmaktadır. Bu yönüyle kültür, toplumsal hayattaki birçok biçimi içerir ve karşılıklı etkileşim içinde yeniden yaratır. Örneğin, dil, edebiyat, müzik, folklor, sosyal psikoloji bu bağlamda karşılıklı olarak yeniden şekillenir. Zira iktisadî ve siyasi hayat diğer tüm insan eylemleri gibi anılan kültür tarafından etkilenip şekillendiği gibi bir fenomen olarak kültürü de yeniden üretir (Robotham, 2005, s. 35; Williams, 1977).

Bu değerlendirmelerden anlaşılacağı gibi kültür kavramı, tanımlanması bakımından ciddi zorluklar içermektedir. Kültür tanımını yapmayı zorlaştıran ve karmaşık hâle getiren önemli faktörlerden biri, kültürün çoklu bileşenden oluşmasıdır. Maddî kültür, sosyal kültür, öznel kültür gibi bileşenlerin dikkate alınması durumunda farklılaşan kültür içerikleri ortaya çıkmaktadır (Chiu ve Hong, 2006).

Tüm bu belirsizliklere rağmen belli hususlarda kültürün ne olduğuna dair bir uzlaşıdan söz etmek de mümkündür. Üzerinde uzlaşılan ortak özellikler; kültürün insan ve çevre arasındaki etkileşimden ortaya çıkması, insanlar arasında paylaşılan bir unsur olması ve kuşaklar arasında aktarılmasıdır (Triandis, 2007, s. 64-65).

Bütün bu değerlendirmeler ışığında kültürün ne olduğuna dair yapılan çok farklı tanımlamaları en genel hâliyle Kroeber'in *Anthropology* eserinde bulmak mümkündür. Buna göre;

... öğrenilmiş ve aktarılmış motor tepkileri, alışkanlıkları, teknikleri, fikirleri ve değerleri ve bunların neden olduğu davranışların kültüresi oluşturur. Kültür, insanların özel ve ayrıcalıklı ürünüdür ve kozmostaki ayırt edici niteliğidir. ... Kültür ... aynı zamanda toplumsal insanların ürünlerinin toplamıdır ve tüm insanları toplumsal ve bireysel olarak etkileyen muazzam bir güçtür (Kroeber, 1948, s. 8-9; Kroeber ve Kluckhohn, 1952, s. 44).

Kültür birbirini tamamlayan iki farklı form olan maddî ve manevî öğelerden oluşur. Değerler, inançlar, dil olgusu bireyler arasında etkileşimi sağlayan temel nosyonlar olarak manevî kültürün temel unsurlarıdır. Maddî kültür ise insanın ürettiği ve kullandığı bütün somut varlıkları içerir. Ev yapımından, teknolojik cihazlara kadar sıradan ve karmaşık her ürünü içeren maddî kültür, manevî değerlerle diyalektik etkileşim içinde farklı yaşam formlarını oluşturur. Zira inançlar, değer yargıları ve bilgi içeriği maddî üretimi oluşturduğu gibi, maddî varlıklar da benzer şekilde manevî değerleri etkilemekte ve süreç içinde değişimine yol açmaktadır. Örneğin bir toplumun sanat ve mimariye dair değer yargısı estetik bilinç bağlamında maddî yapıları şekillendirdiği gibi,

ortaya çıkan maddi yapıların görünümü ve kullanımını hayat formunu ve estetik değer yargılarını yeniden şekillendirebilmektedir (Sözen, 2011, s. 100).

Bu bağlamda maddi değerler kadar manevi değerleri de içeren kültür, sosyal düzeni oluşturabilen bir sistem olarak da düşünülebilir. Örneğin, Leslie White'ın 1959'da yaptığı "kültür (insanlar) tarafından (hayatlarını) güvenli ve sürekli kılmak için kullanılan ekstrasomatik mekanizmadır" şeklindeki tanım, kültürün bir sistem olduğu ve bu sistemin de belli bir organizasyonun alt bileşenlerinden oluştuğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Nitekim White'a göre bu bileşenler, teknoloji, toplumsal yapı ve ideolojiden oluşmaktadır. Esasında White, Bronislaw Malinowski'nin kültürü sosyal ve ideolojik bir aparat olarak gören yaklaşımını benimsemiştir. Zira bütünsel olarak kültür, toplum tarafından benimsenen fikirlerden oluşan bir sistemdir. Bu sistem toplumun inancını veya benimsediği ideolojiyi de şekillendirir (Lyman, 2008, s. 1071).

Kültür kavramına dair yaptığımız değerlendirme, siyasal kültürün de çerçevesini oluşturmaktadır. Zira siyasal kültür, kültürün temel bileşenlerinden olan sosyal yapının ideolojik çerçevesini belirlemek bakımından spesifik olarak ele alınması gereken temel sosyal olgulardan biridir. Toplumsal hayatta yer alan farklı yapı ve ilişki biçimlerinin politik boyutu iktidar ve güç ilişkileri bağlamında siyasal kültür ile karşılıklı etkileşim içindedir. Bu nedenlerle siyasal süreçleri bir bütün olarak anlamayı mümkün kılan en önemli temel öğelerden biri toplumsal hayatta yer alan siyasal kültürü anlamaktan geçer.

Yaratıcı Bir Paradigma Olarak Siyasal Kültür (Civic Culture)

Siyasal kültür hakkındaki düşünce ve araştırmalar insanın sosyal tarihi kadar eskidir. Hint, Çin, Mısır, Yunan antik kültürlerinde gerek politik gerekse dinsel bağlamda siyasal kültür özel olarak vurgulanan, üzerine düşünülen ve hakkında yazılan temel öğelerden biridir (Almond, 1989, s. 1). Hint kültüründe Chanakya; Çin kültüründe Konfüçyüs, Mozi ve Buda; Antik Yunan kültüründe sofistler, Platon ve Aristoteles gibi düşünürler günümüzde popüler olan kültür ve siyaset bağlamını antik tarzda ele alan temel yaklaşımları ortaya koymuşlardır.

Özellikle Antik Yunan felsefi düşüncesi Platon ve Aristoteles'in eserlerinde olduğu kadar Antik Roma düşünürleri tarafından da siyaset ve kültür, toplumsal hayat, ideal sosyal düzen, ideal devlet gibi kavramlar çerçevesinde derinlemesine araştırılmış, incelenmiş ve yazılmıştır (Almond, 1989). Bu eserlerde ortaya konan yaklaşımlar günümüz siyasal kültür çalışmalarına zemin oluşturmaktadır. Siyasal kültür, siyaset felsefesi çalışması bağlamında, toplum,

hukuk, din ve iyi yaşam kavramları üzerinden Orta Çağ skolastik düşüncesi, İslam siyaset felsefesi ve Machiavelli, Rousseau, Montesquieu, Durkheim gibi modern dönemin düşünürleri tarafından da ele alınmış ve bu yönüyle çağdaş siyasal düşüncüyü derinden etkilemiştir (Arnhart, 2015). Ancak bu çalışmanın amacı tarihsel olarak gelişen siyasal kültürü anlamaktan ziyade 1960'lardan itibaren özellikle Almond ve Verba gibi araştırmacılar tarafından fark edilen *civic culture* kavramı çerçevesinde Türkiye ile ilişkili olarak analiz etmek ve belli sonuçlara ulaşmaktır.

Siyasal sistemde yer alan insanların benimsediği ortak değer yargıları siyasal kültürü oluşturmaktadır. Siyasal kültür temel değerlerin, hislerin ve siyasal süreçlerde yer alan bilgilerin bir bütünüdür. Bu yaklaşıma göre siyasal kültürü oluşturan temel faktörler, bir kültürde yer alan vatandaşların temel inançları, fikirleri, tutumları ve duygularıdır (Pye, 1965; 1968, s. 218). Siyasal kültür, kültür ve siyaset arasındaki etkileşimi ifade eder. Zira her siyasal sistem belli bir siyasal kültürün yansıması olarak vücut bulur (Leonardo, 2017).

Siyasal kültür ulusların tarihinde oldukça belirleyici olan temel bir mefhumdur. Zira sosyal düzenin oluşumu, hukuk nosyonuna yapılan vurgu, adalet anlayışının şekillenmesi, yönetim biçimleri ve demokrasi algısı gibi çağdaş siyasal değerler, genel kültür anlayışının özel durumları olarak yorumlanabilir. Sosyal düzen bireyler ve gruplar arasında istikrarlı ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Üzerinde uzlaşılan değer yargıları maddi ve manevi unsurların bütünlük içinde hareket etmesini sağlamaktadır. Örneğin Emile Durkheim'a göre maddi ve maddi olmayan tüm kültürel unsurlar toplumsal hayatı uyum içinde sürdüren temeli oluşturur. Durkheim'a göre kültür, antropolojik olarak kabile topluluklarında derin değerlerin ifadesidir. Nitekim kültür toplumsal inançları ve sembolik sistemleri bütünsel olarak kapsayan bir temsiller ağıdır. Toplum, bireyleri ayrılmaz bir şekilde ona bağlar ve (ilkel durumda en açık şekilde) gerçekliklerinin tamamını temsil eder. Kültür, insanların karmaşık ve belirsiz bir dünyayla sembolik olarak başa çıkmak için gösterdikleri kolektif çabaların toplamıdır (Durkheim, 2014; DiMaggio, 1997). Değerler, inançlar, ahlaki yargılar toplumsal hayatın zeminini yaratarak toplumsal kimliğin oluşumuna katkıda bulunur. Bu bağlamda dinî veya millî pratikler, toplumsal etkileşimi uzlaşılan değerlerle uyum içinde her defasında yeniden şekillendirirler. Öte yandan Marx'a göre manevi kültür egemen sınıfın tahakkümünü meşrulaştıran temel bir form olarak ortaya çıkmaktadır. Kapitalist sanayi toplumunda kültür bir egemen ideoloji olarak işler; ayrıca burjuvazinin çıkarlarını meşrulaştırmaya hizmet eden temel bir formdur.

Kültür bu bağlamda üretim ilişkilerinden ortaya çıkmakta ve çarpıtılmış gerçeklik algısını “yanlış bilinç” olarak şekillendirmektedir (Marx, 1904, s. 11).

Siyasal kültür, toplumların siyasal değerlerini, siyasal istikrarını ve demokratik niteliğini oluşturan temel etmen olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan bir toplumun siyasal sistemini, siyasal rejimini ve demokrasi kültürünü anlamamanın yolu, uzun tarihî süreçler sonucunda ortaya çıkan genel kültürünü ve özel olarak da siyasal kültürünü anlamaktan geçer. Demokrasinin temel bir değer olarak benimsenmesi veya yadsınması siyasal kültürün yansıması olarak değer kazanmaktadır. Nitekim siyasal kültür ulusların ortak kültürü ve paylaşılan temel değeri olarak toplumun ana niteliğini ve kimliğini belirlemektedir. Şüphesiz siyasal kültür zaman içinde iktisat, bilim, din ve eğitim gibi birçok faktöre bağlı olarak değişim göstermektedir. Bu çerçevede Alexis de Tocqueville genelde siyasal rejimleri, özelde ise demokrasi olgusunu cumhuriyetçi eşitlik bağlamında incelerken siyasal kültüre özenle vurguda bulunur. Demokrasi veya cumhuriyetin olgusal olarak tek biçimi olmadığını savunan de Tocqueville, farklı biçimlerin farklı tarihsel ve toplumsal tecrübelerden ortaya çıktığını özellikle *Amerika’da Demokrasi* adlı eserinde ortaya koymaktadır. Buna göre Amerika ve Avrupa farklı tarihî tecrübeleri nedeniyle aynı adla adlandırılrsa da aynı siyasal rejimlere sahip değildirler (Tocqueville, 2012).

Siyasal kültür, bir toplumun siyasal sistemine dair inançları, ahlaki değerleri, normları ve pratikleri ifade eder. Siyasal kültür, bireylerin siyasal olgu ve olayları nasıl algıladıklarını, yorumladıklarını ve siyasal olgulara belli koşullarda nasıl tepki verdiklerini belirlemeye çalışır. Siyasal kültür, genel kültürün kapsamında yer almakla beraber özel olarak bir toplumun sosyal ve siyasal yapısını anlamak ve o toplumda demokratik süreçlerin nasıl geliştiğini kavramak için temel bir araçtır.

Bu bağlamda siyasal kültürü anlamak için bireylerin ve toplumsal yapıda yer alan sosyal grupların siyasal sisteme yönelik olumlu ve olumsuz tutum ve davranışlarını analiz etmek gerekir. Mezkûr siyasal tutum, inanç ve davranışlar; siyasal kurumların ve süreçlerin işleyişini, bu işleyiş sürecinde birey ve grupların siyasal süreçlerde yer alma biçimlerini, tutum ve katılım bağlamında belirleyen unsurlardır. Siyasal kültürü oluşturan temel faktör genel kültürün tarihsel etkileridir (Almond ve Verba, 1963; Berezin, 1997). Eğitim sistemi, üretim ve tüketim biçimleri ve çağdaş dünyada medyanın kullanımı siyasal kültürün niteliğini doğrudan etkilemektedir.

Siyasal kültürle ilgili çalışmalar örtük veya açık olarak tarihsel bir olgu ve üzerinde düşünülen bir araştırma alanı olarak daima var olmuştur. Ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni siyasal ve toplumsal yapıları anlayabilmek için sosyal bilimlerin alanında geliştirilen metodolojilere uygun şekilde -anket çalışmalarının yapılması- siyasal olayları ve olguları otorite, demokrasi, seçim bağlamında ampirik olarak araştırmak da gerekli hâle gelmiş ve bu bağlamda Almond ve Verba tarafından yapılan *Civic Culture* (1963) çalışması alanda önemli farkındalık yaratmıştır. Zira Almond ve Verba, farklı ülkelerdeki siyasal kültürleri karşılaştırmalı saha çalışmalarıyla kategorize etmiş ve bu alanda geliştirilecek literatüre öncülük etmişlerdir (Almond ve Verba, 1963; Verba, 1965; Almond, 1989).

Siyasal kültür üzerinde önemli ilk eserlerden birini vermiş olan Gabriel Almond ve Sidney Verba'ya göre, siyasal kültür, her siyasal sistemin içinde yer aldığı siyasal eylemlerin özel biçimleridir. "Siyasal kültür, genel olarak siyasal sisteme, onun girdi ve çıktı yönlerine ve siyasal aktör olarak benliğe yönelik farklı türden bilişsel, duygusal ve değerlendirici yönelimlerin sıklığı hâline gelir." (Almond ve Verba, 1963, s. 17).

Almond ve Verba'nın siyasal kültür tanımında Lucian Pye'in kavramsallaştırmasını esas alarak dünya demokrasileri ve gelişmiş ülkeler arasındaki kültürel farkları incelediği *görülmektedir*. Pye (1968, s. 218), siyasal kültürü bir kültürde yer alan vatandaşların temel inançları, fikirleri, tutumları ve duyguları olarak tanımlamaktadır. Anılan faktörler siyasal sürece düzen vermekte ve siyasal sistemdeki davranışları belirlemektedir.

Siyasal Kültür Tipolojileri

Siyasal kültürün temel unsurlarıyla bağlantılı olarak siyasal kültür tipleri genel hatlarıyla Gabriel Almond ve Sidney Verba tarafından belirlenmiştir. Siyasal kültür hakkında ilk kapsamlı ve uluslararası araştırmayı yapan Almond ve Verba'nın yaklaşımı yapısal faktörlerden ziyade bireysel faktörleri esas almıştır. Almond ve Verba, çalışmalarında ulusun siyasal kültürünü ele alırken bunun bireysel yönelimlerin toplamı olarak değerlendirmiştir. Aynı dönemde bireysel yaklaşım yerine yapısal faktörleri dikkate alan farklı çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Daniel Elazar'ın 1966 yılında yayımladığı *Amerikan Federalizmi* ve 1970 yılında yayımladığı *Prairie Şehirleri* adlı çalışmaları öne çıkmaktadır. Elazar çalışmalarında Amerikan federal devletlerinin siyasi kültürlerini toplumsal bir bakış açısıyla incelemiştir (Mamadouh, 1997, s. 18). Böylece Almond ve Verba'nın bireyci yaklaşımı ile Elazar'ın toplumcu yaklaşımı sıklıkla başvurulan farklı iki siyasal kültür tipolojisini literatüre kazandırmıştır.

Almond ve Verba'nın Siyasal Kültür Tipolojisi

Almond ve Verba *The Civic Culture* çalışmasında siyasal kültür tiplerini, inceledikleri farklı toplumları esas alarak üç ana kategoride ele almıştır. Bu yaklaşıma göre siyasal kültür yöresel (*parochial*), uyruk (*subject*) ve katılımcı (*participant*) olarak üç ana kategori altında sınıflandırılmıştır. Almond ve Verba, bu üç kültür tipinin artikülasyonu ile sivil kültürün oluşturulabileceğini söyler. Daha ziyade bireysel yaklaşım temelinde yapılan bu sınıflandırmaya göre, yöresel (*parochial*) olarak ifade ettiğimiz taşralı niteliği haiz siyasal kültürde bireyler, siyasal sisteme karşı ilgisiz ve hatta bilgisizdirler. Bu nedenle bu siyasal kültürün egemen olduğu toplumlarda siyasal bilinç ve farkındalık düzeyi oldukça düşüktür. Bir kültürün yöresel (*parochial*) niteliğe sahip olmasının en önemli nedenleri dar görüşlülük, uzmanlaşma eğiliminin düşük olması, rasyonelliğin yerine duygusal ve normatif değerlerin öne çıkmasıdır (Almond, 1989, s. 24; Pateman, 1989, s. 67). Almond ve Verba'ya (1963, s. 19) göre Afrika kabileleri, yöresel (*parochial*) siyasi kültürün tipik örneğidir. Afrika kabile toplumlarında uzmanlaşma yerine reislik, şeflik, şamanlık gibi siyasi, ekonomik ve dinsel temelli ortaya çıkan belirsiz roller vardır. Bu roller toplumsal hayatta hiyerarşiyi belirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal kültürü de bu kapsama alınmaktadır. Nijerya ve Gana'daki sosyal kabile yapısının merkezî siyasal varlıktan habersiz olması ve buna bağlı olarak siyasal normları içselleştirememesi, yöresel (*parochial*) kültüre sahip olmalarının temel gerekçesidir.

Rustow, bu dar çerçevede ve yöresel (*parochial*) kültür özelliği taşıyan toplumların dışında daha kapsamlı ve siyasi yapı bakımından farklılaşmış Osmanlı İmparatorluğu gibi toplumlarda da yöresel (*parochial*) kültürün egemen olduğunu iddia etmektedir. Almond ve Verba, Osmanlı'nın yöresel (*parochial*) kültüre sahip olduğu iddiasını, merkezî hükûmetin uzmanlaşmış kurumlarına karşın, toplumsal yapıdaki kabilevi, dinî, mesleki ve yerel toplulukların aynı oranda uzmanlaşmamış olmasına bağlamaktadır. Almond ve Verba, Rustow'dan alıntı yaparak Osmanlı İmparatorluğu gibi çok kültürlü ve çok katmanlı siyasal kültürü yöresel (*parochial*) olarak nitelendirmekle kimi doğru noktalara rağmen indirgemeci oryantalist bakış açısı ortaya koymaktadır.

Neredeyse tamamen vergilendirmeye, bir ordunun bakımına ve asırlardır süregelen hanedan yönetimi geleneğine dayanan hükûmet otoritesi, en doğrudan kasabalarda, daha az doğrudan köylerde ve neredeyse hiç kabileler arasında hissedilmiyordu. Eyaletler, başkentten yalnızca ara sıra müdahaleler olan askerî valiler veya toprak sahibi feodal beyler tarafından yönetiliyordu. Göçebe kabileler, uygun bir Arapça deyimle "küstahlık diyarı" olarak adlandırılan, hiçbir dış otoriteye saygı göster-

meyen bir yerde yaşıyordu. Şehir ekonomileri büyük ölçüde zanaatkârların özerk loncaları tarafından düzenleniyordu. Ülke genelinde, her köy ekonomik ve politik olarak kendi kendine yeten bir birimdi. Köyde otoritenin başlıca elçisi olan vergi toplayıcı, bir hükûmet görevlisinden çok, işverenlerine ödediği avanslar için kendisini olabildiğince cömertçe tazmin eden özel bir müteahhit veya alt müteahhitti. Genellikle köy vergi ödemelerinden sorumluydu toplu olarak—bireysel köylü üzerindeki otorite kontrolünü daha da azaltan bir durum. Hukukun kendisi, birkaç noktadaki kararnameleriyle evrensel bir din hukuku ve yerel gelenek yapısının yerini alan veya değiştiren yöneticinin kapsamının büyük ölçüde ötesindeydi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar padişahın gelirlerinin hemen hemen hepsi orduya, donanmaya, mülkiye memurluğuna ve kamu borçlarının ödenmesine harcanıyordu; eğitim, kamu hizmetleri ve hükûmetin diğer ekonomik ve sosyal işlevleri için çok önemsiz bir kısmı ayrılıyordu (Rustow, 1960, s. 378-379).

Belirtilen sınıflandırmanın ikinci düzeyinde yer alan uyruk (*subject*) siyasal kültüre sahip toplumlarda yaşayan bireyler, birinci kültür tipine nazaran siyasal süreçlere daha ilgili ve daha bilgili olmakla beraber, siyasal süreçlerde yer alma ve siyaseti etkileme gibi hususlarda oldukça kayıtsızdılar. Bu açıdan uyruk (*subject*) siyasal kültüre sahip toplumlarda bireyler, siyasal katılım konusunda oldukça pasif tutum sergilemektedirler. Birey ve siyasal sistem arasındaki ilişki tek yönlüdür. Bu tür siyasal kültürlerde özneye yönelik tutumlar rasyonel ilişki oluşturmaktan ziyade duygusal ve normatif değerleri öne çıkarır. Siyasal kültürün en aktif tipi ve siyasal katılıma en açık olanı katılımcı (*participant*) siyasal kültür olarak tasnif edilmiştir. Zira bu kültüre sahip toplumlarda bireyler siyasal süreçlerde aktif olarak yer alan öznelere dönüşürler. Gerek hakları gerekse sorumlulukları konusunda yüksek bilgi ve ilgi düzeyine sahip olan bireyler, siyasal süreçleri de doğrudan etkileyerek görece demokratik sistemin gelişimine önemli katkılar sunmaktadır. Katılımcı siyasal kültürde birey siyasal ve idari süreçleri bir bütün olarak değerlendirme yeteneğine sahiptir (Almond ve Verba, 1963, s. 19).

Almond ve Verba'nın (1963, s. 20-23) üçlü tipolojisinde yöresel, uyruk ve katılımcı siyasal kültürler sırasıyla geleneksel, merkezî otoriter yapı ve demokratik siyasal yapıya karşılık gelir. Almond ve Verba'da ortaya çıkan bu üç siyasal kültür tipolojisi, evrimsel bir sıralamaya tekabül etmediği gibi birbirlerinin yerini alacağına dair varsayım da içermez. Örneğin uyruk kültürü, normatif toplumsal öğeleri ortadan kaldırmadığı gibi formel ve informel dinî veya sosyal grupların yerini de almaz. Öte yandan katılımcı politik kültür olarak tasnif ettikleri kültürel özellik de öznenin yerine geçmez. Bilakis katılımcı

siyasi bir kültürde birey her zaman aktif olmayıp yasal otoriteye boyun eğme eğilimi de gösterir. Örneğin bu noktada Almond ve Verba'ya göre katılımcı siyasi kültür, yöresel (*parochial*) ve uyruk (*subject*) kültür eğilimli kişileri de içine alabilir. Bahsedilen tipoloji siyasal kültürü açıklamaya çalışırken kültürlerin tek yapı ve homojen olduğu iddiasında değildir. Yapılan bu genel sınıflandırma mutlak olarak kültürler arası geçişkenliği yok saymaz. Bu sınıflandırmanın bir yetersizliği de Batı merkezli kültürel incelemelerin bir ürünü olarak ortaya çıkması ve Batı dışı toplumlara dair yüzeysel antropolojik veriler kullanarak siyasal kültür tanımlamaları yapmasıdır. Kaldı ki Almond ve Verba, siyasal kültürlerin genel olarak karmaşık niteliğe sahip olduğunu kabul etmektedir. Almond ve Verba'ya göre yöresel, uyruk ve katılımcı siyasal kültür tipolojilerinin bileşimi, demokratik siyasal yapıyı oluşturan bütünlükçü sivil siyasal kültürü ortaya çıkarmaktadır (Almond, 1996, s. 10; Almond ve Verba, 1963, s. 31-32, 474-493; Almond, 1989, s. 24-25).

Siyasal kültürü oluşturan faktörler oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Siyasal kültüre dair literatürde, bilişsel, duygusal ve normatif unsurlar dikkate alınarak araştırmalar yapılmıştır. Bilişsel unsurlar bireyi esas alarak bireyin siyasete, siyasal kurumlara, siyasal sisteme ve bunların niteliğine dair bilgi düzeyine dikkat etmektedir. Duygusal unsurlar, siyasal sistemi oluşturan yapı ve aktörlere karşı bireyde ortaya çıkan sempati, güven, şüphe gibi duygusal tepkilere odaklanmaktadır. Normatif unsurlar ise siyasal sistemin normatif özellikleri olan ideal siyasal düzen, iyi ve doğru toplum idealine dair bireyin tutum ve düşüncelerine dayanmaktadır (Almond, 1989, s. 28).

Elazar'ın Siyasal Kültür Tipolojisi

Elazar (1966; 1970; 1994) çalışmalarında siyasal kültürü, siyasal sistemlerin içinde yer aldığı ve belli bir eylem dinamiği oluşturan örüntü olarak tanımlamaktadır. Buna göre siyasal kültür bireyin değil, topluluğun niteliklerini belirler. Zira genel olarak kültür ve özel olarak siyasal kültür bireysel olmaktan ziyade toplumsaldır. Elazar, bu bağlamda genel hatlarıyla üç ayrı siyasal kültür tipolojisi olduğunu iddia eder. İddia edilen farklı siyasal kültür tipolojileri tarihsel göç yönelimi ve dinsel faktörlere bağlı olan iki temel unsura dayanmaktadır. Nitekim Elazar'ın siyasal kültür tipolojisi, Amerikan siyasi kültürünü açıklamak için temel bir model işlevi görmektedir (Mead, 2004).

Erikson vd.'ne (1993) göre, Elazar'ın ABD'deki federe devletler üzerine yaptığı inceleme, hükümetlere karşı toplumsal tutum farklılıklarını esas alan ilk sistematik araştırmadır. Bu nedenle Elazar'ın yapmış olduğu çalış-

ma toplumu oluşturan gruplar ile hükûmetler arasındaki karşılıklı tutum ve davranışlarda ortaya çıkan farklılıkları açıklayan bir model sunmaktadır. Elazar (1966), çalışmasında esas olarak arşiv verilerini ve benzeri kaynakları kullanarak federe devletler arasındaki siyasal kültürel farkları sınıflandırmaya çalışmıştır. Bu sınıflandırmaya göre siyasal kültür ABD’de üç farklı biçimde gelişmiştir: Ahlakçı, bireyci ve gelenekselci.

Elazar’a (1966) göre ulusal siyasi kültür, esas olarak Amerika toplumunda egemen olan ve çatışmacı özellikler taşıyan üç alt kültür tipolojisinden oluşmaktadır. Kendi iddiasına göre ortaya koymuş olduğu her bir tipoloji belli bir coğrafi bölgede ortaya çıkan somut bir gerçekliğe tekabül etmektedir. Söz konusu siyasal kültür tipleri, Amerikan siyasal literatüründe egemen olan iki farklı tarihsel görüşe dayanmaktadır. Bu görüşler esas olarak bireyci ve toplumcu bakış açılarına dayanır; bireyci yaklaşım bireysel çıkarlar için pazarlığı, toplumcu yaklaşım ise toplumun ahlaki hedeflerini esas alan iş birliğini vurgulayarak birbirleriyle temelden karşıtlık oluşturur (Wirt, 1992, s. 4).

Elazar’ın ABD’de tespit ettiği ahlakçı, bireyci ve gelenekselci kültür tipolojileri kendilerine has özellikler gösterirler. Buna göre bireyci kültür siyaseti, bireysel, sosyal ve ekonomik hedeflere ulaşmanın aracı olarak değerlendirmektedir. Bireyci siyasal kültür, piyasa mantığını esas alan faydacı felsefi anlayış üzerine oturmaktadır. Bu anlayışa göre, hükûmetlerin temel görevi, insanların taleplerine göre politikalar geliştirerek onların çıkarlarını temsil etmek olmalıdır. Siyaset bireysel çıkarları zedeleyebilecek sosyal, politik müdahaleleri bireylerin çıkarları lehine engelleyen bir mekanizma olmalıdır. Bu çerçevede siyasal iktidarın ana görevi özel girişimi teşvik etmekle sınırlıdır (Fisher, 2016, s. 744). Ayrıca bireysel siyasal kültür, pazar yeri kavramı bağlamında siyaseti kamusal taleplere cevap üreten bir mekanizmaya dönüştürür. Zira belirtildiği gibi hükûmetler, pazar süreçlerini güvence altına alacak politika ve uygulamaları merkeze alan yapılar olmanın dışında bir işleve sahip değildir. Böylece siyasetin temel işlevi, iş yaratma ve geliştirme süreçlerinde teşvik edici tutumlardan ibarettir (Heck vd., 2014). Bu çerçevede, bireyci siyasal kültür Orta Atlantik eyaletleri, Orta Batı ve Dağ eyaletlerinde ortaya çıkmıştır (Lo’pez, 2022).

Elazar’ın (1966) bireyci kültür anlayışı, piyasa süreçlerinde temel aktör olarak bireyin çıkarlarının ön plana çıktığını vurgulamaktadır. Bu anlayışta siyasal iktidarların fonksiyonu da devlet ve hükûmetin bireyin çıkarlarını korumakla mükellef olan ve toplumsal barışa katkı yapan yararlı bir örgüt olmasını sağlamaktır. Hükûmetler ise kamusal kaygılardan ziyade bireysel çıkarı esas alan, bireyin çıkarını toplumsal müdahale karşısında koruyan ve

bu yönüyle piyasa mekanizmasını kurallar çerçevesinde işleten bir aygıtta indirgenmektedir. Böylece bireyci kültüre göre siyaset, kamu görevlilerinin bireysel çıkarıya uygun olarak kamu politikaları oluşturduğu bir pazar mekanizmasıdır (Zimmerman, 2003, s. 276).

Elazar'a (1966) göre, bireysel siyasal kültüre karşıt olarak ortaya çıkan ahlaki siyasal kültür, kamu yararını bireysel yarara yeğlemektedir. Ahlaki siyasal kültür; devleti topluma fayda sağlayan temel iyilik kaynağı olarak görür. Zira bu kültürde kamu çıkarları önceliklidir ve bundan dolayı hükümetler bireylerin çıkarından ziyade toplumsal çıkarları esas alan politikalar geliştirmelidir. Buradan da anlaşılacağı üzere ahlaki siyasal kültürde, topluluk demokratik yollarla oluşan hükümetlerin meşru zeminini oluşturur. Ayrıca siyaset, yurttaşların katılımı ile gerçekleşen olumlu ve gerekli bir kurumdur. Bu çerçevede bir hükümetin iyiliği kamu yararını ne düzeyde desteklediğine oranla ölçülür (Fisher, 2016, s. 744). Siyasal kültürün ahlakçı biçimi, siyasal etkilerden muaf kamu politikaları öngörerek toplumsal erdemlerin temsilini hükümetlere yüklemektedir. Böylece hükümetler ortak iyinin somutlaştığı siyasal yapı olarak değerlendirilmektedir (Elazar, 1966). Ahlaki siyasal kültüre göre, hükümet sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda çözüm üreterek adalet sağlayan ve toplumsal refahı yükselten role sahiptir (Lieske, 1993). Elazar'a göre, ahlaki siyasal kültür bölgeleri New England, Büyük Göller Bölgesi ve Batı Kıyısı'ndan oluşmaktadır (Lo'pez, 2022).

Ahlakçı siyasal kültür, bireyci ve gelenekselci yaklaşımdan kamusal refahı öncelemek bakımından ayrışır (Elazar, 1966). Bu yaklaşımda devlet ana politik aktördür. Hükümetler aktif rol üstlenerek genel toplumsal refahı gerçekleştirme misyonuna sahiptirler. Bu çerçevede bireyciliği kamu refahını sağlamak için sınırlandırmayı öngörmektedirler. Siyasal liderler, bireysel çıkarı değil, toplumsal faydayı esas alan politik söylem ve eylemleri toplum lehine gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Siyaset toplumsal sorunları çözmenin temel yoludur. Bu çerçevede bireysel çıkarlar, kişisel kariyer arzuları siyasetin içinde yer almamalıdır. Zira siyaset, birey için değil toplum yararı için icra edilen faaliyettir (Zimmerman, 2003).

Geleneksel siyasal kültür yaklaşımına göre siyaset, hiyerarşik olarak oluşan ve toplumsal düzeni sağlayan temel faaliyettir. Toplumsal düzen, geleneksel hiyerarşi üzerinde yükseldiği için toplumda yer alan elitlerin korunması önemli bir faktördür (Wirt, 1991, s. 4-5). Geleneksel yaklaşımda siyasal faaliyet, ayrıcalıklara dayanır. Bireyci yaklaşımdan farklı olarak bireysel çıkarların sürümde olduğu pazar anlayışı yerine elitlerin gerçek aktör olduğu ve hiyerarşik toplum

düzenine dayanan zorunlu olmayan faaliyetler içerir (Fisher, 2016, s. 744). Bu yaklaşımın tipik örneği ABD'nin güney ve güneybatı eyaletleridir (Lo'pez, 2022). Buralarda geleneksel siyasal kültür, mevcut güç yapılarını koruyarak egemen toplumsal düzeni sağlayan elitlere dayanmaktadır (Elazar, 1966). Bu bölgelerde geleneksel sosyal yapılar muhafaza edilerek asgari değişim dinamiğine uygun siyasal kültür hüküm sürmektedir. Nitekim anılan bölgelerdeki elitler, kamu politika ve eylemlerini belirleyerek siyasal katılımın önünü kapatmıştır (Fitzpatrick ve Hero, 1987). Bu modelde, bireysel çıkarı veya toplumsal faydayı esas alan siyasal tutumlar yerine paternalist ve elitist güneyli gelenekselci siyasal kültür belirleyici olmaktadır (Zimmerman, 2003, s. 62).

Gelenekselci siyasal kültürde, aile bağları önemli bir yere sahiptir. Tarihsel olarak oluşan sosyal düzenin sağlayıcıları siyasal sistemde yer alan belirli elitlerden oluşmaktadır. Siyasette aktif rol üstlenmeyen insanlar oy kullanma alışkanlığına sahip değildir (Elazar, 1966). Örneğin, Güney Carolina gibi gelenekselci siyasal kültüre sahip eyalette, seçimlere katılım oranı Amerika ortalamasına göre oldukça düşüktür (Barone ve Ujifusa, 1997). Gelenekselci siyasal kültürün önemli bir özelliği ise bireyci kültüre benzer şekilde devleti, toplumsal düzeni koruma fonksiyonu ile sınırlandırmasıdır. Ancak bireyci yaklaşımda bireyin çıkarı esas iken gelenekçi yaklaşımda elitin çıkarı esastır (Erikson vd., 1993).

Elazar, anılan bu üç siyasal kültür tipolojisinin süreklilik arz etmeyen ve doğrusal nicel yöntemlerin uygulanamayacağı bir üçgenin kenarları olduğunu vurgulamaktadır. Zimmerman, anılan bu üç sınıflandırmanın birleşiminin reel dünyada karşılığı olmayan ideal tipler olarak teorik bir soyutlamadan olduğu uyarısında bulunur (Zimmerman, 2003, s. 61).

Türk Siyasal Kültürünün Temel Dinamikleri

Siyasal sisteme dair yapılan çözümler aynı zamanda siyasal kültüre dair analizleri de içerir. Bu analizler içinde siyasal kültürün ana unsurlarının neler olduğu ortaya konur. Türkiye'de siyasal kültürün gereğince anlaşılması, anılan bu ilişkiyi yani siyasal sistem ile siyasal kültür arasında nasıl bir bağ olduğunu anlamayı gerektirir. Her toplumda olduğu gibi Türk toplumu da sahip olduğu tarihsel arka plan, kültür, gelenek ve dil bağlamında siyasal kültürünü süreç içerisinde oluşturur ve değiştirir. Nitekim Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan siyasal imgelem günümüzün hem kültürel çerçevesini hem de siyasal kültürel çerçevesini oluşturmak bakımından oldukça belirleyicidir. Buna rağmen çağdaş küresel sistem içinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti hem geçmişinden devraldığı siyasal kültürel miras hem de inşa ettiği yapı açısından kendine özgü kültür ve siyaset geliştirme istidadı göstermiştir.

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne yaşanan tarihsel, kültürel değişim doğal olarak siyasal kültür alanında da önemli değişimler yaratmıştır. Genelde kültürel değişim ve özelden siyasal kültürdeki değişim, toplumsal değişim, reform ve devrim gibi olgularla paralel olarak yürümektedir. Örneğin, Türkiye tarihinde yaşanan kültürel değişim siyasal kültürün de değişimini tetiklemiş, imparatorluktan cumhuriyete giden yolda önemli siyasal değer ve tutum değişiklikleri yaratmıştır. Osmanlı'da 19. yüzyılda yaşanan Tanzimat hadisesi ve Birinci Dünya Savaşı sonucunda imparatorluğun yıkılarak yerine cumhuriyet rejiminin kurulması siyasal değerleri temelinden değiştirmiş ve yüzyıllık tartışmaları beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet, merkezine sekülerleşme ve laiklik kavramlarını yerleştirdiği modernleşme olgusuyla, Türkiye'de siyasal kültürün ulus devlet formunda yeniden yorumlanmasına yol açmıştır (Turan, 2000; Oktay, 2000, s. 343).

Tanzimat ile hız kazanan modernleşme hareketi belli seküler öğeleri de içermekteydi. Ancak Osmanlı'nın göstermiş olduğu merkezleşmiş devlet karakteri Cumhuriyet Türkiye'sinde de genel anlamda korunmuş, bu nedenle sivil toplum olgusu yeterince gelişme göstermemiştir (Çaha, 2007, s. 150-151). Merkezleşmenin yarattığı bir sonuç olarak, modernleşme yukarıdan aşağıya yürüyen bir süreç şeklinde Türkiye'de devleti önceleyen siyasal kültürün devamlılığını sağlamaktadır (Uygun, 2014, s. 304). Nitekim Şerif Mardin'in yapmış olduğu merkez-çevre ve Metin Heper'in yapmış olduğu aşkın devlet analizi sadece Osmanlı siyasal kültürüne has olmayıp sonrasında gelişen Cumhuriyet rejiminde de ana renk olmaya devam etmiştir. Zira Mardin'in iddia ettiği gibi İslam tarihinde devlete karşı toplumsal bir hareketin ortaya çıkmasının sosyal, siyasal ve dinî nedenlerle meşru zemini bulunmamaktaydı (Mardin, 2009).

Osmanlı'da toplumsal örgütlenmeyi ve buna bağlı sivil inisiyatifini engelleyen tek unsur merkezleşmiş devlet değildir, aynı zamanda geleneksel yaşam biçiminde yer alan siyasete karşı ilgisizlik tutumu da önemli bir faktördür. Ancak bu ilgisizlik bütünüyle siyasete karşı ilgisizlik olmaktan ziyade, devlete duyulan güven ve ona dair hissedilen yücelik duygusunun da bir sonucudur. Devletin güçlü olması ve buna paralel olarak siyasete duyulan toplumsal ilgisizlik (apati), sosyal katmanlarda sivil örgütlenmeleri yetersiz kıldığı gibi bireysel inisiyatifini de yaratmamıştır. Ancak Osmanlı siyasal kültürünün temelinde sürekli bir güç mücadelesi olmuştur ki bu, gayrimüslim toplumlar ile devlet bürokrasisinde yer alan siyasal elitler arasında yaşanmıştır (Özbudun, 2000, s. 126-127).

Osmanlı tarihini siyasal açıdan inceleyen Mardin, Heper, Zürcher ve diğer birçok siyaset bilimcinin eserlerinde temel metodolojik eksiklik, Osmanlı

toplumundaki “siyasal” olana karşı duyarsızlığın tarihsel bir gerçeğe dayanıp dayanmadığının eleştirilmemiş olmasıdır. Zira metodolojik olarak Osmanlı toplumunun sosyal hayatında siyasal hadiselerin hangi boyutlarla nasıl algılandığı bir muammadır. Ayrıca toplumun öz algısı kendisini merkeze alarak öteki olarak görmüş olduğu Müslüman olmayan dünyayı değersiz addetmesidir. Osmanlı’da devlet ve toplum arasında bir kopukluk olduğu iddiası (Akyol, 2013, s. 398), tarihsel referanslar bakımından doğru görünse bile toplumun devlet algısına dair yeterli veriyi sunamamaktadır. Zira asıl mesele sadece devletin merkezî bir güç olması değil, toplumun muhayyilesinde devlet ve toplum arasında kurulan özdeşliktir. Her ne kadar Heper’in (1977) iddia ettiği aşkınlık Müslüman toplumların genelinde temel bir özellik olarak kabul edilse bile devlet ile kurulan özdeşliğe yapılan vurgu siyasal kültürü anlamak bakımından oldukça önemlidir.

Cumhuriyet’in kurulmasıyla ortaya çıkan tek parti rejiminin, toplumu seküler tarzda modernleşme çabası doğrultusunda değişime zorlaması, varlığını sürdüren devlet ve toplum özdeşliği algısının kırılmasına ve toplumsal bellekte devlete karşı bir tutumun gelişmesine neden olmuştur. Bu süreci oluşturan en önemli faktörlerden biri, Cumhuriyet’i kuran seçkinlerin hedeflerini gerçekleştirmek üzere kurdukları siyasal parti ile devlet arasında özdeşlik oluşturmalarıdır. Böylece parti devleti veya devlet partisi söylemi tarihsel pratiklerle birlikte toplumsal politik algıda devlete dair parçalanmışlık yaratmıştır. Bu yüzden tepkiler aşkın veya kutsal olan devletten ziyade devleti yöneten tek partiye yönelmiştir. Ancak tek parti döneminde Cumhuriyet reformlarının uygulayıcısı olarak görülen bürokrasi ve toplum arasında karışıklık ortaya çıkmış ve süreç içinde devlet-toplum arasında çatışmacı siyasal bir kültür gelişmeye başlamıştır. Ayrıca tek partinin yaratmış olduğu siyasal kültür, muhalefete sınır çekerek siyasal katılımı azaltmış ve devlet merkezli hâkim parti ve lider kültürünü yaratmıştır (Akgün, 2008, s. 13).

Çok partili siyasal sistemle birlikte bu çatışmanın derinliğinin azaldığı ve toplumsal siyasal kültür algısının yeniden şekillendiği bir süreç yaşanmıştır. Grigoriadis’in (2009) tespit ettiği gibi bütün sorunları çözmek üzere konumlanan devlet baba olgusu Cumhuriyet’te kendisini ideolojik olarak meşrulaştıran müdahaleci siyasal kültürün temelini oluşturmuştur. Nitekim yeni bir ulus ve bu ulus için devlet yaratma arzusu içinde olan Cumhuriyet’in kurucu elitleri kendi modernleştirici hedefleri doğrultusunda değişimi yaratmak üzere baskı kurmuşlardır. Bunun sonucunda özellikle merkezde otoriter siyasal kültür anlayışı gelişmiş ve benimsenmiştir (Karpat, 2010; Heper, 2006, s. 76; Uygun, 2014, s. 304).

Türkiye’de siyasal kültürün içeriğini oluşturan ana obje daima devlet olmuştur. Osmanlı’dan günümüze zaman içinde devlete dair algı, tutum ve değerler değişmekle birlikte devleti öncelemek ve yüceltmek bakımından temel bir normun varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Tarihsel olarak imparatorluktan ulus devlete geçiş, toplumsal ve siyasal değerlerde kaçınılmaz olarak önemli değişimler yaratmıştır. Örneğin, siyasal bir özne olarak sadece devletin değil, birey olarak yurttaşın bir değer hâline gelmesi bu değişimlerden biri olabilir. Fakat en kapsamlı siyasal değer değişimi dinsel olandan ulusala geçiş olarak değerlendirilebilir. Zira Osmanlı’da devlet dinin koruyucusu rolü nedeniyle zaman zaman dinin üstünde konumlandırılmıştır. Cumhuriyet’te şekillenen ulus devlet imgesi seküler bir formda milleti esas alarak devleti milletin koruyucusu olarak görmekle birlikte kendini milletin üzerinde konumlandırmaktadır (Erden, 2023, s. 181; Çaha, 2007, s. 192-193). Böylece Osmanlı ve Cumhuriyet’in devlete dair algısı, devleti her şeyin üstünde konumlandıran siyasal kültürün içeriğini oluşturmaktadır (Akgün, 2008, s. 12; Erdenir, 2014, s. 89). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e miras kalan temel siyasal değerlerden biri, sınırlı bir zümrenin devlete hâkim olmaya devam etmesidir. Osmanlı’da hanedan ve hanedana bağlı askerî bürokrasinin yerini Cumhuriyet Dönemi’nde Cumhuriyet’in kurucu babaları ve tek parti almıştır (Durdu, 2013, s. 76; Turan, 2000).

Türkiye’de devlete ilişkin yücelik söyleminin temelinde yatan en önemli öğelerden biri de siyasal kültürde yer alan otorite algısıdır. Toplumsal hayatta yer alan hiyerarşik düzen olgusu kaçınılmaz olarak siyasal sistem içinde devleti en üst otorite olarak kutsar. Zira kültür için de sosyal düzeni ve sürekliliği sağlayan güçlü devlet inancıdır. Devlet olmadan düzenin olmayacağı, sosyal parçalanmanın kaçınılmaz olduğu inancı genel toplumsal kültürün bir yansıması olarak siyasal kültürde yer alan otorite kavramıyla ilişkilidir (Oktay, 2000, s. 344-345). Devlete duyulan saygı ve ihtiyaç güvenlik duygusuyla ilişkili olarak orduyu gerekli bir güç olarak konumlandırır ve yüceltir. Böylece güvenliği sağlayan birim olarak ordu, devletin bekasını da sağlayan ana siyasal kültürel norm olarak değer kazanır. Belli durumlarda istenmeyen bir hadise olan siyasal sisteme yönelik askerî müdahale, zaman zaman toplum tarafından hoş görülmemektedir. Türkiye’de siyasal kültür içinde militarizasyonun bir değer olarak benimsenmesinin temel nedenini bahsedilen güvenlik duygusu beslemektedir (Kabasakal, 2019, s. 310; Görmez, 1999, s. 17).

Türkiye’de siyasal kültür, devleti merkeze aldığı için seçkin bir siyasal düzen yaratmıştır. Frey (1975, s. 43), Türk siyasal hayatının en temel sorun-

larından biri olarak seçkin olmayanların yetersizliğini öne süren ayrıcalıklı azınlığın topluma egemen olması bağlamında seçkinciliği öne sürmüştür. Seçkinci siyasal düzende bürokrasinin etkin olması, sivil inisiyatiflerin zayıf kalması nedeniyle demokratik tutum ve davranışlar gelişmemiş ancak zaman içinde görünür hâle gelmiştir. Siyasal kültürel bir norm olarak demokrasi buna bağlı olarak oldukça yavaş ilerlemiştir. Zira merkezileşen siyasal sistemin oluşturduğu devlet karşısında sivil toplum yeterince gelişme göstermemiştir (Özbudun, 1993, s. 189-190; Çaha, 2007, s. 151; Oktay, 2000, s. 345-346).

Cumhuriyet'in kurulmasıyla oluşan yeni siyasal sistemde, tek parti dönemi sonrasında yapılan seçimlerle oluşan demokrasi kültürü, 1960, 1970 ve 1980 askerî darbeleriyle kesintiye uğramıştır. Türkiye'de demokrasinin gelişmesi 1950'de yapılan çok partili seçimlerle mümkün hâle gelmiştir. Demokrat Parti, çevre ve çevrenin kültürü ile özdeş görülmüştür (Mardin, 2000, s. 98). Siyasal demokrasiyi destekleyen siyasal kültür, rekabete imkân tanıyan bir ortamda mümkündür. Bu bağlamda 1950 seçimlerinde DP'nin seçimi kazanmasıyla birlikte ülkede rekabetçi politik sistem işler hâle gelmiştir (Turan, 2000, s. 370). Nitekim 1950'de yapılan seçimle birlikte siyasal çevrede yer alan unsurlar merkeze doğru hareket etme imkânı bulmuş, böylece toplum devlet organlarında temsil kabiliyeti kazanmıştır. Ancak 27 Mayıs 1960'ta sivil hükümete yönelik gelişen askerî darbe çok partili hayatı sonlandırdığı gibi oluşturduğu vesayet kurumları aracılığıyla sivil siyasetin alanını görünür şekilde daraltmıştır (Durdu, 2013). Bütün bu askerî müdahalelere rağmen Türkiye'de demokratik siyasal kültürün gelişimi durmamış ve belli bir başarı elde edilmiştir (Turan, 2000, s. 359).

1980 askerî darbesi, aşkını devlet anlayışını yüceltmekle birlikte (Heper, 2006), 1980 sonrasında kurulan siyasal iktidar, siyasal hayata liberal politikalar çerçevesinde insan hakları nosyonunu yerleştirmeye çalışarak modernleşme hareketini devlet merkezli olmaktan çıkarmaya çalışmış ve toplumu siyasal özneye dönüştürme çabasına girmiştir (Göle, 2000, s. 433). 1980'lere kadar zayıf sivil toplumdaki bahsedilse de ve kültürel olarak yeterli zemin tam anlamıyla hazır olmasa da (Çaha, 2007, s. 233) liberal iktisadî politikaların benimsenmesine bağlı olarak bu yıldan sonra oluşan liberal siyasal kültür ortamının sivil toplumun gelişimine hız kazandırdığı söylenebilir. Bu kapsamda araçsal devlet, sivil inisiyatif, serbest piyasa, hukukun üstünlüğü söylemleri hâkim olmaya başlamıştır (Özden ve Hamurcu, 2020, s. 2387).

Sivil siyasal kültürün, 1980'lerden itibaren Türkiye'nin gündemine güçlü şekilde girmesine rağmen, kapsayıcı ve kuşatıcı değişimler yarattığını söylemek

zordur. Ancak yine de 2002'den itibaren Türkiye'de yaşanan siyasal değişimin kısmen sivil toplumu desteklediğini ve sivil siyasal kültürün yeşermesini sağladığını görmekteyiz. Özellikle AB perspektifini esas alan reform hareketleri ifade özgürlüğü önündeki bazı engelleri kaldırarak sivil alanın gelişmesine önayak olmuştur (Keyman, 2007, s. 223). 2000'li yıllarda gelişen demokratikleşme ve 15 Temmuz darbe teşebbüsüne karşı verilen toplumsal tepki de bu sürecin sonucu olarak değişen politik kültür bağlamında değerlendirilmelidir. Ayrıca, Türkiye'de demokratik siyasal kültür gelişme eğilimini korumakla birlikte, askerî darbeler dışında Türk siyasal kültürüne egemen olan iktidarı mutlaklaştırma, gruba aşırı bağlılık, grupta olmayana karşı hoşgörüsüzlük eğilimi çoğulcu siyaseti zayıflatan ve demokratik kültürle uyuşmayan niteliklerdir (Mardin, 1996, s. 379).

Sonuç

İnsanın maddi ve manevi üretim süreçlerini içeren, birey ve toplum arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkan ve toplumsal, tarihsel ve felsefî açıdan çok boyutlu bir olgu olan kültür, toplumsal yaşamı oluşturan veya bu yapı tarafından üretilen temel bir formdur. Kültürün alt bileşenlerinden biri olan siyasal kültür ise birey ve toplumların siyasal sistem ile kurduğu etkileşim ile belirlenmektedir. Siyasal kültürün temel unsurları siyasal değerler, inançlar, normlar ve davranış kalıplarıdır. Anılan temel unsurlarıyla bir bütün olarak siyasal kültür, siyasal katılım, yönetime ilişkin tutum, meşruiyet ve demokrasi veya adalet algısı gibi temel siyasi süreçlerde oldukça belirleyicidir. Bu bağlamda çalışmada ele alınan Almond ve Verba'nın yöresel, uyruk ve katılımcı siyasal kültür tipolojileri ile Elazar'ın ahlaki, bireyci ve gelenekselci kültür tipolojileri çeşitli toplumların siyasal yapılarının ve birey-devlet ilişkilerinin analizinde önemli boyutlar sunmaktadır. Nitekim siyasal kültür, mevcut siyasal sistemin bir yansıması olmanın ötesinde sistemin işleyişini etkileyen, şekillendiren ve süreç içerisinde dönüştüren bir olgudur.

Kadim devlet ve siyaset geleneğine sahip olan Türkiye'de oluşan siyasal kültür, genel hatlarıyla geleneksel kültürel yapılar ile merkezîyetçi devlet etkileşiminden ortaya çıkmıştır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e devam eden seküler modernleşme hareketi, devletin öncülüğünde yukarıdan aşağıya gerçekleşen ve hâlen varlığını sürdüren temel bir süreçtir. Bu nedenle modernleşme hareketi, söz konusu Türk siyasal kültürüne bağlı olarak, sivil toplum hareketi olmaktan daha çok devlet seçkinlerinin yürüttüğü değişim sürecini ifade eder. Cumhuriyet Dönemi'ne ilişkin olarak, dönemsel farklılıklara rağmen, gerek Almond ve Verba'nın gerekse Elazar'ın ortaya koyduğu siyasal kültür

tipolojileri bağlamında yapılacak bir değerlendirme sonucunda, Türk siyasal kültürünün seçkin yapılarının oldukça belirgin olduğu görülecektir. Zira Türk siyasal kültürü bir bütün olarak konjonktürel değişimlere rağmen tarihsel olarak bireysel siyasal katılımı zorlaştıran niteliği haizdir. Tek partili dönemden çok partili hayata geçiş sürecinde, küresel faktörlerin de etkisiyle sivil toplum hareketi güç kazanmış olsa da siyasal kültür merkezîyetçi devlet anlayışından beslenmeye devam etmiştir. Bir başka önemli husus ise şudur ki Türkiye’de ortaya çıkan sivil toplum hareketi belirgin olarak anayasal ve kurumsal reformlardan beslenmektedir. Bu yapısal faktörler, kendine has bir değişim dinamiği yaratmasına rağmen, siyasal kültürün bireysel katılımı sağlamasını ve buna bağlı olarak çoğulcu bir yapıya evrilmesini zorlaştıran unsurlardır. Zira yapısal değişimler çok önemli olmakla beraber, çoğulcu demokratik siyasal kültür, bireysel farkındalığı ve siyasal katılımı zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

- Akgün, B. (2008). Türkiye’de devletçi siyasal kültür ve demokratik konsolidasyon sorunu. *Demokrasi Platformu*, 4(14). 1-20.
- Akyol, E. (2013). Merkez çevre ilişkileri ve modelin geçerliliği. A. Karadağ (der.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat* içinde (s. 392-451), Orion Kitabevi.
- Almond, G. ve Verba, S. (1963). *The civic culture*. Little, Brown.
- Almond, G. A. (1989). The intellectual history of the civic culture concept. G. A. Almond ve S. Verba (ed.), *Civic Culture Revisited* içinde (s 1-37), First Sage Printing.
- Arnhart, L. (2015). *Political questions: Political philosophy from Plato to Pinker*. 4. baskı, Wavehald Press.
- Barone, M. ve Ujifusa, G. (1989). *The almanac of American politics*. The National Journal Group.
- Berezin, M. (1997). Politics and culture: A less fissured terrain, *Annual Review Sociology* 23, 361-383.
- Chiu, C. Y. ve Hong, Y. Y. (2006). *Social psychology of culture*. Psychology Press.
- Çaha, Ö. (2007). *Aşkın devletten sivil topluma*. 2. baskı, Plato Film Yayınları.
- DiMaggio, P. (1997). Culture and cognition. *Annual Review of Sociology* 23, 263-287.
- Durdu, Z. (2013). *Türkiye’de siyasal kültürü anlamak*. Kadim Yayınları.
- Durkheim, E. (2014). *The division of labor in society*. Free Press.
- Elazar, D. J. (1966). *American federalism: A view from the states*. Harper&Row.
- Elazar, D. J. (1970). *Cities of the Prarie*. Basic.
- Elazar, D. J. (1994). *The American mosaic: The impact of space, time and culture on American politics*. Westview Press.

- Erden, Ö. O. (2023). Türkiye’de siyasal kültür: Temel bir demokrasi meselesi. *Memleket Siyaset Yönetim* 18 (39), 166-193.
- Erdenir, B. (2014). Europeanization of value orientation in Turkey: Continuity or change in Turkish political culture?. *Mediterranean Quarterly* 25(4), 83-106.
- Erikson, R. S., Wright, G. C. ve McIver, J. P. (1993). *Statehouse democracy: Public opinion and policy in the American States*. Cambridge University Press.
- Fisher, P. J. (2016). Definitely not moralistic: state political culture and support for Donald Trump in the race for the 2016 republican presidential nomination. *Political Science & Politics* 49(4), 743-747.
- Fitzpatrick, J. L. ve Hero, R. E. (1988). Political cultures and political characteristics of the American states: A consideration of some old and new questions. *Western Political Quarterly* 41(1), 145-153.
- Frey, F. (1975). Patterns of elite politics in Turkey. G. Lenczowski (der.), *Political Elites in the Middle East* içinde (s. 41-82), American Enterprise Institute.
- Göle, N. (2000). 80 sonrası politik kültür. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (ed.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 425-434), Alfa.
- Görmez, K. (1999). Türkiye’de siyasal yapı ve siyasal kültür. *Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1, 1-13.
- Grigoriadis, I. (2009). *Trials of Europeanization: Turkish political culture and the European Union*. Palgrave Macmillan.
- Heck, R. H., Lam, W. S. ve Thomas, S. L. (2014). State political culture, higher education spending indicators, and undergraduate graduation outcomes. *Educational Policy* 28 (1), 3-39.
- Heper, M. (1977). *Türk kamu bürokrasisinde gelenekçilik ve modernleşme*. Boğaziçi Yayınları.
- Heper, M. (2006). *Türkiye’de devlet geleneği*. 2. baskı, Doğu Batı Yayınları.
- Kabasakal, A. Z. K. (2019). Human rights. A. Özerden ve M. Whiting (der.), *The Routledge Handbook of Turkish Politics* içinde (s. 299-314), Routledge.
- Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi: Sosyal, kültürel ve ekonomik temeller*. Timaş Yayınları.
- Keyman, F. (2007). Modernity, secularism and Islam: The case of Turkey. *Theory, Culture and Culture* 24(2), 215-234.
- Kroeber, A. L. (1948). *Anthropology*. New York.
- Kroeber, A. L. ve Kluckhohn, C. K (1952). *Culture: A critical review of concepts and definitions*. Harvard University Press.
- Leonardo, L. A. (2017). *Political science: A global perspective*. SAGE Publications.
- Lieske, J. (1993). Regional subcultures of the United States. *The Journal of Politics* 55(4). 888-913.
- Lo’pez, O. S. (2022). The efficacy of today’s American political culture in closing the achievement gap. *Social Sciences & Humanities Open* 6(1). 1-7.
- Lyman, R. L. (2008). Culture, concept and definitions. D. M. Pearsall, D. M. (ed.), *Encyclopedia of Archaeology* içinde (s. 1070-1075), Academic Press.
- Mardin, Ş. (1966). Opposition and control in Turkey. *Government and Opposition* 1(3), 375-387.

- Mardin, Ş. (2000). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-çevre ilişkileri. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sanbay (ed.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 79-104), Alfa.
- Mardin, Ş. (2009). *Türkiye’de toplum ve siyaset makaleler I*. İletişim Yayınları.
- Marx, K. (1904). *A contribution to the critique of political economy*. çev. N. I. Stone, Charles H. Kerr Company.
- Mead, L. M. (2004). State political culture and welfare reform. *Policy Studies Journal* 32 (2), 271-296.
- Mejuyev, V. (1987). *Kültür ve tarih*. çev. S. H. Yokova, Başak Yayınları.
- Oktay, C. (2000). Yargı açısından kuvvetler ayrılığı ve siyasal kültür. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sanbay (ed.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 335-355), Alfa.
- Özbudun, E. (1993). State elites and democratic political culture in Turkey. L. Diamond (der.). *Political Culture and Democracy in Developing Countries* (s. 189-210), Lynne Rienner Publishers.
- Özbudun, E. (2000). *Contemporary Turkish politics: Challenges to democratic consolidation*. Lynne Rienner Publisher.
- Özden, Y. ve Hamurcu, A. (2020). An overall assessment on the development of democratic culture in Turkey within the framework of political culture. *Turkish Studies: Economics, Finance, Politics* 15(4), 2377-2392.
- Özlem, D. (2000). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*. İnkılap.
- Pye, L. W. (1965). Introduction: Political culture and political development. L. W. Pye ve S. Verba (ed.), *Political Culture and Political Development* içinde (s. 3-27), Princeton University Press.
- Pye, L. W. (1968). Political culture. *International Encyclopedia of the Social Sciences* içinde (s. 218-225), C 12. Crowell, Collier and MacMillan.
- Robotham, D. (2005). *Culture, society and economy: Bringing production back in*. Sage Publications.
- Sözen, E. (2011). Sosyal kimlik kavramının sosyolojik ve sosyal psikolojik bir incelemesi. *İstanbul Journal of Sociological Studies* 23, 93-108.
- Tocqueville, A. D. (2012). *Democracy in America*, çev. J. T Schleifer, İngilizce baskı, C 1, Liberty Fund.
- Triandis, H. C. (2007). Culture and psychology: A history of the study of their relationship. S. Kitayama ve D. Cohen (ed.), *Handbook of Cultural Psychology* içinde (s. 59-76). Guilford Press.
- Turan, İ. (2000). Türkiye’de siyasal kültürün oluşumu. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sanbay (ed.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 359-386), Alfa.
- Turan, Ş. (1990). *Türk kültür tarihi*. Bilgi Yayınevi.
- Uygun, S. V. (2014). Osmanlı’dan günümüze yöneten yönetilen etkileşimleri üzerine. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11(26), 279-314.
- White, L. A. (1959). *The evolution of culture*. McGraw-Hill.
- Williams, R. (1977). *Culture and society: 1780-1950*. Penguin Books.
- Wirt, F. M. (1991). “Soft” concepts and “hard” data: A research review of Elazar’s political culture. *Publius: The Journal of Federalism* 21(2), 1-13.

Verba, S. (1965). Comparative political culture. L. W. Pye ve S. Verba (ed.), *Political culture and political development* içinde (s. 512-561), Princeton University Press.

Zimmerman, S. L. (2003). Child and family well-being in states with different political cultures. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services* 84(2), 275-284.

AYDINLANMA DÖNEMİ'NİN TOPLUMSAL YANSIMALARI IŞIĞINDA SAİD NURSİ'NİN AVRUPA MEDENİYETİ ELEŞTİRİSİ

NEVZAT NARÇİÇEK

PhD., Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change,
Mail: nevzatnarcicek@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5487-9036>

Öz

Aydınlanma, Batı Avrupa'nın sosyal, siyasal ve kültürel yapılarında derin değişimlere ve dönüşümlere yol açmıştır. Rasyonalizm, bireycilik ve sekülerizm gibi ilkelere dayanan Aydınlanma felsefesi, yaşamın birçok alanında birey merkezli kaymalara zemin hazırlamış ve modern Batı medeniyetinin entelektüel temelini oluşturmuştur. Ancak bu süreçte din, kilise ve metafizik düşünce gibi kavramlar aynı anda marjinalleştirilmiş, manevi değerler büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Avrupa medeniyetini şekillendiren bu entelektüel paradigma, Said Nursî'nin ciddi eleştirileri de dâhil olmak üzere birçok açıdan sorgulamalara konu olmuştur. Nursî, *Risale-i Nur Külliyyatı*'nda maddi ilerleme ile manevi medeniyet arasında bir ayrım yapmış, Avrupa tarafından ortaya konulan ve küresel ölçekte yayılan medeniyet anlayışıyla eleştirel biçimde hesaplaşmıştır.

Bu çalışma, Aydınlanma ilkelerinin toplumsal sonuçlarını tarihsel ve sosyolojik bir bakış açısıyla incelemekte ve Said Nursî'nin eleştirilerini bu bağlamda ele almaktadır. Nitel bir metodoloji kullanılarak Nursî'nin *Lem'alar*, *Mektubat* ve *Hutbe-i Şamiye* gibi temel eserleri, ilgili akademik literatürle birlikte hermenötik ve içerik analizi yöntemleriyle analiz edilmektedir. Böylece çalışma, Aydınlanma temelli Avrupa medeniyeti ile maneviyat kavramı arasındaki gerilimi aydınlatmak üzere disiplinler arası bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Said Nursî, Aydınlanma, Avrupa Medeniyeti, Ahlak, Sekülerizm

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 12.08.2025
Kabul Tarihi: 25.10.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atıf Bilgisi

NARÇİÇEK Nevzat, (2025). "Said Nursî's Critique of European Civilization in the Light of the Social Reflections of the Enlightenment Perio". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (314-335).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

SAİD NURSÎ'S CRITIQUE OF EUROPEAN CIVILIZATION IN THE LIGHT OF THE SOCIAL REFLECTIONS OF THE ENLIGHTENMENT PERIOD

NEVZAT NARÇİÇEK

ABSTRACT

The Enlightenment caused profound changes and transformations in the social, political, and cultural structures of Western Europe. Rooted in principles such as rationalism, individualism, and secularism, Enlightenment philosophy fostered individual-centered shifts across many spheres of life and laid the intellectual foundation of modern Western civilization. However, it simultaneously marginalized concepts such as religion, the Church, and metaphysical thought, and significantly disregarded spiritual values. This intellectual paradigm, which came to shape European civilization, has been the subject of critical scrutiny on various fronts, including serious criticism by Said Nursî. In his *Risale-i Nur Külliyyatı* (Collection of the Epistles of Light), Nursî distinguished between material progress and spiritual civilization, critically engaging with the conception of civilization promoted by Europe and disseminated globally.

This study explores the social consequences of Enlightenment principles through a historical and sociological lens, and contextualizes Said Nursî's critiques. Employing a qualitative methodology, it analyzes key texts by Nursî including *Lem'alar* (Flashes), *Mektubat* (Letters), and *Hutbe-i Şamiye* (The Damascus Sermon), alongside relevant academic literature, using hermeneutic and content analysis methods. In doing so, the study offers an interdisciplinary perspective to illuminate the tension between Enlightenment-based European civilization and the concept of spirituality.

Keywords: Said Nursî, Enlightenment, European Civilization, Morality, Secularism

Introduction

The Enlightenment, which profoundly influenced nearly all aspects of social life, has been defined in various ways (Outram, 2019, s.1). Although it emerged as a broad and somewhat ambiguous intellectual movement in the 18th century, its intellectual roots extend back to the 17th century. Initially associated with the scientific revolution, the Enlightenment sought to apply mathematical reasoning to the sciences and emphasized empirical observation over religious authority (Yayla, 2019, s.20-21). Alongside its scientific emphasis, rationalism constituted one of the core tenets of the period. During this time, reason began to challenge traditional beliefs concerning religion, politics, and knowledge (Heywood, 2015, s.123). Thus, the Enlightenment, which took shape in 17th and 18th-century Western Europe, restructured cultural and social life around the principles of rationalism, individualism, and secularism. The failure of the Christian belief system to provide satisfactory solutions to political, social, and economic problems led to increased scrutiny of religious authority, while the inability of the feudal system to address similar concerns opened up new debates around individual rights, liberty, and freedom.

This reimagined understanding of society and the individual introduced by Enlightenment thought also gave rise to new philosophical and existential questions. For the Enlightenment's epistemological and ontological claims came to be presented as the pinnacle of human intellectual development (Kalm, 2019, s.78). As a result, Western values, and those derived from them, were increasingly regarded as universally valid, contributing to a civilizational paradigm that dismissed the legitimacy of alternative worldviews. This notion of civilization, which came under critique in later centuries, served as the ideological foundation of European civilization and was subjected to serious criticism by Said Nursî, who proposed a belief- and humanity-centered social model as an alternative.

Said Nursî strongly opposed the materialist conception of civilization, which he regarded as fundamentally incompatible with Islam (Mardin, 2017, s.22). Instead of entirely rejecting European civilization, he acknowledged and appreciated its material and technical achievements. His primary criticism targeted what he termed the "Second Europe," a civilization devoid of spiritual and moral substance (Vahide, 2005, s.158). For Nursî, distancing from faith and belief in the afterlife results in a profound existential void, which in turn affects both personal and social well-being.

Aim and Scope

This study seeks to analyze the social structures shaped by the Enlightenment and its ideological successor, European civilization, through a historical and sociological lens. It also aims to critically evaluate Nursî's responses to European civilization in light of the new principles introduced during the Enlightenment period.

Moreover, the study endeavors to contribute to ongoing academic debates concerning the social model articulated by Nursî, grounded in Islamic thought, and to assess its viability as an alternative to the civilizational paradigm established by modernization. In this regard, the research focuses on the impact of Enlightenment ideals on social and cultural structures, as well as on Bediüzzaman's critical reflections as articulated in his writings.

Methods

This study employs a qualitative research design, utilizing both content analysis and hermeneutic interpretation as its primary analytical methods. The principal sources consist of Said Nursî's *Risale-i Nur Külliyyatı* (The Collection of the Epistles of Light), with particular attention to the texts *Lem'alar* (The Flashes), *Mektubat* (The Letters), *Hutbe-i Şamiye* (The Damascus Sermon), *Asa-yı Musa* (The Staff of Moses), and *Şualar* (The Rays). In addition to these primary texts, a range of secondary academic sources related to the Enlightenment period have been consulted to contextualize the discussion.

The research was conducted in three stages. First, the social implications of the Enlightenment were examined through its central conceptual principles. Second, Said Nursî's critique of European civilization and his proposed alternative solutions were analyzed. In the final stage, findings were synthesized, and suggestions for further research were provided.

The Enlightenment Period and Social Structure

The Enlightenment, an intellectual and cultural movement spanning from the mid-17th to the early 19th century (Küçükalp and Cevizci, 2010, s.134), remains a subject of ongoing debate, with no single definition universally accepted (McClean, 2010, s.6). Its ambiguity stems from its broad association with scientific and cultural progress, as well as foundational concepts like reason and intellectual autonomy. This period fundamentally altered how society and the world were understood by elevating reason and critical thinking as the central attributes of the individual. It marked a deliberate break from

traditional social and epistemological frameworks, most notably through its challenge to the religious worldview, which constituted a fundamental pillar of its intellectual project (Çiğdem, 2008, s.21).

Perhaps the most significant innovation of the Enlightenment was the elevation of the individual as an autonomous subject. Immanuel Kant famously described this as humanity's emergence from a self-imposed immaturity, gaining the ability to reason independently. Through this, reason became a transformative force in both personal and public life (Porter, 1990, s.1), leading many to call this the "Age of Reason" (Mclean, 2010, s.3; Barnett, 2003, s.2). Rationality increasingly guided evaluation, decision-making, and social organization, often at the expense of metaphysical and religious frameworks, which were relegated to the periphery of intellectual discourse.

Importantly, the Enlightenment was not confined to abstract philosophical discourse permeated scientific, social, and cultural domains, promoting a worldview based on a radical break with the past and a rejection of metaphysical thought. Geographically centered in Europe, the Enlightenment's ideals became the bedrock of modern Western or European civilization, institutionalizing principles like freedom of thought, a belief in science, and individual autonomy. Thinkers of the Enlightenment actively contributed to these transformations through their writings and advocacy (Küçükalp and Cevizci, 2010, s.134-135).

The movement's core philosophy was built on rejecting the legacies of earlier eras, which were often portrayed as times "deprived of light" (Hof, 1995, s.15). This Enlightenment philosophy extended into virtually all aspects of both individual and collective life, fundamentally reshaping the sociocultural landscape. Accordingly, articulating the core principles of the Enlightenment is essential for understanding its broader social ramifications.

The Conceptual Framework of the Enlightenment

The Enlightenment was characterized by efforts to establish a new social order by fundamentally shifting the criteria for evaluating individuals and society. This new paradigm was grounded in absolute humanism and a rationalism that established human reason as the ultimate authority (Cevizci, 2017, s. 32). By positing reason as the sole guide for human conduct, it rejected any religious, traditional, or metaphysical explanations that could not be scientifically or rationally justified, leading to a more materialist interpretation of society.

Rationalism and Scientific Thought

A defining feature of the Enlightenment was its unwavering commitment to reason and scientific thought, with reason becoming the focal point of all discourse. This rationalist framework saw rationality as the sole criterion for valid knowledge; any claim that fell outside the scope of reason was considered illegitimate. Consequently, for Enlightenment thinkers, reason constituted the only legitimate source of knowledge, while logical coherence served as the principal standard of truth (Duman, 2004, s.41).

The decline of the Church's influence and the perceived stagnation of Christian doctrine further propelled this rationalist orientation. As the Enlightenment progressed, reason and scientific inquiry increasingly displaced religious belief as the primary tools for organizing human life. Concepts like rationalism and secularism became foundational to modern Western thought (Kahn, 2019, s.31), signaling an erosion of ecclesiastical authority in favor of an order grounded in reason and empirical science (Tuğcu, 2003, s.548). As reason and scientific thought came to dominate the intellectual landscape, all claims to knowledge and value were increasingly subjected to the scrutiny of rational evaluation.

Individualism and Freedom

Individualism and freedom are concepts as central to the Enlightenment as rationalism. Individualism presents the individual as a subject of inherent value, prioritizing the concrete person over abstract collectives and grounding its claims in liberty (Cevizci, 1999, s.150). Within this framework, an individual's rights and judgments are self-derived and not contingent on society.

The individual was thus positioned as the sovereign agent of their own life, subordinate only to their own reason (Can, 2020, s.187). In this regard, it may be argued that individualism, whose philosophical roots can be traced to Descartes, regarded as the founder of modern philosophy, and further reinforced by Locke's empiricism, is, alongside rationalism, a central pillar of Enlightenment thought (Cevizci, 2017, s.38).

The Enlightenment ideal construed the human being as a rational entity endowed with unique significance due to this capacity (Vural, 2002, s.128). Moreover, the concept of individualism is inextricably linked to the notion of freedom. The individual is deemed free to determine the trajectory of his life, provided that such freedom does not infringe upon the rights of **others**. This

liberty is a circumscribed freedom that requires the individual to refrain from violating the life, physical integrity, or property of others. In this context, it is regarded as the fundamental expression of human freedom (Locke, 2004).

Secularization and Laicism

It is inconceivable that the Enlightenment would pursue a reform agenda entirely divorced from religion. Christianity and the institutional authority of the Church were among the most significant elements shaping the intellectual contours of the Enlightenment. In this regard, Enlightenment thought sought to construct a philosophy of life independent of religious foundations within the intellectual milieu of seventeenth-century Europe. The human effort to comprehend life through autonomous reason, distanced from the frameworks of religion and tradition, represented one of the era's most defining manifestations (Gümüşlü, 2008, s.124). Within this framework, the hallmark features of Enlightenment thought, such as rationalism, critical inquiry, and opposition to religion and ecclesiastical authority, became central to its philosophical orientation (Vural, 2002, s.131).

Enlightenment thinkers, who regarded critical reasoning as their principal instrument, consistently positioned themselves in opposition to what they perceived as irrational belief systems. To them, traditional institutions and the normative values they sustained functioned as impediments to the full realization of human potential. Practices deemed superstitious, and attitudes associated with dogmatism and intolerance, were targeted by Enlightenment philosophers in their broader project of intellectual and social reform. In a similar vein, thinkers of the period endeavored to secularize moral discourse by opposing practices that reinforced privilege or curtailed individual liberty (Zeitlin, 1968, s.4).

The defining ambition of the Enlightenment was to institutionalize a secular worldview across all domains of life (Gökberk, 2010, s.291). As a consequence of the secularization impulse, both Enlightenment thought and the modern intellectual paradigms that evolved from it assumed an increasingly materialist character. As Adorno and Horkheimer poignantly observe, the Enlightenment's orientation toward objects eventually mirrored the relationship between a dictator and his people (Adorno & Horkheimer, 2014, s.26).

Equality and Social Justice

A fundamental premise of Enlightenment thought was removing barriers to human reason, which fostered individualism (İşçi, 2016, s.273). Individualism required personal liberty and, by extension, equality under the rule of

law. Enlightenment philosophers prioritized the individual's freedom within society. This freedom, framed by social contract theory and grounded in natural rights, was considered indispensable to human rights (Ağaoğulları, 2019, s.525). Key principles such as liberty, equality, fraternity, the rule of law, and the equal value of all human beings formed the philosophical basis for social order and justice (Taplamacıoğlu, 1963, s.26; Uslu, 2021, s.15).

Modern thought, carrying forward Enlightenment ideals, was anthropocentric and individual-oriented. With transcendent values and religious references largely excluded from social organization, state and society were restructured around the centrality of the individual. While pre-Enlightenment perspectives often justified natural hierarchies and inequality through claims of innate superiority, Enlightenment and modern political thought rejected these, advocating a vision of justice grounded in the inherent equality of all humans. Consistent with natural law theory, modern legal philosophy affirmed that every individual possesses equal rights simply by being human, a principle embedded in the modern concept of the rule of law (Küçükalp & Cevizci, 2010, s.158).

The Enlightenment's defining features are often summarized through concepts such as reason, science, liberty, secularization, individualism, social justice, and the limited state. Yet, these ideals were not interpreted or accepted uniformly. Many thinkers embraced their transformative potential, while others cautioned against their potential social and ethical consequences.

Social Reflections of the Enlightenment Period

While explaining the general contours of the Enlightenment period, the primary focus lies not on accepting or rejecting its core concepts, but on highlighting its transformative spirit. While scholars emphasize different principles depending on their framework, the defining characteristics generally include rationalism, secularism, individualism, freedom, equality, scientific thought, and social justice. These ideas, whether autonomous or subsidiary to broader doctrines, underpinned the Enlightenment's project of modernization and societal transformation.

The Enlightenment reinterpreted individual and collective life, particularly in Europe (Çüçen, 2005, s.25), shaping European and broader Western civilization, which has drawn from diverse cultural sources. Kalın (2024, s.28) describes its evolution as a pendulum between Athens, symbolizing pagan Greek rationalism, and Jerusalem, representing Christian theological heritage.

Antiquity favored Athens; the Middle Ages elevated Rome and Christianity; modernity restored Athenian reason. Attempts to unite reason and revelation, or science and religion were hindered by Christianity's institutional entanglement with political and economic power, distancing it from spiritual authenticity. The Reformation, Renaissance, and Enlightenment marked historical reckonings, enabling Europe to transcend traditional limits and open new intellectual horizons (Kalin, 2024, s.94).

The Enlightenment marked a civilizational rupture and renewal, advancing liberty, rational inquiry, and scientific progress (Beyazit, 2023, s.7). Yet prioritizing reason in addressing social and political problems had both constructive and destructive consequences (Cevzici, 2017, s.15). One major limitation was neglecting the spiritual dimension of life. Said Nursî argued that a civilization shaped solely by technical progress and rationalism could not address moral concerns (Adorno & Horkheimer, 2014).

The efforts of Enlightenment thinkers to construct a civilization centered on reason, independent of moral foundations, have led to significant ruptures within philosophical and societal structures. The elevation of reason above all else relegates morality and moral values to a secondary position. Yet, it is not reason but morality that fundamentally defines human nature. Thus, moral values precede other values in determining the order and harmony of individual life. As Abdurrahman (2024, s.15) argues, the absence of morality, which constitutes one of the indispensable qualities of human existence, inevitably disrupts the social and personal order. When morality is subordinated to reason, essential human values are disregarded, and, in extreme cases, moral considerations are entirely excluded in favor of a purely rational framework, one that proves inadequate in addressing the deeper questions of human existence and social harmony.

A central theme advanced by Enlightenment thinkers in their vision of society was the deliberate separation of morality from religion on the basis of rationality. As Abdurrahman (2014, s.124–125) notes, this attempt to secularize morality led to a number of philosophical and existential ruptures, articulated in three main principles:

1. **Human-Centeredness:** This principle rejects God's centrality, asserting the sufficiency of human reason. Enlightenment thinkers grounded their theories in the belief that human beings are autonomous and self-sufficient, thereby excluding God from all aspects of life and placing reason and the individual at the center of societal organization.

2. **Instrumental Reason:** Reason is posited as the sole authority in human affairs, rendering divine revelation obsolete. This principle requires the severance of any connection to revealed knowledge, advocating for a system in which human reason functions as the internal regulator of thought and behavior, independent of external religious authority.
3. **Worldly Attachment:** This principle denies any connection to the afterlife, promoting a worldview in which existence is confined to the material world. Enlightenment thinkers regarded eschatological promises and salvific doctrines as deceptive, and thus dismissed them entirely. Accordingly, this approach severs the existential bond between human beings and metaphysical or transcendental realities.

The paradox of privileging reason while neglecting moral values is evident in Enlightenment freedom. Modern freedom, shaped by rationalism, focuses on procedural autonomy without moral guidance, leaving value judgments entirely to the individual. This allows for any lifestyle, hedonistic, religious, or self-serving, without normative evaluation. Traditional frameworks, in contrast, prioritize a meaningful life over mere autonomy. Kalın (2023, s.314) urges individuals to seek existential significance prior to asserting independence, warning that content-free freedom fosters moral and social crises (Kalın, 2023, s.94).

The Enlightenment's philosophical system, in its approach to the individual, society, religion, and morality, emphasized technical rationality over existential meaning. Function displaced meaning, producing impasses because individuals and societies cannot be fully understood apart from their moral and spiritual dimensions. Evaluating values independently of religion and morality (Şeriati, 1980, s.34) conflicts with human nature. Historically, religion and morality have been integral to social, economic, and political life, for better or worse. The Enlightenment's rejection of this legacy, without offering viable replacements, deepened a crisis of meaning. Among its sharpest critics, Nursî underscored the failure of Enlightenment civilization to address the spiritual and moral aspects of human existence.

Said Nursî's Criticisms of European Civilization

Said Nursî, an influential Islamic thinker of the modern period, articulated his views on religion, belief, civilization, social order, the individual, and freedom through a coherent framework grounded in rational argumentation and persuasion. These ideas are extensively developed in his monumental *Risale-i*

Nur, comprising 130 sections (Edip, 2011, s.105). His thought synthesizes religious sciences, rooted in Islamic principles, with contemporary scientific knowledge, which formed the foundation of his worldview (Kara, 2014, s.979).

Nursî's engagement with Western civilization, particularly its European expression, is situated within this dual framework. While he saw Western and European civilizations as facets of one entity, his critique extended beyond politics or culture to moral, ontological, and epistemological issues. The reason Nursî's criticism is commonly evaluated in relation to Enlightenment philosophy is due to his recognition that Western civilization was inseparable from Enlightenment thought. Because Western civilization was inseparable from Enlightenment thought, he regarded it as the embodiment of modernity (Kalm, 2019, s.44). European civilization, as a product and extension of Enlightenment rationalism, thus came to be viewed as the embodiment of modernity. For this reason, Nursî's critique is best understood as a critical response to the heritage of Enlightenment thinking.

At the core of Nursî's critique lies his concern for the human condition and societal order. Western philosophy, he argued, focused narrowly on intellect, neglecting the integrated nature of human existence and denying what could not be reduced conceptually (Garaudy, 2024, s.63). For Nursî, Western values had lost legitimacy; despite seeking worldly success through "religious bribes," European civilization failed, leading to two world wars and widespread suffering (Nursî, 2013, s.447).

Nonetheless, Nursî did not reject European civilization entirely. He distinguished between "two Europes":

"Europe is twofold. One follows the sciences, which serve justice and right and the industries beneficial for the life of society through the inspiration from true Christianity; ... the second corrupt Europe, through the darkness of the philosophy of Naturalism, supposing the evils of civilization to be its virtues, has driven mankind to vice and misguidance." (Nursî, 2009, s.160).

In Said Nursî's thought, the values promoted by Western philosophy have lost their legitimacy and moral force. According to Nursî, although European civilization sought to dominate the world through what he terms "religious bribes," it ultimately failed in this endeavor. As the sins and moral shortcomings of European civilization came to outweigh its virtues, and its vices were elevated above its aesthetic and ethical contributions, humanity was struck by the catastrophic consequences of two world wars. In this regard,

Nursî attributes the bloodshed of the modern era to the fruits of European civilization, which he sees as a direct product of Enlightenment rationalism (Nursî, 2013, s.447). Consequently, he argues that this civilization has failed to bring peace to humanity, on individual, social, and cultural levels, and has instead inflicted profound harm.

However, before engaging in a detailed conceptual critique of European civilization, Nursî is careful to emphasize that his critique is not a wholesale rejection. In his own words:

“It should not be misunderstood; Europe is twofold. One follows the sciences which serve justice and right and the industries beneficial for the life of society through the inspiration it has received from true Christianity; this first Europe I am not addressing. I am addressing the second corrupt Europe which, through the darkness of the philosophy of Naturalism, supposing the evils of civilization to be its virtues, has driven mankind to vice and misguidance.” (Nursî, 2009, s.160).

Here, Nursî distinguishes between two strands of European civilization. The first Europe, which draws upon Christian ethical teachings, is seen as a contributor to social welfare, scientific progress, and justice. In contrast, the second Europe, dominated by materialistic and positivist ideologies, is responsible for spiritual decay, social exploitation, and cultural disintegration. It is this latter form of civilization that Nursî critiques, viewing it through the lens of Islamic civilizational principles (Hamid, 2014, s.6). This second Europe, he argues, anesthetizes humanity by removing the concept of the afterlife, something which, in his view, the entirety of creation testifies to, from public consciousness and moral consideration.

Nevertheless, Nursî’s critique is selective rather than absolute. He acknowledges that aspects of European civilization, particularly in science, technology, and human rights, have yielded positive developments, and these are not included within the scope of his criticism. Instead, his objections are articulated within a broader framework of religion, revelation, reason, the individual, and society.

At the heart of Nursî’s critique lies the theological assertion that human beings do not and cannot possess autonomous ownership of themselves. This assertion implies a fundamental and inseparable link between the human individual and the Creator. Western thought, according to Nursî, has endeavored to sever this connection by constructing a notion of the individual that is self-sufficient and detached from divine accountability. As a result, the indi-

vidual, disconnected from their metaphysical grounding, falls into a state of existential emptiness. This spiritual and ontological rupture has given rise not only to crises of meaning at the individual, cultural, and social levels but also to a neglect or distortion of the afterlife, which is either denied or redefined in ways incompatible with Islamic theology. Thus, a closer analysis of Nursî's multifaceted criticisms reveals that his opposition to European civilization is not a rejection of modernity per se, but a call to reevaluate the moral, spiritual, and metaphysical foundations upon which a civilization is built.

Criticism of Creating a Society Independent of Religion

Said Nursî strongly opposed the foundational aspiration of European civilization to establish a society divorced from religion. In his view, revealed religion, specifically what he calls "the religion of truth", is essential and indispensable for both individual and collective life (Sönmez, 2017, s.132). This conviction is not only central to his philosophical worldview but also underpins his proposed educational model. In his *Medresetü'z-Zehra* project, an educational program intended to reflect an ideal model of civilizational formation, Nursî proposed the integration of religious sciences and the positive (modern) sciences (Hayrat Foundation Scientific Research Committee, 2014, s.142). This synthesis is rooted in his vision of a morally and intellectually balanced social order. As he famously stated:

"The light of conscience is religious sciences. The light of reason is civil sciences. The truth becomes manifest through the combination of the two. When separated, the first gives rise to fanaticism, and the second to deceit and skepticism." (Nursî, 2013, s.424).

In this framework, just as reason is indispensable for the development of the intellect, conscience, nourished by religion, is necessary for the cultivation of the moral sphere. According to Nursî, genuine social harmony can only emerge through the harmonious coexistence of religion and science. He critiques the modern scientific paradigm for having established itself on the foundations of secularism, arguing that progress and development have been mistakenly equated with the abandonment of religion (Tarhan, 2012, s.147).

While this secular impulse may be somewhat understandable in the context of Christian Europe, given that Christianity had historically suppressed rational inquiry, leading to its eventual reformation, Nursî emphasizes that Islam does not share the same epistemological or theological constraints. During the medieval period, while the Christian tradition rejected reason, empirical science, and disciplines such as physics and chemistry, Nursî never

dismissed these fields. On the contrary, he sought to integrate them with religious sciences as part of a comprehensive educational vision, affirming that societal peace must also be founded upon this synthesis (Tarhan, 2012, s.58).

According to Nursî, one of the gravest harms European civilization inflicted upon its own populations, and humanity at large, was the alienation of individuals from true Christianity and the pursuit of solutions grounded in irreligiosity. He believed that attempts to resolve existential questions through reason alone were ultimately futile. A person estranged from religion through rationalism alone, he argued, could neither attain inner peace nor preserve their essential human nature. Instead, such a person would live a form of spiritual torment even in the material world.

For Nursî, the roots of this existential crisis lie in two interrelated phenomena: first, the secular philosophy that emerged when European civilization severed itself from genuine Christian spirituality; second, the misguided civilizational paradigm that accompanied this philosophical shift. Far from delivering social peace, this trajectory, according to Nursî, leads only to collective spiritual collapse (Nursî, 2013, s.119–120). To illustrate the depth of this crisis, Nursî poses a rhetorical question:

“O miserable soul that spreads disbelief and infidelity! Is it possible for someone tormented in soul, conscience, intellect, and heart to be happy just because his body is adorned with superficial luxury and wealth? Can such a person truly be called happy?” (Nursî, 2013, s.119).

In this light, the various secular ideologies and philosophical movements that sought to replace religion have not only failed to bring peace but have deepened the crisis of meaning in modern society. These ideologies, unable to address humanity’s metaphysical and existential questions, have proven inadequate in satisfying the ontological needs of both the individual and the collective. The result is a society severed from meaning and spiritual depth.

Nursî argues that the absence of compelling answers regarding the purpose of human existence has inevitably led European civilization into a spiritual void. This “second Europe” is the domain of materialism, skepticism, and the denial of the afterlife. It is precisely this domain that Nursî subjects to rigorous critique.

For Nursî, the removal of religion, an institution that explains the meaning and purpose of life, from the center of human life not only leads to individual disorientation but also creates a broader existential vacuum. Since human

beings are existentially and morally connected to the entire universe (Nursî, 2013, s.201), the loss of religion not only alienates them from that cosmic network of meaning but condemns them to a life devoid of purpose, a “hellish” existence in this world itself.

Criticism of Rationalism as the Sole Criterion

Rationalism stands as one of the most influential intellectual developments to emerge from the Enlightenment, playing a formative role in the construction of modern European civilization. In this context, rationalism is generally understood as the internal authority by which human beings formulate intellectual and practical judgments, independent of any external validation. This epistemological stance, which rejects metaphysical or divine referents as sources of truth, has been the subject of significant critique within Nursî's thought (Abdurrahman, 2024, s.125). While Said Nursî recognizes reason as a vital and distinguishing attribute bestowed upon humanity, he argues that attributing to reason an autonomous and absolute authority beyond its natural limits ultimately leads to the moral and existential decline of both the individual and society.

Said Nursî identifies as a foundational flaw of modern European civilization the notion that every being, from the greatest angel to the smallest creature, is the sovereign of its own existence. He considers this individualistic axiom - elevating self-ownership and autonomy to a universal principle - to be among the most corrupt and unfounded doctrines of Enlightenment-influenced thought. Bediüzzaman considers the belief “everything is its own” as inherently flawed. He writes:

“Among causes the most noble and with regard to choice the one with the most extensive will is man. But out of the most obvious acts connected to man's will like thinking, speaking, and eating, only a hundredth single, doubtful part is subject to his will and is within his power. So how can it be said that he owns himself?” (Nursî, 2009, s.163).

This critique illustrates Nursî's rejection of human autonomy as posited by Enlightenment rationalism. He attributes such misjudgments to what he calls a form of distorted intellect, described as “one-eyed genius” and “cursed intelligence”, which, by severing the connection with the Creator, leads to the alienation of human beings from their ontological grounding.

Despite his critique, Nursî does not discount the importance of reason. On the contrary, he holds both reason and the human being in high esteem,

provided they remain anchored in their connection to the Creator. He argues that once this connection is severed, reason ceases to serve its intended purpose and becomes a source of confusion and existential disorientation. Through what he refers to as the *sırr-ı vahdet* (the “secret of unity”), humanity attains its highest ontological and spiritual potential - becoming the most perfected of all beings, the finest fruit of the universe, the addressee and companion of the Creator. In Said Nursî’s metaphysical framework, human beings possess aims, desires, and faculties so expansive that only a divine authority whose will encompasses the entirety of existence can fulfill them. Thus, reason - when functioning within the framework of divine unity - becomes a key to both sacred knowledge and the countless mysteries of the universe (Nursî, 2008, s.12).

In this light, Bediüzzaman critiques the rationalist paradigm of modern European civilization for divorcing reason from its divine referent. He contends that this disconnection renders rationalism incapable of offering lasting or meaningful solutions to the human condition. Instead, it results in transient and illusory remedies that ultimately give rise to new crises. The absence of metaphysical grounding leads to a repetitive cycle of existential dilemmas and meaninglessness, wherein each solution compounds the very problem it aims to resolve.

Criticism of Secularization

The secularist philosophy, articulated by Enlightenment thinkers and embraced by European civilization, has rendered a world-centered or secular outlook inevitable. Rooted in the notion of prioritizing the temporal over the eternal, this worldview fosters an attachment to worldly life by discouraging a focus on the hereafter. Within this framework, worldly existence is regarded as the definitive and ultimate sphere of human life (Abdurrahman, 2024, s.125). Such an understanding stands in stark contrast to the theological and existential vision of Nursî, for whom a life divorced from faith and belief in the hereafter is not only devoid of meaning but may also become a source of profound suffering and despair.

Said Nursî emphasizes that when one adopts a materialist philosophy divorced from faith, what he terms a “fanciful journey” through the universe, no being can be understood or accepted independently of the Creator. For him, the cosmos itself resists interpretations that exclude divine presence and purpose (Nursî, 1990, s.11). Once the metaphysical bond between humanity and the Creator is severed, as it is under materialist paradigms, individuals

encounter a host of existential dilemmas and unanswered questions that defy resolution within a purely immanent framework.

In a powerful allegorical passage, Nursî vividly describes the human condition under the shadow of secular materialism:

"The world of humanity appeared to me as though on a cinema screen. I looked through the telescope of the people of misguidance and saw that world to be so dark and terrifying that I cried out from the depths of my heart. "Alas!" I cried. For they had desires and hopes that stretched to eternity, thoughts and imaginings that embraced the universe, the earnest desire for everlasting happiness and Paradise, an innate capacity and powers on which no limit had been placed and which were free, yet despite their innumerable needs and their weakness and impotence they were exposed to the attacks of innumerable enemies and the blows of innumerable calamities. Under the perpetual threat of death, they lived out their brief and tumultuous lives in wretched circumstances. Ever looking to the grave, which for the misguided is the door to everlasting darkness, they suffered the continuous blows of death and separation, the most painful state for the heart and conscience. I saw that singly and in groups they were being thrown into that black well." (Nursî, 1996, s.7-8)

This passage encapsulates Nursî's core critique of secularism: in stripping human life of its transcendental referents, secular philosophies leave individuals vulnerable to existential despair. Without belief in the hereafter, human desires, by nature expansive and oriented toward eternity, cannot be adequately fulfilled. Thus, when confined to a purely worldly existence, the human soul is left in a state of perpetual dissatisfaction and psychological unrest.

According to Said Nursî, true peace, both individual and social, is unattainable when the spiritual dimension of life is ignored or denied. Human beings are endowed with capacities, such as reason and emotion, that reach far beyond the limits of worldly life. When these faculties are left unfulfilled by metaphysical and eschatological belief, a profound void emerges. In contrast, European civilization, following the Enlightenment, sought to unify society around secular ideals, systematically detaching individuals from religion, the hereafter, and belief in life after death. While this secular unity may have yielded technical and administrative advances, it has failed to respond to the deeper, spiritual needs of humanity.

The philosophical discourses that replaced religion with human-centered rationalism have proven insufficient in addressing the human longing for per-

manence, meaning, and salvation. Bediüzzaman posits that this failure has resulted in a pervasive crisis of meaning. The solution, he argues, lies in the restoration of the human connection to the Creator, to belief in the afterlife, and to a worldview that transcends the temporal. Only through such a metaphysical reorientation can humanity regain existential stability and true contentment.

Criticism of Individualism and Freedom

Individualism and the modern conception of freedom are often regarded as among the most significant intellectual legacies of the Enlightenment. While these developments have contributed to shaping contemporary Western civilization, their long-term effects remain the subject of considerable critique. As Garaudy (2022, s.77-78) argues, since the Renaissance, individuals in Western societies have increasingly found themselves condemned to solitude and alienation. This condition, he suggests, is a direct consequence of rampant individualism—a cultural paradigm that prioritizes the self over community, thereby engendering the fragmentation of both the individual and society.

From the perspective of Nursî, individualism as cultivated in Western civilization is problematic on multiple levels. In his comparative analysis of the “civilization of the present”, a term he uses to describe modern Western society, and the “civilization of the Qur’an,” Bediüzzaman identifies five foundational principles underpinning the former. Among these, he draws particular attention to the principle of “the alluring service, the encouragement of desires and whims, and the satisfaction of desires”, which he describes as a key contributor to the moral and spiritual degradation of humanity (Nursî, 2013, s.501). In his view, the unchecked pursuit of individual desire nurtured by secular individualism leads not to liberation, but to spiritual decline.

In contrast, Nursî’s Qur’anic vision advocates for a conception of the individual who, rather than yielding to personal whims, chooses the righteous path. True development and spiritual perfection, he asserts, depend on self-discipline and responsibility, not self-indulgence. This perspective seeks to establish a balance between the rights of the individual and the well-being of the collective. In this context, Said Nursî’s conception of freedom is not an endorsement of absolute autonomy but a model that harmonizes individual agency with moral accountability and social responsibility (Tarhan, 2012, s.56-57).

Said Nursî also differentiates between two types of individualism: one that is rooted in egoism and detachment, as seen in Western philosophical traditions, and another that is grounded in faith and solidarity. He contrasts

the student nurtured by Western philosophy with the student shaped by Qur'anic principles, characterizing the latter as follows:

“Whereas, looking on all the righteous worshippers in the heavens and on the earth as brothers, the Qur'an's student makes supplication for them in sincere fashion. He is happy at their happiness and he feels a powerful connection with them in his spirit, so that praying he says: “Oh God, grant forgiveness to all believing men and women!” (Nursî, 2009, s.164).

This description reflects a vision of individuality that is altruistic, spiritually connected, and communally embedded. Unlike the self-centered individual promoted by modern secular paradigms, the Qur'anic individual, in Nursî's thought, finds joy in the well-being of others and sorrow in their suffering. Such a disposition acts as a moral restraint on the individual, preventing the descent into narcissism and hedonism that can arise from an unchecked notion of personal freedom.

Ultimately, Said Nursî criticizes the Enlightenment-born individualistic worldview for its tendency to sever the ties between individuals and their moral, spiritual, and communal responsibilities. Freedom, when conceived without limits or ethical foundations, ceases to be a virtue and becomes a source of harm. Thus, he calls for a redefinition of both individualism and freedom within the framework of faith, emphasizing that true liberation lies in conscious servanthood, mutual compassion, and moral discipline.

Conclusion

This study has demonstrated that the Enlightenment principles of scientific rationality, secularism, individualism, and freedom profoundly reshaped European civilization by rejecting religion and tradition. Intellectual paradigms that included metaphysical or spiritual dimensions were abandoned for a rationalist, humanist worldview rooted in empirical science. This materialist orientation extended to the moral and spiritual realms, severing the individual's connection with God and religious values.

The marginalization of divine references weakened social cohesion as secularism overshadowed spirituality, leading to the questioning of Western civilization's moral foundations, both in Europe and beyond. In this context, the Islamic world began to reassess modernity's claims, with Nursî's writings offering a significant critique of the Enlightenment-based foundations of European civilization.

In his *Risale-i Nur Külliyatı*, Said Nursî critiques the Enlightenment-influenced model of European civilization, particularly its implications for faith, society, culture, and politics. His criticism is not a wholesale rejection; he appreciates Europe's scientific and technical advancements. Instead, his critique targets the "Second Europe," a conception of civilization he views as harmful for its neglect of spiritual and metaphysical realities.

Said Nursî argues that a meaningful life is unattainable for individuals who sever their connection with God. He posits that such individuals not only suffer personally but also threaten social harmony. The moral and existential crises of modern individuals, he claims, stem from a civilization that disregards ultimate realities like God, the afterlife, and death. Since humans possess intellectual, emotional, and spiritual faculties connecting them to the universe, any philosophy ignoring these dimensions is insufficient. A materialist philosophy that neglects these inherent human needs for meaning, imagination, and cognition fails to bring happiness and undermines society's moral fabric.

In this regard, Nursî's intellectual framework, rooted in Islamic civilization and faith, offers a counter-narrative to Enlightenment secularism. His vision calls for restoring the individual's spiritual connection with God, which he sees as the cornerstone of personal and social well-being. His critique is not merely oppositional but a constructive appeal to return to the essential values of Islamic civilization.

The findings suggest that Nursî's thought provides an interdisciplinary framework for understanding the tension between spirituality and modern civilization. His perspective offers critical insights into the moral dilemmas created by the Enlightenment and proposes a spiritually grounded alternative from the Islamic intellectual tradition. This study thus underscores the importance of reevaluating civilization through diverse cultural and religious traditions to foster a meaningful dialogue between Islamic thought and the modern secular world.

Based on these conclusions, the following recommendations are proposed for future research:

- The impact of Enlightenment transformations on non-European societies could be analyzed through Bediüzzaman's critical framework.
- The relationship between Nursî's spirituality-centered critiques and contemporary social structures warrants deeper investigation.

- A comparative analysis of Enlightenment ideals and Nursî's alternative conception of civilization could shed light on their respective implications for modern society.

References

- Abdurrahman, T. (2024). *Modernlik Ruhu - İslami Bir Modernlik İnşasına Giriş*. trans. Mehmet Emin Maşalı ve Münteha Maşalı, Pınar Publishing.
- Adorno, T. W. and Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği*. trans. Nihat Ülner and Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Publishing.
- Ağaoğulları, M. A. (ed). (2019). *Aydınlanma: Düşünceler yumağı. Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, 9th ed., İletişim Publishing.
- Barnett, S. J. (2003). *The enlightenment and religion the myths of modernity*. Manchester University Press.
- Bayezit, G. (2023). Aydınlanmanın Toplumsal düşünceye etkisi: cemaat ve cemiyet ekseninde sosyolojik bir tartışma. *Individual and Society: Journal of Social Sciences* 13(2), 5-25. <https://doi.org/10.20493/birtop.1376310>
- Can, M. (2020). Akıl, birey ve bireycilik kavramlarının aydınlanma felsefesi ışığında yeniden yorumlanması. *FLSF: Journal of Philosophy and Social Sciences* 29, 181-200.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. 3rd rev. ed., Engin Publishing.
- Cevizci, A. (2017). *Aydınlanma felsefesi*. Say Publishing.
- Çiğdem, A. (2008). *Akl ve toplum özgürleşimi - Jürgen Habermas üzerine bir çalışma*. İletişim Publishing.
- Çüçen, K. (2006). Batı aydınlanmasının düşünsel kökenleri ve eleştirisi. *Muğla University Journal of Social Sciences Institute*, no. 16, 25-34.
- Duman, F. (2004). Edmund Burke: Muhafazakârlık, aydınlanma ve siyaset. *Conservative Thought Journal* 1(1), 31-53.
- Edip, E. (2011). *Risale-i Nur müellifi Said Nur: Hayatı, eserleri, mesleği*. Beyan Publishing.
- Garaudy, R. (2022). *Geleceğimizde İslam var*. Timaş Publishing, İstanbul.
- Garaudy, R. (2024). *İnsanlığın medeniyet destanı*. Timaş Publishing.
- Gökberk, M. (2010). *Felsefe tarihi*. 20th ed., Remzi Publishing.
- Gümüşlü, B. (2008). Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti [Enlightenment and the Republic of Turkey]. *Hacettepe University Journal of Turkish Studies (HÜTAD)*, no. 8, 123-144.
- Hamid, Z. (2014). Muslim response to the west: A comparative study of Muhammad 'Abduh and Said Nursî. *Journal of Islamic Thought and Civilization (JITC)* 4(2), 1-8, Issue DOI: <https://doi.org/10.32350/jitc.42>
- Hayrat Foundation Scientific Research Committee. (2014). *Bediüzzaman Said Nursî ve hayru'l-halefi Ahmed Hüsrev Altınbaşak*. Hayrat Publishing.
- Heywood, A., (2015). *Siyasetin temel kavramları*. trans. Hayrettin Özler, Adres Publishing.

- Hof, U. Im. (1995). *Avrupa'da Aydınlanma*. trans. Şebnem Sunar, Afa Publishing.
- İşçi, M. (2016). *Siyasi düşünceler tarihi*. 4th ed., Der Publishing.
- Kalın, İ. (2019). *Barbar, modern, medeni medeniyet üzerine notlar*. 1st special ed., İnsan Publishing.
- Kalın, İ. (2024). *İslam ve Batı*. 2nd ed., İnsan Publishing.
- Kalın, İ. (2023). *Akıl ve erdem*. 3rd ed., İnsan Publishing.
- Kara, İ. (2014). *Türkiye'de İslamcılık düşüncesi: Metinler, kişiler - 2*. Dergâh Publishing.
- Küçükkalp, K. ve Cevizci, A. (2010). *Batı düşüncesi - Felsefî temeller*. İsam Publishing.
- Locke, J. (2004). *Hoşgörü üstüne bir mektup*. Liberte Publishing.
- Mardin, Ş. (2017). Türkiye'de din ve toplumsal değişme / Bediüzzaman Said Nursî olayı. İletişim Publishing.
- McClean, R. (2010). *The Enlightenment*. The Higher Education Academy.
- Nursî, B. S. (1990). *Hutbe-i şamiye*. Envar Publishing.
- Nursî, B. S. (1996). *The Damascus Serman*. trans. Vahide Şükran, Sözler Publishing.
- Nursî, B. S. (2007). *Lem'alar mecmuası - Ottomon edition*. Altınbaşak Publishing.
- Nursî, B. S. (2008). *Şualar-1 - Ottomon edition*. Altınbaşak Publishing.
- Nursî, B. S. (2009). *The flashes collection*. Sözler Publishing.
- Nursî, B. S. (2013). *Mektubat-2 - Ottomon edition*. Altınbaşak Publishing.
- Nursî, B. S. (2013). *Asa-yı Musa - Ottomon edition*. Altınbaşak Publishing.
- Outram, D. (2019). *The Enlightenment*, 4. Edition, Cambridge University Press.
- Porter, R. (1990). *Studies in European history the Enlightenment*. Macmillan Press.
- Shariati, A. (1980). *Medeniyet ve modernizm*. trans. Fatih Selim and Abdurrahman Arslan, Düşünce Publishing.
- Sönmez, A. (2017). *Said Nursî'nin Hutbe-i Şamiye eserinde İslam dünyasının geri kalmışlık sorunun söylemsel analizi* [Unpublished Master's Thesis]. Marmara University.
- Taplamacıoğlu, M. (1963). *Din sosyolojisi*. University Faculty of Theology Publications.
- Tarhan, N. (2012). *Çağın vicdam Bediüzzaman*. Nesil Publishing Group.
- Tezcan, V. (2023). Aydınlanma aklı ve çağı. *Premium E-Journal of Social Sciences* 7(34), 1179-1190.
- Tuçcu, T. (2003). *Batı Felsefesi Tarihi*. 4th ed., Alesta Publishing.
- Uslu, A. (2021). *Siyasal düşüncelerin toplumsal tarihi III. cilt - Soyut evrenselciliğe karşı eşitlik talepleri (1789-1917)*. 1st ed., Yordam Books.
- Vahide, Ş. (2005). *Islam in modern Turkey An intellectual biography of Bediuzzaman Said Nursî*. Alban State University of New York Press.
- Vural, M. (2002). Aydınlanma felsefesi ve siyasal muhafazakârlık. *Felsefe Dünyası [Philosophy World]* 1(35), 127-136.
- Yayla, A. (2019). *Siyasi düşünce sözlüğü*. 7th ed., Adres Publishing.
- Zeitlin, I. M. (1968). *Ideology and the development of sociological theory*. Prentice-Hall.

İSRAİL'İN AZERBAYCAN İLE STRATEJİK İŞBİRLİĞİ: İBRAHİM ANLAŞMALARINI ÇERÇEVESİNDE NEOREALİST BİR ANALİZ

SEHER BULUT

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Medipol Üniversitesi,
Mail: seher.bulut@ankaramedipol.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5962-2013>

Öz

Bu makale, İsrail'in 1990'lı yıllardan bu yana Azerbaycan ile geliştirdiği stratejik ilişkileri, neorealist kuram çerçevesinde, İbrahim Anlaşmaları sonrasında şekillenen bölgesel jeopolitik bağlam üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Neorealizm, devletlerin uluslararası sistemde güvenlik arayışında ve güç dengesi kurma çabasında bulunduğunu varsayar. Bu bağlamda İsrail'in Azerbaycan ile kurduğu yakın ilişkiler, sadece ekonomik veya diplomatik değil; aynı zamanda güvenlik temelli bir dış politika stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Çalışma, İsrail'in bu iş birliğini Güney Kafkasya bölgesindeki güvenliği bağlamında denge unsuru olarak nasıl konumlandığını ve enerji güvenliği, askeri iş birliği gibi alanlardaki ortaklıkların, bölgesel güç mücadelesi içindeki yerini ortaya koymaktadır. 7 Ekim Gazze Savaşı sonrası İsrail'in İbrahim Anlaşmaları aracılığıyla Arap dünyasıyla ilişkilerini normalleştirme sürecinin karşı karşıya kaldığı sorunlar, İsrail'in Azerbaycan gibi Müslüman ancak Arap olmayan ülkelerle kurduğu ittifakları daha stratejik hâle getirmiştir. Çalışma, devletlerin dış politika tercihlerinin yapısal etkenlerle nasıl şekillendiğini göstermek adına neorealist yaklaşıma dayalı bir perspektif ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Azerbaycan, İbrahim Anlaşmaları, Neorealizm, 7 Ekim Gazze Savaşı

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 18.08.2025
Kabul Tarihi: 30.10.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atıf Bilgisi

BULUT Seher, (2025). "Israel's Strategic Engagement With Azerbaijan: A Neorealist Analysis Within the Abraham Accords Framework". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (336-358).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

ISRAEL'S STRATEGIC ENGAGEMENT WITH AZERBAIJAN: A NEOREALIST ANALYSIS WITHIN THE ABRAHAM ACCORDS FRAMEWORK

SEHER BULUT

ABSTRACT

This article aims to analyze Israel's strategic relations with Azerbaijan, developed since the 1990s, through the lens of Neorealism and within the regional geopolitical context shaped by the Abraham Accords. Neorealism posits that states act within an anarchic international system, primarily seeking security and striving to maintain a balance of power. In this context, Israel's close ties with Azerbaijan are not solely rooted in economic or diplomatic interests, but also constitute a security-oriented foreign policy strategy. This study reveals how Israel positions this cooperation as a balancing factor in the context of security in the South Caucasus region and examines the role of partnerships in areas such as energy security and military cooperation within the broader regional power struggle. Following the October 7 Gaza War, the challenges facing Israel's normalization process with the Arab world under the Abraham Accords have further increased the strategic significance of its alliances with Muslim but non-Arab countries like Azerbaijan. This study offers a neorealist perspective to demonstrate how structural factors shape state foreign policy behavior.

Keywords: Israel, Azerbaijan, Ibrahim Accords, Neorealism, October 7 Gaza War

Introduction

Following its establishment in 1948, Israel faced significant challenges in establishing diplomatic relations with its neighboring countries and thus consolidated its foreign policy primarily through European countries. The 1967 War marked a significant turning point in Israeli foreign policy; from this point onward, Israel began to pursue closer and more strategic relations with the United States. Following the conflicts with regional countries during the Cold War years and the subsequent invasion of Lebanon, Israel, believing that regional threats had diminished, began to focus more on internal security concerns, thereby intensifying its activities in the Gaza Strip and the West Bank.

After 2000, developments in geopolitically sensitive regions such as the Middle East led states like Israel to seek new directions and alliances in their foreign policy strategies. One of the notable examples of this transformation was the normalization process known as the Abraham Accords, initiated by Israel in 2020 with the United Arab Emirates and Bahrain (U.S. Department of State, 2020). The primary goal of these agreements was to normalize relations between Israel and certain so-called moderate Arab countries. In return, these countries would gain access to advanced technologies and new trade opportunities, based on the shared perception of Iran as a strategic threat.

The normalization process between Israel and regional countries within the framework of the Abraham Accords evolved into a new phase after the outbreak of the Gaza War on October 7, 2023. While the consequences of this process for Israeli foreign policy continue to be evaluated, some countries have distanced themselves diplomatically, economically, and socially from Israel. In a period marked by rising global opposition to Israel, Azerbaijan's opening of an embassy in Israel has stood out as a significant development (Israel National News, 2025). Recent Israeli statements highlighting the importance of Israel-Azerbaijan relations are noteworthy in the context of expanding the scope of the Abraham Accords beyond the Middle East, particularly toward the South Caucasus. Statements by Israeli Prime Minister Netanyahu indicating a goal to include Azerbaijan in this normalization process can also be interpreted as an extension of Israel's efforts to redefine its regional strategy and security architecture. In this context, Israel's effort to form alliances with not only neighboring countries but also with Muslim-majority, secular, and strategically important countries is particularly noteworthy.

This article aims to analyze the diplomatic aspects of the evolving relationship between Israel and Azerbaijan through the lens of Neorealism, as

is functional in understanding Israel's strategies of alliance expansion and regional containment. In this context, the study seeks to answer the following key questions: How has Israel's regional security reality evolved following the October 7 Gaza War? How are Israel-Azerbaijan relations being reshaped within the framework of the Abraham Accords? How are the Neorealist assumptions of security and balance of power reflected in this process? What are the potential reasons behind Azerbaijan's possible inclusion in this alliance?

The main argument of this study is that, although Israel has made efforts to expand the Abraham Accords following the Gaza War of October 7, 2023, this appears to be far more complex in the case of Azerbaijan. While the Abraham Accords have been presented by the U.S.-Israel alliance as a framework that contributes to regional security, their primary objective has been to further strengthen the security of the alliance itself. However, Azerbaijan's relations with Iran—which differ significantly from Israel's stance—as well as its close ties with Türkiye, which has become a major regional power, cast a shadow over this process.

Theoretical Framework

Neorealism is one of the major theories of international relations that explains state behavior based on the anarchic nature of the international system, with a central focus on the pursuit of security. Institutionalized by Kenneth Waltz's 1979 work *Theory of International Politics* (Waltz, 1979), this approach argues that state behavior stems more from systemic structures than from individual or domestic attributes. According to the neorealist perspective, there is no central authority in the international system, which creates an anarchic structure. Within this structure, states must rely on their own capabilities to ensure their security and maintain their sovereignty. This fundamental uncertainty inherent in the system compels states to constantly seek to increase their relative power and to balance against potential threats.

The post-Cold War international order has been characterized by shifting alliances, emerging regional power vacuums, and the rise of new security threats. Particularly in geopolitically fragile regions such as the Middle East and the South Caucasus, the neorealist logic suggests that states act not based on ideological or cultural affinities, but rather in response to the structural pressures and opportunities presented by the international system.

One of the core concepts of neorealist theory is *balancing*, which can be pursued either internally (by increasing military capabilities) or externally

(through alliances). External balancing becomes especially prominent in regions where threat perceptions are high and mutual trust is low. In such environments, alliances are not built on enduring friendships but on instrumental and interest-based relations. In this regard, the strategic partnership between Israel and Azerbaijan can be interpreted as an example of external balancing based on overlapping security interests. Despite cultural, religious, and historical differences, both states derive mutual benefits through cooperation in military, intelligence, and energy sectors. For Israel, Azerbaijan provides a strategically significant geopolitical position vis-à-vis Iran; for Azerbaijan, Israel constitutes an important defense partner in the context of its ongoing conflict with Armenia and Iran's influence in the region.

The *Abraham Accords*, signed in 2020 between Israel and several Arab states under the leadership of the United States, initiated a significant transformation in regional alliance patterns. Although Azerbaijan was not initially considered a part of this process, following the outbreak of the Gaza War on October 7, 2023, the reactions from regional states have led Israel to consider the possibility of geographically expanding the scope of the accords. From Israel's perspective, the core objectives of the accords—pragmatic cooperation, a shared understanding of security, and indirect balancing against Iran (Bermant, 2023)—are aligned with the historical background and current rationale of Israel-Azerbaijan relations.

When evaluated within the framework of the Abraham Accords, the strategic cooperation between Israel and Azerbaijan illustrates that regional partnerships are shaped not by ideological affinities but by calculations of security, power, and survival within the anarchic structure of the international system. From a neorealist analytical perspective, such relations are a structural outcome of states' rational and interest-driven behavior.

Israel's Strategic Recalibration in the Wake of the Abraham Accords

From Israel's perspective, the Cold War era is considered a period during which it fought several wars with neighboring Arab countries such as Egypt, Syria, Jordan, and Lebanon—most of which resulted in Israeli military superiority and territorial gains. A de facto balance was established between Israel and Syria following the 1973 Yom Kippur War (Bulut, 2018); diplomatic relations were established with Egypt in the aftermath of the 1979 Camp David Accords. Jordan, which signed a peace agreement with Israel in 1994, also found

itself in a relatively comfortable position due to the relocation of the Palestine Liberation Organization (PLO) from Jordan to Tunisia during the Israeli invasion of Lebanon. Following these developments, Israel's foreign policy focused on normalizing ties with countries like Greece, the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (GCASC), Guatemala, Honduras, and Kosovo. This strategy aimed to maintain traditional alliances while reducing diplomatic isolation and enhancing international legitimacy.

A central component of Israel's efforts to ensure its security has been the *Abraham Accords*, launched with the United Arab Emirates and Bahrain (U.S. Department of State, 2020). Although framed as a normalization and reconciliation process, the Abraham Accords served a dual purpose from the perspective of the United States—the primary sponsor of the initiative: bypassing the Israeli-Palestinian conflict and reinforcing the regional security guarantor roles of both the U.S. and Israel. The inclusion of Morocco and Sudan into the process illustrated that the Abraham Accords had evolved into a modular normalization platform, open to expansion rather than a fixed bilateral structure. The flexible design of the agreements allowed them to be tailored to the domestic political conditions and societal sensitivities of each participant country.

The Accords aimed to go beyond the formal relations Israel had previously maintained only with Egypt (1979) and Jordan (1994), and establish an open, institutionalized partnership architecture with the Gulf monarchies. As Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu stated in June 2021, “The Abraham Accords enabled us to get out of the equation of land for peace to peace for peace, and we did not give up a span” (Middle East Monitor, 2021). Beyond the strategic calculus that led key Gulf countries to join the Accords, they also marked a strategic victory for Israel by reshaping the Arab-Israeli political landscape in a way that facilitated engagement with Saudi Arabia—its ultimate diplomatic target (Alghashian, 2023).

In 2022, under U.S. initiative, the Negev Forum was launched to further strengthen the Abraham Accords and expand the participation of other Gulf Cooperation Council (GCC) countries (U.S. Senate Foreign Relations Committee, 2023). One of the forum's key outcomes was to further develop the existing agreements, encourage other Arab countries to join the process, and create consensus on countering Iran's destabilizing activities in the region (Sinaice, 2022).

While this U.S.-mediated process was promoted as a step toward deep cooperation not only in diplomacy but also in trade, technology, security, tourism, and energy, it also serves specific objectives within the context of Israeli security strategy. In his first speech as head of the current coalition, Netanyahu outlined four overarching policy goals, three of which were directly related to foreign policy: first, to stop Iran—which he described as an existential threat to Israel; second, to restore security and governance within the Israeli state; and finally, to significantly expand the circle of peace, an implicit reference to normalizing relations with Saudi Arabia (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2022).

Although there are no formal defense pacts, there has been an increase in intelligence sharing, joint military training (such as naval exercises with the UAE and Bahrain), and cybersecurity cooperation. Improved ties with Gulf states, particularly the UAE, bring Israel geographically closer to Iran, offering strategic advantages in surveillance and the potential establishment of forward operating bases. Cooperation with Sudan and Bahrain enhances Israel's monitoring and defense capabilities in the Red Sea and Arabian Peninsula—critical regions for both trade routes and defense against Houthi threats. The Abraham Accords have effectively created a *de facto* regional alliance against common threats, particularly Iran and its proxies like Hezbollah.

However, Iran- identified as the “common threat”—represents varying interests and risks for each country, and this perception alone does not fully explain the motivations of the Arab signatories (Dana, 2023). In this respect, the driving force behind the Accords appears to be the U.S.-led effort to construct a regional order capable of filling power vacuums and countering hostile actors. This has involved providing critical assistance to signatory countries and strengthening mutual arms agreements to form a comprehensive military and security alliance (Goldberg, 2020). In return, Arab countries have both declared their alignment with the U.S. role in the region and sought access to Israeli military technology and expertise to counter the threats they perceive. This dynamic could further militarize the region and potentially escalate existing conflicts. The Accords, in this sense, aim to expand Israel's sphere of influence and enable the country to project its military superiority. The failure of U.S. President Donald Trump to secure a second term in the November 2020 elections (Khanin, 2025a) raised serious questions about the future of the Abraham Accords. Moreover, the outbreak of the Gaza War on October 7, 2023, further amplified concerns over whether the process could withstand deeper crises.

October 7: Accords on the Edge?

The outbreak of hostilities in the Gaza Strip on October 7, 2023, marked a turning point in the trajectory of the Abraham Accords. Due to widespread sympathy in the Arab public for the Palestinian cause (Robbins, 2021), the political cost of normalization increased significantly following the war. Although Arab-Israeli contacts rooted in the Abraham Accords were not entirely severed, a relative cooling occurred in intergovernmental and business relations. During the Gaza war, the United Arab Emirates publicly condemned Israel but maintained diplomatic ties. While Emirati institutions continued cooperation with Israeli counterparts, key projects—such as the joint development of Israel’s largest offshore gas field by Abu Dhabi National Oil Company (ADNOC), (British Petroleum) BP, and NewMed Energy—were suspended. Travel from Israel to Dubai also declined significantly. Bahrain recalled its ambassador, and Israeli tourism to Morocco decreased, although broader relations remained stable. The normalization process stalled, with countries like Oman postponing decisions until after the U.S. elections (Ismaik, 2022). Saudi Arabia’s pre-war rapprochement with Israel was disrupted, and Riyadh renewed its demand for a firm Israeli commitment to a Palestinian state as a condition for normalization.

It would be inaccurate to interpret these developments as a full return to the pre-Accords status quo. However, the events following October 7 revealed the extent to which Israel’s efforts to normalize relations with regional actors were being tested. While the reaction from Arab states with formal ties to Israel did not escalate to the level of severing diplomatic agreements, it now seems unlikely that more Arab governments—particularly from the Middle East and the Gulf Cooperation Council (GCC)—will join the Abraham Accords in the near future. The growing unpopularity of Israel among Arab publics is a reality already well understood by Arab leaders (Cafiero, 2024). Aware of this perception, Israeli leadership has sought to geographically expand the Accords beyond the Middle East in order to avoid a stagnation similar to what occurred following its 1994 peace agreement with Jordan.

Amid the Gaza War, the return of Donald Trump to the White House on January 20, 2025, revived efforts to restart the Abraham Accords process. The Trump administration’s supportive statements regarding Israel’s security—seeing Israel as its primary Middle East ally—were closely followed in Tel Aviv. Interpreting this support as a signal, Israel began urging Washington to redirect its attention toward actors that could positively contribute to Isra-

el's envisioned role in Trump's proposed "New Middle East." It is evident that Israel has not abandoned its plans to expand the Abraham Accords as a strategic U.S.-Israel-Arab regional initiative. On May 5, 2025, during Israel's 77th Independence Day celebrations, U.S. Special Envoy to the Middle East, Steve Witkoff, emphasized that policymakers in both Washington and Arab capitals remained motivated to continue and expand the process, as failure to do so would "reward Hamas" (Khanin, 2025a).

Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu had already outlined these expansion plans during a July 2024 speech to the U.S. Congress, in which he argued that normalization could be extended based on the shared threat posed by Iran. He proposed that all countries opposing Iran should unite under a security pact he termed the "Abraham Alliance," the natural extension of the original normalization agreements mediated during the Trump era. Netanyahu emphasized that "all countries that are at peace with Israel, and all those that will make peace with Israel, should be invited to join this alliance" (Hernandez, 2024).

Although there have been no clear indications that countries participating in the Negev Forum are reconsidering their commitment to the Accords following the Gaza War, the apparent difficulty in bringing new regional actors into the process in the short term has prompted Israel to shift its strategy toward incorporating other Muslim-majority states. Former Israeli Foreign Minister Eli Cohen's visit on April 19 to Azerbaijan—a majority-Muslim country bordering Iran—illustrates this shift. Following the visit, Cohen stated: "In the past, as the Foreign Ministry, we highlighted the Gulf countries and Africa as areas for expanding the Abraham Accords. With this visit... we are expanding toward the Eurasia region" (Schneider, 2023). Cohen's remarks underscored Israel's renewed commitment to broadening the *peace-for-peace* paradigm beyond its original geographic scope (Alghashian, 2023).

During this process, the U.S.-Israel alliance made efforts to include Azerbaijan in the Abraham Accords. In mid-March 2025, U.S. Special Envoy Steve Witkoff visited Baku alongside his Israeli and Azerbaijani counterparts. The meetings reportedly focused on enhancing trilateral cooperation and aligning strategic priorities in light of increasing instability in the region. Azerbaijan's potential accession to the Abraham Accords could geographically expand the normalization framework and serve as a counterbalance to Iran's regional influence (The Jerusalem Post, 2025a). In March 2025, a motion was introduced in the Knesset calling for the strengthening of the "strategic alliance

with Azerbaijan” and advocating for Baku’s inclusion in the normalization process (The Jerusalem Post, 2025b). The following day, Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu’s office confirmed that discussions with the United States were ongoing to “establish a robust framework for trilateral cooperation between Israel, Azerbaijan, and the U.S.” It is reasonable to assume that Baku may anticipate tangible benefits from early participation in the framework—similar to those enjoyed by Muslim-majority states that joined the Abraham Accords in 2020 like lifting of U.S. sanctions imposed under Section 907.

Despite the close ties between Azerbaijan and Israel, this alignment has received inconsistent support from Israel’s key ally, the United States. In 1992, the U.S. Congress passed a legislative measure in response to Azerbaijan’s blockade of Armenia during the Nagorno-Karabakh conflict. According to Section 907 of the Freedom Support Act, U.S. assistance to Azerbaijan was prohibited unless “the Government of Azerbaijan took demonstrable steps to cease all blockades and other offensive uses of force against Armenia and Nagorno-Karabakh” (US Congress, 1992). Beginning in 2002, this provision was waived annually under national security grounds, primarily due to Azerbaijan’s cooperation in counterterrorism efforts and energy diversification. This waiver facilitated enhanced bilateral cooperation, including Baku’s decision to allow U.S. forces to use Azerbaijani territory for operations in Afghanistan. However, following the U.S. withdrawal from Afghanistan and under the Biden administration, Section 907 was reinstated in 2024, leading to a downturn in U.S.-Azerbaijan relations (Huseynov, 2025).

On March 13, 2025, during his address at the 12th Global Baku Forum, President Ilham Aliyev expressed frustration over the inconsistent U.S. policy: “So, when you need us, you lift the sanctions. And when you don’t, you reimpose them. How are we supposed to build long-term relations with you this way?” (President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, 2025). Despite the close relationship, Azerbaijan remains subject to sanctions under Section 907 of the Freedom Support Act, which restricts direct U.S. government assistance (Caucasus Watch, 2025). Nevertheless, President Aliyev also voiced optimism that relations between Baku and Washington would improve under a new U.S. administration: “We hope to rebuild our strong partnership under the new administration.” (President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, 2025). Israeli policymakers like Knesset members such as Simon Moshiaşvili argued that continuing these sanctions was contradictory, given Azerbaijan’s deepening ties with both Israel and the West. They called for the

permanent repeal of Section 907 and advocated for Azerbaijan's formal inclusion in the Abraham Accords as part of a broader strategy to institutionalize U.S.-Israel-Azerbaijan trilateral cooperation.

In August 2025, following the peace agreement signed between Azerbaijan and Armenia at the White House, U.S. President Donald Trump announced the lifting of restrictions on defense cooperation between the United States and Azerbaijan. This development demonstrates Washington's recognition that Azerbaijan has consistently sought pragmatic relations with the United States (AzeMedia,2025). Moreover, this development constitutes a noteworthy achievement for Israel, which had persistently advocated such a policy shift and, although it remains unclear whether Israel's pressures towards U.S. were ultimately successful, thereby realized a strategic objective it had pursued over an extended period.

The 'Periphery' Country of Israeli "Peace Paradigm": Strategic Alliance With Azerbaijan

Azerbaijan stands out as the leading country in this third category of potential members in the expanded Abraham Accords, having developed the most comprehensive and multifaceted relationship with Israel since the initiation of diplomatic ties. Since the outbreak of the ongoing war between Israel and Hamas in Gaza, and despite the widespread anti-Israel sentiment across the Muslim world, Azerbaijan has taken a markedly different stance (Kaleji,2024). Contrary to calls from Türkiye—its close ally—to halt energy exports to Israel, Azerbaijan has instead significantly increased its oil shipments to Israel and, notably, opened an embassy in Tel Aviv during the height of the conflict. These actions were perceived by Israel as particularly significant. Not only were there no public protests in Azerbaijan in reaction to the developments in the Middle East, but there were also explicit expressions of solidarity with Israel. This further underscores the unique character of Israel-Azerbaijan relations within the broader regional context.

Bilateral relations between Azerbaijan and Israel were initiated shortly after Azerbaijan gained independence in 1991 and were elevated to the diplomatic level in 1992. The foundation of this relationship rests on mutual strategic needs. From Israel's perspective, Azerbaijan is a vital element in its regional security strategy, particularly due to its geographical proximity and shared border with Iran. For Azerbaijan, Israel represents a valuable partner, especially in military technology and security cooperation. In 1993, Israel de-

cided to open an embassy in Baku, while Azerbaijan refrained from opening an embassy in Tel Aviv, opting instead to maintain unofficial communication through the Israeli offices of Azerbaijan Airlines (Murinson, 2014, p. 14). Since the establishment of diplomatic ties, most high-level official visits have been initiated by Israel (Murinson, 2010, p. 127). This rapprochement reached a level in the late 1980s where the Israeli government decided to provide Azerbaijan's forces with Stinger surface-to-air missile launchers during the First Nagorno-Karabakh War (1988–1994). Israeli analysts have described Azerbaijan as a “covert pillar” of Israel's regional security architecture (Azernews, 2011), and as a country of key importance for U.S. strategic interests in the region (Khanin, 2025b). Despite certain reservations, Azerbaijan remains the only country in the region that has maintained a multidimensional partnership with Israel for many years. For Israel, the value of a multi-level partnership with Azerbaijan is primarily driven by concerns related to Iran and the pursuit of energy security, which underpins their economic relations.

Iranian Issue

In 2009, Azerbaijani President Ilham Aliyev used an iceberg metaphor to describe bilateral relations, stating that “nine-tenths of the relationship lies below the surface” (Perry, 2012). It would not be incorrect to suggest that Iran has played a role in the fact that relations with Israel have not proceeded through official channels and that Azerbaijan long refrained from formalizing its diplomatic ties with Israel. Azerbaijan shares a more than 700 kilometer border with Iran and Iran's largest ethnic minority, the ethnic Azerbaijanis, constitute approximately 18 million of Iran's population. The regional ambitions of Iran, Azerbaijan's Shia Muslim neighbor on the Caspian Sea coast, appear as a point of convergence between Azerbaijan and Israel. From Israel's perspective, the Iranian regime has increasingly been viewed as an existential threat, particularly due to its openly anti-Zionist rhetoric since the 1979 Islamic Revolution, its nuclear activities, and its support for anti-Israel groups such as Hezbollah. This shared perspective has significantly nourished the security relations between Azerbaijan and Israel and has also echoed in Iran, which perceives the growing security cooperation between the two countries as a challenge to its regional influence (Kamali, 2025).

Despite these similarities, the two countries' perceptions of Iran contain serious nuances. While Israel openly declares the Iranian regime as an enemy (Freedland, 2025), President Aliyev of Azerbaijan emphasizes the continuation of official relations between the two countries. However, this does not mean

that Azerbaijan fails to recognize the elements supported by Iran as threats to its national security.

One of the most striking dimensions of the security relations between the two countries is the allegation of Israeli military intelligence activities on Azerbaijani soil. Azerbaijan plays a pivotal role in Israel's broader strategy of moving closer to Iran, aimed at encircling Tehran by deepening ties with its neighboring states (Shahbazov, 2011). Reports that Israel has established various intelligence listening and observation stations, particularly in areas close to the Iranian border, indicate that the relationship between the two countries carries a serious geopolitical dimension. This situation underscores the importance Israel places on Azerbaijan as part of its containment strategy toward Iran. From the Israeli perspective, Azerbaijan serves as a potential platform for conducting operations against Iran and acts as an advanced outpost in the Caucasus that could be utilized in the event of a possible conflict with the Islamic Republic of Iran. Although this assumption may seem exaggerated, analyses suggesting that in the 1990s, with the permission of the Baku administration, Israel established intelligence-gathering stations along the Iran-Azerbaijan border lend some concrete basis to this viewpoint (The Times, 2012). Against this backdrop, the geopolitical importance of relations with Azerbaijan continues to be emphasized by Israel. Iranian authorities have repeatedly accused their northern neighbor of serving as a forward base for Israeli reconnaissance and sabotage operations targeting Tehran (Reuters, 2021). The fact that this potential trajectory is viewed as entirely realistic in Tehran and has led to clear concerns is thought-provoking.

Economic Relations: Exports of Israel's Military-Industrial Production and Energy

For Israel and the United States, however, Azerbaijan's strategic importance extends beyond countering Iran. Baku and Tel Aviv have established an economic partnership shaped around two strategic areas: military-technical cooperation and energy. Azerbaijan, a key player in Europe's energy security, supplies oil and gas to EU member states, offering a substantial alternative to Russian energy exports (Stevens, 2024). Positioned at the heart of the Middle Corridor—a vital trade route connecting Europe to Central Asia through the South Caucasus—Azerbaijan plays a critical role in global supply chains. Since the 1990s, Azerbaijan has also played a key role in Israel's energy security. Indeed, Israel imports more than 40% of its oil needs from Azerbaijan via the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline (Geybullayeva, 2024).

Azerbaijani gas, which contributes significantly to the Israeli economy, continued to flow to Israel even during the period of the Second Intifada (2000–2004). Following the events of October 7 in Gaza (a period during which the Israeli armed forces particularly needed uninterrupted fuel supplies), Azerbaijan increased its oil exports. Israel and Azerbaijan have also reached an unprecedented deal in their economic cooperation. At the end of January 2025, the Azerbaijani state oil and gas company SOCAR acquired a 10% stake in the international consortium responsible for developing the Israeli Tamar gas field, which was discovered in 2009 on the Mediterranean shelf (News AZ, 2025). As part of the same deal package, SOCAR, in partnership with BP, won a new natural gas exploration tender in Israeli waters in March 2025 (Sternlicht, 2025). From the very beginning, it was evident that this cooperation extended far beyond purely economic concerns (Khanin, 2025b). This is also the first deal for SOCAR to participate in the exploration and development of hydrocarbon deposits located outside the territory of Azerbaijan.

The partnership Azerbaijan has built with Israel provides Baku with access to modern weapons systems equipped with advanced technology. Since 1991, Azerbaijan has purchased approximately 7 billion USD worth of military equipment from Israel. Since the late 2000s, Azerbaijan has been one of the largest importers of Israeli military products. In the 2010s, 60–69% of its military imports consisted of Israeli-made materials (Khanin, 2025b) and it becomes more meaningful when evaluated in context: In 2020, the trade volume between Israel and Azerbaijan (excluding oil, but including diamond imports) reached approximately 200 million USD. In the same year, Israel's total arms exports amounted to 8.3 billion USD, marking the second highest year after 2017 (9.2 billion USD).

Considering the qualitative metrics of Israel-Azerbaijan military-technical cooperation, Azerbaijan's procurement of weapons from Israel is driven by several significant factors: balancing and diversifying arms agreements signed with Russia; gaining technological superiority over Armenian-backed forces positioned in Nagorno-Karabakh; and defending offshore hydrocarbon reserves in the Caspian Sea against potential threats. The latter concern resembles Israel's sense of pressure from Iran in the Eastern Mediterranean. However, the Aktau Convention signed on August 12, 2018, among the countries bordering the Caspian Sea, significantly eliminated the risks that Iran's maritime claims could pose for Baku (President of Russia, 2018).

Israel is currently considered one of the main suppliers of the Azerbaijani navy. According to the Stockholm International Peace Research Institute, between 2016 and 2020, Israel supplied more than 60 percent of Azerbaijan's major arms imports (Berman, 2023). In addition to the six OPV-62 offshore patrol vessels and Shaldag fast patrol boats, another key area of military-technical cooperation between the two countries is anti-tank warfare and unmanned aerial vehicles (UAVs). UAVs constitute the most striking element of Israel-Azerbaijan military cooperation. Since ordering its first Aerostar reconnaissance UAV from Israel's Aeronautics Defence Systems company in 2007, Azerbaijan has largely equipped its armed forces with Israeli-made drones. Just before the Nagorno-Karabakh war, Azerbaijan was reported to possess around 120 tactical and 500 kamikaze drones, the vast majority of which were of Israeli origin. In this context, examples of nearly the entire spectrum of Israeli UAVs are present in the Azerbaijani army. Lastly, during the active phase of the conflict, a "air bridge" established between Israel and Azerbaijan enabled the shipment of ammunition and equipment via nearly 100 cargo aircraft through Turkish and Georgian airspace (Delanoë, 2021).

Although Israeli officials do not openly state the claims that Israel has exported hundreds of millions of dollars' worth of weapons and defense technologies to Azerbaijan, developments during the 2020 Second Karabakh War have reignited these discussions. In the war, Azerbaijan, with Iran's tacit support, regained much of the territory it had lost for 30 years and expanded its border with Iran by 100 kilometers. Israel stepped up its weapons shipments to Azerbaijan during the 2020 Nagorno-Karabakh conflict. Azerbaijan emerged victorious in that six-week war with Armenia, which claimed the lives of more than 6,000 soldiers and resulted in Baku regaining control over disputed territories (Idan & Shaffer, 2021). The Israeli Ministry of Foreign Affairs and Ministry of Defense declined to comment on the use of Israeli weapons in Nagorno-Karabakh or on Armenia's concerns regarding Azerbaijan's military partnership with Israel. In July, Defense Minister Yoav Gallant visited Baku, the capital of Azerbaijan, and praised the two countries' military cooperation and "counterterrorism" partnership (Perry, 2025).

The Türkiye-Azerbaijan-Israel Triangle

Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu's planned visit to Baku on May 7, 2025, for a meeting with Azerbaijani President Ilham Aliyev was canceled due to "developments on the Gaza and Syrian fronts as well as intense political and security commitments." Similarly, Israeli President Isaac

Herzog's scheduled participation in the United Nations COP29 climate conference in Azerbaijan was canceled, citing security concerns (Times of Israel, 2024). However, assessments suggested that the real reason behind these cancellations was Türkiye's refusal to allow an Israeli "Wing of Zion" jet to pass through its airspace (Eichner, 2024). This incident points to Türkiye's key role—technically speaking—in the development of Azerbaijan-Israel relations. Yet, there are strong indications that the relations among these three countries are more interconnected than they appear.

Israel has been paying close attention to the fact that Azerbaijan's close ally Türkiye has significantly advanced its foreign policy goals in nearby regions. Particularly, the toppling of the Assad regime in November 2024 and the rise to power of a Turkish-backed government has substantially increased Türkiye's presence in Syria, which poses a contradiction to Israel's regional objectives. Since the beginning of the crisis, Israel has focused on two primary concerns near the Syrian border: preventing the deployment of potentially threatening forces near its borders and opposing the presence of strategic weapons on Syrian territory that could be used against Israel. In contrast, Türkiye has not limited itself to prioritizing only its own security but has also strongly supported the democratic demands emerging from grassroots movements in regional countries. Rather than adopting a status quo-oriented stance, Türkiye has taken on significant responsibilities in political, economic, and diplomatic realms. The failure to take concrete actions for regional stability since the Syrian crisis—and, instead, further destabilization—has led to evaluations that the already problematic Turkish-Israeli relations may face even more serious challenges in the future. Israel, fearing that Türkiye's presence in Syria would restrict its regional freedom of action, has frequently carried out attacks on Syrian territory—actions that have been repeatedly criticized by Türkiye. Turkish Foreign Minister Hakan Fidan has emphasized that Israeli attacks undermine the Shara government's efforts to combat threatening elements within the country (Berman & Freiberg, 2025).

These developments are being closely monitored by Azerbaijan, which maintains close relations with both Türkiye and Israel. Azerbaijan has long desired the re-establishment of ties between Türkiye and Israel, which were restored briefly with Israeli President Herzog's visit in 2022 but were severed again following the Gaza War that began on October 7, 2023. It appears that Azerbaijan does not intend to remain a passive observer in the face of these developments. After both Türkiye and Israel played a critical role in

Azerbaijan's success in the 2020 Second Karabakh War (Gafarlı & Arnold, 2021), Baku intensified its efforts to rebuild constructive relations between the two countries. Azerbaijan, through its strong relationships with both of these regional actors, is attempting to assume an intermediary and balancing role. Its efforts to ease tensions between Türkiye and Israel primarily serve the purpose of safeguarding and maximizing its own security and foreign policy autonomy. Having owed its success in the 2020 Second Karabakh War to both Türkiye and Israel, Azerbaijan is well aware that a direct conflict between these two states would harm its national interests. As part of these efforts, Azerbaijani President İlham Aliyev offered to host a summit between Turkish President Recep Tayyip Erdoğan and then-Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu in April 2021. In his keynote address on Azerbaijan's geopolitical strategy at the Azerbaijan Diplomatic Academy on April 9, 2025, President Aliyev expressed hope that "despite legitimate concerns and a high level of mistrust, common ground for normalization and mutual areas of interest can still be found" (JAM News, 2025). This statement likely reflects the unique geopolitical reality that both Türkiye and Israel are, *de facto*, neighboring countries to Syria. Aliyev's remarks suggest that, although the post-October 7 tensions have damaged Turkish-Israeli relations, he does not view the situation as irreversible.

Indeed, at Aliyev's initiative, negotiations began in Baku between an Israeli delegation led by National Security Council Chairman Tzachi Hanegbi and a senior Turkish delegation. While Israel framed the meeting as "an effort to establish common ground for regional stability," Türkiye emphasized the Syrian dimension, characterizing it as "the first technical meeting between Türkiye and Israel aimed at establishing a deconfliction mechanism to prevent unwanted incidents in Syria." This is significant at least in the sense that both sides had an opportunity to assess each other's expectations. Turkish Foreign Minister Hakan Fidan's statement—"As Türkiye, we have no intention of entering into conflict with Israel or any other country in Syria"—points to a regional approach aligned with Azerbaijan's efforts and underscores that Türkiye does not seek to generate conflict in the region (Altun, Dinçer & Tarhan, 2025). Despite mutual distrust, the public statements suggest that the contacts have had a tangible impact. In mid-May, it was reported that Israel and Türkiye had established a permanent direct communication line to prevent potential military tensions or misunderstandings in Syria (i24 News, 2025). A few days later, it emerged that Israeli and Syrian officials held undisclosed, direct talks in Azerbaijan, with Turkish observers present (Izso & Lister,

2025). According to a report by Reuters citing Middle East sources, Israel and Syria are now engaged in direct talks in an Israeli-controlled area along their mutual border (Azhari & Al-Khalidi, 2025). Syrian President Shara's statement—"We have common enemies and can play an important role in regional security"—suggests a convergence between Syria, Israel, and Türkiye on regional threat perception, thereby increasing the likelihood of success in Azerbaijan's mediation efforts. Calling for a return to the 1974 Disengagement Agreement between Syria and Israel, President Shara portrayed the agreement not only as a ceasefire line but also as a potential foundation for mutual respect. He further emphasized the protection of civilians, particularly the Druze communities in southern Syria and the Golan Heights, who he claimed were being incited against the Shara government by Israel—bringing Syria's stance closer to that of Türkiye.

Given that Türkiye and Israel are still far from establishing a sustainable cooperation or strategic partnership, this does not mean that Israel, from Azerbaijan's security and interest-optimization perspective, is equally distant. Israel's moves to deepen ties with Azerbaijan can be interpreted as an effort to recalibrate its relationship with Türkiye. According to neorealist theory, the anarchic nature of the international system compels states to rely on their own capabilities to ensure their security. In this context, Israel's efforts to deepen its relationship with Azerbaijan can be interpreted both as an attempt to compensate for its regional isolation due to tensions with Türkiye and as part of a balancing strategy against emerging security threats in nearby regions—particularly in Syria.

As tensions in Turkish-Israeli relations have intensified in recent times, Azerbaijan has gained more influence in Israeli foreign policy. This reflects Israel's desire to strengthen its relationship with Baku and reinforce its bilateral ties—already of an allied nature—within a special framework inspired by the Abraham Accords. However, if Azerbaijan begins to perceive that its growing ties with Israel are harming its relationship with Türkiye, it may withdraw from the process. Therefore, it can be expected that Israel will act cautiously in its efforts to rebalance relations with Türkiye.

Conclusion

Israel-Azerbaijan relations have been constructed not merely on the basis of bilateral interests, but as part of a broader regional and international strategic framework. Historically rooted in pragmatism, these relations are strategi-

cally focused on mutual security and interest optimization. From a neorealist perspective, this partnership indicates both states' pursuit of reliable alliances that would enhance their relative power and security in order to mitigate the constraints imposed by the international system. Israel's efforts to expand the framework of the Abraham Accords, particularly by incorporating Azerbaijan, can be interpreted as a strategy to strengthen its regional position and mitigate its security vulnerabilities, especially amid the foreign policy uncertainties following the Gaza War that began on October 7. Seeking to include Azerbaijan in this process, Israel aims to institutionalize its historically grounded ties with Baku and to incorporate them into a wider regional architecture.

However, it is evident that this process contains certain internal challenges. Despite Azerbaijan's long-standing multidimensional relations with Israel, its alliance-level partnership with Türkiye and the absence of a hostile stance toward Iran—as opposed to Israel's posture—complicates U.S. assessments of Azerbaijan's regional role. In order to maximize their strategic autonomy while avoiding complete alignment with one camp, secondary powers such as Azerbaijan maneuver within the confines of great power rivalries, as demonstrated by these dynamics. While Israel has lobbied the United States on this matter, the U.S.-Israel security alliance has yet to produce a clear picture regarding Azerbaijan's strategic position in the region. It appears that Azerbaijan's hedging strategy vis-à-vis Türkiye and Iran significantly contributes to this ambiguity. From a neorealist perspective, this illustrates a middle power's logical approach to foreign policy, which aims to increase its leverage through strategic ambiguity while avoiding entanglement in great power conflicts.

References

- AzeMedia (2025). Trump officially suspended the application of Section 907. Retrieved from August 15, 2025 from <https://aze.media/trump-officially-suspended-the-application-of-section-907/>.
- Alghashian, A. (2023). Israeli strategies to preserve and expand the Abraham Accords. Retrieved June 3, 2025 from <https://agsiw.org/israeli-strategies-to-preserve-and-expand-the-abraham-accords/>.
- Altun, T.; Dinçer, S. D. & Tarhan, M. (2025). Bakan Fidan: Türkiye olarak, Suriye'de sadece İsrail ile değil herhangi bir ülkeyle çatışma niyetimiz yok. Anadolu Ajansı, Retrieved 16 Mai, 2025 from <https://www.aa.com.tr/tr/politika/bakan-fidan-turkiye-olarak-suriyede-sadece-israil-ile-degil-herhangi-bir-ulkeyle-catisma-niyetimiz-yok/3533419, 10.04.2025>.
- Azhari, T. & Al-Khalidi, S. (2025). Exclusive: Syria and Israel in direct talks focused on security, sources say. Reuters, Retrieved July 16, 2025 from <https://www.reuters.com/world/middle-east/syria-israel-direct-talks-focused-security-sources-say-2025-05-27/>.

- Azernews (2011). Azeri-Israeli ties `discreet but close` : WikiLeaks. Retrieved February 23, 2011 from <https://www.azernews.az/nation/30104.html>.
- Berman L. (2023). In Baku, Azerbaijan's president thanks Herzog for Israeli arms supply. Retrieved October 5, 2024 from <https://www.timesofisrael.com/in-baku-azerbaijans-president-thanks-herzog-for-israeli-arms-supply/>.
- Berman, L. & Freiberg, N. (2025). Israel confirms talks with Türkiye on Syria aimed at preserving 'security stability', The Times of Israel, Retrieved Mai 5, 2025 from <https://www.timesofisrael.com/israel-confirms-talks-with-Türkiye-on-syria-aimed-at-preserving-security-stability/>.
- Bermant, A. (2023). Institute of international relations Prague. The Abraham Accords: A Gamechanger for the Region and Europe's Role in It?. Retrieved Mai 5, 2025 from <https://www.iir.cz/en/the-abraham-accords-a-gamechanger-for-the-region-and-europe-s-role-in-it-1>.
- Bulut, M. (2018). Altı Gün ve Yom Kippur savaşının modern İsrail kimliği üzerine etkisi. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, 339-350.
- Cafiero, G. (2024). What did one year of war in Gaza do to the Abraham Accords?, New Arab. Retrieved 25 February, 2025 from <https://www.newarab.com/analysis/what-did-one-year-war-gaza-do-abraham-accords>.
- Caucasus Watch (2025). Knesset members advocate for strengthening trilateral cooperation between Israel, the U.S., and Azerbaijan, including Baku's inclusion in the Abraham Accords. Retrieved March 11, 2025, from <https://www.caucasuswatch.de/en/news/knesset-members-advocate-for-strengthening-trilateral-cooperation-between-israel-the-us-and-azerbaijan-including-bakus-inclusion-in-the-abraham-accords.html>.
- Dana, T. (2023). The geopolitics of the Abraham Accords: A critical view on militarization. PRISME, Retrieved February 25, 2025 from <https://prismeinitiative.org/publications/abraham-accords-tariq-dana/>.
- Delanoë, I. (2021). Israel – Azerbaijan: an alliance in search of renewal. FMES. Retrieved Mai 5, 2025 from <https://fmes-france.org/israel-azerbaijan-an-alliance-in-search-of-renewal/>.
- Eichner, I. (2024). The real reason Herzog isn't going to the climate conference: Turkey refused to let plane carrying Herzog in its airspace. YNetNews, Retrieved Mai 3, 2025 from <https://www.ynetnews.com/article/rjd2rqdmke>.
- Freedland, J. (2025). Netanyahu attacked Iran to avert an 'existential threat'. He may have made it worse. Retrieved 5 February, 2025 from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2025/jun/13/benjamin-netanyahu-attack-iran-israel-us-nuclear>.
- Gafarlı, Turan & Arnold Michael (2021). *The Karabakh Gambit: Responsibility for the future*. TRT World Research Center, 2021.
- Geybullayeva, A. (2024). Azerbaijan's silence over Gaza is not surprising. Osservatoria Transeorpa, Retrieved from February 2, 2025 from <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Azerbaijan/Azerbaijan-s-silence-over-Gaza-is-not-surprising-235024>.
- Goldberg, J. (2020). Iran and the Palestinians lose out in the Abraham Accords. *The Atlantic*. Retrieved May 10, 2025 from <https://rb.gy/lwnkyf>.
- Hernandez, M. (2024). Netanyahu wants anti-Iran 'Abraham Alliance,' reiterates demand for 'total victory' in Gaza. Anadolu Ajansı, Retrieved 25 February, 2025 from <https://www.aa.com.tr/en/americas/netanyahu-wants-anti-iran-abraham-alliance-reiterates-demand-for-total-victory-in-gaza/3284770>.

- Huseynov, V. (2025). Azerbaijan seeks trilateral partnership with Israel and U.S.. Retrieved March 31, 2025 from <https://caspiandpolicy.org/research/commentary/azerbaijan-seeks-trilateral-partnership-with-israel-and-us>.
- Idan, A. & Shaffer, B. (2021). Israel's role in the Second Armenia-Azerbaijan War. in: Turan Garfarlı, Michael Arnold, *The Karabakh Gambit: Responsibility for the Future*, TRT World Research Center, 2021.
- Ismaik, H. (2022). Why Oman didn't join the Abraham Accords - opinion. Retrieved 25 February, 2025 from <https://www.jpost.com/opinion/article-695221>.
- Israel Ministry of Foreign Affairs (2022). PM Netanyahu's remarks at the start of the first Cabinet meeting of the 37th Government. Retrieved June 15, 2025 from <https://www.gov.il/en/pages/pm-netanyahu-s-remarks-at-the-start-of-the-cabinet-meeting-29-dec-2022>.
- Israel National News (2023). 30 MKs, ministers congratulate Azerbaijan on new Israel embassy. Retrieved July 5, 2025 from <https://www.israelnationalnews.com/news/365255>.
- Izso, L. & Lister, T. (2025). Israeli and Syrian official hold rare direct talks, Israeli source says. Retrieved May 16, 2025 from <https://edition.cnn.com/2025/05/16/middleeast/israeli-syrian-official-hold-rare-direct-talks-intl>.
- i24News, Report: Israel, Türkiye establish direct communications to avoid Syria clash, Retrieved Mai 25, 2025 from <https://www.i24news.tv/en/news/middle-east/levant-türkiye/artc-israel-türkiye-establish-direct-line-to-avoid-syria-tensions>.
- JAM News (2025). Azerbaijan's geopolitical strategy: key messages from Ilham Aliyev. Retrieved February 5, 2025 from <https://jam-news.net/ilham-aliyev-and-forum-on-new-world-order/>.
- Kaleji, V. (2024). Challenges in Azerbaijani-Israeli strategic relationship after October 7. *Eurasia Daily Monitor* 21(90), Retrieved 18 June, 2025 from <https://jamestown.org/program/challenges-in-azerbaijani-israeli-strategic-relationship-after-october-7/>.
- Kamali, N. (2025). Iran Daily, Israel's growing footprint in Azerbaijan raises red alert. Retrieved March 1, 2025 from <https://newspaper.irandaily.ir/7782/1/14165>.
- Khanin, V. Z. (2025a). The Baku process: An open triangle in Israel-Azerbaijan-Türkiye Relations. Retrieved February 10, 2025 from <https://besacenter.org/the-baku-process-an-open-triangle-in-israel-azerbaijan-türkiye-relations/>.
- Khanin, V. Z. (2025b). Azerbaijan: One of the pillars of Israel's regional security system – A brief overview for the Trump Administration. Retrieved July 15, 2025 from <https://besacenter.org/azerbaijan-one-of-the-pillars-of-israels-regional-security/>.
- Middle East Monitor (2021). Ex-Israel PM: Peace deals with Arab states got Israel out of land-for-peace equation. Retrieved February 2, 2025 from <https://www.middleeastmonitor.com/20210615-ex-israel-pm-peace-deals-with-arab-states-got-israel-out-of-land-for-peace-equation/>.
- Murinson, A. (2014). The ties between Israel and Azerbaijan. BESA Center Mideast Security and Policy Studies. No. 110, Retrieved Mai 30, 2025 from <https://besacenter.org/wp-content/uploads/2014/10/MSPS110-web.pdf>.
- Murinson, A. (2010). *Türkiye's Entente with Israel and Azerbaijan: State identity and security in the Middle East and Caucasus*. New York: Routledge.

- News AZ (2025). SOCAR's evolution marks a new chapter in Azerbaijan's energy journey. Retrieved July 8, 2025 from <https://news.az/news/socar-s-evolution-marks-a-new-chapter-in-azerbajjans-energy-journey>, 15.08.2025.
- Perry, M. (2012). Israel's secret staging ground. Retrieved March 28, 20265 from <https://foreignpolicy.com/2012/03/28/israels-secret-staging-ground/>.
- President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev (2025). 12th Global Baku Forum on "Rethinking World Order: Turning Challenges into Opportunities" gets underway. Retrieved March 13, 2025 from <https://president.az/en/articles/view/68323>.
- Reuters (2021). Iran holds border war games amid tense relations with Azerbaijan. Retrieved October 5, 2024 from <https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-holds-border-war-games-amid-tense-relations-with-azerbaijan-2021-10-01/>.
- Robbins, Michael (2021). Arab public feelings about normalization of Arab countries with Israel. Retrieved January 10, 2025 from <https://www.iemed.org/publication/arab-public-feelings-about-normalization-of-arab-countries-with-israel/>.
- Schneider, T. (2023). Foreign minister lauds expansion of Israeli diplomatic clout into Eurasia region. Times of Israel, Retrieved April 24, 2024 from <https://www.timesofisrael.com/foreign-minister-lauds-expansion-of-israeli-diplomatic-clout-into-eurasia-region/>.
- Shahbazov, F. (2011). War games: What's driving tensions between Azerbaijan and Iran?, New Arab, Retrieved October 11, 2024 from <https://www.newarab.com/analysis/whats-driving-tensions-between-azerbaijan-and-iran>.
- Sinaiee, M. (2022). Iran condemns The Negev Summit as 'An Evil Meeting'. Iran International, Retrieved May 3, 2025 from <https://www.iranintl.com/en/202203280307>.
- Sternlicht, H. (2025). Azerbaijan's state oil co. to buy Tamar offshore gas stake, The Jerusalem Post, Retrieved June 10, 2025 from <https://www.jpost.com/business-and-innovation/energy-and-infrastructure/article-840413>.
- Stevens, C. (2024). Azerbaijan: A key player in Europe's energy security. Retrieved June 10, 2025 from <https://www.eureporter.co/world/azerbaijan-world/2024/04/29/azerbaijan-a-key-player-in-europes-energy-security/>.
- The Jerusalem Post (2025a). Netanyahu expected in Baku as Azerbaijan eyes Abraham Accords inclusion. Retrieved from April 24, 2025 from <https://www.jpost.com/middle-east/article-851376>.
- The Jerusalem Post (2025b). Israel seeks to remove sanctions in 'strategic alliance' with Azerbaijan. Retrieved March 6, 2025 from <https://www.jpost.com/israel-news/article-845076>.
- The Times (2012). Spy vs spy: The secret wars waged in new spooks' playground. *The Times*, Retrieved October 18, 2024 from <https://www.thetimes.co.uk/article/spy-vs-spy-the-secret-wars-waged-in-new-spooks-playground-3n5kfh6fbkt>.
- Times of Israel (2024). Herzog canceled trip to climate confab because Türkiye barred him from airspace — report, 17.11.2024. Retrieved February 1, 2025 from <https://www.timesofisrael.com/herzog-canceled-trip-to-climate-confab-because-türkiye-bared-him-from-airspace-report/>.
- U.S. Congress (1992). 106 Stat. 3320 - Public Law No. 102-511 (10/24/1992). Retrieved April 28, 2025 from <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-bill/2532/text>.

U.S. Department of State (2020). The Abraham Accords. Retrieved from July 18, 2025 from <https://2017-2021.state.gov/the-abraham-accords/>.

U.S. Senate Foreign Relations Committee (2023). Risch, Menendez Announce New Effort to Bolster the Abraham Accords and Negev Forum. Retrieved May 5, 2025 from <https://www.foreign.senate.gov/press/rep/release/risch-menendez-announce-new-effort-to-bolster-the-abraham-accords-and-negev-forum>. President of Russia (2018). Convention on the Legal Status of the Caspian Sea. Retrieved July 13, 2025 from <http://en.kremlin.ru/supplement/5328>.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison-Wesley.